

गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केळूसकर यांचे समग्र वाङ्मय

नीतिबोधमाला

सुमन चौथे

कृष्णराव अर्जुन केळूसकर

संपादक
राजन गवस

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ

नीतिबोधमाला

सुमन चौथे

लेखक
कृष्णराव अर्जुन केळूसकर

संपादक - राजन गवस

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई

» पुस्तकाचे नाव : गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केळूसकर यांचे समग्र वाङ्मय
नीतिबोधमाला सुमन चौथे

» लेखक : कृष्णराव अर्जुन केळूसकर

» संपादक : डॉ. राजन गवस

» पुनर्मुद्रण : २०१९

» प्रकाशक :

सचिव,

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ,

रवींद्र नाट्यमंदिर इमारत, दुसरा मजला,

पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी आवार,

सयानी रोड, प्रभादेवी, मुंबई ४०० ०२५.

» © प्रकाशकाधीन :

» मुखपृष्ठ : सरदार जाधव

» मुद्रक :

व्यवस्थापक,

शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार,

ताराबाई पार्क, कोल्हापूर ४१६ ००३.

» किंमत : १४४/-

या पुस्तकात व्यक्त केलेली मते स्वतः लेखकाची असून या मतांशी साहित्य आणि संस्कृती
मंडळ व महाराष्ट्र शासन सहमत असेलच असे नाही.

महाराष्ट्राचे वाङ्मयमहर्षी

गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केलूसकर

अध्यक्षांचे मनोगत

गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केळूसकर हे गेल्या शतकातील एक महत्त्वाचे चरित्रकार आहेत. संत तुकाराम महाराज, गौतम बुद्ध आणि छत्रपती शिवाजी महाराज या युगपुरुषांचे ते मराठी भाषेतील पहिले चरित्रकार आहेत. रत्नागिरी जिल्ह्यात २० ऑगस्ट १८६० रोजी जन्मलेल्या केळूसकरांचे शिक्षण सावंतवाडी व नंतर मुंबईत झाले. विल्सन हायस्कूलमधून मॅट्रिक झालेल्या कृष्णरावांनी पुढे या शाळेत अध्यापन करत असताना लेखन, वाचनाच्या गोडीतून मराठी-इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व मिळवून वेगवेगळ्या विषयात अभ्यास करून प्रगती केली.

सत्यशोधक समाज, कामगार, शेतकरी, मागासवर्ग आणि दलित यांच्या उन्नतीसाठी प्रयत्न करणाऱ्यांसोबत ते काम करू लागले. सामाजिक सुधारणाबद्दल निर्भीडपणे लिहू लागले, विचार मांडू लागले. त्यामुळे गेल्या शतकातील राजकीय ऋषी मामा परमानंद, न्यायमूर्ती महादेव गोविंद रानडे या विचारवंतांनी त्यांच्या लेखणी व विचारांची प्रशंसा केली. मुंबईच्या विल्सन हायस्कूलमध्ये शिक्षक म्हणून काम करताना त्यांनी लेखन, सामाजिक कार्य आणि प्रबोधनाचे काम सुरू ठेवले. यातून शिक्षणशास्त्र, इतिहास, तत्त्वज्ञान, समाजशास्त्र, बालवाङ्मय - या चौफेर क्षेत्रांत लेखन-वाचन अभ्यास सुरू ठेवला. या साधनेतून गीता आणि बौद्ध धर्माचे भाष्यकार होत धर्मशास्त्रातही त्यांनी आपले वेगळेपण दाखवून दिले.

गुरुवर्य केळूसकर हे गहन विषयांवर लिहिणारे प्रकांड पंडित बनले; परंतु त्याकाळात सर्वच बहुजन समाजाच्या लेखकाच्या वाट्याला येणारी उपेक्षा आणि फरफट त्यांच्याही वाट्याला आली. महाराष्ट्राने या वाङ्मयमहर्षीकडे दुर्लक्षच केले. जनात जनार्दन पाहणारे ते ऋषितुल्य प्रज्ञावंत होते. महात्मा जोतीराव फुले यांची सत्यशोधक समाज चळवळ आणि मराठा ऐक्येच्छू सभेसाठी त्यांनी आयुष्यभर कार्यकर्ता म्हणून काम केले. त्यांच्यामुळेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांसारखे नेते समाजास मिळाले.

(चार)

संत चरित्रे कशी लिहावीत, हे केळूसकरांनी तुकाराम बावांचे चरित्र आणि गौतम बुद्धाचे चरित्र लिहून महाराष्ट्रास दाखविले. सत्यनिष्ठा, चिकित्सा व माहिती पडताळून पाहणे हे त्यांच्या चरित्रलेखन आणि एकूणच लेखनाचे गुणवैशिष्ट्ये आहेत. ते लिहिताना जितका भाग ऐतिहासिक व खरा भासायचा, तेवढाच ते घेत असत.

महाराजा सयाजीराव गायकवाड या दूरदृष्टी राजाने देशभरातील नव्हेतर जगभरातील वेगवेगळ्या विषयांतील तज्ज्ञ अभ्यासकांना ओळखून त्यांना बडोद्यात बोलावून त्यांच्या ज्ञानाचा उपयोग रयतेसाठी करून घेतला. गुणवंताचे पारखी असलेल्या मामा परमानंदांनी गुरुवर्य केळूसकरांचे लेखन गुण लक्षात येताच त्यांची शिफारस महाराज सयाजीरावांकडे केली. महाराजांनी केळूसकरांना मुंबईत भेटीस बोलावले. त्यांना प्रश्न विचारून त्यांची चाचपणी केली. केळूसकरांची वाचन-विचारातील प्रगल्भता बघून त्यांना समाधान वाटले आणि त्यांनी केळूसकरांना फ्रान्सचा जुना इतिहास या ग्रंथाच्या भाषांतराचे काम सोपविले. बहुजनाच्या एका शूद्र माणसाला महाराजांनी लेखन काम सोपविले, ही गोष्ट बडोद्यातील विद्वानांना आवडली नाही; पण महाराज आपल्या निर्णयावर खंबीर राहत त्यांनी केळूसकरांना आणखी प्रोत्साहन दिले. महाराजांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरातील हुशारी ओळखून जशी चार वेळेस त्यांना शिक्षणासाठी शिष्यवृत्ती देऊन मदत केली, तशीच मदत केळूसकरांनाही करीत राहिले.

फ्रान्सचा जुना इतिहास (१८८३), तुकाराम बावांचे चरित्र (१८९६), सेनेका व एपिक्टेट्सची बोधवचने (१८९७), गौतम बुद्धाचे चरित्र (१८९८), सात उपनिषदांचे भाषांतर (१८९८) आणि श्रीमद्भगवतगीता हा ११०० पृष्ठांचा ग्रंथ (१९०२) यासारखे चौफेर लेखन गुरुवर्य केळूसकरांनी केले. या काळात त्यांचे बडोद्यात येणे-जाणे वाढले. बडोद्याचे दिवाण-महात्मा जोतीरावांचे स्नेही रामचंद्र विठोबा धामणसकर केळूसकरांचे चाहते मित्र होते. केळूसकर शिक्षकाची नोकरी, वेगवेगळ्या मासिकांचे संपादन, कौटुंबिक आर्थिक ओढाताण-त्यासाठी शिकवण्या घेणे आणि राहिलेल्या वेळात झंझावातासारखे लेखन करीत होते. लोकमान्य टिळकांनी गीतारहस्य लिहिण्याअगोदर गुरुवर्य केळूसकरांनी गीतेवर भाष्य करणारा ग्रंथ लिहिला. बावीस वर्षे तो प्रकाशकाविना पडून राहिला. गुरुवर्य केळूसकरांनी लहान मोठी एकोणचाळीस पुस्तके लिहिली, असा उल्लेख आहे;

(पाच)

परंतु ते सर्व ग्रंथ उपलब्ध होऊ शकले नाहीत. संस्कृत धातुरूप कोश, इंग्रजी मराठी कोशाची नोंद आहे; पण तेही मिळू शकले नाहीत. केळूसकर गुरुजींच्या नातवांकडे-स्नेह्यांकडे या आणि अप्रकाशित लेखन शोधण्याचा मी प्रयत्न केला. ग्रंथालयात जे ग्रंथ उपलब्ध होऊ शकले त्यावरच समाधान मानावे लागत आहे.

बडोद्याचे राजे सयाजीराव गायकवाड हे चिकित्सक वाचक होते. समाज शिक्षण देवून त्यांच्या परिवर्तन करण्याच्या अनेक गोष्टींची मूळापासून सुरुवात ते बडोद्यात करीत होते. परिवर्तनशील जगात धर्मही महत्त्वाची संस्था आहे, हे ओळखलेल्या तरुण राजाने धर्मशिक्षण तळागाळातल्या प्रजेला देता यावे या करिता इ.स.१८-- साली वेदोक्त पाठशाळेची सुरुवात करून समाज सुधारणेच्या कार्याची सुरुवात केली. ही प्रबोधनात्मक चळवळ तत्कालिन वरिष्ठ वर्गातील मंडळींना आवडणे शक्य नसल्याने त्याची सूक्ष्म खळखळ उमटू लागली; पण समाजाच्या प्रबोधनाच्या माध्यमातून धर्मसंस्थेने काम केल्यास धर्मच गरीबांचा कैवारी बनू शकतो, या करिता धर्मखात्याची सुरुवात केली. धर्म हा मानवी जीवनाचं अंग आहे. ते निर्दोष व सत्यमय असावे म्हणून सयाजीराव यांनी पुरोहितांचा कायदा करून सुप्रशासनाची त्याला जोड दिली. याच काळात कृष्णराव अर्जूनराव केळूसकर हा बहुजनाचा वाड्मय महर्षी 'जगत्‌वृत' नावाच्या साप्ताहिकाचे इ.स. १९०८ साली संपादक बनून समाज प्रबोधनाचे काम करू लागला. गॉर्डन हे गृहस्थ 'अॅडव्होकेट ऑफ इंडिया' नावाचे इंग्रजी पत्राचे मालक होते. ते 'जगत्‌वृत' नावाचे मराठी वर्तमानपत्र चालवत होते. त्याच्या संपादकाची जबाबदारी कृ.अ.केळूसकरांकडे सोपविली.

सामाजिक सुधारणाशी जवळीक असणाऱ्या केळूसकरांनी प्रबोधनात्मक आणि तात्त्विक लेखनातून तत्कालिन रूढी परंपरा विरुद्ध विवेकशाली लेखन करू लागले. टोपन नावाने असणारे हे वेगळे लेखन महाराजा सयाजीरावांच्या वाचण्यात आले. त्यांनी वृत्तपत्राचे मालक मि. गॉर्डन यांनी लेखमालेची प्रशंशा केली. याचे लेखक कोण आहेत हे विचारले. ते आपले लेखक केळूसकर आहेत, हे ऐकून सयाजीरावांना आनंद झाला. अशीच विचारणा आणि लेखकाचे अभिनंदन न्यायमूर्ती चंदावरकर यांनीही केली होती. ते लेखन म्हणजे केळूसकरांची 'नीतिबोधमाला'. सात वर्षे या साप्ताहिकाचे

(सहा)

संपादक म्हणून केळूसकरांनी काम केले. कर्तृत्ववान पुरुषांची स्फूर्तिदायक काही चरित्रे, आणि नीतिबोधमाला तत्कालिन सुशिक्षित विशिष्ट वर्गातील प्रतिष्ठाना आवडली नाही. याच काळात नाशिकचे कलेक्टर जॅक्सन यांचा वध झाला. या मारेकऱ्यासंबंधी आपले स्पष्ट मत केळूसकरांनी साप्ताहिकात मांडल्याने त्यांच्या विरुद्ध लोकमत कलुषित होवून वातावरण तापले. आणि केळूसकरांनी संपादक पदाची जबाबदारी सोडली.

नीतिबोधकथांचे चार खंड प्रकाशित झाले आहेत. या कथा बालकथांपासून मोठ्यापर्यंत संस्कार करू शकतील असा लेखकाचा उद्देश होता. वाचकांच्या मानसशास्त्राचा सूक्ष्मपणे विचार करून केळूसकरांनी हे कथा लेखन केले आहे. या बहुरूपी बोधकथांच्या माध्यमातून असा संस्कार करणारे ते मराठीत पहिले ठरले. समाज बांधणीसाठी, सुधारणेसाठी हे वाचनसाहित्य मदत करील, असा त्यांचा ठाम विश्वास होता. यातील प्रत्येक कथेचे स्वतंत्र्य वेगळेपण आहे. कर्तव्यपरता, उद्योगशीलता, दीर्घप्रयत्न, आज्ञाकितपणा, आज्ञाभंगाचे परिणाम, हेकटपणा, मनोनिग्रह, वेळेची किंमत, प्रसंगावधान, ज्ञानाची महती, अज्ञानाचे दुष्परिणाम, अशा मानवी संस्काराच्या विविधांगणी गुण-अवगुणांची सांधणी या नीतिबोधकथांच्या माध्यमातून गुरुजींनी केली आहे. सर्व थरातील आणि वयोगटातील व्यक्तित्ना सर्वकाळात आवडण्यात असे हे अक्षरधन गुरुवर्य केळूसकरांनी आपल्यासाठी निर्माण केले आहे.

अशा वाङ्मय महर्षी कृ.अ.केळूसकरांच्या नीतिबोधमालाच्या चार भागांची ओळख मराठी वाचकांसाठी करून देण्याची संधी महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळस लाभली, याचा आम्हाला खूप आनंद आहे. या संपादनाची वाङ्मयीन जबाबदारी आमचे मित्र डॉ. राजन गवस आणि मित्रांनी पार पाडली त्याबद्दल आभार. महाराष्ट्रातील दुर्लक्षित प्रकांड पंडितांची ही नवी ओळख सर्वांना आनंद देणारी आहे.

दि. १५-११-२०१८

बाबा भांड

अध्यक्ष

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.

संपादकीय

गुरुवर्य केळूसकर यांनी शालेय व माध्यमिक स्तरावर शिक्षक म्हणून व्रतस्थपणे सेवा केली. आपल्या सेवा कालखंडात ते उत्तम प्रयोगशील शिक्षक म्हणून ख्यातकीर्त होते. सामान्य परिस्थितीतील मुलांबद्दल त्यांना विशेष कळवळा होता. बहुजन समाजातील मुलांना कोणतीच शैक्षणिक पार्श्वभूमी नसल्यामुळे त्यांचा शिक्षण प्रवास अनेक अडथळ्यांच्या शर्यती पार करत चाललेला असतो. हे त्यांनी स्वानुभवातून अनुभवलेले होते. त्यामुळे अशा मुलांचा शिक्षणप्रवास सुसह्य व्हावा म्हणून त्यांनी आपल्या सेवा कालखंडात विशेष प्रयोग केलेले दिसतात. मॅट्रिक पास झाल्यानंतर त्यांनी मे. हाईम साहेबांनी चालवलेल्या शाळेत शिक्षकाची नोकरी पत्करली. मुलाखतीतच त्यांना विचारण्यात आले की, तुम्ही देशस्थ की कोकणस्थ? या प्रश्नाचे उत्तर देताना त्यांनी मी मराठा असे सांगितले. महिना पंधरा रुपये पगारावर त्यांनी नोकरी स्वीकारली. त्यावेळी हाईम साहेबांनी एका ग्रंथातला मजकूर मराठीत भाषांतरित करावयास सांगितले. हा मजकूर तपासण्याची जबाबदारी त्या शाळेतील हेडमास्तरांवर सोपवली. त्यांनी भाषांतर उत्तम असल्याचे सांगितल्यावर शिक्षकाच्या जागी रूजू करून घेणेत आले. पण त्यांना मराठी चांगली करण्याची ताकीद देण्यात आली. ही ताकीद त्यांना फारच लागली. त्यांनी परिश्रमपूर्वक आपले मराठी चांगले करून घेतले. उत्तम शिक्षक म्हणून त्यांच्यावर इम्प्राईल मासिकाचे संपादन कार्य सोपवण्यात आले. याबरोबरच सामान्य मुलांची अभ्यासाची तयारी उत्तम करून घेण्यासाठी त्यांनी विशेष धडपड केली. पुढे या शाळेत एक उत्तम शिक्षक म्हणून त्यांनी नावलौकिक प्राप्त केला. विल्सन हायस्कूलमध्ये पुढे नोकरी स्वीकारल्यानंतर त्यांनी व्याकरण शिकवण्यात विविध प्रयोग केले. आपली मुले चौकस व उत्तम ज्ञानी झाली पाहिजेत यासाठी गुरुवर्य केळूसकरांनी

(आठ)

विविध प्रयोग केले. मुलांना शारीरिक शिक्षा करावी की करू नये याबाबत स्वतःचे असे विचार विकसित करून शिक्षकांना शिक्षा करण्यास मनाई मुळीच करू नये, असे आपले परखड मतही व्यक्त केले. याच काळात त्यांनी विद्यार्थी बहुश्रुत व्हावेत म्हणून वेगवेगळे प्रयोग केले. त्या काळात गुरुवर्य केळूसकर ख्रिस्ती मिशनच्यांना मराठी व संस्कृत शिकवित होते. त्याबरोबरच ख्रिस्ताचा उपदेश भाषांतरित करण्यास मदतही करत होते. संपूर्ण सेवा काळात त्यांनी स्वतःची अशी अध्यापनपद्धती विकसित केली. यामुळे ते सर्वत्र प्रयोगशील शिक्षक म्हणून नावाजले गेले. विद्यार्थ्यांना द्यावयाच्या स्वाध्यायात त्यांनी विकसित केलेली स्वाध्यायपद्धती विशेष चर्चितली गेली. यातूनच त्यांना नीतिबोधकथा लेखनाची प्रेरणा मिळाली. केळूसकरांना 'जगद्वृत्त' नावाचे पत्र चालवावयास मिळाल्यानंतर काही थोर माणसांची चरित्रे या पत्रात त्यांनी प्रसिद्ध केली. याबरोबरच अर्थशास्त्रावर आणि आरोग्यशास्त्रावर लेखमाला लिहिल्या. याच पत्रात नीतिबोधमालेचे लेखन केले.

२.

गुरुवर्य केळूसकरांनी लिहिलेल्या नीतिबोधकथांचे आजवर चार खंड प्रकाशित झाले आहेत. या नीतिबोधकथा लिहित असताना गुरुवर्य केळूसकरांनी भारतीय समाजमानस आणि भारतीयांचे वर्तन याबरोबरच भारतीय मूल्यव्यवस्था याचा सूक्ष्मविचार करून या नीतिबोधकथांचे लेखन केले आहे. मुळातच ते लोकशिक्षक असल्यामुळे व्यक्तीच्या वर्तन परिवर्तनावर त्यांचा विश्वास होता. व्यक्तीचे व्यक्तिमत्त्व प्रयत्नपूर्वक सुसंस्कारित करता येते यावर त्यांचा विश्वास होता. व्यक्तींवर करावयाच्या संस्कारासाठी कथा या रचनाबंधाचा वापर अधिक परिणामकारकपणे करता येईल असे त्यांनी आपल्या शिक्षकी पेशातील अनुभवावरून अनुमान काढले होते. ते स्वतः चरित्रलेखक व उत्तम भाषांतरकार असल्यामुळे जगभरातील साहित्याचा त्यांचा व्यासंग उल्लेखनीय होता. प्रत्येक माणसाला अगदी लहानपणापासून गोष्ट ऐकणे आवडत असते. बालपण हे तर गोष्टीच्या भुकेने व्याकूळ झालेले असते. याच काळात व्यक्तीच्या मनावर चांगले-वाईट, योग्य-अयोग्य ठसत असते. यासाठी वेगवेगळ्या गोष्टींचा वापर केला तर व्यक्तिमानस घडवणे शक्य आहे. याचे पुरावे आपल्याला रामायण-महाभारतापासून मिळतात. माणसात असणारे उपजत कुतूहल गोष्टीच्या माध्यमातूनच अधिक संवेदनशील बनवता येते. मानवी जीवनातील विविध शोध या कुतूहलातून व जिज्ञासेतून लागलेले आहेत. बोधकथेत या कुतूहलाचा वापर अत्यंत सुबुद्धपणे केलेला असतो. त्यामुळे

(नऊ)

बोधकथेची रचनाही कुतूहलवर्धकच असते. बोधकथेच्या संरचनेत कुतूहलाबरोबरच रंजकतेला स्थान दिलेले असते. रंजकतेच्या यथायोग्य वापरामुळे बोधकथेची परिणामक्षमता आपोआपच वाढत असते. हे कुतूहल आणि रंजकता नीतिबोधकथेत निर्माण करण्यासाठी यथायोग्य संघर्षाचा वापर रचनाकार करत असतो. यातून शेवटी निघणारा निष्कर्ष अथवा संदेश मानवी जीवनास हितकारक ठरणारा असतो.

नीतिबोधकथेत कधी चांदोबाची गोष्ट, परीची गोष्ट, राजा-राणीची गोष्ट, देवदूत, चेटकीण, भूतराक्षस, पशूपक्षी, प्राणी यांचा वापर केला जातो. या मिथकांना प्रवाही करून जगण्यास विविध मूल्यांबाबतचा विश्वास निर्माण करण्याचे कार्य या नीतिबोधकथा करत असतात. नीतिबोधकथांच्या संरचनेत ऐकणाऱ्याच्या अथवा वाचणाऱ्याच्या मानसशास्त्राचा विचार अधिक सूक्ष्मपणे केलेला असतो. व्यक्तीला स्वतःचे, कुटुंबांचे मानसिक आरोग्य सदृढ राखणे, जीवनाकडे पाहण्याचा उदात्त व वास्तव दृष्टिकोन विकसित करणे, जीवनातील चढउतार पचवण्याची ताकद निर्माण करणे, माणसातील वृत्तीप्रवृत्ती ओळखणे, जीवनाचा अर्थ शोधून जागरूक जीवन जगण्यासाठी आवश्यक क्षमता निर्माण करणे या हेतूने या नीतिकथा निर्माण होत असतात, पसरत असतात. या कथा नित्यनूतन असतात. प्रत्येक पिढी, प्रत्येक समाज या नीतिकथांमध्ये आवश्यक भर घालत असतात. व अनावश्यक तपशील कालबाह्य झाल्यास वगळलाही जात असतो. याअर्थी नीतिकथा सतत बदलत असते. वर नीतिबोधकथा सतत प्रवास करत असतात. त्यांना आपोआपच पाय फुटतात. त्यामुळे एका समाजातून दुसऱ्या समाजात, एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत अशा जगभर फिरत असतात. प्रदेशानुसार, भाषेनुसार, राजवटीनुसार वेष परिधान करीत असतात. याअर्थी नीतिबोधकथा या बहुरूपी असतात. प्रत्येक प्रदेशातील त्यांचा कर्ता त्यांना हवा तो नवा जन्म देत असतो. असे असले तरी या नीतिबोधकथांच्या आत्म्याला धक्का लावून चालत नसते. तपशिलाचा फेरफार, रचनेचा सैलपणा, बंदिस्तपणा यांना मुभा असते. पण मूळ वृत्तीला हात न लावण्याची अध्याहत सक्ती असते. त्यामुळे या नीतिबोधकथा बाह्यरूप पालटत जगभर मूल्यांची संस्कारपेरणी करत प्रवास करत असतात. मुख्यतः मौखिक असणाऱ्या या नीतिबोधकथा कधीकधी ग्रांथिकरूपही धारण करतात. त्यासाठी त्यांना योग्य शब्दांकनकर्ता भेटावा लागतो. जगभरात या मौखिक कथांना शब्दबद्ध करणारे अनेक अभ्यासक वेगवेगळ्या कालखंडात भेटत गेल्याचेही आपणासमोर येते. मराठीत या नीतिबोधकथांना ग्रंथबद्ध करणारे गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केळूसकर हे पहिले ग्रंथकर्ते आहेत असे म्हणावयास प्रत्यवाय नसावा.

(दहा)

३.

गुरुवर्य केळूसकरांनी या नीतिबोधकथा चांगल्या समाजाच्या बंदोबस्तासाठी 'जगदवृत्ता'मध्ये क्रमशः प्रकाशित केल्या. काही पुराणप्रिय लोकांना केळूसकरांचे काही लेखन न आवडल्यामुळे त्यांच्याविरोधात तक्रार करणेत आली. या तक्रारीची दखल घेऊन मि. गार्डन यांनी हे लेखन थांबवण्याची सूचना गुरुवर्य केळूसकरांना केली. या लेखनाबाबत विरोधी तक्रार करणारे जरी असले तरी ही लेखमाला त्या काळात प्रचंड लोकप्रिय झालेली होती. याबाबत केळूसकर आपल्या चरित्रात लिहितात की, 'मि बी.बी. केसकर नावाचे एक टेलिग्राफ ऑफिसमध्ये मोठे कामदार होते. ते प्रार्थना समाजाचे सभासद होते. त्यांना हे माझे नीतिपर लेख आवडून त्यांनी या सगळ्यांचा संग्रह केला. हल्ली ते त्यांनी माझ्या स्वाधीन केले. ते छापू गेल्यास प्रत्येकी अडीचशे पानाचे सहा भाग होतील, परंतु त्याचे मुद्रण करण्यास मजकडे दाम नाहीत. आणि हल्ली नाटके व कादंबऱ्या लोकांना आवडत असून असल्या ग्रंथांना फारशी मागणी नाही. यामुळे छपाईवाले ते आपल्या जोखमीवर प्रसिद्ध करावयास तयार नाहीत. पुढे ही माझी नीतिबोधमालाही मि. गार्डन यांनी बंद करावयास सांगितली. यावरून ही नीतिबोधमाला पुढेही लिहिण्याचा मानस गुरुवर्य केळूसकरांचा होता असे यावरून दिसते. आज रोजी या नीतिबोधमालेचे चार खंड प्रसिद्ध झालेले आहेत. पण त्याच्या प्रती आज फारशा उपलब्ध नाहीत.

गुरुवर्य केळूसकरांनी नीतिबोधमालेच्या प्रत्येक खंडामध्ये बारा ते चौदा भाग समाविष्ट केलेले आहेत आणि जवळपास १८० ते २०० च्या आसपास नीतिबोधकथा समाविष्ट केलेल्या आहेत. या प्रत्येक खंडात विभिन्न देशात प्रवास केलेल्या भिन्नसंस्कृतीत वाढलेल्या पण चांगल्या माणसाची मागणी करणाऱ्या संस्कारगर्भ नीतिबोधकथा एकत्रित केलेल्या आहेत.

मनुष्याच्या जीवनात नीतितत्त्वांचे पालन नसेल तर त्याच्या जगण्याला काही अर्थ प्राप्त होत नाही. मानवी जीवन हे असंख्य अडचणींनी भरलेले असते. अलीकडच्या काळात मानवी जीवनाचे प्रयोजनच बदलत चालले आहे. लोभ, हव्यासातून मनुष्य काहीही करण्यास धजू लागला आहे. माणसांमाणसांतील सहानुभाव संपत आला असून नैतिकतेला उतरती कळा प्राप्त झाली आहे. नीतिमूल्यांची संकल्पना प्रत्येकाच्या सोयीनुसार बदलत चालली आहे. या संदर्भात गुरुवर्य केळूसकरांनी नीतिबोधमालेच्या

(अकरा)

चार खंडातून छोट्या छोट्या कथांतून नीतितत्वांचा बोध केला आहे. नीतिबोधमालेच्या चौथ्या पुस्तकामध्ये एकूण १४ भाग आहेत. यामध्ये परोपकार, आत्मज्ञान, औदार्य, मनाचा थोरपणा, शौर्य, सत्कृत्य, धैर्य, सौजन्य, सभ्यता, स्वावलंबन, स्वाभिमान, ठकबाजी, परस्परकलह आणि क्रोध याबाबतचे संस्कार करणाऱ्या या जवळपास १९३ कथा आहेत. इंग्लंड, अमेरिका, चीन, फ्रान्स, रोम, हॉलंड, स्कॉटलंड, जर्मन, स्पेन, स्वीस इत्यादी अनेक देशातील लोकांशी संबंधित या कथा आहेत. विविध भाषेतील या नितिकथांचे संकलन करून केळूसकरांनी नीतितत्वांचा खजिना वाचकांसमोर खुला केला. यातील काही कथा कल्पित तर काही कथा वास्तव स्वरूपाच्या आहेत. विविध भाषेतील अफाट वाचनातून केळूसकरांनी या संकलित केलेल्या कथा मानवी वर्तनाला विशेष आकार प्राप्त करून देणाऱ्या आहेत.

परोपकार हा माणसाचा अत्यंत मौलिक गुण आहे. स्वतःच्या जिवाची पर्वा न करता दुसऱ्यांच्या मदतीसाठी धावून जाणारे अनेक लोक अवतीभवती असतात. एकमेकांना मदत करून आपले साध्य प्राप्त करून घेणे हा उद्देश ठेवून कार्यरत राहिल्यास ध्येयप्राप्तीपर्यंत लवकर पोहोचता येते. सामान्य, गोरगरीब, दुबळ्या लोकांना निःस्वार्थीपणे मदत करणे हे मनुष्याचे आद्य कर्तव्य आहे. आपण जेव्हा दुसऱ्यांच्या मदतीसाठी उभा राहतो तेव्हा समोरचा माणूसही आपल्या मदतीला धावून येतो. याप्रमाणे परोपकाराचा हा संस्कार बालवयातच रुजला पाहिजे. हे 'परोपकार' या भागातील कथांमधून गुरुवर्य केळूसकर सांगतात. स्वतःच्या जगण्यासाठी धडपड करणारे तर सगळेच असतात. मात्र दुसऱ्यांसाठी स्वतःच्या जिवावर उदार होणारी माणसे फार दुर्मीळ असतात. केवळ समाज उद्धारासाठी अहर्निश कार्य करणारी अशी माणसे ही समाजाची भूषणे आहेत. दुसऱ्यांसाठी वेळप्रसंगी प्राणत्याग करणे म्हणजे आत्मयज्ञ होय. हे गुरुवर्य केळूसकरांनी 'आत्मयज्ञ' या भागातील कथांमधून सांगितले आहे. कोणी आपला कट्टर शत्रू जरी असला तरी अडचणीच्या वेळी त्याला मदत करून त्याच्या पाठीशी उभे राहणे हेच खरे औदार्य होय. 'औदार्य' या भागातून या संबंधीचे संस्कार अनेक कथांमधून व्यक्त झालेले आहेत. स्वतःजवळ काही असताना मदत करणे हे सहज शक्य आहे. पण स्वतः कफळक असताना दुसऱ्याला मदत करणारा नेहमीच श्रेष्ठ ठरतो. दुसऱ्याला दोष न देता स्वतःची चूक मान्य करणे हा सुद्धा औदार्याचा विशेष गुण म्हणता येईल. सत्ता, संपत्ती या गोष्टी वाट्याला येऊनही मनाचा मोठेपणा ठेवणारे लोक अपवादात्मक असतात. मात्र मनाचा थोरपणा जवळ

(बारा)

असणारे लोक चिरकाल स्मरणीय ठरतात. आपल्या योद्ध्यांना विश्रांती मिळावी म्हणून पहारेकरी बनलेला नेपोलियन, शत्रूलाही सन्मानाने वागवणारे शिवाजी महाराज, अनाथ अपंगांना सेवाभावी वृत्तीने मदत करणारे दानशूर, गरिबांबद्दल उदार दृष्टिकोण ठेवणारा व्यापारी ही मनाचा मोठेपणा असणारी ही आदर्श उदाहरणे आहेत. या सर्वांच्या कृती त्यांच्या मनाचा थोरपणा विशद करणाऱ्या आहेत. युद्धभूमीवर किंवा इतर ठिकाणी शौर्य गाजवणाऱ्या व्यक्ती कधीच कौतुकाची अपेक्षा करित नाहीत, हा महत्त्वाचा संस्कार गुरुवर्य केळूसकर वाचकांच्या मनावर बिंबवतात.

‘सत्कृत्य’ या भागामध्ये गरीबांसाठी आयुष्य वाहून घेतलेली फ्लॉरेन्स नाईटिंगेल हिची कथा खूपच प्रेरक आहे. ब्रिटनमध्ये महिला कैद्यांसाठी एलिझाबेथ गर्नी या मुलीने केलेले कार्य सत्कृत्याचे मूर्तीमंत उदाहरण होय. अशा आशयाच्या चार कथा सर्वांना प्रेरणा देणाऱ्या आहेत. जीवनप्रवासात अनेक संघर्षांचे प्रसंग सातत्याने उद्भवतात. दैनंदिन जीवनातही असंख्य अडचणींना तोंड द्यावे लागते. अशावेळी धैर्याने प्रसंगावधान राखून सर्व परिस्थिती हाताळता आली पाहिजे. संकटांनाही दोन हात करण्याचा महत्त्वपूर्ण संस्कार लेखक कथेच्या माध्यमातून वाचकांवर करताना दिसतात. सौजन्याने आपण अनेक गोष्टी जीवनात साध्य करू शकतो. माणसाची सौजन्यवृत्ती त्याच्या जगण्याला सर्वांगाने अर्थपूर्ण बनवते. अशा व्यक्तिमत्त्वांचा प्रभाव इतरांवरही नकळतपणे पडत जातो व त्यांच्याही वर्तनात बदल घडत जातो. केवळ मर्दपणा म्हणजे व्यक्तिमत्त्वाची पूर्णता नसून त्याच्याबरोबर सुजानताही विकसित झाली पाहिजे. हे सांगणाऱ्या कथा सौजन्य या भागातून वाचकांसमोर येतात. सभ्यता ही आचरणाची गोष्ट असून आपल्या कृतीमधून ती दिसावयास हवी. इतरांकडून सभ्यतापूर्ण वर्तनाची अपेक्षा करताना आपले वर्तनही सभ्यतापूर्ण असावयास हवे. दैनंदिन व्यवहारात सभ्यतेचे निकष पाळून आपले वर्तन ठेवावे हा संस्कार सभ्यता या भागातून गुरुवर्य केळूसकरांनी सांगितला आहे. कोणत्याही व्यक्तीने आपल्या कार्यात दुसऱ्याच्या सहाय्याची अपेक्षा न बाळगता आपण स्वतः कार्यरत राहावे. दुसऱ्यावर विसंबून राहण्याची सवय अत्यंत धोकादायक असते. माणसाने नेहमी स्वावलंबी असावे. स्वसामर्थ्यावर संकटांना तोंड देण्याची तयारी ठेवायला हवी. कोणतेही कार्य स्वतःहून केल्याशिवाय त्या कार्याला गती प्राप्त होत नाही. आपल्या देहाचा व बुद्धीचा कुशल वापर करून आपण आपले ईप्सित साध्य केले पाहिजे. असा स्वावलंबनाचा बोध गुरुवर्य केळूसकरांनी वाचकांच्या मनावर ठसवला आहे.

(तेरा)

स्वाभिमाना मनुष्य कधीही कोणासमोर लाचार होत नाही. कारण या माणसांचा स्वतःच्या सामर्थ्यावर विश्वास असतो. स्वाभिमान हे मूल्य माणसाला स्वयंप्रेरणेतून संघर्षाची ताकद देते. हा विचार 'स्वाभिमान' या भागातील कथांमधून व्यक्त झाला आहे. दुसऱ्याला फसवून स्वतःचा हेतू साध्य करणारी अनेक ढोंगी माणसे समाजात वावरत असतात. मात्र त्यांचे ढोंग कधीतरी उघडे पडून त्यांची कायमची बदनामी होते. अनेक लोक दुसऱ्याला फसवण्यात स्वतःची धन्यता मानतात. मात्र त्यांना त्याचे वाईट परिणाम कसे भोगावे लागतात हे 'ठकबाजी' या भागातील कथांमधून गुरुवर्य केळूसकरांनी दाखवून दिले आहे. एखाद्या तोतयाची लबाडी जेव्हा लोकांच्या लक्षात येते तेव्हा त्याला त्याची शिक्षा भोगावी लागते. या भागातून केळूसकरांनी समाजातील ठकबाजी करणाऱ्या ठकसेनांना एकप्रकारे सुधारणेचा उपदेश केला आहे. त्यांना सुबुद्धी यावी या भावनेनेच त्यांनी लेखन केल्याचे दिसून येईल. 'परस्परकलह' या भागातील कथांमधून वादातून निरर्थकताच प्राप्त होते हा बोध वाचकांसमोर ठेवला आहे. कोणत्याही घटनेवरून परस्परांत वाद करण्यापेक्षा सामंजस्याने तोडगा काढणे हा मार्ग केव्हाही उत्तम आहे. काही वेळा वादाची कारणे क्षुल्लक असताना वादातून विनाकारण दोघांचेही नुकसान होते. वादाचा फायदा उठवणारे लोकही कित्येक असतात. त्यामुळे वाद टाळून सामंजस्याने परस्परांत स्नेह वृत्ती वाढवावी हा मौलिक विचार गुरुवर्य केळूसकरांनी कथाशयातून मांडला आहे. विचारांती घडणारी कोणतीही कृती ही यशस्विता प्राप्त करते, मात्र अविचारातून घडणारी कृती विनाशाकडे नेणारी असते. अविचार आणि क्रोध हे मानवी मनाचे शत्रू माणसाचे आयुष्य उद्ध्वस्त करून टाकतात. या दोन्हीही दुर्गणांतून स्वतःचे आणि समाजाचेही नुकसान होते. म्हणून कोणत्याही कृतीला सदविचारांची जोड देऊन क्रोधाचे दमन केल्यास व्यक्तिमत्त्व तेजस्वी व सर्वांगाने परिपूर्ण बनते, असा उपदेश गुरुवर्य केळूसकरांनी नीतिबोधमालेतून दिला आहे.

वाङ्मयमहर्षी गुरुवर्य कृष्णराव अर्जुन केळूसकरांचे वाङ्मयातील व सामाजिक कार्यातील असामान्य कर्तृत्व जाणून घेऊन महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाचे अध्यक्ष मा. बाबा भांड व मंडळातील त्यांचे सहकारी, मंडळाच्या सचिव मिनाक्षी पाटील यांनी ह्या महत्त्वाकांक्षी प्रकल्पाची जबाबदारी महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने माझ्यावर सोपवून माझ्यावर जो विश्वास दाखवला त्या बदल त्यांच्या ऋणातच असणे मी पसंत करतो. महाराष्ट्र शासनाच्या उदार व वाङ्मयप्रेमी दृष्टिकोणाचा मी कृतज्ञपूर्वक उल्लेख करतो.

(चौदा)

हा प्रकल्प पूर्ण करताना अनेकांचे सहकार्य लाभले. सतीश बडवे, प्रकाश पवार, अवनीश पाटील, प्रवीण बांदेकर, नीतीन रिंढे, रणधीर शिंदे, नंदकुमार मोरे, अरुण शिंदे, नीला जोशी यांनी गुरुवर्य केळूसकरांच्या ग्रंथांना अभ्यासपूर्ण प्रस्तावना लिहून दिल्या. त्यासाठी त्यांनी बरेच परिश्रम घेतले. तसेच रफिक सूरज, शोभा नाईक, सुजय पाटील, अनिल गवळी, रमेश साळुंखे, गोमटेश्वर पाटील यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले. त्यांचे आभार मानणे त्यांना आवडणार नाही. कारण हे सर्व अभ्यासक व्रतस्थ वाङ्मय सेवक आहेत. या ग्रंथाचे संकलन करण्यात साकेत बाबा भांड यांनी केलेली मदत मोलाची आहे. याबरोबर हे प्रकल्प काम पूर्ण करण्यास आप्पासाहेब बुडके, तेजस चव्हाण, राजेश पाटील, नवनाथ गोरे, संदीप मुंगारे, प्रदीप पाटील, निहाल शिपुरकर यांची मदत झाली. त्यांचे मनःपूर्वक आभार. त्या बरोबरच मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयचे ग्रंथपाल, सा.वा.ना. नाशिक, श्रीराम वाचन मंदिर सावंतवाडी, करवीर नगर वाचन मंदिर कोल्हापूर, बॅ. खर्डेकर ग्रंथालय, कोल्हापूर या बरोबरच महाराष्ट्रातील अनेक ग्रंथालयाच्या ग्रंथपालांनी विशेष मदत केली. त्यांचे मनःपूर्वक आभार. या शिवाय या प्रकल्पास मदत करणाऱ्या सर्व ज्ञात अज्ञातांचे अंतःकरणपूर्वक आभार मानतो. ह्या प्रकल्पाचे वाचक मनापासून स्वागत करतील अशी खात्री आहे. या प्रकल्पात काही त्रुटी राहिल्यास त्याची जबाबदारी माझी असेल मात्र चांगल्याचे सर्व श्रेय बाबा भांड आणि त्यांचे सहकारी यांचे आहे. धन्यवाद!

– राजन गवस

नीतिबोधमाला

सुमन चौथे

(सोळा)

अर्पणपत्रिका

वटोदरसंस्थानाधिपति, सकलगुणैश्वर्यसंपन्न

श्रीमन्महाराज सयाजीराव गायकवाड

यांचे चरणीं,

त्यांच्या ठायीं वसत असलेली अत्यंत स्तुत्यर्ह प्रजापाल-

नदक्षता, अपूर्व ज्ञानार्जनलालसा, अतुल

औदार्य, अप्रतिम सौजन्य, स्वप्रजाजनांमध्ये

सार्वत्रिक विद्याप्रसार व सदाचारप्रवृत्ति

व्हावी आणि देशी वाङ्मयाचें यथोचित

वर्धन व्हावें एतद्विषयक अनुपम

आस्था इत्यादि परमोज्ज्वल सद्गुणांस

लुब्ध होऊन हें सदाचार-

परिमलजनक चतुर्थ सुमन

त्यांच्या कर्त्यानें परमादरपूर्वक,

अनन्यभावानें व अत्यंत

कृतज्ञताबुद्धीनें

समर्पण केलें

आहे.

(अठरा)

आभारप्रदर्शन

श्रीमन्महाराज झयार्जिराव गायकवाड झरकार

यांनी कृपावंत होऊन ह्या मालेस उदार आश्रय देऊन तींत आणखी सुमने
गुंफण्यास प्रोत्साहन दिल्याबद्दल मालाकार त्यांचा अत्यंत ऋणी आहे.

अनुक्रमणिका

संपादकीय	...	...	...	सात
भाग पहिला - परोपकार	...	...	...	१
भाग दुसरा - आत्मयज्ञ	...	...	...	२४
भाग तिसरा - औदार्य	...	...	...	५४
भाग चौथा - मनाचा थोरपणा	...	...	...	७०
भाग पाचवा - शौर्य	...	...	...	८२
भाग सहावा - सत्कृत्य	...	...	...	१०४
भाग सातवा - धैर्य	...	...	...	११२
भाग आठवा - सौजन्य	...	...	...	१३८
भाग नववा - सभ्यता	...	...	...	१४५
भाग दहावा - स्वावलंबन	...	...	...	१५०
भाग अकरावा - स्वाभिमान	...	...	...	१५५
भाग बारावा - ठकबाजीचे वाईट परिणाम	...	...	...	१६२
भाग तेरावा - परस्परकलह	...	...	...	१६८
भाग चौदावा - क्रोध	...	...	...	१७६

भाग पहिला

परोपकार

ग्लॅडस्टन व ह्यातारी

इंग्लंडचा अतिविख्यात प्रधान ग्लॅडस्टन हा एकदां रस्त्यांतून चालला असतां, एक अतिवृद्ध बाई रस्त्याच्या एका बाजूवरून दुसऱ्या बाजूला जात होती, ती त्याच्या नजरेस पडली. त्या वेळीं रस्त्यांत गाड्याघोड्यांची व माणसांची अतिशयित गर्दी असल्याकारणानें ती अगदीं गांगरून जाऊन लटलटां कापूं लागली. तिला पुढें पाऊल टाकण्याचे धैर्य होईना. तिची अशी अवस्था पाहून ग्लॅडस्टननें तिच्याकडे धावत जाऊन तिला उचलून पलिकडच्या बाजूला सुखरूप नेऊन ठेविलें. अशा थोर पुरुषाची ती परोपकृति पाहून गाडीवाले चपापले, आणि तो तिला घेऊन रस्ता ओलांडून पलिकडे जाईपर्यंत जागच्याजागीं थबकून राहिले. ज्या लोकांनीं त्याला ओळखिलें, ते सगळे त्याच्याकडे कौतुकानें पाहत राहिले.

शूरपणाची कृति

इंग्लंडच्या दक्षिण किनाऱ्यापाशीं मोठें वादळ होऊन एक फ्रेंच गलबत फुटले. तेथे जवळच किनाऱ्यावर एक पहारेकरी होता. त्याची नजर त्या गलबताकडे गेली असतां, त्याच्या वरल्या तक्तपोशीवर कोणी तरी माणसें राहिलीं असावीं असें त्याला वाटलें. तेव्हां त्यांचा बचाव करावा असें त्याच्या मनांत येऊन त्यानें एक दोर आपल्या कमरेस बांधून खवळलेल्या समुद्रांत उडी टाकिली; आणि मोठ्या कष्टानें पोहून त्या गलबतावर तो चढला. तेथें त्याला दोन लहान मुलगे थंडीनें व मरणभीतीनें बहुतेक बेशुद्ध होऊन पडलेले आढळले; व त्या कप्तानाच्या पायावर एक मोठी डोलकाठी पडल्याकारणानें इतर खलाशांप्रमाणें त्याला पाण्यांत उडी टाकून पोहून तडीस जाण्याचें सामर्थ्य नव्हतें, असें त्याच्या दृष्टीस पडलें. मग त्या शूर पहारेकऱ्यानें त्या दोघां मुलांस व त्या कप्तानास सुखरूप तडीस आणून सोडिलें; व त्या जहाजांत आणखी कोणी माणूस राहिलें असल्यास पाहावें ह्मणून तो पुनः त्याजवर गेला. पण त्याला तेथें आणखी कोणी सांपडलें नाहीं.

कुत्रा आणि मुलगी

एक मुलगी घरांत विस्तवापाशीं एकटीच काम करीत असतां, तिचें वस्त्र अकस्मात् आग लागून पेटलें. त्याबरोबर ती किंळाळी मारीत घरांतून बाहेर धावली. त्या वेळीं जवळ कोणीही जाणतें माणूस नव्हतें. एक मोठा कुत्रा मात्र ओटीवर निजला होता. तिची ती किंळाळी ऐकून तो जागा झाला, आणि तिचें संकट पाहून तो तिच्या मदतीस धावला. त्यानें तिच्या अंगावरील पेटतें वस्त्र तोंडांत व पंज्यांत धरून खेंचलें, आणि थोडेंथोडें तोडून काढून तिला अगदीं मोकळी केली. कुत्र्याच्या ह्या शिताफीमुळें त्या मुलीस आगीपासून मुळीं इजा झाली नाही. तिचें तेवढें वस्त्र मात्र जळून गेलें. पण त्या शूर व शहाण्या कुत्र्याचें तोंड व पंजे हीं बरींच होरपळली, तीं बरीं व्हावयाला कित्येक दिवस लागले. ह्या वेळेपासून शेजारचे सगळे लोक त्या कुत्र्यावर अतिशयित माया करूं लागले. तेथल्या सगळ्या मुलांचा तर तो अगदीं प्यारा झाला.

विलक्षण मृत्युपत्र

अमेरिकेतील एका श्रीमंत गृहस्थाने मरणसमयी आपलें मृत्युपत्र केलें. त्यांत आपल्या वित्ताची विल्हेवाट लावून असें एक कलम शेवटी घातले कीं, “मीं एकाहत्तर तुमानी शिवून ठेविल्या आहेत, त्यांचें लिलाव करावे पण एका माणसाला एकीपेक्षा जास्त तुमानी लिलावांत घेऊं देऊं नयेत. ” ह्या त्याच्या अटीप्रमाणें त्याच्या त्या तुमानीचे लिलाव करण्यांत आलें. पुढें कांहीं दिवसांनीं लिलावांत तुमान घेणाऱ्या एका इसमाचा तिच्या कमरेकडील दुर्डींत शंभरशंभर डॉलराच्या दहा नोटा सापडल्या. त्यानें ही गोष्ट इतर तुमानी घेणारांस कळविली. तेव्हां त्यांनीही आपल्या तुमानी तपासून पाहिल्या ती त्यांत त्यांस अशाच दहादहा नोटा सापडल्या. ह्याप्रमाणे त्या उदार पुरुषाने गुप्त दान करण्याची अशी युक्ति काहिली तुमानी लिलावांत घेणारे माणूस साधारणतः गरीब स्थितींतलेच असावयाचे हें लक्षांत आणून त्यांला अशी मदत करावी, असें त्यानें योजिले, आणि त्याच्या अटकळीप्रमाणेंच बहुतेक हा दानप्रकार घडून आला.

विधवेचा दिवा

इंग्लंडांतल्या एका खडकाळ किनाऱ्यावर एका विधवा बाईची झोपडी होती. ती बाई फार गरीब व अनाथ होती. ती कांहीं तरी मोलमजुरी करून आपला योगक्षेम चालवी. तिच्या झोपडीच्या लगत्याला मोठाले खडक पाण्यांत दूरवर गेले होते.

त्यामुळे तेथे कधीकधी तारवे आपटून फुटत; आणि पुष्कळ माणसांचा व वित्ताचा नाश होई. तो पाहून ती बाई फार हळहळ. एके दिवशी रात्री ती आपल्या झोंपडीत बसून ह्या अनर्थाचा विचार करीत असतां, तिच्या मनांत अकस्मात एक कल्पना आली. ती आपल्या मनाशीं ह्मणाली कीं, “माझ्या ह्या खिडकीत सगळी रात्र दिवा पेटत ठेविला तर तो तारवांवरील खलाश्यांच्या दृष्टीस पडून त्याला येथील खडकांचा इशारा मिळेल.” ही कल्पना सुचल्यामुळे तिला मोठा आनंद झाला, आणि ती आपल्या खिडकींत प्रत्यहीं दिवा पेटवून ठेवू लागली. त्या योगें तेथें पुनः कधीं तारवें फुटतनाशीं झालीं; आणि खलाशी त्या बाईला दुवा देऊं लागले. हा त्या विधवेचा दिवा सगळ्या खलाश्यांला ठाऊक झाला. पुढें ही तिची सत्कृति सरकारी अधिकाऱ्यांला कळली तेव्हां तिच्यासाठीं तेथें एक मोठी इमारत बांधून तीवर एक दीपगृह त्यांनीं केलें, आणि त्याची व्यवस्था करावयाचें काम तिला सांगून मोठे वेतन लावून दिलें. त्यामुळे तिची जन्माची ददात मिटली. ह्या दीपगृहाचें नांव “विधवेचा दिवा” असें ठेविलें.

बुडत्यास हात द्यावा

चीन देशांतील एका नदीच्या मुखाजवळ एक ब्रिटिश लढाऊ जहाज ओरवा करून असतां, ओहटी लागून नदींत तुंबलेल्या पाण्याचा मोठ्या जोराचा प्रवाह समुद्रांत येऊं लागला. इतक्यांत “एक माणूस पाण्यांत पडला” अशी आरोळी झाली. ती कार्नी पडतांच जहाजावरील एक तरुण अमलदार अंगांतले कपडे काढून त्याच्या बचावासाठीं पाण्यांत उडी टाकायला सिद्ध झाला. तें पाहून त्याच्या बरोबरीचे दुसरे अमलदार त्याला ह्मणाले कीं, “तुम्ही आपला जीव असा धोक्यांत घालूं नका. नदीचा प्रवाह मोठ्या जोराचा असल्याकारणानें त्यांत तुमचा टिकाव लागणार नाही. तुम्हीही त्या पडलेल्या माणसाप्रमाणें वाहत जाऊन बुडाल.” त्यांला त्यानें एवढाच जबाब दिला कीं, “पाण्यांत पडलेल्या त्या माणसाला पोहता येत नाही, ह्मणून त्याच्या बचावाची साधेल ती खटपट करण्याचा माझा निश्चय झाला आहे.” असें बोलून त्यानें पाण्यांत तत्काळ उडी टाकिली; आणि तो मनुष्य जेथें गटंगळ्या खाऊन अगदीं बुडण्याच्या लागस आला होता, तेथें झपाट्यानें पोहत जाऊन त्याला त्यानें पाण्यावर धरून ठेविलें. असा त्याला बराच वेळ धरून ठेविल्यावर जहाजावरून एक होडी पाण्यांत लोटून खलाश्यांनीं मोठ्या शिताफीनें त्या दोघांला होडींत घेऊन जहाजाकडे आणिलें.

फुलें विकणारी बाई

पारिस शहरांत फुलांच्या एका दुकानासमोर एक गरीब बाई उभी राहून आंतील सुंदर फुलांकडे टकमक पाहू लागली. तें पाहून दुकानदार बाईनें तिला हटले: “बाई, तूं फुलें पाहत अशी बाहेर कां उभी राहिली आहेस? आंत येऊन हीं सगळीं नीट पाहा, आणि तुला कांहीं हवीं असल्यास विकत घे.” तिचे ते ममतेचे शब्द ऐकून ती गरीब बाई दुकानांत गेली आणि, तेथें फुलांचे सुंदर तुरे तयार करून ठेविले होते, त्यांतल्या एका लहानशा तुऱ्याकडे बोट करून त्याची किंमत त्या फुलवाल्या बाईस विचारूं लागली. तिनें त्याची तीन फ्रान्क किंमत आहे ह्मणून सांगितलें. तेव्हां ती गरीब बाई खिन्न होऊन व दुःखाचा उसासा टाकून खालीं पाहू लागली आणि ह्मणाली: “अरे! मला हा लहानसा तुरा देखील विकत घेण्याचें सामर्थ्य नाही. माझ्या तान्ह्या बाळास तुऱ्यावांचूनच पुरिलें पाहिजे तर!” हे शब्द बोलून ती रडूं लागली. तिची ती अवस्था पाहून त्या फुलवाल्या बाईस मोठा गर्हिवर आला, आणि डोळ्यांत आसवें आणून ती ह्मणाली: “बाई, तुझे मूल मरण पावले असून त्याच्या काखेंत ठेवायाला फुलांचा तुरा तुला हवा आहे काय? तर हा घेऊन जा. मला ह्याबद्दल काहीएक देऊं नको.” तिचा असा कनवाळूपणा पाहून तिला अधिकच रडें कोसळलें. तो तुरा घेऊन ती तिला कांहीं पैसे देऊं लागली. ते तिनें घेतले नाहीत. ती तिला ह्मणाली: “बाई, तूं फार गरीब आहेस. तुझ्याकडे एवढेच पैसे आहेत. ते तुजकडून घेऊन मी कांहीं मातबर होणार नाही. ह्या संकटाच्या वेळीं तुला ह्या पैशांचा फार उपयोग होणार आहे.”

सिलेस्टाईनबाईचा परोपकार

फ्रान्सदेशाच्या उत्तरभागी किनाऱ्यावर डिपी नांवाचें एक गांव आहे. त्यांत एक कुटुंब रहात असे. त्यांत नवरा, बायको व नऊ मुलें अशीं अकरा माणसें होती. ह्या कुटुंबास विषारी ताप लागून सगळीं माणसें बेजार होऊन पडलीं. आई आणि पांच मुलें तर झपाट्यासरशीं त्या रोगाला बळी पडलीं; आणि बाप व बाकीचीं चार मुलें तापानें पछाडून इवळत असून त्याच पंथास लागलीं होती. त्यांला विषारी ताप लागल्याची वार्ता सर्वत्र पसरल्याकारणानें त्यांच्या झोंपडीपाशीं सुद्धां कोणाला जायाला छाती होईना; मग त्याला औषधपाणी कोण देतें! किंवा पथ्याचें कोण घालितें! अशी त्यांची अत्यंत भयंकर स्थिति पाहून सर्व लोक हळहळूं लागले. तीं आतां लौकरच प्राणांस मुक्ततात अशी त्यांची खातरी झाली. पण त्यांची कीव एका बाईला येऊन ती आपल्या जीवाची परवा न करितां त्यांच्या शुश्रूषेस गेली. ह्या बाईचें नांव सिलेस्टाईन

असें होतें. त्यांला औषधोपचार करून व पथ्यपाणी पुरवून त्यांच्या बचावाची खटपट तिनें मनापासून केली. तीमुळें बाप व तीन मुलें त्या भयंकर रोगांतून निभावलीं; आणि एक मूल तेवढें गेलें. हें मूल मेलें तेव्हां त्याचें प्रेत उचलून पेटींत घालायला देखील कोणी पुरुष पुढें येईना. ह्मणून अर्थात् त्या परोपकारी बाईलाच तें पेटींत ठेवावें लागलें. ह्याप्रमाणें तिनें आपल्या जिवाकडे न पाहतां त्या माणसांचा बचाव केल्यामुळें तिची चोहोंकडे ख्याति झाली. ही बाई पुढें त्या देशांत उत्तम परिचारिका ह्मणून नांवाजली.

ज्युलिअस सिझराचा दयाळूपणा

ज्युलिअस सिझर हा रोमन लोकांचा एक महापराक्रमी सेनापति होता. त्यानें रोमन लोकांचे साम्राज्य बरेंच वाढविलें होतें. हा सेनापति एके दिवशीं आपल्या हाताखालच्या कित्येक अमलदारांसह एका लांबच्या गांवीं चालला असतां, वाटेत मोठा सपाट्याचा पाऊस आला. त्याबरोबर ते सगळे एका लहान झोंपडीकडे धावत गेले. तींत अवघ्या दोन खोल्या असून त्या तींतील माणसांस जेमतेम पुरत होत्या. झोंपडीच्या मालकानें त्यांला ह्मटलें: “माझ्या झोंपडींत एका पाहुण्यास निजण्यापुरती सोय आहे. कोणी पाहुणा आला तर त्याच्यासाठीं एक खाट मीं राखून ठेविली आहे. तीवर तुमच्यापैकीं एकांनें खुशाल निजावें. बाकीच्यांची सोय मला करितां येत नाही, याजबद्दल मला दिलगिरी वाटते.” तें त्याचें ह्मणणें ऐकून ते अमलदार सिझरास ह्मणाले कीं, “सेनापतिसाहेब, तुम्ही त्या खाटेवर जाऊन निजा; आणि आम्ही ओटीवर पडून रात्र कशी तरी काढितों.” तें त्याचें ह्मणणें त्यास पसंत वाटले नाही. तो ह्मणाला: “तुम्ही माझे सगळे मित्र बाहेर थंडीवाऱ्यांत कुडकुडत पडावें, आणि मी आंत स्वस्थ निजावें हें मला मुळीं शोभणार नाही. तुमची गत ती माझी गत. मी तुमच्याबरोबर बाहेरच पडून राहीन.” असें बोलून त्यानें आपल्या बरोबरचा एक माणूस अमळ आजारी होता, त्याला आंत जाऊन त्या खाटेवर निजावयास सांगितलें; आणि आपण बरोबरच्या इतर माणसांसह ओटीवर रात्रभर बसून राहिला.

रक्ताचें दान

एका लष्करी रुग्णालयांत एक शिपाई अगदीं मरणोन्मुख होऊन पडला असतां, दोन वैद्यांनीं त्याला पुनः तपासून असा निर्णय केला कीं, त्या त्याच्या अंगांत निरोगी

व बळकट माणसाचें रक्त घालता येईल तरच तो बरा होण्याची कांहीं आशा आहे. हें त्यांचें आपसांतलें बोलणें, जवळच एक दुसरा शिपाई एका खाटेवर पडला होता, त्यानें ऐकिलें. हा शिपाई पाय मुरगळल्यामुळें तेथें आला होता. त्याला दुसरा कसलाही विकार नव्हता. त्यानें त्या वैद्यांपुढें आपला दंड करून ह्मटलें: “तुह्यांला लागेल तेवढें रक्त माझ्या अंगांतून काढून घ्या.” ही अशी त्याची उदारबुद्धि पाहून त्या वैद्यांस मोठें कौतुक वाटलें; आणि त्याचा फारच आग्रह पडल्यामुळें त्यांनीं त्याच्या दंडांतून रक्त काढून त्या बेजार झालेल्या रोग्याच्या अंगांत घालण्याचें ठरविलें; आणि त्याप्रमाणें त्यांनीं त्याच्या दंडाची एक धमनी छेदून तींतलें रक्त त्या आजारी शिपायाच्या अंगांत सोडिलें. तें बरेंच गेलें तेव्हां त्या उदार शिपायाला थोडा वेळ मूर्च्छा आली. तेव्हां वैद्यांनीं त्याला सावध केलें. तो शुद्धीवर येतांच ह्मणाला: “आणखी रक्त हवें असल्यास अवश्य घ्या.” पण त्या रोग्याच्या अंगांत जेवढें रक्त घातलें होतें, तेवढें बस होईल असें वाटल्यावरून त्यांनीं त्याचें आणखी रक्त घेतलें नाहीं याप्रमाणें हा प्रयोग केल्यामुळें तो रोगी लौकरच बरा झाला; आणि आपल्या बरोबरच्या एका शिपायाचा प्राण वांचविल्याबद्दल त्या उदार शिपायाला मोठें समाधान वाटलें.

एक लहान मुलगा सगळ्या गांवाचें रक्षण करितो

हॉलन्डदेशांतल्या एका गांवांतला एक लहान मुलगा कांहीं कामासाठीं जवळच्या दुसऱ्या गांवीं गेला होता. तो आपलें काम करून परत येत असतां त्याची नजर सहज एका मोठ्या कालव्याच्या बांधाकडे गेली; तों त्याला एके ठिकाणीं चील पडून तींतून पाणी झिरपत आहे असें त्याच्या नजरेस पडलें. तेव्हां त्याच्या लक्षांत लागलींच आलें कीं, ही चील कांहीं वेळानें मोठी होऊन तेथला बांध कोसळेल आणि पाण्याचा मोठा पूर गांवांत वाहून पुष्कळ लोकांचे प्राण व वित्त हीं नाश पावतील. गांवांत धावत जाऊन लोकांला हें संकट कळवून येथें घेऊन येईपर्यंत रात्र पडेल; शिवाय हें भोंक मोठें होऊन पाण्याचा लोट गांवांत शिरेल, आणि मग तो आवरितां येणार नाहीं. असा विचार करून त्या चिलींतून पाणी येत होतें, तें बंद करण्यासाठीं त्यानें आपला हात तींत सारिला, आणि कोणी जाणता माणूस त्या वाटेनें आला ह्मणजे त्याला तें संकट कळवावें असा बेत केला. पण त्या वाटेनें कोणीही आलें नाहीं; तरी आपला हात त्या भोंकांतून काढून घरीं जाण्याचें त्याच्या मनांत आलें नाहीं. कारण तसें केलें तर सगळ्या गांवाचा नाश होईल हें त्याला पक्के ठाऊक होतें. तो टाळण्यासाठीं आपल्या जिवाला कितीही त्रास झाला तरी तो सोसण्याचा निश्चय करून तो शूर मुलगा सगळी

रात्र थंडीवान्यांत एकटा तेथें तें पाणी आडवून बसला. उजाडलें तेव्हां त्या वाटेनें एक मनुष्य आला. त्यानें त्या मुलाचें कुंथणें ऐकून त्याला तेथें असा एकटा बसण्याचें कारण विचारिलें. तें त्यानें सांगितल्याबरोबर त्या मनुष्यानें गांवांत धावत जाऊन दुसरी माणसें तेथें आणिलीं आणि तो बांध लागलींच दुरुस्त केला. अशा अल्पवयी मुलाच्या शौर्यामुळें व परोपकारबुद्धीमुळें सगळ्या गांवाचा बचाव झाला, हें पाहून त्यांनीं त्या मुलाची अतिशयित तारीफ केली.

एका गरीब बाईची परोपकारबुद्धि

एक गरीब विधवा बाई होती. ती सूत काढून विकी, आणि त्यांत जें कांहीं मिळे, त्यावर ती आपला निर्वाह जेमतेम चालवी. ती मोठी धर्मशील होती. ती नेहमीं आपलें उपासनेचें पुस्तक मोठ्या भक्तीनें वाची. तिचा असा नित्य पाठ चालला असतां एक सुंदर वचन तिच्या वाचण्यांत आलें. त्यावरून तिला अशी प्रबळ इच्छा झाली कीं, आपल्या हातून दुसऱ्याचें कांहीं तरी बरें व्हावें. पण ती अति कंगाल होती. तिच्या स्वतःच्या निर्वाहास पुरेसें मिळण्याचीच मुळीं पंचाईत असे. ती भाड्याच्या जागेत रहात असून तिचें भाडें बरेंच थकलें होतें. तें वारण्यासाठीं तिला कोणा तरी परोपकारी गृहस्थाची मदत घ्यावी लागणार होती. अशी तिची अवस्था होती, तरी तिच्या मनांत परोपकारबुद्धि प्रबळ होऊन आपल्या हातून कोणास कशी मदत होण्याजोगी आहे, याचा ती विचार करूं लागली. तेव्हां तिला आपल्या एका ओळखीच्या गरीब व अनाथ बाईची आठवण झाली. ती बाई आजारी होती. तिचा समाचार घ्यावा, व तिची शुश्रूषा आपल्या हातून होईल तेवढी करावी, असा निश्चय करून तीं आपली सूत काढावयाची चाती घेऊन तिच्या बिऱ्हाडीं गेली. जाते वेळीं तिनें दोन फळें तिच्यासाठीं नेलीं. तीं तिला कोणी दिलीं होती. त्या आजारी बाईचें कोणी नव्हतें, ह्मणून ती तिच्या सेवेसाठीं आपण होऊन गेल्यामुळें तिला मोठें समाधान वाटलें. ह्या आजारी बाईच्या एका नातलगानें मरतेसमयीं तिला बरीच मोठी रकम ठेविली होती. ती तिच्या हातीं नुकतीच आली होती. यास्तव ती आपल्या ह्या मायाळू मैत्रिणीला ह्मणाली: “तूं निराळें बिऱ्हाड करून उगीच भाडें भरीत राहूं नको. तूं माझ्याजवळ रहा. मला मिळालेल्या रकमेचें व्याज व तुझ्यामाझ्या मेहनतीची मिळणारी मजुरी एवढ्यावर आपणांस सुखानें रहातां येण्याजोगें आहे. मला तुझ्यावांचून कोणी नाही, आणि तुलाही कोणाचा आधार नाही. तरी तूं आणि मी आमरण एकमेकींस सोडूं या नको.

खरी भूतदया

एक मुलगी घरांत येऊन आपल्या आईपार्शी एक पेनी एका आंधळ्यास देण्यासाठी मागू लागली. आई हणाली: “तुला एक आणि तुझ्या भावाला एक अशा दोन पेनी मी आतांच दिल्या आहेत ना? तुला त्या आंधळ्याची करुणा आली आहे, तर तुझ्याजवळची पेनी त्याला कां देत नाहीस?” मुलगी हणाली: “शाळेंत गेल्यावर मला भूक लागली हणजे तिचें मी कांहीं तरी खावयास घेणार आहे.” आई हणाली: “शाळेंत जातांना लोणीभाकर घेऊन जा हणजे झालें. मग तुला पेनीची गरज उरणार नाही.” मुलगी हणाली: “पण मला भाकरीपेक्षां दुसरा एकादा गोड पदार्थ विशेष आवडतो. हणून मला ती आतां खर्चितां कामा नये.” आई हणाली: “तर मग त्या गरीब आंधळ्याची दया तुला हणण्यासारखी आली नाही असें हणवावें लागतें. कारण तुला गोड पदार्थ खाऊन होणाऱ्या सुखास त्या गरिबासाठी अंतरावेंसें वाटत नाही. असला कळवळा काय कामाचा?” हे शब्द ऐकून ती मुलगी खालीं मान घालून स्तब्ध राहिली. पण तिला आपली पेनी त्या आंधळ्यास देण्याची प्रवृत्ति कांहीं झाली नाही.

इतक्यांत तिचा भाऊ आपलें चाक फिरवीत फिरवीत घरापार्शी आला. तेव्हां तें तों दोन आंधळा पाहून त्याला त्याची दया आली, आणि खिशांतली पेनी काढून त्यानें चटकन त्याच्या हातावर ठेविली आणि हटलें: “मी हिचा कांहीं तरी खाऊ घेणार होतों. पण मला त्याची फारशी गरज आहे असें नाही. तूं फार भुकेला दिसतोस. तर तुला हिचा चांगला उपयोग होईल.” तो आंधळा मुलगा त्याचे उपकार मानून त्या पेनीचा पाव घेण्यासाठी भटान्याच्या दुकानीं गेला. ही त्या लहान मुलाची परोपकारबुद्धि पाहून त्याच्या आईनें आणि बापानें त्याचे मुके घेतले, आणि त्याची तारीफ केली.

एका शिद्दीगुलामाची उपकारबुद्धि

युरोपियन लोक आफ्रिकेंतल्या काळ्या शिद्दी लोकांला पकडून आपल्या देशांत नेऊन गुलाम हणून विकीत असत. अमेरिकेंतल्या वसाहतवाल्या युरोपियनांस तर अशा गुलामांची फारच गरज वाटे. ते त्या गरीब लोकांला आपल्या शेतांवर गुरांप्रमाणें खपवीत आणि त्याला गुरापेक्षांही क्रूर रीतीनें वागवीत. ही अत्यंत निर्दयपणाची व दुष्ट चाल आतां ब्रिटिश वगैरे कित्येक राष्ट्रांनीं बंद केली आहे.

असा एक गुलाम एका तारवावर हलकीसलकी कामें करावयास ठेविला होता. हें तारूं वेस्टइन्डीज बेटांजवळील बंदरांत असतां मोठें वादळ झालें. अशा वेळीं ह्या तारवावरचे बारा खलाशी होडीत बसून किनाऱ्याकडे चालले असतां, त्यांची होडी उलटून ते पाण्यांत पडून गटंगळ्या खाऊं लागलें. त्यांचें तें संकट पाहून तारवावरच्या त्या शिद्द्यानें पाण्यांत उडी टाकून एकाएका खलाशाला धरून तारवावर आणण्याचा झपाटा सुरू केला. मोठमोठ्या लाटा उसळत असल्यामुळें त्या खलाश्यांला पाण्यांत पोहत रहाण्याचें सामर्थ्य मुळीं नव्हतें. त्यांतल्या पांच असामींचा बचाव करून तो शिद्दी पुनः एका असामीला आणावयास जाऊं लागला, तेव्हां तारवाचा कप्तान ह्मणाला: “अरे, आतां पुनः आपला जीव धोक्यांत घालूं नको. तुझें हें शौर्य व ही परोपकारबुद्धि पाहून मी अतिशयित संतोष पावलों आहे. तूं ह्या क्षणापासून गुलामगिरीपासून मुक्त झाला आहेस.” तो शिद्दी म्हणाला: “आणखी एक खलाशी गटंगळ्या खात आहे त्याला घेऊन येतो, ह्मणजे मग मी मुक्त होईन,” असें ह्मणून पुनः लाटा तोडीत जाऊन त्यानें आणखी एका खलाश्याला तारवावर सुखरूप आणून सोडिलें, आणि मग तो गुलामगिरीतून सुटून चालता झाला.

चालीं राईट याची समयसूचकता

न्यूयार्कशहरांतल्या एका घराला आग लागून तें सगळें पेटलें असतां, त्यांतले तिघे मनुष्य अगदीं वरल्या मजल्याच्या खिडकीपाशीं उभे राहून खालीं जमलेल्या लोकांकडे हात करून आपला बचाव करा असें दीनवाणीनें ओरडूं लागले. आग विझविण्याच्या यंत्राबरोबर शिड्या असतात, त्या इमारतीच्या अर्धावर सुद्धां पोंचण्याजोग्या नव्हत्या; आणि इतक्या उंचीवरून खालीं उड्या टाकण्याची तर मुळीं सोय नव्हती. तेव्हां खालीं जमलेले सगळे लोक निरुपाय होऊन त्या मनुष्यांकडे पाहून हळहळत राहिले. इतक्यांत त्या गर्दीत एक चांभार होता, त्याचें लक्ष त्या इमारतीच्या वळचणीकडे गेलें. तिला एक तारा वळून केलेला दोर बांधिला असून तो रस्त्याच्या दुसऱ्या बाजूवरील टेलिफोनाच्या तारांच्या खांबाला बांधिला होता. तो दोर तोडून सोडिला तर तो त्या मनुष्यांच्या बारीजवळून खालीं येण्याजोगा आहे असें त्याच्या लक्षांत आलें, आणि तो आग विझविणाऱ्यांकडचें एक हत्यार घेऊन त्या खांबावर चढला. त्या वेळीं थंड वारा सुटला असून बरफाच्या वर्षावानें तो उंच खांब सुळसुळीत झाला होता. त्यामुळें त्यावर चढून शेंड्यापर्यंत जाणें मोठ्या धोक्याचें होतें. तथापि त्यानें बिलकूल

न डगमगतां मोठ्या प्रयासानें त्याचा शेंडा जेमतेम गाठिला आणि तो तारांचा दोर मोठ्या युक्तानें व श्रमानें सोडविला. तेव्हां तो नेमका त्या बारीवरून खालवर आला. हा आधार मिळतांच ते भयानें व आगीनें अर्धमेले झालेले तिघे मनुष्य मोठ्या प्रयासानें खालीं सुरक्षितपणें उतरले. त्यांचा असा विलक्षण रीतीनें बचाव झालेला पाहून जमलेल्या सगळ्या लोकांनीं आनंदाच्या आरोळ्या केल्या; आणि त्या युक्तिमान् व धाडसी चांभाराची सगळ्यांनी तारीफ केली.

ह्या चांभाराचें नांव चालीं राइट असें होतें. ह्या त्याच्या सत्कृतीबद्दल त्याला त्या शहरांतल्या एका मंडळीकडून सुवर्णपदक मिळाले. त्याप्रमाणेंच इंग्लंडांतल्या एका मंडळीनें त्याला सुवर्णपदक पाठवून दिलें त्यावर “ता. ३१ जानेवारी स. १८८२ रोजीं तीन मनुष्यांचा आगींतून बचाव केल्याबद्दल चार्लस राइट याला हें दिलें आहे,” असा छाप होता.

एका मुलीचे प्रसंगावधान

कांहीं मुले एका लाकडी पुलाजवळ खेळत असतां, त्याच्याखालून आगीच्या ज्वाळा व धूर येतांना त्यांनीं पाहिला. त्याबरोबर तीं सगळी घाबरून पळत सुटलीं. पण त्यांमध्ये एक लहान मुलगी होती, तिच्या ध्यानांत लागलीच आलें कीं, त्या पुलावरून थोड्याच वेळांत आगगाडी येणार असून ही पुलाची स्थिति तिच्यावरील एन्जिन चालविणाऱ्याच्या नजरेस दुरून पडणार नाही; आणि सगळी गाडी ह्या जळत्या पुलावरून खालीं नदींत कोसळून हजारो माणसांचा नाश होईल. तर तो टाळण्याचा आपण काहीतरी प्रयत्न अवश्य केला पाहिजे. असा विचार करून तिनें एक लाल रंगाचा कपडा मिळविला, आणि तो एका काठीला बाहुट्यासारखा बांधून ती रेलवे लाइनवरून गाडी येण्याच्या दिशेकडे सारखी धावत गेली, आणि गाडीचा आवाज ऐकूं येऊं लागला तेव्हां लाइनींत उभी राहून तो बाहुटा तीं खालींवर करूं लागली. एन्जिन चालविणारानें तिला लांबून पाहिलें, आणि शीळ वाजविली. पण ती कांहीं तेथून हालेना. तेव्हां त्याला अर्थात् गाडीचा वेग तत्काळ कमी करून गाडी तिच्या जवळ थांबवावी लागली. तेव्हां तिनें पूल जळत असल्याचें वर्तमान त्याला कळविलें. तें ऐकून तो खालीं उतरला आणि तो पूल पाहावयास गेला. तो पाहतांच त्याची खातरी झाली कीं, पूल बराच जळला असून त्यावरून गाडी नेण्याची मुळीं सोय नाही. हें संकट गाडीतल्या उतारूस कळलें, तेव्हां ते सगळे खालीं उतरून त्या मुलीसर्भोवतीं

जमा होऊन तिची वाखाणणी करूं लागले. तिच्या अशा शूरपणाच्या कृतीमुळे आपले प्राण वाचले ह्मणून ते सगळे तिचे आभारी झाले; आणि त्यांनीं तेथल्या तेथें वर्गणी काढून मोठी रकम जमविली आणि तिला दिली.

उदार कृति

केप ऑफ गुडहोप नांवाच्या भूशिराजवळील किनाऱ्यावर प्रचंड वादळ होऊन तेथें नांगरलेलें एक तारूं जवळच्या खडकावर आपटून फुटलें; आणि त्यावरचे बरेच खलाशी बुडून मेले. कित्येक विशेष बळकट व चपळ होते, ते तारवाल्या तुकड्यांस बिलगून राहिले. हें असें संकट त्या खलाश्यांवर आलें तें किनाऱ्यावरल्या लोकांनीं पाहिलें. पण त्या उरलेल्या खलाश्यांला किनाऱ्यावर आणण्यासाठीं होडी पाण्यांत लोटण्याची छाती कोणालाही होईना. कारण समुद्र फारच उंचबळला असून मोठमोठ्या लाटा उसळत होत्या. इतक्यांत एक जमीनदार घोड्यावर बसून तेथें आला. त्यानें ती त्या खलाश्यांची अवस्था पाहिली, तेव्हां त्याला अतिशयित वाईट वाटलें, आणि त्यांला बचाविण्याचा निर्धार करून त्यानें आपला घोडा पाण्यांत चालविला. त्याचा तो घोडा मोठा पाणीदार असून त्याला पाण्यांत व लाटांत पोहण्याची सवय होती. त्या जमिनदाराचें हें धाडस पाहून किनाऱ्यावर जमलेल्या लोकांला मोठे आश्चर्य वाटलें; आणि त्याचा त्या प्रचंड लाटांत कसा काय निभाव लागतो इकडे सगळ्यांचे डोळे लागले. कांहीं वेळपर्यंत तर तो व त्याचा घोडा लाटांत गडप झाल्यासारखे दिसले. पण शेवटीं त्या फुटक्या तारवापाशीं जाऊन त्यांतल्या दोन खलाश्यांला त्यानें किनाऱ्यावर आणिलें. त्याला त्यानें आपल्या पायांला ओळकंबायास लाविल्यामुळें त्याला त्यांस तडीस आणितां आलें. ही त्याची मोठ्या शौर्याची कृति पाहून सगळ्या लोकांनीं त्याचा जयजयकार केला. मग तो पुनः आपला घोडा घेऊन दुसऱ्या दोन खलाश्यांला आणावयास गेला. अशा त्यानें एकंदर सात खेपा करून त्या फुटक्या तारवास बिलगून राहिलेल्या चौदा खलाश्यांला किनाऱ्यावर सुखरूप आणून सोडिलें; आणि आठव्या खेपेस परत जातांना एक मोठी प्रचंड लाट उसळली, तिच्या खालीं तो सांपडून घोड्यावरून खालीं पडला आणि बुडून मेला. ह्या वेळीं तो अतिशयित थकून गेला असल्यामुळें त्याला घोड्यावर आपली मांड राखितां आली नाहीं. ह्मणून तो लाटेच्या आघातासरशीं पाण्यांत कोसळला. तो पाण्यांत पडल्यावर घोडा परत किनाऱ्यावर आला. ह्याप्रमाणें त्या अत्यंत थोर मनाच्या व दयाळू गृहस्थानें दुसऱ्यांचे जीव वांचविण्याच्या उद्योगांत आपल्या प्राणाचा बळी दिला.

उपकारांचें स्मरण

एक मुलगा मोठा आडदांड व अविचारी होता. त्यानें एकदां आपल्या धाकट्या भावास नदीतीरावर नेऊन एका होडींत बसविलें आणि ती पाण्यांत लोटिली. त्यावेळीं नदीचें पाणी जोरानें वाहत होतें. त्याच्या प्रवाहांत होडी सांपडून झपाट्यानें वाहत गेली आणि एका खडकावर आपटून फुटली. त्याबरोबर ते दोघे पाण्यांत पडले. तेव्हां तो जाणता मुलगा पोहून किनाऱ्याजवळच्या एका मोठ्या खडकापाशीं आला. पण तो खडक सुळासारखा उभा असल्यामुळें त्याला पाण्यांतून वर चढतां येईना. त्याच्या त्या धाकट्या भावास पोहतां येत नव्हतें. ह्मणून तो प्रवाहाबरोबर वाहत गेला. त्यांची किंकाळी ऐकून एक कोळी तेथें तत्काळ धावत आला, आणि त्यानें पाण्यांत उडी टाकून त्या वाहत जाणाऱ्या मुलास धरून मोठ्या प्रयासानें तीरावर आणिलें; आणि तो थोरला मुलगा पाण्यांत गटंगळ्या खाऊन शेवटीं बुडाला.

तेथें जमलेल्या लोकांनीं त्या कोळ्यास विचारिलें: “अहो, तुहीं आपल्या जिवाची परवा न करितां प्रवाहांत उडी टाकून ह्या धाकट्या मुलाचा बचाव केला आणि तो थोरला मुलगा किनाऱ्यापाशीं होता, त्याला वर काढण्याचें कमी जोखमाचें काम तुहीं आधीं केलें नाहीं, याचा अर्थ काय?” त्यानें उत्तर केलें: “तो थोरला मुलगा भारी ब्रात्य होता. तो मला नेहमीं त्रास देई, माझीं जाळीं तोडी, आणि कधीं कधीं माझे मासेही चोरी. पण हा लहान मुलगा मला अनेक प्रकारीं मदत करित असतो व मला कधीं कधीं खायला आणून देत असतो. एकदां माझ्या पायाला इजा होऊन मी घरांत पडून राहिलों असतां, माझे फार हाल होऊं लागले. तेव्हां यानें आपल्या संग्रहाचे सगळे पैसे मला आणून दिले. असल्या सज्जन व परोपकारी मुलाचें रक्षण आधीं करावें असें माझ्या मनांत आलें, हें अगदीं स्वाभाविक आहे. याला वर आणिल्यावर मीं याच्या थोरल्या भावाला वर काढिलें असतें. पण तसें करण्यास मला अवकाश मिळण्यापूर्वीं तो बुडून मेला. त्याला माझा इलाज नाहीं. तरी अशा चांगल्या गुणांच्या मुलाचा बचाव माझ्या हातून आज झाला, याबद्दल मी आपणास कृतकृत्य समजतो.”

शूर मुलगी

एका गांवीं रेलवेच्या बाजूला एका झोंपडींत एक लहान मुलगी सगळा दिवस एकटी बसून असे. तिची आई मेली असून तिचा बाप सगळा दिवस कामावर जाई, तो संध्याकाळीं घरीं येई. काळोख पडत आला म्हणजे ती झोंपडीच्या दाराशीं बसून

मोठ्या आतुरतेनें आपल्या बापाची वाट पाही. एके दिवशीं संध्याकाळीं अशी ती बसली असतां, एक आगगाडी समोरून येत असल्याचा ध्वनि तिच्या कानी आला. तेव्हां ती जवळच्या रेलवेवरून येण्याची ती वाट पाहूं लागली. तिचे दिवे तिला लांबून दिसले. पण ते जवळजवळ येऊन एकदम मालवल्यासारखे तिला भासले; आणि गाडी तर पुढें येईना. तेव्हां हा काय चमत्कार आहे हें पहावें ह्मणून ती हातीं कंदील धरून रेलवेच्या बाजूनें बरीच दूरपर्यंत गेली. तेव्हां तिला तेथल्या नदीवरचा पूल कोसळला असून सगळी गाडी पाण्यांत पडली आहे, असें दिसलें. त्याबरोबर ती अगदीं घाबरून गेली. एवढ्या माणसांचा नाश झाल्याबद्दल तिला पराकाष्ठेचें दुःख झालें. इतक्यांत तिला आठवलें कीं, आणखी अर्ध्यापाऊण तासांत समोरच्या बाजूनें दुसरी गाडी यावयाची आहे, ती सुद्धां अशीच नदींत पडून तीतलीं माणसें प्राणांस मुकतील. हें लक्षांत येतांच तिनें जवळच्या रेलवेस्टेशनावर जाऊन नदीवरील पूल कोसळल्याचें कळवावें असा निश्चय केला; आणि ती त्या स्टेशनाकडे एकटीच जावयास निघाली. त्या वेळीं वारा जोराचा सुटला असून मधुनमधून पाऊसही पडत होता. वाटेंतून पाण्याचे ओहळ चालले होते; आणि एके ठिकाणीं तर नदीवरचा मोठा उंच व अरुंद लाकडी पूल ओलांडून पलीकडे जावयाचें होतें. ह्या सगळ्या अडचणींची तिनें मुळीं परवा केली नाहीं. ती मोठ्या त्वरेनें स्टेशनाकडे चालली. नदीवरील पुलावरून जातांना तर ती घाबरून लटलटां कांपूं लागली. पण कांहीं झालें तरी स्टेशनापर्यंत जावयाचें असा जो तिचा निर्धार झाला होता, तो ढळला नाहीं. ती धापा टाकीत व पडत अडखळत जेमतेम स्टेशनावर जाऊन पोचली. इतक्यांत तेथें गाडी येऊन थडकली. तिने पूल कोसळल्याचें वर्तमान कळविताच ती गाडी तेथेंच थांबून राहिली. गाडीतल्या लोकांला जेव्हां कळले कीं, त्यांच्या प्राणांवरच्या संकटाचें निवारण एका लहान मुलीनें केलें, तेव्हां ते सगळे खालीं उतरून त्या मुलीचे आभार मानून आपली कृतज्ञता अनेक प्रकारीं व्यक्त करूं लागले.

परोपकारी चांभार

विलायतेंत गेल्या शतकाच्या आरंभी शिक्षणप्रसार फार थोडा झाला होता. हल्लीं सगळ्यांला फुकट व सक्तीचें शिक्षण देण्याची व्यवस्था झाली आहे, तशी त्या काळीं कांहींच नव्हती. त्यामुळे गरीब लोकांस शिक्षण मिळण्याची पंचाईत असे. अशा

काळी लंडनांतल्या गरीब वस्तींत जॉन पाऊन्डस् नांवाचा चांभार रहात असे. तो जोडे शिवून आपला निर्वाह चालवी. तो स्वतः फार गरीब होता, तरी त्याच्या अंगी परोपकारबुद्धि ओतप्रोत भरली होती. त्याच्या भावाची कांहीं मुलें होती, तीं तो वारल्यावर पोरकीं झालीं. तेव्हां त्यांचा संभाळ करण्याचा पतकर जॉन यानें घेतला. त्यांला लिहितांवाचतां आलें तर बरें असें वाटून त्यांतल्या मोठ्या मुलांना दुकानांत आपल्या सभोंवतीं बसवून तो शिकवूं लागला. असें करीत असतां, त्याच्या मनांत अशी कल्पना आली कीं, ह्या मुलांबरोबर आणखी दुसऱ्या लोकांच्या मुलांस बोलावून आणून शिकविलें तर चांगलें. मग त्यानें आपल्या शेजारच्या गरीब मुलांस अनेक प्रकारची लालूच दाखवून आपल्या दुकानांत आणून बसविण्याचा क्रम सुरू केला. त्यामुळें त्याच्या दुकानांत पुष्कळ मुलें जमा होऊं लागलीं. तो हातांनीं आपलें काम करी आणि तोंडांनें त्यांला वाचन, लेखन व हिशोब हीं शिकवी. त्यांच्याकडून तो फी वगैरे कांहीं घेत नसे. ह्याप्रमाणें फुकट शिक्षण मिळण्याची सोय झाल्यामुळें आसपासचे गरीब लोक आपल्या मुलांस जॉनच्या दुकानांत शिकावयास पाठवूं लागले.

ह्या परोपकारी चांभारानें हा लोकशिक्षणाचा सदुद्योग पुष्कळ वर्षे चालविला होता; आणि त्याच्या हाताखालीं शिकून तयार झालेले पुष्कळ मुलगे जाणते होऊन चांगल्या उद्योगास लागले. हे त्याचे शिष्य त्याचे उपकार कधींही विसरले नाहींत. ते कोणत्याहि प्रांतांत किंवा देशांत उद्योगधंद्याच्या संबंधानें गेले असले, तरी ते त्याची आठवण ठेवीत आणि त्याला वारंवार भेटून त्याचे उपकार मानीत. असे त्याचे शिष्य त्याच्या भेटीस आले असतां, त्यांला तो ओळखीत देखील नसे. पण त्यांनीं होऊन त्याला त्याच्या उपकारांची आठवण करून द्यावी. अशा रीतीनें हजारो गरीब मुलांच्या उपयोगी पडून त्यांला साक्षर करण्याचें श्रेय त्यानें मिळविलें; आणि तो सगळ्यांला अतिप्रिय व मान्य झाला. तो घरचा गरीब असून त्याचा धंदा साधारण प्रतीचा होता, तरी तेवढ्यांत समाधान मानून कोणाच्याही एका छदामाचा ओशाळा न होतां त्यानें आमरण जनसेवा केली आणि सगळ्यांकडून बरें हणून घेतलें.

उपकाराची फेड

व्हर्जिनियाप्रांतांतल्या एका गावांत एक विधवा बाई रहात असे. तिची झोंपडी रेलवेलाइनीजवळ होती. ह्या बाईची एक लहान मुलगी होती. तिचें दुसरें कोणी नव्हतें. ही बाई कोंबडी पाळून तीं जवळच्या शहरांत नेऊन विकी, आणि त्यावर

आपला निर्वाह चालवी. शहर अमळ दूर असल्याकारणानें ती कधीं कधीं आगगाडींत बसून जाई. गाडीचा गाई तिला ह्या कार्मी फार मदत करी. हे त्याचे उपकार फेडण्याची संधि तिला लौकरच आली. एके दिवशीं सायंकाळीं बरफाची जबर वृष्टि होऊन जवळच्या डोंगरांवरून बरफाचे मोठाले लोट येऊं लागले. त्यांमुळें तिच्या झोंपडीपासून थोड्या अंतरावर एक पूल होता, तो कोसळून त्यावरून गेलेली लोखंडी सडक साफ उखडून गेली. हा पूल एका अरुंद खोऱ्यावर बांधिला होता. त्याची अशी दुर्दशा झालेली पाहून त्या बाईला मोठी पंचाईत वाटली. त्या लाइनीवरून थोड्या वेळानें आगगाडी येणार हें तिला ठाऊक होतें. तिला ह्या संकटाचा इशारा पोंचतो कसा याची तिला फिकीर पडली. सगळी गाडी त्या खोऱ्यांत कोसळून शेंकडो माणसांचा नाश होणार हें मनांत येऊन ती अतिशयित कष्टी झाली. रेलवेस्टेशन तेथून दूर असल्याकारणानें तेथें वेळीं पोचण्याची मुळीं आशा नव्हती. ह्याप्रमाणें ती त्या भावी अनर्थासंबंधानें हळहळत बसली असतां, तिला एक युक्ति सुचली. ती अशी:- तिनें आपलें सगळें सर्पण काढून लाइनीमध्ये रचून त्याला आग लावून दिली, आणि जाळ मोठा व्हावा म्हणून त्यांत आपल्या घरांतले कांहीं रद्दी लाकडी सामान घातलें. एवढें करूनही तो जाळ एजिन चालविणाराला दुरून कदाचित् दिसणार नाही या भीतीनें तिनें आपल्या अंगावरचें एक वस्त्र काढून तें काठीला गुंडाळिलें, आणि गाडीचा आवाज दुरून ऐकू येऊं लागतांच तें पेटवून ती लायनीवर उभी राहून खालींवर परजूं लागली; आणि तिच्या मुलीनेंही तसेंच केलें. ह्या त्यांच्या प्रयत्नास योग्य यश आलें. तो चमत्कारिक जाळ दृष्टीस पडतांच एजिनवाल्यानें गाडीचा वेग कमी केला आणि त्या जाळापाशीं गाडी आणून उभी केली. तेव्हां तें संकट त्याच्या नजरेस पडलें. मग गाडींतलीं सगळीं माणसें उतरून त्या मायलेकींसभोंवतीं जमा झालीं; आणि त्यांनीं या संकटाचा इशारा देण्यासाठीं कशी खटपट केली हें त्यांला कळलें तेव्हां त्यांनीं त्या बाईचे अत्यंत आभार मानिले आणि कांहीं पैसे तेथल्या तेथें जमा करून तिला दिले. त्या गाडीच्या गाईची आणि तिची तर पुष्कळ दिवसांची ओळख होती; आणि अशा चांगल्या बाईला मदत केल्याचा असा उत्तम मोबदला मिळाल्यामुळें त्याला अतिशयित समाधान वाटलें. ह्या बाईचें हें सत्कृत्य रेलवेच्या अधिकाऱ्यांस कळलें तेव्हां त्यांनीं तिला त्या ठिकाणीं चांगलें घर बांधून देऊन तहाहयात पेनशन करून दिलें.

एका गरीब बाईला मदत

फ्रान्सदेशांत एक भिस्ती रहात असे. त्याची बायको आणि तीन मुलें होती. त्यांचा निर्वाह चालविण्यास पुरे इतकें वेतन त्याला मिळण्याची नेहमी पंचाईत असे. त्याची बायको एकदां रस्त्यांतून चालली असतां, तिला एक अगदीं गरीब बाई भेटली. तिचा एक हात अधू असून ती भिक्षा मागत फिरत होती. तिची ती अवस्था पाहून त्या भिस्त्याच्या बायकोला दया आली, आणि ती तिची हालहवाल पुसूं लागली. तेव्हां ती बाई ह्मणाली: “मला अनाथाश्रमांतून थोडीशी मदत मिळते. पण मला रहायाला कोठे जागा मिळत नाही. ह्मणून माझे फार हाल होत आहेत. तूं आपल्या बिन्हाडांत दोन दिवस मला आसरा देशील तर मी माझी सोय कोठें तरी लौकरच पाहीन.” ही तिची हकिकत ऐकून तिला दया आली, आणि तिनें तिला आपल्या बिन्हाडीं आणून ठेविलें. पण तिची कोठेंच सोय न झाल्यामुळें ती तिच्या घरीं बरेच महिने राहिली. तिचा नवरा तिच्यासारखाच दयाळू होता. तिला आपल्या बिन्हाडीं आणून ठेविल्याबद्दल तो आपल्या बायकोला कधीं एक शब्दही बोलला नाही. त्यांच्या घरीं बरेच महिने राहिल्यावर कोठें कांहीं काम मिळेल तर पाहण्यासाठीं एका लांबच्या गांवीं जावे असें तिच्या मनांत आलें, आणि ती त्या आपल्या आश्रयदात्या बाईला ह्मणाली: “मला थोडेसे पैसे मिळतील तर मी दुसऱ्या गांवीं जाऊन कांहीं काम मिळवीन?” हें ऐकून ती परोपकारी बाई आपल्या गांवांतल्या एका श्रीमंत बाईकडे तिच्यासाठीं मदत मागायला गेली. त्या श्रीमंत बाईनें तिला विचारिलें: “अग, तुह्मी स्वतः इतकीं गरीब असतां, त्या परक्या बाईला तुमच्या बिन्हाडांत इतके दिवस तुह्मी आश्रय दिला याचें मला नवल वाटतें. तिनें तुमचे हे उपकार फेडण्याचें तुह्वांला वचन दिलें असावें?” भिस्त्याची बायको ह्मणाली: “ती बाई फारच गरीब व सालस आहे. तिचे हाल आमच्यानें पहावतना, ह्मणून आह्मी तिला आश्रय दिला आहे. तिचें पोट कांहीं आमच्यावर पडत नाही. तिला आह्मी आमच्या अन्नांतून कधींमधीं थोडेसें देतो. तें कांहीं तिच्याकडून कांहीं मोबदला मिळेल ह्या आशेनें देतो अशांतली गोष्ट नाही.” तें ऐकून त्या श्रीमंत बाईनें तिला पुनः असा प्रश्न केला कीं, “तूं तिच्या नांवानें स्वतःसाठीं नाहीना मदत मागायला आली आहेस?” हा प्रश्न ऐकून तिला फार वाईट वाटलें, आणि ती ह्मणाली: “बाईसाहेब, आह्मी कितीही गरीब असलों तरी असली लबाडी आमच्या हातून कदापि व्हावयाची नाही; आणि माझा नवरा चांगला धट्टाकट्टा असून त्याला

कांहींतरी काम करून पोट भरण्याची धमक आहे, तोंपर्यंत तो मला कोणाकडे कधीही मदत मागू देणार नाही. तो मोठा मानी आहे. आपले हातपाय चालत आहेत तोपर्यंत आपला बोजा दुसऱ्यांवर पडू देऊं नये, असा त्याचा निर्धार आहे.” हें तिचें उत्तर ऐकून ती श्रीमंत बाई निरुत्तर झाली आणि तिची अशी परोपकारबुद्धि पाहून संतोष पावली. मग तिने तिच्या हातावर दहा रुपये ठेविले आणि तिला सांगितलें कीं, “ती बाई आणि तूं अशा दोघीजणी माझ्याकडे या, ह्मणजे मी तुह्यांला चांगलें सोईचें काम लावून देते.”

परोपकाराचें वळण

विलायतेंतल्या पाठशाळांचे अध्यापक आपल्या विद्यार्थ्यांशीं मोठ्या प्रेमानें व रहसाळीं वागत असतात. असा एक अध्यापक आपल्या एका श्रीमंत विद्यार्थ्यांला बरोबर घेऊन सहल करावयास गेला असतां, एका शेताच्या बाजूला कोणाचा जुना फाटका जोडा त्या विद्यार्थ्यांच्या नजरेस पडला. तो पाहून त्यानें आपल्या गुरूस ह्मटलें: “हा जोडा शेतांत काम करीत असलेल्या त्या शेतकऱ्याचा असावा. तो आपलें काम आटपून आतां घरीं जावयास निघेल; तर आपण त्याचा हा जोडा कोठे तरी लपवून ठेवून त्या तिकडच्या झाडींत बसूं या, ह्मणजे जोडा गेल्यामुळें त्याची कशी धांदल उडते तें पाहून आपली क्षणभर करमणूक होईल.” तो अध्यापक सज्जन होता. तो त्याला म्हणाला: “त्या गरीब बापड्याची धांदल उडेल ती पाहून आपली करमणूक करावी, हें आपणांला मुळीं उचित नाही. दुसऱ्याला त्रास देण्यांत सुख मानावें हें आपल्या शीलास शोभत नाही. ह्या गरीब मनुष्यापासून आपणांला करमणूक व्हावी असें तुझ्या मनांत असल्यास तुला याहून विशेष चांगला उपाय योजितां येण्याजोगा आहे. त्याच्या ह्या दोन जोड्यांत दोन क्राऊन घालून ठेव; ह्मणजे मग आपण दडून त्याला ते सांपडले ह्मणजे त्याच्या मनाची कशी काय अवस्था होते तें पाहूं.” गुरूनें सुचविल्याप्रमाणें त्या विद्यार्थ्यांनें केलें; आणि ते दोघे जवळच्या झाडीआड उभे राहिले.

तो शेतकरी आपलें काम संपवून अंगरखा आणि जोडे ठेविलेल्या ठिकाणीं आला, आणि अंगांत अंगरखा चढवीत असतां, त्यानें एका जोड्यांत पाय घातला, तो त्यांत त्याच्या पायाला कांहीं कठीण पदार्थ लागला, ह्मणून खालीं ओणवून जोड्यांत हात घालून तो चाचपूं लागला. तेव्हां त्याच्या हाताला तो क्राऊन लागला.

तो बाहेर काढून त्याने उलटून पालटून पुनःपुनः पाहिला; आणि तो खराखुरा क्राऊन आहे अशी त्याची खातरी झाली तेव्हां त्याला मोठा चमत्कार वाटला. मग तो खिशांत घालून त्याने दुसऱ्या जोड्यांत पाय घातला, तों त्यांत त्याला दुसरा क्राऊन सांपडला. अशा रीतीने दोन क्राऊन अवचित सांपडल्यामुळे त्याचा कंठ भरून आला; आणि गुडघे टेकून आकाशाकडे डोळे लावून त्याने देवाची अनन्यभावे अशी प्रार्थना केली की, “हे प्रभो, ही पैशाची अनपेक्षित मदत मला झाली, ह्याबद्दल मी अत्यंत आभारी आहे. माझी बायको आजारी पडली आहे. तिला औषधोपचार करण्यास मजपाशीं पैसे नाहीत. तसेंच माझ्या मुलांस पोटभर अन्न मिळण्याची पंचाईत झाली आहे. अशा संकटाच्या वेळीं हे पैसे मला मिळाले हें माझे मोठेंच भाग्य होय. ह्या पैशांच्या योगानें माझ्या बायकोमुलांचे प्राण कांहीं दिवस वाचतील.” ही त्याची प्रार्थना ऐकून त्या विद्यार्थ्याला अतिशयित गहिवर आला, आणि त्याचे डोळे आसवांनीं भरले. त्याच्या गुरूनें विचारिलें: “तूं जी गंमत करावयाचें योजिलें होतें, तीहून आतां तुला अधिक सुख वाटलें नाहीं काय?” तो ह्मणाला: “गुरुजी, तुहीं मला आज चांगलें वळण लाविलें. हें मी कधींही विसरणार नाहीं!”

एका मुलीची परोपकारबुद्धि

एका वृद्ध शिपायाचा लढाईत एक पाय गेला असून तो लाकडाचा लाविला होता. तो एकदा लांबच्या गांवीं जात असतां वाटेंत आजारी होऊन एका गांवीं वस्तीस राहिला. तेथें त्याच्या ओळखीचा कोणी माणूस नसल्यामुळे त्याला एका शेतकऱ्याच्या मांगरांतल्या गवतावर पडून राहावें लागलें; आणि तेथें आपणाला खायला कसें मिळतें याची त्याला पंचाईत पडली. तेथें जवळच एका झोंपडींत एक लहान मुलगी रहात असे. तिला त्याची करुणा येऊन ती त्याला वरचेवर येऊन पाही, आणि दरखेपेस त्याला एक पेनी देई. ते पैसे तो तिच्याकडून घेई खरे, पण त्याला त्याचें मन खाई; आणि ती मुलगी गरीब आहे असें त्याला कळले तेव्हां तर त्याच्यानें मुळीं रहावेना. ती मुलगी नित्याप्रमाणें त्याच्या खबरीस येऊन त्याला एक पेनी देऊं लागली. ती न घेतां तो तिला ह्मणाला: “माझे मायाळू मुली, हे पैसे तूं दररोज कोटून आणितेस? तुझे आईबाप तर अगदीं गरीब आहेत असें मी ऐकितों. तूं हे पैसे अयोग्य मार्गानें मिळवून मला देत असलीस, तर मला ते मुळीं नकोत. त्यापेक्षां मी उपाशीं मेलो तरी चालेल.” ती मुलगी ह्मणाली: “बाबा, हे पैसे मी श्रम करून मिळवीत

असतें. तुझी ही अशी दशा पाहून मला तुझी दया आली, आणि तुला आपल्या शक्तीप्रमाणें मदत करण्याचा मी निश्चय करून शाळेंत जातांना एक लहान टोपली बरोबर घेतें, आणि तींत वाटेंतल्या झाडांचीं फळें भरून तीं बाजारांत नेऊन विकितें. त्यांची मला एक पेनी मिळते, ती मी तुला आणून देतें. हें माझें करणें माझ्या आईबापांला ठारूक आहे; आणि तीही ह्यणतात कीं, “आपल्याहून गरीब अशीं पुष्कळ माणसें आहेत, त्यांला आपल्या सामर्थ्याप्रमाणें थोडीबहुत मदत करणें हें आपलें कर्तव्य आहे.” हें तिचें बोलणें ऐकून त्या वृद्ध शिपायास मोठा गर्हिवर आला; आणि त्याच्या डोळ्यांवाटे अश्रुधारा वाहूं लागल्या. त्यानें त्या परोपकारी मुलीच्या हाताचें कृतज्ञतापूर्वक चुंबन करून ह्मटलें: “मुली, तूं धन्य आहेस, आणि तुझे आईबापही थोर आहेत.”

हा असा त्या मुलीचा क्रम चालला असतां, त्या गांवांत एक मोठा अमलदार गाडींत बसून आला. तो तेथल्या पथिकाश्रमांत उतरला असतां, तेथें जवळच हा वृद्ध शिपाई आजारी व अनाथ होऊन पडला आहे असें त्याला कळलें. तेव्हां तो थोर मनाचा अमलदार त्या शिपायाला पाहावयास गेला. त्यानें त्याला तत्काळ ओळखिलें. त्या शिपायानें आपली सगळी हकिकत त्याला सांगितली, आणि त्या मुलीच्या परोपकारबुद्धीची प्रशंसा केली. ती ऐकून त्या अमलदारास पराकाष्ठेचा गर्हिवर आला, आणि तो ह्यणाला: “अशा गरीब मुलीनें तुला मदत करण्यास तयार व्हावें, आणि मी तुझा सेनापति असून तुला अशा स्थितीमध्ये कांहीं एक मदत करूं नये, हें कांहीं बरोबर नाही. तर आजपासून तूं त्या खाणावळींत जाऊन बरा होसतोंपर्यंत रहा. तुझा सगळा खर्च मी देईन.” असें बोलून त्याला त्यानें त्या खाणावळींत आणून ठेविलें; आणि मग त्या मुलीच्या शोधास तो गेला. तिला भेटून त्यानें तिची अतिशयित तारीफ केली, आणि तिनें जेवढ्या पेनी त्या शिपायाला दिल्या होत्या, तेवढे पाँड तिच्या हातावर ठेवून ह्मटलें: “माझे भले मुली, तुझ्या सत्कृत्याचा हा मोबदला कांहींच नव्हे! तूं ह्याहूनही अधिक परितोषिकास पात्र आहेस. तुझे हें पुण्यकृत्य देवापार्शीं रुजू झालें आहे. याचा तुला तो उत्तम मोबदला देईल.”

एका मुलीचा विलक्षण कळवळा

स्कॉटलंडदेशाच्या उत्तरभागीं किनाऱ्याजवळील एका लहान गांवांत मासे मारणाऱ्या लोकांची वस्ती असे. त्यांच्याशिवाय दुसरें कोणी त्या गांवांत रहात नसे. तेथले सगळे

धट्टेकट्टे पुरुष मासे मारायला जात. त्यांच्या होड्या किनाऱ्यापाशीं आल्या ह्यणजे त्यांच्या घरांतल्या बायका व मुली तेथें टोपल्या घेऊन जात, आणि होड्यांतले मासे भरून वरल्या भार्गी खटारे उभे केले असत, त्यांत आणून ओतीत. अशा मेहनतीच्या कामांत त्या गुंतल्या असल्या कारणानें पुरुषांप्रमाणें त्याही बळकट व जोमदार असत.

एके दिवशीं रात्रीं गांवांतले सगळे पुरुष मासे मारायला गेले असतां, एकाएकीं मोठें वादळ झालें. त्यांत एक तारूं सांपडलें, आणि त्या गांवाच्या किनाऱ्याकडे वाहत येऊन तेथल्या खडकांवर अडकून पडलें. तेव्हां आजवर प्रचंड लाटा चोहोंकडून आपटून तें उलथून जाऊन फुटण्याची भीति वाटूं लागली. अशा भयंकर स्थितींत तें तारूं असतां, प्रातःकाळीं त्या गांवांतल्या बायका नित्याप्रमाणें होड्यांची वाट पाहावयासाठीं किनाऱ्यावर जमल्या, तेव्हां त्यांची त्याजवर नजर गेली. त्यावेळीं किनाऱ्यावर एकही होडी नव्हती. कारण तेथल्या सगळ्या होड्या मासे मारायास नेल्या होत्या. त्याप्रमाणेंच गांवांत तीन ह्याताऱ्या पुरुषांशिवाय दुसरे कोणी पुरुष नव्हते. यास्तव त्या तारवावरच्या खलाश्यांचा व उतारूंचा बचाव आपल्या हातून मुळींच होण्यासारखा नसून आपल्या डोळ्यांदेखत तीं सगळीं माणसं बुडून मरणार हें मनांत येऊन किनाऱ्यावरचीं तीं सगळीं माणसं हळहळूं लागलीं. पण त्यांच्यामध्ये एक मुलगी होती, ती आपल्या आईला ह्याणाली: “येथून चार मैलांवरच्या गांवाजळील किनाऱ्यावर प्राणरक्षक पडाव ठेविला आहे. त्याच्या नाखवाला वरदी देऊन तो येथें येईपर्यंत हें तारूं फुटलें नाहीं तर बरें होईल. मी त्या गांवीं धावत जाते.” तो तिचा बेत ऐकून जवळ एक ह्यातारा माणूस होता, तो ह्याणाला: “मुली, अशा वाऱ्यापावसांतून तूं त्या जागीं सुखरूप पोंचशीलसें मला वाटत नाहीं. कारण तिकडे जाण्याची वाट किनाऱ्यावरून आहे, आणि समुद्र खवळला असून भरतीचा वेळ झाला आहे. तेव्हां तूं लाटांच्या तडाक्यांत सांपडून वाहून जाशील. शिवाय वाटेत एक नाला आहे, त्याजवरील अरुंद लाकडी पुलावरून जाणें सध्यां धोक्याचें झालें आहे. कारण तो कोसळावयास झाला आहे. तर तूं असलें धाडस करूं नको.” ती ह्याणाली: “ह्या एवढ्या माणसांचा नाश होणार तो माझ्यानें पाहवणार नाहीं. कांहीं झालें तरी मी त्या गांवीं जाणारच.” असें बोलून ती धावत सुटली. त्या वेळीं वारा व पाऊस जोराचा होता, तरी ती धीट मुलगी बिलकूल डगमगली नाहीं. त्या ह्याताऱ्यानें सांगितल्याप्रमाणें भरतीचें पाणी किनाऱ्यापर्यंत चढून मोठमोठ्या लाटा उसळूं लागल्या. त्यांमुळें ती अनेक वेळां पाण्यांत पडली. पण

तिच्या अंगांत जोम व आवेश विलक्षण असल्यामुळे ती तितक्याही वेळां पटकन उठून पुढें दौड करीत राहिली. शेवटीं तो नाला आला. त्यावरचा लांकडी पूल केव्हांच कोसळून धुऊन गेला होता. तेव्हां आतां त्यापलिकडे जावें कसें, हा पेंच आला. पण त्या हतभाग्य माणसांचा बचाव करण्यासाठीं आपल्या जीवाचें कांहीं झालें तरी हरकत नाही, असा तिनें निश्चय केला असल्या कारणानें ती शूर मुलगी नाल्यांत उतरली आणि हळूहळू पलिकडे जाऊं लागली. पाणी फार ओंड लागलें तेव्हां ती पोहून गेली. ह्याप्रमाणें मोठ्या प्रयासानें नाला ओलांडून ती त्या गांवीं धापा टाकीत जाऊन पोंचली. तेथल्या त्या प्राणरक्षक पडावाच्या नाखवाच्या घरीं जाऊन त्याला तिनें त्या तारवाचें वर्तमान जेमतेम कळविलें, आणि तेथें ती मूर्च्छा येऊन भुईवर पडली. त्या नाखवानें आपल्या बायकोस त्या मुलीची शुश्रूषा करावयास सांगून आपल्या बरोबरच्या दुसऱ्या खलाश्यांस बोलाविलें, आणि तो पडाव पाण्यांत तत्काळ लोटून त्या तारवापाशीं नेला. तें तारूंकलंडून फुटण्याच्या अगदीं लागस आलें होतें, इतक्यांत तो पडाव त्याच्या जवळ गेला आणि त्यांतल्या सगळ्या माणसांचा बचाव झाला.

परोपकाराचें बाळकडू

एका श्रीमंत गृहस्थाची एक मुलगी होती. ती त्याची फारच लाडकी होती. तिला हवी ती उत्तम वस्तु तो आणून देई. तिच्यापाशीं नाना प्रकारचीं खेळणीं व सुंदर बाहुल्या पुष्कळ होत्या. ती एका जत्रेस गेली होती, तेथें तिला आणखी एक नवी बाहुली तिच्या बापानें घेऊन दिली. ती घरीं आणून आपल्या दुसऱ्या बाहुल्यांशेजारी ठेवून ती ह्याणू लागली कीं, “माझ्यापाशीं आतां इतक्या बाहुल्या झाल्या आहेत कीं, त्यांचें काय करावें असें मला होऊन गेलें आहे.” हे तिचे शब्द तिच्या एका मैत्रिणीनें ऐकिले; आणि ती अमळ विचार करून तिला ह्याणाली: “मीं एक गोष्ट कालच ऐकिली आहे. ती खरी आहे, कल्पित नव्हे. रुग्णालयांतली एक परिचारिका आमच्या शेजारी राहते, तीनें ती माझ्या आईला सांगितली, ती मीं ऐकिली आहे.” ती श्रीमंत मुलगी ह्याणाली: “ती गोष्ट मला सांग पाहूं.” तेव्हां तिनें पुढील गोष्ट तिला सांगितली. ती ह्याणाली: “आपल्या शहरांतल्या एका मोठ्या रुग्णालयांत एका लहान मुलीस नेऊन ठेविलें आहे. ती बरीच आजारी आहे. ती एका गरीब विधवा बाईची मुलगी आहे. काल तिला थोडीशी झोंप लागल्यावर ती जागी होऊन आपल्याजवळच्या परिचारिकेला ह्याणाली: “बाई, मला नुकतेंच फार चांगलें स्वप्न पडलें. तें असें कीं,

मी आपली आतांप्रमाणे आजारी होऊन खाटेवर पडलें आहे; आणि मला खेळायला कसलीच वस्तु जवळ नाही ह्मणून मी अगदीं बेचैन झालें आहे. इतक्यांत माझ्या उशीजवळ कांहीं आवाज झाला. तो कसला ह्मणून मी मान फिरवून पाहूं लागलें, तों दोघां परींनीं माझ्या उशीजवळ एक सुंदर बाहुली आणून ठेविली ती मला दिसली. ती किती नामी होती ह्मणून सांगू! तिच्या डोकीला खरेखुरे केस होते. ते फार नरम आणि पिंगट होते. तिच्या अंगांत रेशमी वस्त्रें होतीं, आणि पायांत चिमुकले जोडे होते. मी आतां डोळे झांकून राहिन तर मला ती बाहुली दिसायला लागेल. तेव्हां अशी शानदार बाहुली मला प्रत्यक्ष खेळायला मिळाली नाही तरी ती स्वप्नांतली बाहुली पाहून मी आनंद मानीन.' ती परिचारिका माझ्या आईला ह्मणाली कीं, “त्या बापड्या मुलीस तसली बाहुली कधींच मिळाली नसावी; ह्मणून तिला ह्या वेळीं ती खेळवयास मिळावी अशी प्रबळ इच्छा झाली आहे, आणि तिला हें असें स्वप्न पडत आहे. गरिबी पाहा किती दुःखकारक आहे ती!”

त्या मैत्रीणीनें ही सांगितलेली गोष्ट ऐकून त्या श्रीमंत मुलीचे डोळे आसवांनीं भरून आले. ते पुसून ती ह्मणाली: “त्या बापड्या गरीब मुलीस एकही बाहुली कधीं मिळाली नाही, आणि मला इतक्या मिळाल्या आहेत की, त्यांचें काय करावें तें मला सुचेनासें झालें आहे.?” असें बोलून तिनें ती नवी बाहुली उचलून आपल्या मैत्रीणीस विचारिलें: “गडे, त्या गरीब मुलीनें स्वप्नांत पाहिलेली बाहुली अशीच असेल नाही बरें! तर तूं ही नेऊन त्या परिचारिकेकडे दे आणि त्या मुलीस ही द्यायला सांग.” ती मैत्रीण ह्मणाली: “असें कशाला? तूच ही घेऊन मजबरोबर रुग्णालयांत चल. तूं आपल्या हातानें ही तिला दिलीस तर तिला विशेष आनंद होईल.”

ती मुलगी ह्या गोष्टीला कबूल होऊन आपल्या त्या मैत्रीणीबरोबर रुग्णालयांत गेली. तेथें मुलांच्या विभागांत जाऊन त्यांनीं त्या परिचारिकेला हुडकून काढिलें, आणि त्या आजारी मुलीच्या खाटेजवळ त्या गेल्या. त्या वेळीं त्या मुलीस झोप लागली होती. ह्मणून कांहींएक गडबड न करितां हळूच तिच्या उशीजवळ ती बाहुली ठेवून त्या अमळ दूर उभ्या राहिल्या. इतक्यांत ती मुलगी डोळे उघडून कांहीं पळें स्तब्ध राहिली आणि मग आपल्या उशीकडे हात नेऊन चाचपूं लागली, तों ती खरीखुरी बाहुली तिच्या हाताला लागली. त्याबरोबर ती हातांत घेऊन तिनें आपल्या परिचारिकेला म्हटलें: “आहा! ही तर खरी बाहुली आहे! त्या परींनीं मला शेवटीं

खरीखुरी बाहुली आणून दिली! हीच बाहुली मला स्वप्नांत दिसत होती. बाई, पाहा हिचे हे केस आणि जोडे कसे नामी आहेत ते! बाई, त्या पलिकडच्या मुलीस ही नेऊन दाखीव. ती बापडी भारीच बेजार आहे. तिला मजकडे वळूनहि पाहण्याची शक्ति नाही.” हे तिचे शब्द ऐकून त्या श्रीमंत मुलीस अतिशयित गहिंवर आला; आणि तिच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा चालल्या. मग त्या दोघी जणी तेथून जाऊं लागल्या, तेव्हां ती परिचारिका ह्मणाली: “मुलींनो, ह्या मुलीशीं दोन समाधानाच्या गोष्टी बोलून जा. ही बाहुली हिला ज्या दोन परींनीं आणून दिल्याचें स्वप्न पडलें आहे, त्याला प्रत्यक्ष पाहिल्यानें हिला विशेष आनंद वाटणार आहे.” ह्या तिच्या सांगण्याप्रमाणें त्या मुली त्या आजारी मुलीशीं थोडा वेळ बोलून परत गेल्या. त्या दिवसापासून त्या श्रीमंत मुलीच्या मनानें असें घेतलें की, अशा गरीब व दुबळ्या मुलींचें सुख वाढविण्यास झटण्यांतच खरें सौख्य आहे. मग ती दररोज त्या रुग्णालयांत जाऊन त्या मुलीचा व दुसऱ्या मुलींचा समाचार घेऊं लागली. कोणाला बाहुल्या, कोणाला मेवामिठाई असें नेऊन ती देऊं लागली; आणि तिच्या बापानें तिची अशी परोपकारबुद्धि पाहून तिला लागतील तेवढे पैसे पुरविले.

***

भाग दुसरा

आत्मयज्ञ

स्तुत्य आत्मयज्ञ

पारिस शहरांतल्या एका रस्त्यावर एक नवी इमारत बांधण्याचें काम चाललें होतें. तिच्या सभोंवतीं परांच्या उभारल्या होत्या, त्यांवर माणसें चढून काम करीत होतीं. त्यांतल्या एका परांचीवर माणसांचें व मालमसाल्याचें ओझें भारी होऊन ती मोडून कोसळली, आणि माणसें खालीं पडलीं. त्यांतले दोन मनुष्य तेवढे एका फळीला बिलगून राहिले. पण त्यांच्या भारानें ती फळीही कोसळण्याच्या लागस आली. तेव्हां त्यांतला एक मोठ्या वयाचा होता, तो दुसऱ्याला ओरडून ह्याणाला: “पिरी, फळीचे हात सोड. माझीं बायकोमुलें आहेत.” पिरी ह्याणाला: “बरोबर आहे. मी अविवाहित आहे, व माझें कोणीही नाहीं.” हे शब्द बोलून त्या शूर मनुष्यानें फळीचे हात सोडिले. तेव्हां अर्थात् तो खालीं पडून तत्काळ प्राणास मुकला, आणि तो कुटुंबवत्सल मनुष्य वांचला.

एका बाईचा आत्मयज्ञ

स्कॉटलंडदेशाच्या गादीचा वारस डेविड नामेंकरून एक पुरुष होता, त्याला नाहीसा करून गादी आपण बळकावावी म्हणून त्याच्या चुलत्यानें त्याला फाकलंडच्या किल्ल्यांतल्या अंधारकोठडींत कोंडून ठेविलें, आणि त्याला तेथें अन्नपाणी कांहींएक न देतां ठार मारावें, असा बेत केला. ही त्याची अशी अवस्था झाली असतां, त्याची कींव एका शेतकऱ्याच्या बायकोला येऊन तिनें पहारेकऱ्यांची नजर चुकवून त्याच्या त्या बंदिखान्यापाशीं जाऊन त्याला कित्येक दिवसपर्यंत भाकरी दिल्या, आणि त्याच्या तोंडांत आपल्या स्तनांचें दूध एका नळीनें सोडिलें. पण हा तिचा क्रम फार दिवस चालला नाहीं. तिला पहारेकऱ्यांनीं पकडिलें, आणि त्या दुष्ट व क्रूर सरदारानें तिला देहांतशिक्षा दिली!

एका मुलीचा बचाव

एका लहान घरांतलीं सगळीं जाणतीं माणसें दूर एका शेतांत काम करीत असतां त्यांच्या घराला आग लागली. घरांत एक पांच वर्षांची मुलगी तेवढी असून ती निजली होती. घर पेटलेलें पाहून शेजारचीं सगळीं माणसें त्यासभोंवतीं जमा होऊन त्या मुलीसाठीं हळहळू लागलीं. दारांतून व बाऱ्यांतून धुराचें लोट येत असल्यामुळें आंत जाण्याची कोणाला छाती होईना. इतक्यांत एक तरुण लोहार घरांत शिरून त्या मुलीस शोधूं लागला. परंतु ती त्याला त्या धुरांत कोठेंही सांपडेना, व तो धुरामुळें गुदमरूं लागला. ह्मणून तो श्वास घेण्याकरितां अमळ बाहेर आला, आणि पुनः आंत शिरून कोनकोपरा शोधूं लागला. तेव्हां त्याला ती मुलगी एका कोपऱ्यांत घाबरून बसलेली सांपडली. एवढ्या अवकाशांत दारांला आग लागून तीं पेटलीं. ह्मणून त्यांवाटे बाहेर पडण्याचा प्रयत्न न करितां त्यानें तिला खिडकींतून खाली सोडिलें, आणि तो स्वतः खिडकींतून खाली उतरला. त्याचें सगळें अंग होरपळून निघालें. पण त्यापासून त्याला म्हणण्यासारखी कांहीं इजा झाली नाही.

उत्तम मरण

अठराव्या शतकांत फ्रेंच व जर्मन लोकांचें युद्ध चाललें असतां, फ्रेंच लष्करांतल्या एका तरुण अमलदाराला एके दिवशीं रात्रीं सेनापतीनें शत्रुसैन्याची हालचाल काय आहे तें पाहण्यासाठी पाठविलें. तो कांहीं शिपाई बरोबर घेऊन काळोखांतून ह्या कामगिरीवर निघाला. तो शत्रूची चाऊल काढीतकाढीत काळोखांतून व झाडांझुडपांतून एकटाच पुढें चालला असतां, कांहीं जर्मन शिपायांनीं त्याला गांठून त्याच्या सभोंवतीं वेढा घातला, आणि, “एक शब्द उच्चारलास तर तूं मेलास ह्मणून समज,” अशी त्याला धमकी घातली. तें पाहून त्या अमलदाराची अशी पुरी खात्री झाली कीं, शत्रूचे लोक आपल्या लोकांवर छापा घालण्यासाठीं आले आहेत; आणि आपण ह्या वेळीं मृत्यूच्या भीतीनें आपल्या लोकांस इशारा दिला नाही तर मोठा अनर्थ होईल. असा विचार करून त्यानें आपल्या लोकांच्या बचावासाठीं आपल्या जिवाचा बळी देण्याचा निश्चय केला, आणि शत्रु जवळ आल्याचा मोठ्यानें पुकारा केला. त्याबरोबर त्या शिपायांनीं त्याला तेथल्या तेथें ठार केलें. पण त्याच्या इशाऱ्यामुळें त्याच्याबरोबरचे लोक सावध होऊन माघारीं दौडत गेले, आणि सगळ्या फ्रेंच सैन्याला इशारा मिळून तें लढाईला सिद्ध होऊन राहिलें.

बुडणाच्या शिपायाचा बचाव

फ्रान्सदेशांत इल नांवाची एक लहान नदी आहे. तिच्या प्रवाहाच्या साहाय्याने एक पाणचक्री चालत असे. जेथून तिचा प्रवाह ह्या कामासाठी अडविला होता, तेथें एक लष्करी शिपाई पाण्यांत पडून पोहता येत नसल्यामुळें गटंगळ्या खाऊ लागला. त्याचें तें संकट पाहून त्याच्या लष्करांतला मार्टिलनेल नांवाचा एक अमलदार अंगांतले कपडे काढिल्यावांचून पाण्यांत उडी टाकून त्याला धरावयास गेला. तेथला प्रवाह जोरानें वाहत असल्यामुळें तेथें एक खांब होता त्यास एका हातानें धरून त्या बुडत्या मनुष्याला धरण्याचा प्रयत्न त्यानें केला. पण त्याचा हात पोंचेना. ह्मणून त्यानें मार्गेंपुढें न पाहतां त्या प्रवाहांत उडी टाकून त्याला धरिलें, आणि प्रवाहांतून आडवें पोहतां येईना ह्मणून तो त्याला धरून प्रवाहाबरोबर पाणचक्रीपर्यंत वाहत गेला. बांधावर जमलेल्या लोकांला ह्या वेळीं खास वाटलें कीं, ते दोघेही आतां बुडून मरतात. परंतु त्या जोमदार व शूर पुरुषानें बिलकूल न डगमगतां व त्या शिपायाला हातचा न सोडितां चक्रीच्या पलिकडे पाण्यावर येऊन त्याला तडीस आणिलें, आणि योग्य उपाय योजून सावध केलें.

शूर सुकर्णधार

अमेरिकेंतल्या एका मोठ्या सरोवरांतून एक जहाज चाललें असतां, त्याला एकाएकीं आग लागून त्यांतल्या मालानें पेट घेतला. त्या जहाजावर होड्याबिड्या कांहीं नसल्यामुळें त्यांवरच्या उतारूला बचाविण्याचीहि कांहीं सोय नव्हती. ते सगळे नाळीकडच्या बाजूला जमा झाले. जहाजाचें सुकाणू एका वृद्ध तांडेलाच्या हातीं होतें. तो तें सोडून गेला नाही. किनारा जवळ आला असल्याकारणानें शेवटपर्यंत नेट धरून तें तेथपर्यंत न्यावें असा निर्धार केला. त्या वेळीं मागली बाजू सगळी पेटून ज्वाळांचा लोळ वरपर्यंत येऊन त्यांचा शेक त्या तांडेलास लागू लागला. तरी तो मुळीं डगमगला नाही. आपण ह्या संकटाच्या वेळीं सुकाणू सोडून पळालों तर जहाज कोठच्याकोठें भडकून जाऊन त्यावरील सगळ्या माणसांचा नाश होईल, त्यापेक्षां आपला एकट्याचा प्राण बळीं पडला तर कांहीं हरकत नाही, असा विचार करून तो सुकाणू धरून राहिला. ज्वाळा त्याच्या अंगाला लागून त्याचे केश व कपडे अगदीं होरपळून गेले; आणि तो पराकाष्ठेचा कासावीस झाला. शेवटीं तें जहाज किनाऱ्याकडे जाऊन त्यांतले सगळे उतारू सुखरूप उतरले. पण तो त्या ज्वाळांत सांपडून गतप्राण झाला. अशा थोर व उदार पुरुषाचा दुसऱ्यांसाठीं अंत झालेला पाहून सगळ्या लोकांला अतिदुःख झालें, आणि त्यांनीं त्याच्या मदतीसाठीं फंड जमा केला.

घायाळांचा बचाव

एकदा ब्रिटिश सैन्याची अफगाण लोकार्शी मोठी लढाई झाली. तीत जखमी झालेल्या शिपायांला गाड्यांत घालून छावणीकडे चालविले असतां, त्यांच्यावर अफगाण लोकांची एक टोळी गोळ्या सोडू लागली. त्या दुर्बल झालेल्या शिपायांला त्या लागून त्यांतला एकएक मरण पावू लागला. हे त्यांचे संकट पाहून तोफखान्यावरचा एक शिपाई त्या गाड्यांपुढे होऊन शत्रूचा मार आपल्या अंगावर घेण्यास तयार झाला. तेव्हां अर्थात् ते त्याच्यावर गोळ्या सोडू लागले. पण तो जागचा मुळी न हालतां त्यांच्यावर उलट गोळ्या सोडीत राहिला. शत्रूच्या गोळ्या येत त्या सगळ्या त्याच्या डोक्याजवळून जात. पण चमत्कार असा कीं, त्याला त्यांतली एकही लागली नाही; आणि त्याच्या अचूक नेमाने मात्र शत्रूच्या टोळींतले बरेच लोक पडले. ह्याप्रमाणे त्याने एकट्याने त्यांच्याशी बराच वेळ सामना केला; आणि घायाळ शिपाई छावणीत सुखरूप जाऊन पोचल्यावर तो तेथून निघून गेला. ह्या त्याच्या शौर्याची चोहोंकडे अतिशयित वाहवा झाली. पुढे त्याची पलटण विलायतेला गेली तेव्हां व्हिक्टोरिया महाराणीसाहेबांनी आपल्या हाताने त्याला सुवर्णपदक देऊन त्याचे ह्या सत्कृत्याबद्दल यथोचित गौरव केले.

शूर फायरमन

अलिकडे मोठमोठ्या शहरांत निरनिराळ्या ठिकाणी आग विझविण्याची यंत्रे ठेविली असतात. त्यांला बंब ह्मणतात. ह्या बंबांच्या योगाने पाणी बरेच वर उडवून उंच घरांस आग लागली तर ती विझवितां येते. ह्या बंबांवर काम करणारांस फायरमन ह्मणतात.

लंडनशहरांतल्या एका घरास आग लागली असतां, तेथे चोहोंकडून एकदम बंब आले. त्या घरांतलीं सगळीं माणसें बाहेर पडलीं. त्यांमध्ये एक बाई होती. तिनें आपलीं तीन मुले खाली आलीं व दोन वर राहिलीं असें पाहिले, तेव्हां ती मोठ्यानें ओरडून जिना चढून वर जाऊं लागली. पण तिला जमलेल्या लोकांनीं त्या आर्गांत शिरूं दिलें नाहीं. ह्मणून निरुपाय होऊन ती तेथे ओकसाबोकशीं रडत ओरडत राहिली. तो तिचा आक्रोश एका फायरमनाला पाहवला नाहीं. त्यानें तिच्याजवळ येऊन तीं मुले कोठल्या बाजूस आहेत ह्मणून विचारिले, आणि तिनें ती जागा दाखवितांच त्या

बाजूस शिडी लावून तो तत्काळ वर चढला आणि बारी आंतून लाविली होती ती फोडून आंत शिरला. त्याचें हें धाडस पाहून खालीं जमलेलीं सगळीं माणसें चकित झालीं; आणि त्या बारीकडे सगळ्यांचे डोळे मोठ्या आतुरतेनें लागले. त्या शूर पुरुषानें माडीवर जाऊन तीं मुलें धुरांतून व आगीच्या ज्वाळांतून शोधून काढिलीं. पण त्याला गेल्या वाटेनें परत येतां येईना, ह्मणून त्यानें जिऱ्याची वाट त्या धुराच्या कल्लोळांत शोधून काढून त्यावरून खालीं त्या मुलांस आणिलें. त्या दोघां मुलांस दोन बाजूस उचलून धरून खालीं आणितांना त्याला पाहून सर्वांला आनंद झाला; आणि त्या प्रेमळ मातेला तर केवळ हर्षवायुच झाला. ह्याप्रमाणें त्या शूर पुरुषानें त्या मुलांच्या रक्षणासाठीं आपला जीव असा धोक्यांत घातल्याबद्दल त्याची सर्वांनीं वाहवा केली.

एका खलाश्याचा बचाव

रेवा नांवाचें ब्रिटिश जहाज एडनच्या आखातांतून चाललें असतां, त्यावरचा एक खलाशी पाण्यांत पडून जहाजाच्या पिछाडीस वाहत गेला. तेव्हां त्याच्याकडे वरून रबराचें चाक (लाइफ-बॉय) टाकिलं. तें त्याच्या हातीं लागलें नाहीं; आणि त्याला पोहतां येत नसल्यामुळें तो गटंगळ्या खाऊन बुडण्याच्या लागास आला. त्याबरोबर जहाजावरचा एक जोमदार उतारू पाण्यांत ताडदिशीं उडी टाकून त्याच्याजवळ पोहत गेला; आणि त्यानें त्याला चाळीस मिनिटेंपर्यंत पाण्यावर धरून ठेविलें. एवढ्या आवकाशांत जहाजावरील होडी पाण्यांत लोटून त्या दोघांला वर काढिलें. त्या शूर गृहस्थानें ह्याप्रमाणें जहाजाची मागली बाजू सुमारे तीस फूट पाण्यावर असतां इतक्या उंचीवरून पाण्यांत उडी घातली; आणि तेथें मगरांचा मनस्वी सुळसुळाट आहे हें पक्के ठाऊक असतां, त्याची त्यानें बिलकूल परवा केली नाहीं. ह्यावरून तो केवढा धैर्यशाली होता, व दुसऱ्याच्या जिवासाठीं आपल्या जिवाचा बळी देण्यास किती तत्पर होता हें दिसून येतें. ह्या गृहस्थाला ह्या शौर्याच्या कृत्याबद्दल विलायतेस सुवर्णपदक मिळालें.

वृद्ध सार्जंट

स्पेन व पोर्तुगाल ह्या देशांच्या पक्षानें ब्रिटिश लोक त्या देशांत फ्रेंचांशी लढत असतां ब्रिटिश सेनापतीनें आपल्या हाताखालच्या एका तरुण अमलदाराला एका किल्ल्यावर हल्ला करावयाचा हुकूम केला. त्याप्रमाणें तो आपल्या शिपायांसह त्या किल्ल्यावर चालून गेला. ते झाडींतून लपतछपत त्या किल्ल्यापाशीं जाऊन पोंचले

आणि त्यावर छापा घालण्यासाठी पुढें सरसावले. तो तरुण अमलदार अर्थात् सगळ्यांच्या पुढें होता, आणि त्याच्या बाजूला एक सार्जट होता. तो युद्धाच्या कामांत चांगला कसला असून बराच वयातीत होता. ते चाल करून किल्ल्याच्या तटापाशीं गेले तेव्हां त्याला एक भगदाड पडलें आहे असें त्यांच्या नजरेस आलें. तेव्हां त्यांतून आंत शिरण्याचा त्यांनीं निश्चय केला. पण त्या भगदाडांतून पाचसहा बंदुका बाहेर रोखून धरिल्या होत्या. तेव्हां अर्थात् त्यांत प्रथम घुसणाऱ्या माणसांचा प्राणनाश होणार होता. तो तरुण व शूर अमलदार त्याची परवा न करितां त्या भगदाडांत उडी टाकण्यास सिद्ध झाला. तें पाहून तो सार्जट त्याचा हात धरून ह्यागाला: “तूं अजून तरुण आहेस. तूं असें धाडस करूं नको. तूं मागे हो, आणि मी त्यांत पहिल्याने उडी टाकितों, ह्याणजे बाकीच्यांला आंत शिरण्यास अडचण पडणार नाही.” असें बोलून तो सार्जट त्या भगदाडांत घुसला आणि त्या बंदुकांच्या मारांत सापडून गतप्राण झाला. त्याबरोबर इतर शिपायांस आवेश चढून ते सगळे आंत घुसले, आणि त्यांनीं तो किल्ला सर केला. ह्याप्रमाणें त्या अमलदाराचा जीव त्या वृद्ध सार्जटानें वांचविला. त्याचें स्मरण त्याला आमरण राहिलें!

शूर मुलगा

एक मुलगा एका रेलवेलाइनीजवळ रहात असे. एके दिवशीं लाइनीवरून पलिकडे जात असतां त्यानें लाइनीचे रूळ सुटे होऊन पडलेले पाहिले. इतक्यांत दुरून आगगाडीची शीळ त्याच्या कार्नीं आली; आणि समोर पाहतो तों एक गाडी मोठ्या वेगानें येत आहे असें त्याला दिसलें. त्याबरोबर तो तिच्यासमोर हातांचा इशारा देत धावला. एन्जिन चालविणाराच्या दृष्टीस तो पडतांच त्यानें शीळ वाजवून त्याला एकीकडे होण्याचा इशारा केला. पण तो कांहीं दूर होईना. तेव्हां त्यानें पुनःपुनः शीळ वाजविली; तरी तो जागचा हालेना. तो दोन्ही हात दोन बाजूंला ताणून निश्चल उभा राहिला. तेव्हां त्या गाडी चालविणाराला गाडी थांबवावी लागली; आणि तो खालीं उतरून त्या मुलाकडे धांवत आला आणि त्याला शिव्या देऊन एकीकडे ढकलून देण्याच्या बेतांत होता. इतक्यांत त्या मुलानें रूळ सुटल्यामुळें गाडीला धोका आहे ह्याणून सांगितलें. हें संकट कळतांच तो गाडी चालविणारा त्या मुलाचे आभार मानून स्तुति करूं लागला. गाडी कां उभी राहिली हें पाहण्यासाठीं उतारू खालीं उतरून तेथें आले, तेव्हां आपल्या प्राणांवरचें भयंकर संकट त्या शूर मुलानें टाळल्याबद्दल ते त्याचे आभार मानूं लागले. पुढें त्या मुलास रेलवेकंपनीनें मोठें बक्षीस देऊन त्याच्या शिक्षणाची चांगली सोय केली, आणि तो जाणता झाल्यावर त्याला आपल्याकडे नोकरीस ठेविलें.

विलक्षण आत्मयज्ञ

आस्त्रियन लोक व स्वीस लोक यांच्यामध्ये स. १३९६ त सेमपाच येथे मोठे निकराचे युद्ध झाले. त्यांत स्विस लोक एका सरोवराच्या आश्रयाने एका गर्द झाडीच्या टेकडीवर ठाणे धरून राहिले होते, आणि आस्त्रियन लोक खालच्या सखल भागी गोळा होऊन त्यांच्यावर मारा करित होते. स्विस लोकांची संख्या फार लहान होती, तरी त्यांची जागा चांगली माऱ्याची होती, ह्मणून त्यांच्यापुढे, शत्रूचे लोक पुष्कळ होते तरी त्यांचे कांहीं चालेना. तेव्हां आस्त्रियन योद्धे घोड्यांखाली उतरले आणि आपले भाले पुढे धरून त्या टेकडीवर चढू लागले. स्विस लोकांनी त्यांच्यावर जागोजाग हल्ला केला; पण त्यांच्या रांगा कांहीं फुटल्या नाहीत, आणि स्विस योद्धे पटापट पडू लागले. ह्याप्रमाणे शत्रूचे आपल्या सभोवती कोंडाळें होऊन सगळ्यांचा संहार होण्याची पाळी आली हें पाहून ते मोठ्या फिकिरीत पडले. अशा ऐन आणीबाणीच्या प्रसंगी आर्नोल्ड उइन्केलरीड नांवाचा एक योद्धा आपल्या लोकांस ह्मणाला: “तुही माझ्या मागोमाग या. मी एकटा शत्रूच्या फळीवर पडून ती फोडितों.” असें बोलून तो शूर योद्धा हात लांब करून शत्रूच्या रांगेवर पडला, आणि त्यांचे जेवढे भाले वेंगाटतां आले तेवढे वेंगाटून तो जमिनीवर पडला. त्यामुळे शत्रूच्या फळीत शिरण्याला मार्ग होतांच त्या शूर पुरुषाच्या मागून आलेले सगळे योद्धे आंत शिरले. त्याबरोबर शत्रूच्या रांगा विसकटून त्यांची धांदल उडाली; आणि आपल्या मोहरक्याच्या आत्मयज्ञामुळे आवेश चढून स्विसलोक अतिशयित निकराने लढले आणि शेवटी शत्रूचा पुरा मोड करून विजयी झाले.

सैन्याचा बचाव

गेल्या शतकाच्या आरंभी इंग्रज व फ्रेंच लोकांच्या लढाया चालल्या असतां, स. १८१२ सालीं वेलिंग्टन याने फ्रेंचांचे एक शहर काबीज करून त्यांत शिरल्यावर आपल्या सैन्यास तेथे विश्रांति देण्याचा विचार केला; आणि त्याच्या हाताखालचा जोन्स नांवाचा एक कॅप्टन सैन्याच्या छावणीसाठी जागा पाहू लागला. ती त्याला एका बंदिवान केलेल्या फ्रेंच अमलदाराने दाखविली. ती एका देवळाजवळ होती. तेथे सगळे सैन्य जाऊन उभे राहिले. त्या देवळांतली जागा कशी काय आहे तें पाहण्यासाठी तो त्या फ्रेंच कैद्याबरोबर आंत जाऊं लागला असतां, तो कैदी एकदम दचकून मागे

पळत येऊन “आग आग” असें ओरडला. तें ऐकून जोन्स मुळीं न घाबरता आग कसली तें पाहण्यासाठीं आंत शिरला. तेव्हां तेथें दारूगोळ्याचा मोठासांठा असून दारूचीं कांहीं पुडकीं सुटीं पडलीं आहेत, आणि त्यांच्यामध्ये कांहीं लांकडे पेटत आहेत असें त्याच्या नजरेस पडलें. तीं लांकडे अशीं रचिलीं होतीं कीं, तीं पेटतांपेटतां दारूच्या पुडक्यांला व पिंपांला आग लागून त्यांचा भडका व्हावा. हें मोठें संकट पाहून जोन्स मुळीं घाबरला नाही. देवळाच्या आसपास ब्रिटिश सैन्यांतले बरेच लोक उतरावयास लागले होते; आणि खुद्द वेलिंग्टन तेथें जवळच आपल्या कांहीं अमलदारांसह उभा होता. दारूच्या कोठारास आग लागत आहे असें बाहेर जाऊन सांगण्यालासुद्धां अवधि राहिला नव्हता. ह्याणून जोन्सनें व त्याच्या हाताखालच्या एका सार्जन्टनें तें संकट निवारण्याविषयीं प्रयत्न करण्याचा निश्चय केला; आणि तीं जळतीं लाकडे उचलून जिकडेतिकडे पडलेल्या दारूच्या पुडक्यांवरून फार जपून बाहेर नेऊन टाकण्याचा त्यांनीं सपाटा चालविला. हें काम त्यांनीं कांहींएक गडबड होऊं न देता मुकाट्यानें केलें आणि आग सगळी नाहीशी केली. ह्याप्रमाणें त्यांनीं त्या प्रसंगीं धैर्य धरून व स्वतांच्या जिवाची परवा न करून मोठ्या युक्तीनें ती आग विझविल्यामुळें तेथल्या सगळ्या सैन्याचा बचाव झाला, व त्यांला तो दारूगोळा आयता मिळाला.

शूर वैद्य

मासेलीज शहरांत एका नव्या रोगाची सांथ उद्भवून शेंकडो लोक मरूं लागले. वैद्यांला त्या रोगाचें स्वरूप न कळल्यामुळें त्यांला त्यावर औषधोपचार करितां येईना. शहरांतल्या मोठमोठ्या वैद्यांची सभा भरून तींत त्या रोगासंबंधाची वाटाघाट होऊन असें ठरलें कीं, त्या रोगाचें स्वरूप अतिगूढ आहे, यास्तव त्यामुळें मरण पावलेल्या माणसांचीं प्रेतें कापून त्यांत त्याचा कसा काय परिणाम झाला आहे, त्याचा शोध केल्यावांचून त्याचें स्वरूप कळण्याला दुसरा मार्ग नाही. पण ही अशी शस्त्रक्रिया करण्याचें धैर्य कोणालाही होईना. कारण जो कोणी असला प्रयोग करण्यास धजेल, तो त्या रोगानें पछाडून गतप्राण होईल अशी त्यांला पुरी खात्री होती. असे ते मोठ्या पेंचांत असतां, एक तरुण वैद्य उदून ह्याणाला: “मी हें काम करितो. लोकांच्या रक्षणाच्या ह्या उपायासाठी माझ्या प्राणाची आहुति देण्यास मी तयार आहे.” असें ह्याणून तो घरीं गेला, आणि आपलें मृत्युपत्र करून व आपल्या सगळ्या व्यवहाराची त्यानें शेवटली व्यवस्था लाविली. मग तो त्या रोगानें मरण पावलेल्या एका माणसाचें

प्रेत मिळवून त्यावर शस्त्रप्रयोग करण्यास उद्युक्त झाला. त्याला लोकांनी तसें न करण्याविषयीं पुष्कळ सांगितले; परंतु त्यानें तें मुळीं ऐकिलें नाहीं. त्या प्रेतावर शस्त्रादि प्रयोग करून जो कांहीं शोध लागला, तो त्यानें यथायोग्य रीतीनें लिहून ठेविला; आणि त्या कागदांमुळे रोग जंतूंचा प्रसार होऊं नये ह्यापून ते त्यानें एका जंतुसंहारक द्रवांत घालून ठेविले. नंतर लौकरच त्याला तो रोग लागून त्यांत त्याचा अंत झाला. ह्याप्रमाणें लोकांच्या बचावासाठी आपला प्राण खर्ची घालून त्यानें जो शोध लाविला, त्याच्या योगानें वैद्यांला त्या रोगाचें बरेंच स्वरूप समजून त्यांनीं त्याच्या निवारणासाठी औषधोपचार योजिले. त्यांमुळे पुष्कळांचे जीव वाचूं लागले. इतकेंच नव्हे तर कांहीं दिवसांनीं त्यांला त्या रोगाचें साफ निर्मूलन करितां आलें.

एक शूर मुलगी

वेल्सप्रांतांतल्या एका गांवीं दोन लहान मुलगे आपल्या घरांसमोरील अंगणांत खेळत होते. ते खेळतांखेळतां कंटाळून रस्त्यावर गेले, आणि तेथून रमतरमत लांब गेले. ते फारच लहान असल्याकारणानें ते असे एकटे घरापासून दूर जाणें धोक्याचें होतें. त्या दोघां मुलांच्या आया ते कोठें दिसतना तेव्हां घाबरून त्यांला जिकडे-तिकडे शोधूं लागल्या. त्यांच्यामागून दुसरीं माणसें त्यांच्या शोधास निघालीं. त्यांतल्या एका मुलाची बहीण होती, ती त्यांला पाहण्यासाठीं नदीवर धावत गेली. त्या वेळीं नुकताच पुष्कळ पाऊस पडल्यामुळे नदीला पूर आला असून तिचें पाणी जोरानें वाहत होतें. ती तेथें गेली तों तिचा तो भाऊ तीरावरून खालीं ओरडत धावत आहे असें तिनें पाहिलें. तेव्हां ती त्याच्याजवळ गेली. बहिणीला त्यानें आपला सवंगडी पाण्यांतून वाहत जात होता तो दाखविला. त्याबरोबर नदीच्या प्रवाहांत उतरून तिनें त्या मुलाचें आंगडें धरिलें. पण पाण्याचा लोट जोराचा असल्यामुळे तिचे पाय टिकतना म्हणून तिला प्रवाहाबरोबर खालीं चालून जावें लागलें. एके ठिकाणीं तर ती गटंगळी खाण्याच्या लागसा आली होती. पण तिनें तो मुलगा हातचा जाऊं दिला नाहीं. शेवटीं मोठ्या सायासानें त्याला तीरावर ओढून आणिलें. इतक्यांत इतर माणसें तेथें आली. त्यांनीं त्या बेशुद्ध झालेल्या मुलास घरीं नेऊन योग्य उपाय योजून सावध केलें; आणि त्या मुलीच्या धैर्याची व प्रसंगावधानाची पुष्कळ तारीफ झाली. ती त्या वेळीं नुकतीच आजारांतून उठली असून बरीच अशक्त होती. तरी पण त्या मुलाचें तें प्राणावरचें संकट पाहून आपलें काय होईल याची तिला परवा वाटली नाहीं; आणि पुराचें पाणी झपाट्यानें वाहत असतां, त्यांत उतरण्याचें तिनें धाडस केलें तें खरोखरीच जिवावरचें होतें.

एका वैद्याची भूतदया

लाइटनिंग नांवाचें एक मोठें जहाज इंग्लंडास चाललें असतां, वाटेंत एक दुसरें जहाज त्याच्या नजरेस पडलें. त्यावर संकटाचा बाहुटा लाविला असून एका बाजूला एक फळी अडकविली होती. तीवर “ताप” हा शब्द मोठ्या अक्षरांनी लिहिला होता. त्या जहाजावरचा एक पडाव खालीं सोडून त्यांत दोन खलाशी बसून लाइटनिंग जहाजाकडे आले, आणि त्याच्या कप्तानाला सांगूं लागले कीं, “आमच्या जहाजावर एका प्रकारचा विषारी ताप उद्भवला असून त्यामुळें दररोज दोनतीन माणसें मरत आहेत. आमच्या जहाजावर कोणी वैद्य नाही. तरी आह्मांला कांहीं मदत होण्याजोगी असल्यास करा.” त्यांचें तें भयंकर संकट ऐकून त्या जहाजावर एक वैद्य होता, त्याला भारी वाईट वाटलें. हा वैद्य हिंदुस्थानांत येऊन आपल्या अंगच्या कर्तबगारीच्या बळावर पुष्कळ द्रव्य मिळवून विवाह करण्याकरितां विलायतेस चालला होता. त्याचे आईबाप व भावंडें त्याच्या भेटीसाठीं आतुर होऊन त्याची वाट पाहत होतीं. असें होतें तरी त्या थोर मनाच्या वैद्यानें तापानें पछाडलेल्या त्या जहाजावर जाऊन तेथल्या लोकांस साधेल तेवढे साहाय्य करावे असा निश्चय केला; आणि त्याजवर जाण्यास तो सिद्ध झाला. त्याच्या कांहीं मित्रानी असलें धाडस करूं नको ह्मणून सांगितलें; पण त्याचा निश्चय ढळला नाही. तो त्या खलाश्यांबरोबर त्या जहाजावर गेला; आणि तो आपल्या विद्येत चांगला प्रवीण असल्याकारणानें त्यानें तेथले बहुतेक रोगी बरे केले, आणि रोगाच्या उद्ध्वार्ची कारणें नाहीतशी करून सगळ्या लोकांला तापाच्या भीतीपासून मुक्त केलें. असा तो त्यांच्या उपयोगी पडून पुष्कळांचे प्राण वांचविण्यास समर्थ झाला, तरी त्याला आपल्या प्राणांचें रक्षण करितां आलें नाही. त्याला तो रोग लागून स्वदेशीं जाऊन पोंचण्यापूर्वीच तो मरण पावला. तेव्हां त्या जहाजावरील सगळ्या लोकांला पराकाष्ठेचें दुःख वाटलें. त्यांनीं त्याचें प्रेत विलायतेस नेऊन त्याच्या वडिलांच्या स्वाधीन केलें. अशा परोपकारी व सद्गुणी पुरुषाचा असा अकाली अंत झाल्याबद्दल सगळे लोक अतिशयित हळहळले.

एका मनुष्यानें हजार माणसांचा जीव वांचविला

कांहीं वर्षापूर्वीं एक जहाज लिव्हरपुलाहून न्युयॉर्क शहराकडे जावयास निघालें असतां, वाटेंत त्याच्या एका यंत्रांत कांहीं बिघाड होऊन त्यांतून मोठा आवाज होऊं लागला, आणि जहाजानें एकदम कल खाल्ला. इतक्यांत खालून वाफेचे मोठे लोळ वर

येऊ लागले. त्याबरोबर जहाजवरचीं सगळी माणसे घाबरून वरल्या तक्तपोशीवर जमा झालीं. एन्जिनियर व कप्तान यांला खालीं काय झालें तें काहींच कळेना. मोठमोठे आघात होत होते ते मात्र त्यांला ऐकूं येत होते. वाफेचे लोळ खालून एकसारखे येत असल्यामुळें त्यांला कांहींएक दिसेना व खालीं उतरण्याची छाती होईना. कप्तानानें जहाजावरील होड्या पाण्यांत लोटून माणसें उतरण्यासाठीं तयार ठेवण्याचा हुकूम केला. ही अशी सगळ्यांची पांचावर धारण बसून आतां भरसमुद्रांत आपणां सगळ्यांला जलसमाधि खास मिळते, असें त्यांला वाटूं लागलें. इतक्यांत त्या जहाजावरचा एक तरुण दुय्यम एन्जिनियर वाफेच्या लोळांत बेधडक शिरून खालीं एन्जिनांच्या जागीं गेला; आणि त्यानें पहिल्यानें वाफ बाहेर निघत होती ती मोठ्या युक्तीनें बंद केली. तेव्हां कांहीं वेळानें अमळ स्पष्ट दिसूं लागलें, आणि मोठे प्रचंड आघात कशाचे होत होते तें त्याला दिसलें. यंत्राचा मार्गें पुढें होणारा लोखंडी दांडा सुटा पडून यंत्रावर मोठ्या जोरानें आपटून त्याची खराबी होत आहे असें त्याला आढळलें. तेव्हां तो त्यानें यंत्रापासून सोडवून टाकिला. त्यामुळें त्याचे आघात होण्याचे बंद झाले; आणि भीतीचें व धोक्याचें कारण नाहीसें झालें. त्यानें आपल्या जीवाची परवा न करितां हा बंदोबस्त तत्काळ केला ह्मणून बरें झालें. नाही तर त्या दांड्याच्या आघातानें यंत्रसाहित्याबरोबर सगळ्या जहाजाचा चुराडा होण्यास विलंब लागला नसता. याप्रमाणें कामगिरी करून वर येऊन खालीं काय झालें तें त्यानें आपल्या वरिष्ठास शांतपणें सांगितलें. मग त्यांनीं जहाजांतलें दुसरें यंत्र चालू करून तें जेमतेम एका जवळच्या बंदरांत नेलें तेथें तें बिघडलेलें यंत्र दुरुस्त केल्यावर त्यांनीं तें नेमिलेल्या ठिकाणीं नेलें. ह्या जहाजांत हजारांवर माणसें होती. त्या सगळ्यांचे प्राण त्या तरुण एन्जिनियरानें आपला जीव धोक्यांत घालून मोठ्या शौर्यानें वांचविले. त्याबद्दल ते सगळे त्याचे अत्यंत आभारी झाले, व त्याचा लौकिक चोहोंकडे पसरला.

आजारी माणसांचा बचाव

फ्रेंच लष्कराच्या एका ठाण्यास आग लागल्यामुळें त्यांतले सगळे शिपाई पळून जाऊं लागले. तेव्हां त्यांच्या एका अमलदारानें त्यांला मार्गें फिरून आग विझविण्याच्या कार्मी मदत करावयास सांगितलें. त्यावरून कित्येक शिपाई त्याच्या बरोबर ठाण्याकडे

परत आले आणि आग लागली होती त्या जागी जाऊं लागले. पण धुराचे लोळ व आगीच्या ज्वाळा चोहोंकडून बाहेर येऊं लागल्याकारणानें त्यांला आंत शिरण्याचें धैर्य होईना. ह्मणून ते मार्गे पाय घेऊन तेथून पळून गेले. परंतु तो अमलदार मोठें धैर्य करून आंत शिरला आणि जिकडून धुराचा लोळ येत होता, ती जागा पाहूं लागला, तो ती बंद आहे असें त्याच्या नजरेस आलें. तेव्हां त्यानें तिचें दार फोडून आंत प्रवेश केला. पण धुराच्या व ज्वाळांच्या तापामुळें तो कासावीस होऊन मार्गे आला आणि निरुपाय होऊन माघारी जाणार, इतक्यांत त्या जागेच्या शेजारी दुसऱ्या खोलींत नऊ आजारी शिपाई होते, त्यांची त्याला आठवण झाली. ते फारच बेजार असल्यामुळें त्याला उठून पळण्याची ताकद मुळीं नव्हती. त्यांच्या खोलीच्या खालच्या मजल्यावर दारूची पिंपे होती. त्यांला आग लागली ह्मणजे त्या बिचान्या मनुष्यांचा प्राणघात होणार होता, हें त्याच्या लक्षांत येऊन तो त्या दारूच्या कोठारांत शिरला. तेथें त्याला डोळे झांकून चांचपडत जावें लागलें. आगीचा जबरदस्त शेक लागून त्याचें सगळें अंग होरपळून गेलें, व त्याचे केश आणि अंगातले कपडे साफ जळून गेले. तरी हें सगळें सहन करून त्यानें तेथलीं पिंपें उचलून बाहेर फेकून देण्याचा सपाटा चालविला. इतक्यांत आग विझविण्याचे बंब आले. तेव्हां त्यानें बारीबाहेर तोंड काढून आग विझविणाऱ्या माणसांला पाण्याचा मारा आधीं त्या बाजूला करावयास सांगितलें. त्यांनीं तसें केल्यामुळें राहिलेलीं दारूचीं पिंपें साफ भिजून त्यांला आग लागण्याचें भय उरलें नाहीं. मग त्या आजारी माणसांला त्यांनीं तेथून काढून नेलें. ह्याप्रमाणें त्या अमलदारानें आपला जीव धोक्यांत घालून त्या माणसांचे जीव वांचविले. हें त्याचें सत्कृत्य पाहून त्याच्या वरिष्ठांनीं त्याला चांगलें पारितोषिक दिलें; आणि त्याच्या शौर्याची चोर्हीकडे ख्याति झाली. ह्या शूर पुरुषाचें नांव मार्टिनेल असें होतें.

कालेशहराचा वेढा

इंग्लंडचा राजा तिसरा एडवर्ड यानें फ्रान्सावर स्वारी करून तेथल्या लोकांचा क्रेसी येथें स. १३४६ त पराभव केला आणि कालेशहराला वेढा घातला. शहरांतले लोक मोठ्या निकरानें पुष्कळ दिवस लढून तग धरून राहिले. इंग्लिश लोकांनीं चोर्होंकडून नाकेबंदी करून त्या शहरांत दाणावैरण जाण्याचें अगदीं बंद केलें. तेव्हां कांहीं महिन्यांनीं शहरांतली अन्नसामग्री खलास होऊन लोकांची उपासमार होऊं लागली. अशी त्यांची अगदीं हैराणगत झाली तरी ते शूर लोक हार जातना. तेव्हा

एडवर्डराजानें आंतल्या लोकांस असा निरोप पाठविला कीं, “अन्नावांचून तुमचे प्राण जावे त्यापेक्षां तुम्ही मला शरण येऊन किल्ला माझ्या स्वाधीन करून द्याल तर मी तुमच्या केशासही धक्का लावणार नाहीं. तर तुमच्यापैकीं सहा असामीनीं गळ्यांत बिड्या अडकवून मला शरण यावें आणि शहराच्या किल्ल्या माझ्या स्वाधीन कराव्या; ह्याणजे मी तुम्हां सगळ्यांला क्षमा करीन.”

हा निरोप ऐकून शहरांतले लोक अतिशयित कष्टी झाले आणि मोठ्या विचारांत पडले. तेव्हां एक शूर गृहस्थ पुढें सरसावून ह्याणाला: “शेंकडो माणसांचे प्राण अन्नावांचून जावे ही अतिशयित खेदकारक आपत्ति होय. तरी माझ्या देशबांधवांच्या बचावाप्रीत्यर्थ मी माझा प्राण द्यावयास सिद्ध आहे. मी त्या राजासमोर जाण्यास तयार आहे.” ही त्याची तयारी पाहून आणखी पांच असामी त्याच्याप्रमाणेंच आपल्या प्राणांची आहुति देण्यास सिद्ध झाले.

हे असे सहा गृहस्थ कराराप्रमाणें एडवर्ड राजापुढें गुडघे टेकून त्याची करुणा भाकूं लागले. पण त्याला त्यांची दया आली नाही. त्यानें त्यांजकडे रागाच्या मुद्रेनें पाहून त्यांचा शिरच्छेद करण्याचा हुकूम केला. हा हुकूम ऐकितान्च, एडवर्डराजाची राणी छावणींत आली होती, ती येऊन त्याच्यापुढे गुडघे टेकून व डोळ्यांत आसवें आणून मोठ्या दीनवाणीनें ह्याणाली: “महाराज, मीं येथें आल्यापासून आपणांपाशीं कोणत्याही गोष्टीसंबंधानें विनंति केली नाहीं. तुमचें मजवर खरें प्रेम असेल तर ह्या चांगल्या गृहस्थांच्या प्राणांचें रक्षण करा.” ही तिची अत्यंत नम्रपणाची विनंति ऐकून राजा तिच्याकडे थोडा वेळ मुकाट्यानें पाहत राहिला आणि मग ह्याणाला: “प्रिये, तूं ही विनवणी अशा रीतीनें केली आहेस कीं, ती माझ्यानें अमान्य करवत नाहीं. तर ह्या गृहस्थांस मी तुझ्या हवालीं करितों. त्यांची वाटेल ती व्यवस्था लाव.” ह्याप्रमाणें त्या दयाळू राणीनें त्या शूर गृहस्थांला मृत्यूच्या दाढेंतून सोडवून खाऊं पिऊं घातलें, आणि मग त्यांला स्वस्थानीं सुखानें जाऊं दिलें.

वाशिंग्टनाचें शौर्य

अमेरिकेतील संयुक्त संस्थानांस स्वातंत्र्य मिळवून देणारा व त्या संस्थानांचा पहिला अध्यक्ष जॉर्ज वाशिंग्टन हा आपल्या वयाच्या सोळाव्या वर्षापासून उद्योगधंद्या करूं लागला. प्रथम तो जमीन मापण्याच्या कामावर लागला. हें काम करित असतां,

त्याला व्हर्जिनिआ प्रांताच्या उत्तर भागाच्या रानजमिनीची मापणी करण्याकरितां जावें लागलें. तेथें तो काम करीत असतां, तेथल्या एका नदींत एक मूल पडून पाण्याच्या प्रवाहाबरोबर वाहून जाऊं लागलें. तेव्हां त्या मुलाची आई किंकाळ्या मारूं लागली. त्या कार्नी पडतांच वाशिंग्टन तिकडे धावत गेला, आणि काय झालें म्हणून विचारितां ती त्याला ह्याणाली: “माझें मूल पाण्यांत पडून वाहत चाललें आहे. त्याला काढावयासाठीं मी पाण्यांत उडी टाकायला जात असतां, ह्या माणसांनीं मला धरून ठेविलें आहे. तर, बाबा, तूं तरी मजवर करुणा कर आणि माझ्या मुलास वांचिव.” ते तिचे शब्द ऐकतांच वाशिंग्टनानें आपल्या अंगांतला अंगरखा काढून ठेवून पहिल्यानें पाण्याचा प्रवाह त्या खडकाळ भागांतून कसा चालला आहे तें नीट पाहिलें आणि मग पाण्यांत उडी टाकिली. तें त्याचें धाडस पाहून तीरावरील माणसांला मोठे आश्चर्य वाटलें. कारण नदीचा तो भाग अतिशयित खडकाळ असून प्रवाहाचा जोर मनस्वी होता. त्यामुळें त्यांत उडी घालून पोहून जाण्याची छाती कोणालाही होत नसे. पण वाशिंग्टनानें आपलें काय होईल याचा विचार मुळीं केला नाही. त्या बाईचा व त्या मुलाचा त्याला पराकाष्ठेचा कळवळा येऊन त्यानें हें धाडस केलें. त्या प्रवाहांतून मुलामागें पोहत जाऊन त्याला हा कसा तडीस आणितो हें पाहण्याची सगळ्यांस मोठी उत्कंठा लागून राहिली. प्रवाहाची खळाळी विलक्षण असून जागोजाग भोंवरे झाले होते. त्यांत कोणी सांपडला तर बाहेर पडण्याची मुळीं आशा नसे. शिवाय कित्येक ठिकाणी पाण्याचा प्रवाह उंच खडकाळ भागांतून खालीं येऊन धबधब्यासारखा वाजत असे. अशा त्या बिकट प्रवाहांतून वाशिंग्टन मोठ्या धैर्यानें व कुशलतेनें पोहत गेला, आणि तें मूल धरून मोठ्या प्रयासानें त्यानें एकदांचें तडीस आणिलें. लोकांनी त्याला वर ओढून घेतलें. त्याचा तो जोम, हुशारी व धाडस पाहून सगळ्यांनीं तोंडांत बोटें घातलीं. आईनें त्या मुलास उराशीं धरिलें, आणि मोठ्या हर्षानें ह्याटलें कीं, “माझा बाळ अजून जीवंत आहे.” मग त्याला शुद्धीवर आणण्याचे उपाय लोकांनीं तत्काळ केले, त्यामुळें तो लवकरच शुद्धीवर आला. इकडे वाशिंग्टन त्या जिवावरच्या मेहनतीनें अगदीं थकून जाऊन कोरड्या जमिनीवर कांहीं वेळ अगदीं निश्चल पडून राहिला होता, तो थोड्या वेळानें हुशार होऊन तेथून आपल्या ठिकाणीं गेला. त्या बाईनें त्याचे उपकार मानून त्याला आशीर्वाद दिला कीं, “देव तुला तुझ्या ह्या संस्कृतीबद्दल उत्तम बक्षीस देईल. तो तुझी अशी योग्यता वाढवील कीं, तुला माझ्यासारख्या हजारां माणसांकडून आशीर्वाद व धन्यवाद मिळतील.”

एकासाठी दुसरा प्राण देतो

अमेरिकेतील संयुक्त संस्थानांत गुलामांकडून शेतीची वगैरे कामे करून घेण्याची वहिवाट होती. ती बंद करून गुलामास मुक्त करावे, असा विचार त्या संस्थानांतील सरकाराच्या मनांत आला. ह्या वेळीं आब्राहाम लिंकन नांवाचा एक थोर पुरुष संस्थानांचा अध्यक्ष होता. त्याचा ह्या बाबतींत पूर्ण निर्धार होऊन गुलाम ठेवण्याची अत्यंत क्रूरपणाची व अन्यायाची चाल बंद करण्याचें त्यानें ठरविलें. ही गोष्ट दक्षिणेकडील संस्थानांला पसंत वाटली नाही. उत्तरेकडील सगळीं संस्थानें ह्या गोष्टीला कबूल झालीं. तेव्हां अर्थात् ह्या संस्थानांमध्ये लढा उत्पन्न होऊन शेवटीं उत्तरेकडील व दक्षिणेकडील संस्थानांच्या लढाया स. १८६३-६४ सालीं झाल्या. त्यांत गुलामगिरी कायम रहावी असें ह्मणणाऱ्या पक्षाचा पराभव होऊन शेवटीं त्या संस्थानातून ती अत्यंत अन्यायाची चाल अगदीं बंद झाली, आणि बिचारे शिद्दी गुलामे मोकळे झाले.

ह्या लढाया चालल्या असतां दक्षिणेकडील एका शहरांत प्रतिपक्षाचें थोडेसें सैन्य छावणीस होते. तेव्हां त्या सैन्याच्या मुख्य अमलदाराचा कोणी खून केला. त्याची पुष्कळ चौकशी केली तरी खून करणारांचा पत्ता लागेना. ह्मणून त्या सैन्याच्या सेनापतीला फार राग येऊन त्यानें त्या शहरांतले दहा चांगले प्रमुख गृहस्थ पकडून आणिले आणि त्यांला देहांतशिक्षा देण्याचें ठरविलें. ह्या दहा असामींमध्ये एक मोठा सज्जन व थोर गृहस्थ होता, व त्याचें कुटुंब फार मोठें होतें. असां चांगला माणूस विनाकारण बळी पडावा हें बरें न वाटून एक तरुणगृहस्थ पुढें येऊन त्या सेनापतीला ह्मणाला कीं, “तुहांला दहा माणसांचे बळी घ्यावयाचेच असल्यास ह्या थोर गृहस्थाच्या ऐवजीं मला बळी द्या. मी त्याचा कोणी नातेवाईक नाहीं. पण अशा लोकमान्य गृहस्थाचा प्राणघात व्हावा हें मला बरें वाटत नाही.” हा असा थोर मनाचा तरुण मनुष्य आपल्या ऐवजीं मरण्यास सिद्ध झाला हें पाहून त्या सज्जन गृहस्थास अतिशयित वाईट वाटलें, आणि त्यानें त्याला पुष्कळ समजावून सांगितलें, तरी तो आपला आग्रह सोडीना. तेव्हां त्या सेनापतीनें त्याचें ह्मणणें मान्य करून त्याला बाकीच्यांबरोबर देहांतशिक्षा केली.

मार्टिनेल याचें सत्कृत्य

ह्या परोपकारी व शूर पुरुषाच्या दोन गोष्टी ह्यापूर्वी दिल्या आहेत. ह्याची आणखी एक परोपकृति येथें सांगतां. पारिस शहरांत राजकुळांतल्या एका मोठ्या गृहस्थाचा विवाह स. १८३७ त झाला. त्या समयीं रोशणाई व आतसबाजी अप्रतिम झाली. ती पाहावयास सगळें शहर लोटलें. अशा मोठ्या शहरांत कोणत्याही निमित्तानें एकाद्या ठिकाणी अतोनात गर्दी झाली असतां, तिचा बंदोबस्त फारच चांगला ठेवावा लागतो. सदरील काळीं ह्या शहरांत पोलिसाचा वगैरे बंदोबस्त चांगला नव्हता. त्यामुळें आतसबाजीचा अपूर्व तमाशा पाहावयास जमलेल्या लोकांची भयंकर गर्दी होऊन चेंगराचेंगर सुरू झाली. त्या वेळीं एक बाई मूर्च्छा येऊन गर्दीत पडली. ती तुडविली जाऊं नये ह्मणून लोकांला दूर करण्याचा प्रयत्न कित्येकांनीं केला, पण तो सिद्धीस न जाऊन धकाबुकी व रेटारेट मनस्वी होऊन शेंकडो बायका, मुलें वगैरे गर्दीत सापडून प्राणास मुकण्याचा समय आला. त्या वेळीं मार्टिनेल यानें मोठ्या गर्दीत शिरून कांहीं माणसांचा बचाव करण्याचा प्रयत्न चालविला. पण त्याला एकट्याला तें काम चांगलें करितां येईना. तो मोठा बळकट पुरुष असून लष्करी वेषांत होता, तरी तो स्वतः गर्दीत चेंगरून प्राणास मुकण्याचा दृढ संभव होता. गर्दीचा लोट बेसुमार होऊन शेंकडो माणसें मरण पावणार असें पाहून तो आपल्या लष्कराच्या ठाण्यावर धावत गेला; आणि घोडेस्वारांला सज्ज होऊन गर्दीत यावयास त्यानें सांगितलें. त्याप्रमाणें ते तयार होत असतां, त्यांच्यासाठीं न थांबता तो पुनः गर्दीच्या ठिकाणीं येऊन तीत घुसला. ह्या वेळीं त्याच्या मदतीला एक शिपाई त्याच्याबरोबर ठाण्यावरून आला होता. ते दोघे चेंगरून पडणाऱ्या मुलांमाणसांचा बचाव करूं लागले. गर्दी एकसारखी वाढत असून त्या दोघांला ती बिलकूल आवरेना. इतक्यांत ठाण्यावरचे घोडेस्वार तेथें आले; आणि मार्टिनेलच्या हुकमाप्रमाणें वागून त्यांनीं गर्दी बरीच कमी केली. मार्टिनेल व तो शिपाई त्यांच्याकडे पायांखाली सांपडून किंवा चेंगरून मूर्च्छा पावलेली किंवा कासावीस झालेलीं मुलें व माणसें उचलून देऊं लागले; आणि ते स्वार त्यांला घोड्यावर आपल्या मार्गेंपुढें बसवून आपल्या ठाण्यावर नेऊन ठेवूं लागले. अशा रीतीनें मार्टिनेल व त्याच्याबरोबरचा शिपाई यांनीं बरीच माणसें बचाविलीं; आणि मग योग्य उपाय योजून त्यांला सावध केलें. मार्टिनेल यास ह्या सत्कृतीबद्दल पारिस येथील एका संस्थेकडून मोठें बक्षीस मिळालें.

रोमशहराचा बचाव

इसवी सनापूर्वी सहाव्या शतकांत रोमन लोकांनी आपल्या जुलमी राजाला पदच्युत करून हाकून दिलें व लोकसत्ताक राज्य स्थापन केलें. ह्या राजानें एट्रुस्कन लोकांच्या राजाचें साहाय्य घेऊन मोठ्या सैन्यानिशी रोम शहरावर चाल केली. ही अशी शत्रूंची प्रचंड सेना आपल्या शहरावर चालून येत आहे असें कळताच रोमन लोक अगदीं घाबरून गेले. त्यांचे लोक फार थोडे असल्यामुळें त्या सेनेशी सामना करण्यांत मुळींच अर्थ नव्हता. तेव्हां आतां पुढें काय करावें अशा विवंचनेंत तेथील राज्यव्यवस्था पाहणारी सिनेटसभा पडली असतां, शत्रु नदीच्या पलिकडच्या तीरी येऊन थडकला असून त्यानें मुलाजवळचा किल्ला सर केल्याची बातमी एका जासुदानें त्यांना दिली. तेव्हां त्यांनीं पूल पाडून टाकून शहराचा बचाव करावा असें ठरविलें. परंतु पूल तोडावयास जाईपर्यंत शत्रूचे लोक त्यावरून येऊन शहरांत घुसतील अशी त्याला पक्की खात्री वाटली. तेव्हां होरेशस नांवाचा एक वीर उठून ह्मणाला कीं, “पूल फार अरुंद आहे. त्यावरून फक्त तीन माणसें एका वेळीं येऊं शकतात. यास्तव शत्रूंचें सैन्य केवढेंही मोठें असलें तरी पुलाच्या पलिकडच्या टोंकाशीं आपले तीन योद्धे त्यांला अडवायला उभे राहिले तर पूल तोडून टाकीपर्यंत त्यांला अटकाव करितां येण्याजोगा आहे. ह्या कामगिरीवर मी स्वतः जाण्याला तयार आहे. माझ्याबरोबर आणखी दोघे पाहिजेत.” त्याची ती सूचना सगळ्यांला पसंत होऊन त्याच्याबरोबर आणखी दोघे वीर जावयास सिद्ध झाले. आणि त्या तिघांनीं धावत जाऊन पुलाचें पलिकडचें टोंक रोंखून धरिलें. इतक्यांत शत्रू सैन्य तेथें येऊन थडकलें; आणि एवढ्या मोठ्या सैन्याशी सामना करावयाला ते तिघेच आलेले पाहून त्याला मोठा चमत्कार वाटला; आणि त्याच्यापैकी तिघे योद्धे ह्या तिघा रोमन वीरांचा समाचार घ्यावयास आले. पण त्यांनीं त्यांची कत्तल उडविली. ह्याप्रमाणें जेवढे योद्धे त्यांच्याशीं युद्ध करावयाला आले, तेवढ्यांचा त्यांनीं सप्पा उडविला.

इकडे रोमन लोकांनीं तो पूल तोडून टाकण्याचा धूम तडाका चालविला; आणि थोड्याच अवकाशांत तो सगळा नदींत पडण्याच्या अगदीं लगास आला तेव्हां त्यांनीं त्या तिघां वीरांस लौकर परत येण्याविषयीं इशारा केला. होरेशसा बरोबरचे दोघे वीर पूल कोसळण्यापूर्वीं माघारी गेले. पण तो साफ पडेपर्यंत होरेशस कांहीं तेथून ढळला नाही. कारण आपण मार्गें पाय घेतला, आणि पूल पडावयास उशीर लागला, तर

शत्रूचे लोक त्यावरून जाऊन शहरांत घुसतील, अशी त्याला भीति होती. शेवटीं पूल पडला तेव्हां त्यानें नदींत उडी टाकिली. तो मोठा पटाईत पोहणारा असल्यामुळे त्याला नदी ओलांडून जाण्याची धमक होती. त्याच्या पायाला जखम होऊन त्यांतून रक्त वाहत होतें; आणि इतक्या लोकांशी एकसारखे झुंजावे लागल्यामुळे तो अगदीं थकून गेला होता. तरी पण तो पलिकडच्या तडीस पोहत गेला; आणि रोमन लोकांनीं त्याचा जयजयकार करून त्याला शहरांत उचलून नेले. एका इतिहासकाराचें असें ह्मणणें आहे कीं, हा वीर नदींत पोहतांपोहतां थकून बुडून मेला.

एका कप्तानाचा आत्मयज्ञ

सायप्रियन नांवाचें एक मोठें जहाज लिव्हरपुलच्या बंदरांतून सन १८८१ च्या ऑक्टोबर महिन्यांत निघालें होतें. तें भूमध्यसमुद्रांतील जिनोवा वगैरे बंदरांला चाललें होतें. ह्या जहाजांत एक तरुण मुलगा खलाश्यांची नजर चुकवून शिरला होता. तो कदाचित् पोरका मुलगा असून त्याला कोणाचा आश्रय नसल्यामुळे तो असा कोठच्या तरी शहरांत जाऊन पोट भरायाचा कांहीं उद्योग मिळतो तर पाहावा ह्मणून ह्या जहाजांत शिरला असावा; किंवा त्यानें एकादा गुन्हा केला असून शिक्षा टाळावी ह्मणून तो असा पळाला असावा. जहाज हाकारल्यावर थोड्या वेळानें तो खलाश्यांच्या नजरेस पडला; तेव्हां अर्थात् त्यांनीं त्याला कप्तानापुढें उभें केलें. त्यानें त्या मुलाची विचारपूस केली, पण त्याला शिक्षा वगैरे केली नाहीं. नंतर लौकरच मोठें वादळ झालें. हें वादळ असें भयंकर झालें कीं, त्यामुळे विलायतेच्या किनाऱ्यालगतच्या पुष्कळ जहाजांची खराबी झाली.

ह्या वादळामुळे प्रचंड लाटा उसळून त्या जहाजावर पाण्याचे लोट आले, त्यामुळे वाफेच्या भट्ट्यांत पाणी शिरून आग पार विसून गेली; आणि वाफ नाहींशी घेऊन यंत्र चालेनासें झालें. जहाजावरील सगळीं शिडें व डोलकाठ्या वगैरे मोडून तुटून पडल्या; आणि ते प्रचंड जहाज लाटांच्या धक्क्यात व वाऱ्याच्या सोसाट्यांत हेलकावे खात एका खडकाळ किनाऱ्याकडे वाहत चाललें. ह्या संकटाच्या वेळीं कप्तानानें जहाजावरील सगळ्या लोकांस असें सांगितलें कीं, “जहाजाचा बचाव होण्याची मुळीं आशा उरली नाहीं. हें आतां थोड्याच अवकाशांत खडकांला आपटून फुटेल. तर ज्यानेंत्यानें आपआपल्या जिवाचें रक्षण करण्याचा साधेल तो उपाय करावा.” हें ऐकून सगळे आपल्या बचावाचें साधन शोधूं लागले. जहाजावर कांहीं रबरी कमरपट्टे होते,

ते खलाश्यांनीं घेतले व एक कप्तानास दिला. इतक्यांत जहाज खडकावर आपटून फुटलें, आणि त्यांवर लाटांचा प्रचंड मारा होऊं लागला. तेव्हां सगळ्यांनीं समुद्रांत उड्या टाकिल्या; आणि शेवटीं कप्तान कमरपट्टा घालून पाण्यांत उडी टाकण्यास सिद्ध झाला. इतक्यात तो नोर भरल्यावांचून जहाजावर चढलेला मुलगा त्याच्या नजरेस पडला. तो मरणभयानें काळवंडून त्याच्याकडे पाहूं लागला. तेव्हां कप्तानाला त्याची दया आली. त्यानें केलेली लबाडी त्या वेळीं त्या दयार्द्र पुरुषानें मनांत अणिली नाही. इतर सगळे लोक कांहीं ना कांहीं वस्तूचा आधार घेऊन त्या खवळलेल्या समुद्रांतून चालले असतां, तोच तेवढा अनाथ मुलगा मार्गें राहून बुडून मरावा, हें त्याला बरें वाटलें नाही. त्यानें आपल्या कमरेचा पट्टा सोडून त्या मुलाच्या कमरेस अडकविला आणि त्याला समुद्रांत उडी टाकून जीव बचाविण्यास सांगितलें; आणि आपण स्वतः पाण्यांत उडी टाकून पोहू लागला. पण त्या प्रचंड लाटांतून दोन मैलपर्यंत पोहून तडीस लागणें केवळ अशक्य होतें. त्यांत आणखी सगळी रात्र धांदलीत व दगदगीत गेली असल्याकारणानें तो अगदीं थकून गेला होता. तरी तो पटाईत पोहणारा असल्यामुळें कांहीं वेळपर्यंत त्या खवळलेल्या समुद्रात तो पोहत राहिला; आणि कदाचित् तो तडीसही लागला असता. पण एक खलाशी त्याच्याजवळच गटंगळ्या खात होता, त्यानें कप्तानाच्या कमरेत रबरीपट्टा आहे ह्या भावनेनें त्याला धरिलें, तेव्हां त्याच्या भारानें तो त्याच्यासकट बुडून प्राणास मुकला! ह्याप्रमाणें त्या थोर मनाच्या व परम कनवाळू कप्तानानें भूतदयावश होऊन एका यःकश्चित् मनुष्यप्राण्याच्या बचावासाठी आपला अमोल प्राण खर्ची घातला. ह्या कप्तानाचें नांव अलेकझान्डर स्ट्राचन असें होतें.

एका खलाश्याचा बचाव

एक इंग्लिश तारूं अझोर्स बेटांजवळ असतां, मोठें वादळ होण्याचा रंग दिसल्यावरून त्यावरील खलाशी शिडांची वगैरे आटपाआटप करण्याच्या उद्योगास लागले. इतक्यांत एक खलाशी डोलकाठीवर चढला होता, तो खालीं उतरतांना पाय निसटून समुद्रांत पडला. त्याबरोबर तो पडल्याचा एका टोंकापासून दुसऱ्या टोंकापर्यंत एकदम पुकारा झाला. तो ऐकितानें कप्तानाच्या हाताखालचा दुय्यम कामदार (मेट) तारवावरील एका होडींत उडी टाकून कांहीं खलाश्यांला बोलावूं लागला. पण त्या वेळीं समुद्रास तुफान होऊन मोठमोठ्या लाटा उसळत असल्याकारणानें त्या जिवावरच्या कामाला कोणीही खलाशी तयार होईना. तेव्हां त्या कामदाराच्या हाताखालचा दुसरा

एक कामदार त्या होडीत गेला. ह्याप्रमाणे हे दोघे कामदार पाण्यांत पडलेल्या त्या खलाश्यास वांचविण्याच्या कामास तयार झालेले पाहून इतर खलाश्यांला लाज वाटली, आणि त्यांपैकीं कित्येक त्यांच्याबरोबर आपला जीव धोक्यांत घालण्यास तयार झाले. मग त्यांनीं ती होडी पाण्यांत लोटून तारवाच्या पिछाडीला मोठ्या नेटानें चालविली. त्या वेळीं प्रचंड लाटा उठत असल्यामुळें ती होडी प्रतिक्षणीं लाटांखालीं गडप होते कीं काय अशी भीति वाटूं लागली. तो पाण्यांत पडलेला खलाशी तारूं मोठ्या वेगानें चाललें असल्याकारणानें बराच मार्गें राहिला होता. त्याच्याजवळ जाऊन पोंचण्यास होडी दीड दोन मैल मार्गें न्यावी लागली. इतक्यांत मोठ्या सोसाट्याचा वारा व पाऊस येण्याचा रंग दिसला. कारण क्षितिजापाशीं जमलेलें काहूर मोठ्या वेगानें पुढेंपुढें येत होतें. तें पाहून कप्तान तारवाच्या डोलकाठीवर चढला आणि बाहुटा फिरवून त्या होडीतल्या लोकांला लौकर परत येण्याचा इशारा करूं लागला. तो पाहून त्यांनीं होडी फिरवून मोठ्या वेगानें तारवाकडे चालविली. लाटा मोठ्या जोराच्या उसळत असल्यामुळें त्यांला ती लौकर चालविता येईना. इकडे तें काहूर तर अगदीं जवळ येऊन ठेपलें. तेव्हां कप्तान अगदीं धाबरून गेला, आणि तुतारी वाजवून त्याला साधेल तेवढा नेट करून होडी वल्हवायास सांगितलें. ती होडी तारवापाशीं येण्यापूर्वीं वादळ झालें तर ती बुडून तीतले सगळे माणूस मरण्याची भीति होती. हें प्राणसंकट होडीतल्या लोकांच्या लक्षांत येऊन त्यांनीं आपली पराकाष्ठा केली. प्राणांच्या बचावासाठीं त्यांनीं त्या प्रसंगीं जिवापाड धडपड केली; आणि तारवावरचे सगळे लोक अतिशयित चिंताक्रांत होऊन त्यांच्या होडीकडे पराकाष्ठेच्या आतुरतेनें पाहत राहिले. शेवटीं ती होडी एकदांची तारवाजवळ आली. त्याबरोबर साखळदंड सोडून त्याला ती अडकविली, आणि त्यांला होडीसकट वर ओढून घेतलें. ह्याप्रमाणे ते सगळे सुखरूप तारवावर आले; आणि ज्या मनुष्यासाठीं त्यांनीं एवढें जिवावरचें जोखीम पतकरिलें होतें, तोही त्यांच्याबरोबर आहे, हें पाहून सगळ्या उतारूंनीं व खलाश्यांनीं जयघोष केला.

एका गोसाव्याचा आत्मयज्ञ

एके वेळीं रोमन लोकांचें साम्राज्य चोहोंकडे होऊन रोमनगरीत द्रव्याचा व ऐश्वर्याचा जणूं काय पूर आला होता. तेथें नाना प्रकारचे ऐषआराम चोहोंकडे माजून बैदफैली अतोनात वाढली होती. लोकांला नाच, तमासे, खेळ वगैरे करमणुकीच्या साधनांचा हव्यास भारी लागून राहिला. ह्या वेळीं त्या शहरांत एक मोठा रमणा होता,

त्यांत मल्लयुद्धे, व्याघाद्रि पशूंचे खेळ वगैरे वेळोवेळां होत. मलयुद्धांसाठीं मनुष्य मुद्दाम तयार करीत असत. असे मल्ल रमण्यांत परस्परांवर हल्ले करून परस्परांचे प्राण घेत. ह्या भयंकर खेळाची रोमन लोकांला मोठी हौस वाटे. ह्याप्रमाणें आपल्या हतभाग्य देशबांधवांच्या प्राणांचे बळी देण्यांत करमणूक वाटावी हा केवळ क्रूरपणा व अधमपणा आहे, हें कित्येक विचारी पुरुषांच्या लक्षांत येई. पण ही रूढि पुष्कळ वर्षे चालत आलेली असून सामान्य जनसमाजाला ती अतिशयित आवडत असल्याकारणानें तिच्या विरुद्ध बोलण्याचें किंवा ती अजिबात बंद करण्याचें धैर्य कोणासही होत नसे. करमणुकीचा हा अत्यंत निषिद्ध प्रकार पुढें रोमन सत्तेखालच्या इतर मुलखांतल्या मुख्य शहरांतूनही चालू झाला. ह्याप्रमाणें ह्या घातक करमणुकीच्या चालीमुळें प्रतिवर्षी शेंकडो मल्लांचे प्राण बळी पडूं लागले.

एके समर्थी हा असा क्रूरपणाचा तमाशा रोमनगरींतील मोठ्या विस्तीर्ण रमण्यांत सुरू होऊन हजारो तमासगीर मोठ्या उल्हासानें तो पाहत असतां, एक ख्रिस्ती गोसावी एकदम रमण्याच्या मध्यभागीं चालून आला आणि मल्लांस वारून दीर्घ स्वरांनें लोकांस ह्याणाला कीं, “हा असला अमानुष खेळ पाहावा हें मोठेंच पातक आहे. असला खेळ करविणारे व पाहणारे केवळ नरकप्राप्तीचें साधन करीत आहेत. असल्या खेळामुळें देवाचा तुमच्यावर क्षोभ होत आहे. तरी हा बंद करून अशा ह्या गरीब व निरपराध मल्लांचे प्राण ह्या ठिकाणीं पुनः कधीं बळी पडणार नाहीत असा बंदोबस्त होणें अत्यंत इष्ट आहे.” हें त्याचें भाषण ऐकून तमासगीर लोकांनीं एकदम मोठा कल्ला केला, आणि त्या मनुष्याला रमण्यांतून निघून जाण्यास सांगितलें. पण तो तेथून हलेना व मल्लांस परस्परांशीं युद्ध करूं देईना. तेव्हां लोकांचा कल पाहून शहराच्या अधिकाऱ्यांनीं त्याला ठार मारण्याचा हुकूम मल्लांस केला. त्याबरोबर त्यांनीं त्याला तेथल्या तेथें चीत केलें, आणि तमासगीर लोकांनींही त्याला धोंडमार केला. अशा रीतीनें त्या गोसाव्याचा वध झाल्यावर मग तो कोण व कोठचा, याविषयी तपास सुरू झाला. तेव्हां तो ख्रिस्ती साधु असून मोठा पुण्यात्मा होता असें लोकांला कळून आलें; आणि मग सगळ्या लोकांला आपल्या अविचाराच्या कृतीविषयी अतिशयित वाईट वाटलें. ते भाविक व भोळे असल्याकारणानें अशा महंताचा प्राण घेतला हें आपल्याकडून महत्पाप घडलें असें त्याला वाटूं लागलें. ह्याप्रमाणें त्यांच्या मनाला हुरहुर लागली तेव्हां ते त्या करमणुकीच्या प्रकाराविषयी विचार करूं लागले; आणि तो प्रकार केवळ निषिद्ध आहे असें बहुमत होऊन तो तेव्हांपासून साफ बंद झाला. ह्याप्रमाणें

एका साधुपुरुषानें लोककल्याणाच्या स्तुत्य हेतूने आपल्या प्राणाची आहुति देऊन ती दुष्टपणाची चाल सगळ्या रोमन साम्राज्यांत बंद केली व हजारो माणसांचे जीव वांचविले.

पिसाळलेला कुत्रा

इंग्लंडांत गुलाम ठेवण्याची दुष्ट चाल गेल्या शतकाच्या आरंभापर्यंत होती. ती बंद करण्याचा सदुद्योग उइलबर्फोर्स वगैरे ज्या सत्पुरुषांनी केला त्यांमध्ये सर टॉमस बक्सटन नांवाच्या एका गृहस्थाचें नांव प्रसिद्ध आहे. ह्या गृहस्थाचा एक कुत्रा होता. तो पिसाळल्यासारखे चाळे करित असल्याचें त्याच्या नोकरांनें त्याला येऊन सांगितलें. ह्या वेळीं तो आपल्या भावाच्या घरीं रहात होता; आणि त्याचीं बायकोमुलें दूरच्या गांवीं आपल्या नातलगांस भेटायस गेलीं होतीं. कुत्र्याचें वर्तमान कळलें तेव्हां त्याला बांधून ठेवायास चाकराला सांगून तो आपल्या उद्योगावर गेला. त्याचा कारखाना जवळच्या गांवीं असल्याकारणानें तो तेथें दररोज घोड्यावर बसून जात असे. तिसऱ्या प्रहरीं कारखान्यांतून निघून तो आपल्या कुत्र्यास पाहण्यासाठीं आपल्या घरीं गेला. तेथें त्याला कळलें कीं, तो कुत्रा साफ पिसाळला असून एका मांजराला, एका कुत्र्याला व एका माणसाला चावला, व त्याला धरून बांधून ठेवण्याचें धैर्य कोणालाही झालें नाहीं. ही त्याची अवस्था ऐकून त्याला धरण्यासाठीं त्यानें आपला घोडा त्याच्या अंगावर घातला. पण तो कांहीं केल्या त्याला आटपेना. असा तो त्याच्या मागून दौडत चालला असतां एका दाट वस्तीच्या शहरापाशीं आला. तेव्हां त्यानें असा विचार केला कीं, त्याच्या मागून असेंच दौडत राहिल्यास तो दाट रहदारीच्या रस्त्यांतल्या माणसांला चावून अनर्थ करील. त्यापेक्षां त्याला धरण्याचाच आतां प्रयत्न करावा. मग तो कुत्रा एका बागेच्या फाटकांतून आंत शिरला तेव्हां त्यानें घोड्यावरून उडी टाकून त्याच्या मानगुटीस धरिलें. तो कुत्रा भक्कम असल्यामुळें त्याला आटपेना. तरी मोठा जोर करून त्यानें त्याला घट्ट धरिलें आणि वर उचलिलें. त्याच्या तोंडातला विषारी फेंस आपल्या अंगाला लागून देण्याची त्यानें खबरदारी ठेविली. असा त्याला धरून ठेविल्यावर त्या बागेच्या माळ्याला हाक मारून त्याच्या गळ्यांत सांखळ अडकाविण्यास त्यानें सांगितलें; आणि तसें त्यानें मोठ्या युक्तीनें केल्यावर ती त्याला एका झाडास बांधावयास त्यानें सांगितलें. असा बंदोबस्त केल्यावर सांखळ जितकी लांब पोंचण्याजोगी होती तितकें लांब जाऊन त्यानें त्याला खालीं फेकिलें. असा तो

कुत्रा अडकून पडला असतां ती सांखळ मोठ्या जोरानें ओढूं लागला; आणि त्याच्या ओढीमुळें, ती तुटून तो मोकळा झाला आणि पुनः सैरांवैरां धावूं लागला. तेव्हां बक्स्टन यानें पुनः त्याच्या मागून धावत जाऊन त्याला पूर्वीप्रमाणेच धरून ठेविलें आणि दुसरी मजबूत सांखळ त्याच्या गळ्यांत अडकविली नंतर थोड्या घटकांनीं तो कुत्रा तेथें मरून पडला. ह्या जीवावरच्या संकटांतून मुक्त झाल्यावर, तो कुत्रा ज्या प्राण्यांला डसला होता, त्यांला त्यानें गोळी घालून ठार मारिलें, आणि ज्या माणसांला तो चावला होता, त्यांच्या जखमांचें थोडेंसें मांस कापून काढून त्या चांगल्या भाजून काढिल्या. “त्या पिसाळलेल्या कुत्र्यास गोळी घालून तत्काळ मारून न टाकितां त्याला असा पकडण्याचा जीवावरचा प्रयत्न तुम्ही कां केला?” असा प्रश्न त्याला त्याच्या मित्रांनीं केला तेव्हां त्यानें असा जबाब दिला कीं, तो कुत्रा खरोखरीच पिसाळला आहे किंवा कसें हें ठरविण्यासाठीं मला तसें करावें लागलें. कारण तो पिसाळला नाहीं असें ठरलें असतें, तर ज्या माणसांला तो चावला होता, त्यांचा घोर नाहीसा झाला असता.

आईची गोष्ट

एक बाई शिवणकाम करीत बसली होती. तिची मुलगी तिच्या जवळ बसून खेळत होती; आणि तिचा मुलगा चित्र काढीत बसला होता. संध्याकाळ होऊन दिसेनासें होऊं लागलें तेव्हां मुलगी आईच्या मांडीवर लडिवाळपणानें पडून तिचे दोन्ही हात धरून ह्मणाली: “आई तुझे काम आटपलें. आतां मला एक चांगलीशी गोष्ट सांग.” बहिणीचे हे शब्द ऐकून तो मुलगाही आपलें काम आटपून आईजवळ आला आणि ह्मणाला: “आई, गोष्ट सांगशील तिचा शेवट गोड असावा, आणि ती खरी असावी. कल्पित गोष्टींत कांहीं मजा नाहीं.”

मुलांचा असा आग्रह पाहून त्या बाईनें आपलें शिवणकामाचें सामान आटपून गोष्ट सांगण्यास सुरुवात केली. ती म्हणाली: “तुमच्या आज्यानें मला एके दिवशीं गार्डींतून फिरावयास नेलें. गाडीचा तडू नुकताच विकत घेतला असून अमळ उच्छृंखळ होता. त्याला मोठ्या हुशारीनें व सावधपणानें हांकावें लागे. आह्मांला बऱ्याच ठिकाणीं जावयाचें होतें; व मला आजीसाठीं कांहीं जिनसा बाजारांत विकत घ्यावयाच्या होत्या. त्या मी जेथेंतेथें उतरून घेत असें. बाबाला एकाद्या ठिकाणीं उतरावयाचें असलें ह्मणजे तो कोणातरी गरीब माणसाला घोड्याची लगाम धरून ठेवावयास सांगे

व त्याबद्दल त्याला कांहीं पैसे देई. असा दोन ठिकाणी बाबा उतरला तेव्हां लगाम धरणारे माणूस चांगले मिळाले. पण तिसऱ्या ठिकाणी तो उतरला तेव्हां त्यानें एका मुलाच्या हातीं घोड्याची लगाम देऊन हटलें: “संभाळ हो! घोडा अंमळ तिखट आहे. लगाम घट्ट धरून रहा.” त्या मुलानें मोठ्या अदबीनें प्रणाम करून हटलें: “त्याची तुम्ही काळजी करूं नका. मी त्याला मुळीं हालूं देत नाहीं.” बाबा गेल्यावर तो इकडेतिकडे पाहून शीळ घालूं लागला व लगामीचा हात अमळ ढिला करून आपल्या एका सोबत्याबरोबर बोलत राहिला. लगाम ढिली पडलेली पाहून घोड्यानें एकदम हिसका देऊन ती त्याच्या हातांतून ओढून घेतली; आणि तो. भरधाव सुटला. त्याबरोबर मी अगदीं घाबरून जाऊन गाडीला घट्ट वेंगाटून राहिलें. इतक्यांत एक मुलगा आडवा धावत आला आणि मोठ्या शिताफीनें घोड्याची लगाम धरून ती मागें खेचूं लागला. पण तो त्याला कांहीं आटपला नाही. तरी त्या मुलानें कांहीं हातची लगाम सोडिली नाही. तो तिच्याबरोबर फरफटत जाऊं लागला. त्यामुळें घोड्याचा वेग बराच कमी झाला. तो असा हळू चालू लागला तेव्हां रस्त्यावरच्या लोकांनीं त्याला धरून ठेविलें. इतक्यांत बाबा तेथें धावून आला. त्यानें मी सुरक्षित आहे असें पाहून मग त्या मुलाची चौकशी केली. तो बेशुद्ध पडला असून त्याचें डोके एका गृहस्थानें आपल्या मांडीवर ठेवून त्याला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्न चालविला होता. घोड्याच्या लगामीबरोबर तो फरफटत गेल्यामुळें त्याचें अंग बरेंच ठेंचलें असून त्याच्या गळ्याच्या हाडाला बरीच दुखापत झाली होती. त्याच्यासभोंवती जमलेले लोक त्याची तारीफ करून ह्मणाले कीं, “ह्या मुलानें आपल्या जिवाकडे न पाहतां लगाम ओढून धरिली ह्मणूनच घोडा आटपला, नाही तर तो, गाडी आणि आंतली मुलगी यांची कांहीं धडगत नव्हती.” तें ऐकून बाबाला त्या मुलाचे अतोनात उपकार वाटले, आणि तो अमळ शुद्धीवर आला तेव्हां त्याला रुग्णालयांत नेऊन ठेविलें. तेथें त्याला बरेच दिवस रहावें लागलें. शेवटीं तो एकदांचा बरा होऊन आला.

त्याच्यासंबंधानें चौकशी करितां बाबाला असें आढळून आलें कीं, त्याचें कोणी नसून तो कोठें तरी काम लागेल ह्मणून पाहत होता. तेव्हां बाबानें त्याला आपल्या कारखान्यांत कामास लाविलें, आणि आपल्या घरीं ठेवून घेतलें. कारखान्यांतलें सगळे काम शिकून त्यांत तो चांगला तरबेज झाला; आणि प्रामाणिकपणा, शहाणपणा, हुशारी व उद्योगीपणा यांच्या योगानें तो बाबास अधिकाधिक आवडूं लागला, शेवटीं

त्याला त्याने आपला भागीदार करून ठेविले. तो मोठा दक्ष, प्रेमळ व थोर मनाचा असल्यामुळे सगळ्यांला आवडू लागला. त्याला पाहावे अशी तुमची इच्छा असल्यास हा पाहा तो येत आहे.” असें हणून हसून ती जागची उठली आणि आपल्या नवऱ्याला सामोरी गेली; आणि त्या मुलांनी दुडदुडां धावत जाऊन आपल्या बापाचे दोन हात दोघांनी धरून त्यांचे प्रेमाने मुके घेतले.

दारूखान्याची आग

इंग्लंडचा राजा तिसरा जॉर्ज याचा चवेचाळीसावा वाढदिवस मोठ्या उत्साहाने साजरा होत असतां, जर्सी बेटांतल्या सेन्ट हेलिअर्स नामक शहरांत एका टेंकडीवर मोठा दारूखाना होता. त्यांत पुष्कळ दारूगोळा राखून ठेविला होता. त्या वेळीं फ्रेंच व इंग्रज यांचें समुद्रावर मोठें युद्ध चाललें असून फ्रेंच लोक इंग्लंडावर स्वारी करणार, अशी दहशत होती. हणून ह्या बेटांत दारूगोळा सांठवून ठेविला होता. त्याच्या रक्षणासाठीं तेथें थोडेंसें लष्कर ठेविलें होतें. ह्या लष्कराचा मुख्य अमलदार दारूखान्याच्या चाव्या घेऊन वाढदिवसानिमित्त भरलेल्या मजलशीस गेला होता. ह्या मजलशीस सगळें लष्कर जमलें असून थोडेसे शिपाई व त्यांच्यावरचा एक लेफटेनन्ट एवढे दारूखान्याच्या रक्षणासाठीं राहिले होते. संध्याकाळच्या सुमारास दारूखान्यांतून धूर आलेला पहान्यावरील शिपायांच्या नजरेस पडला. त्याबरोबर ते घाबरून पळत सुटले. त्यांचा तो लेफटेनन्ट जवळच होता. तो सहज बाहेर आला तेव्हां तो धूर त्याच्या नजरेस पडला. त्या वेळीं तेथें दोन सुतार मात्र त्याला दिसले. पहान्यावरचे सगळे शिपाई पळून गेले होते. ते सुतार तेथें कांहीं कामासाठीं आले होते. त्यांला त्या अमलदारानें कॅप्टनाकडून दारूखान्याची किल्ली मागून आणावयास सांगितले. तेव्हां त्यांतला एक सुतार ती कामगिरी बजाविण्यासाठीं जावयास निघाला आणि आपल्या सोबत्यास बरोबर बोलावूं लागला. तो हणाला: “किल्ल्या आणीपर्यंत दारूखाना पेटून जवळपासच्या सगळ्या लोकांचा किंबहुना सगळ्या शहराचा नाश होण्याचा संभव आहे. ह्यासाठीं मीं तुझ्याबरोबर न येतां ही आग विझविण्याचा कांहीं उपाय होत असला तर पाहतों. मरण हे कधीं तरी यावयाचेंच आहे. अशा भयंकर संकटांतून हजारो लोकांस सोडविण्याचा प्रयत्न करीत असतां, तें आलें तर कांहीं वाईट नाही.” असें हणून तेथून पळून जात असलेल्या शिपायाला त्या सुतारानें हाका मारिल्या आणि हटलें: “गडे हो, माघारीं फिरा. आपण ही आग विझविण्याचा प्रयत्न करूं.” ते

त्याचे शब्द ऐकून त्यांच्यापैकीं एक शिपाई मागे फिरून त्याच्याकडे आला आणि ह्मणाला: “ठीक आहे. आग विझविण्याची तूं काय युक्ति योजितोस ती पाहूं. ह्या कामी मी तुझ्याबरोबर मरायला तयार आहे.” असें बोलून त्यानें त्याच्या हातांत हात घातला.

मग त्या सुतारानें किल्ल्याचा दरवाजा कुऱ्हाडीनें फोडिला आणि आंत शिरून तेथें काय झालें होतें तें पाहून त्या अमलदाराला तो मोठ्यानें ह्मणाला: “दारूच्या कोठाराला आग लागली आहे. ती विझविण्याच्या कार्मी आपल्या जिवांचे बळी दिले पाहिजेत. तरी कांहीं हरकत नाही.” असें ह्मणून तो धुराच्या लोळांत शिरला. तेथें त्याला कांहीं गंधकाच्या काड्या पेटत असलेल्या दिसल्या. त्या त्यानें मोठ्या त्वरेनें उचलून बाहेर अमलदार व शिपाई यांजकडे देण्याचा सपाटा चालविला. मग बाहेरल्या बाजूस एका पिंपांत पाणी होतें, तें तें दोघे आपल्या टोप्यांत भरून आंत त्या शूर सुताराकडे देऊं लागले. त्याच्या योगानें त्यानें बरीच आग विझविली. तरी धुराचा कल्लोळ कांहीं कमी झाला नाही. त्यामुळें तो अगदीं गुदमरून गेला, आणि आगीच्या शेंकामुळें त्याचें सगळे अंग होरपळून निघालें. तरी पण आग विझविण्याचें काम तो मोठ्या नेटानें एकसारखें करित राहिला. वरल्या कडीपाटाला आग लागून तो पेटूं लागला. त्याचे निखारे खालच्या दारूच्या एकाद्या पिंपावर पडले तर एकदम सगळा भडका होण्यास क्षणाचाही विलंब लागला नसता. तरी पण तो न डगमगतां एकटा आंत राहून आग विझवीत राहिला; आणि बाहेरून तो अमलदार आणि शिपाई त्याच्याकडे टोप्या भरून पाणी देत राहिले. अशी त्यांची धडपड चालली आहे तों लष्करी अमलदारांला आग लागल्याची वर्दी पोंचून ते तेथें सगळ्या लष्करानिशीं धावत आले, आणि दारूखान्यांत शिरून त्यांनीं सगळा दारूगोळा बाहेर काढिला. ह्याप्रमाणें त्या तिघांच्या जिवावरच्या प्रयत्नामुळें सगळ्या लोकांचा बचाव झाला. ह्या त्यांच्या कामगिरीबद्दल त्यांला सरकारांतून चांगलें बक्षीस मिळालें.

कोळ्याच्या मुलीचा आत्मयज्ञ

फ्रान्सदेशांत नॉर्मन्डी ह्मणून एक प्रांत आहे. त्याच्या किनाऱ्यावर एके दिवशीं दोन इंग्रज गृहस्थ फिरत होते. ते फिरतांफिरतां बरेच दूर गेले. त्या किनाऱ्यावर भरती सुरू झाली ह्मणजे तिचें पाणी मोठ्या वेगानें चढून सगळा किनारा जलमय होण्यास विलंब लागत नाही. ह्या अशा तेथल्या भरतीच्या वेगाची माहिती त्यांला होती. पण फिरण्याच्या नादांत तिच्या वेळेचें भान त्यांला राहिलें नाही. इतक्यांत समुद्रांत दुरून

लाटांचा कल्लोळ किनाऱ्याकडे येतांना पाहून ते खालच्या भागावरून कोरड्या जमिनीकडे धावत सुटले. त्यांला वाटेंत मोठे उंच खडक लागले, त्यांवर मेटाकुटीनें चढून ते पलीकडच्या सखल वाळवंटांत उतरून पळूं लागले. इतक्यांत एक कोळ्याची मुलगी त्यांच्याकडे धावत येतांना दिसली. तिला पाहून त्यांच्या मनांत असें आलें कीं, ही मुलगी ह्या किनाऱ्याजवळ रहाणारी आहे, तेव्हां तिला येथली चांगली माहिती आहे. असें असतां ती अशी उलट दिशेला धावत येत आहे, तेव्हां अर्थात् भरती कांहीं एवढ्यांत आपणांला गांठीत नाहीं. पण ती त्यांच्याजवळ धावत येऊन ह्याणाली: “मार्गे फिरून त्या खडकांकडे धाव घ्या; नाहीं तर तुम्ही बुडून मराल. तुमच्या अंगांत बळ आहे तेवढें खर्चून माझ्या मागून धावत या. भरतीचें पाणी त्या खडकांच्या आसपास जमूं लागलें आहे. त्वरा कराल तरच वांचाल. तुम्हांला त्या खडकांकडे जाण्याची सुरक्षित वाट आतां सांपडणार नाहीं, ह्याणून ती दाखविण्यासाठीं मी धावत आलें आहे. किनाऱ्यावर चढून जाण्याच्या नादानें तुम्हीं पुढें जाऊं लागाल तर भरतीच्या लाटांत सांपडून प्राणांस मुकाल. त्या खडकांच्या उंच भागीं जाऊन रहाल तरच वांचाल. तर आतां मार्गेपुढें न पाहतां माझ्या मागोमाग धावत या.” हे तिचे शब्द ऐकून ते तिच्यामागून परत त्या खडकांकडे चालले. इतक्यांत एक लाट येऊन सगळें वाळवंट जलमय झालें, आणि त्याला गुडघ्याइतकें पाणी झालें. तरी ती मुलगी ह्याणाली: “घाबरूं नका. अजून आपल्या बचावाची आशा आहे. दुसरी लाट येण्यापूर्वीं आपण त्या खडकांवर चढलो ह्याणजे बचावलों.” शेवटीं तिनें त्यांस त्या खडकांपर्यंत सुरक्षित नेलें. पण तेथें पाणी मोठ्या जोरानें वाढत चालल्यामुळें ती मुलगी ह्याणाली: “आतां मात्र आपली धडगत नाहीं. ह्या प्रवाहांतूनआम्हांला पलिकडे जातां येणार नाहीं. येथलें पाणी कांहीं खोल नाहीं. पण तें जोरानें वाहत असल्यामुळें त्यांतून मला पलिकडे जातां येणार नाहीं.” हें ऐकून एक गृहस्थ तिला उचलून घेऊन त्या प्रवाहांत शिरला आणि जेमतेम तो ओलांडून पलिकडे गेला. त्याच्या पाठोपाठ दुसरा गृहस्थही गेला. मग तीं त्या खडकावर चढून जातात न जातात तो भरतीची दुसरी मोठी लाट येऊन ते खडक सुद्धा बहुतेक बुडून गेले. तेव्हां अर्थात् त्याला एका उंच खडकाच्या शेंड्यावर जाऊन उभें रहावें लागलें. ती मुलगी ह्याणाली: “आतां आपणांला फारशी भीति नाहीं. कारण भरतीचे पाणी कितीही वाढलें तरी खडकांचा हा भाग बहुशः पाण्याखाली दडत नाहीं.” तिनें त्यांला असें आश्वासन दिलें तरी तीं उर्भी होतीं त्या जागीं सुद्धां पाणी वाढून त्याला कांहीं पळें पाण्यांत उभें रहावें लागलें. कारण भरतीची

समा होऊन लौकरच पाणी ओसरू लागलें, आणि खडकाचा तो भाग कोरडा झाला. तेव्हां त्यांच्या जिवांत जीव येऊन तीं तेथें विश्रांति घेत बसलीं.

ती मुलगी ह्मणाली: “आह्वांला येथें तीनचार तास बसून रहावें लागणार आहे. ओहटी लागून पाणी साफ ओसरून गेल्याशिवाय आम्हांस वाळवंटांतून किनाऱ्यावर जातां येणार नाहीं.” त्यांनीं तिला विचारिलें: “मुली, तूं येथली रहाणारी असून तुला ह्या भरतीचें भान कसें राहिलें नाहीं?” तिने उत्तर केलें: “मला भरतीचे पक्के भान होतें. पण तुह्वांला मीं दुरून पाहिलें. तेव्हां तुह्वांला ह्या किनाऱ्याची व भरतीची माहिती नसल्यामुळें तुह्मी बुडून मराल, हें लक्षांत येऊन मी मार्गें परतून बचाव होण्यासाठीं काय करावें तें तुह्वांला सांगावयास तुमच्याकडे धावत आलें.” तें ऐकून त्या गृहस्थांच्या डोळ्यांत आसवें येऊन ते ह्मणाले: “तर मग तूं केवळ आमच्यासाठीं आपला जीव असा धोक्यांत घातला ना!” ती ह्मणाली: “तुह्वांला या ठिकाणी दुसरी लाट येण्यापूर्वीं आणून पोंचवीन अशी मला खात्री होती.” हे तिचे शब्द ऐकून त्यांनीं त्या मुलीचे आभार मानून मोठ्या प्रेमानें मुके घेतले. इकडे किनाऱ्यावर कांहीं माणसें जमलीं होतीं, त्यांनीं त्यांचा असा बचाव झालेला पाहून आनंदाच्या आरोळ्या केल्या आणि आपले हातरूमाल वगैरे उडविले. पुढें त्या मुलीच्या अटकळीप्रमाणें त्याला तेथें तीनचार तास स्वस्थ बसून रहावें लागलें; आणि संध्याकाळीं काळोख पडल्यावर त्यांला कोरड्या जमिनीवर सुखरूप पोंचतां आलें.

कप्तान आणि खलाशी

ट्रेक नांवाचें एक जहाज न्युफाउन्डलंड बेटाच्या तीराजवळ धुक्यांत सांपडून एका खडकाला लागून फुटलें. ह्या ठिकाणीं महासागराचा उष्ण प्रदेशांतून येणारा प्रवाह व थंड देशांतून येणारा प्रवाह हे परस्परांस मिळत असल्यामुळें येथलें धुकें मनस्वी दाट असतें; आणि तेणेंकरून एकादें जहाज ह्या धुक्यांत सांपडलें ह्मणजे त्याला पुढला मार्ग मुळीं दिसेनासा होऊन तें बंदरांत सुरक्षित जाणें कठीण असतें.

वर सांगितलेलें जहाज एका खडकाकडे चाललें तेव्हां समुद्र बराच खवळला असून प्रचंड लाटा उसळत होत्या. आपलें जहाज बचत नाहीं असें पाहून कप्तानाच्या हुकमावरून खलाश्यांनीं होड्या पाण्यांत लोटिल्या. पण त्या सगळ्या बुडाल्या. इतक्यांत जवळच एक खडक पाण्यावर दिसला. तेथें तरी सगळ्या खलाश्यांला जातां येतें तर

पाहावें ह्यणून एक खलाशी कमरेला दोरखंड बांधून पाण्यांत उडी टाकून त्या खडकाकडे पोहत, जाण्याचा प्रयत्न करूं लागला. पण लाटांच्या खळाळीपुढें त्याचा टिकाव न निघून तो गटंगळ्या खाण्याच्या बेतांत आला. तेव्हां त्याला खलाश्यांनीं जेमतेम मार्गें ओढून घेतलें. मग जहाजावर एक लहानसा पडाव उरला होता, तो पाण्यांत लोटून त्या खडकावर नेण्याचें दुसऱ्या एका खलाश्यानें पतकरिलें; आणि दोरखंड घेऊन तो त्या खडकाकडे पडाव वल्हवीत जेमतेम गेला. पण तेथें गेल्यावर एक मोठी लाट उसळून तिच्या वेगासरशीं तो पडाव त्या खडकाला आपटून फुटला. तरी तो खलाशी त्या खडकावर दोरखंडाचें शेवट घेऊन पोंचला; आणि तेथें तो जाऊन पोंचतो न पोंचतो, इतक्यांत जहाज एका प्रचंड लाटेमुळें खडकावर आपटून फुटलें. तेव्हां निरुपाय होऊन कप्तानानें खलाश्यांला जहाज सोडून त्या खडकाकडे जावयास सांगितलें. त्या वेळीं ते सगळे ह्यणूं लागले कीं, कप्तानानें सगळ्यांच्या अगोदर जावें. तो त्यांचा आग्रह पाहून कप्तान ह्यणाला कीं, “तुमचा सगळ्यांचा बचाव झाल्यावर मग मी माझ्या बचावाचा विचार पाहीन. जहाज व त्यावरील सगळे लोक वांचविण्याचा प्रयत्न शेवटपर्यंत करावा हें माझें कर्तव्य आहे. तें अवश्य केलें पाहिजे. तर आतां आढेवेढे घेण्याची ही वेळ नाही. आणखी एकादी मोठी लाट आली तर आह्मां सगळ्यांलाच येथें जलसमाधि मिळेल; तर पाण्यांत उड्या टाका आणि त्या खडकाकडे पोहत जा.” हें असें त्यानें निक्षून सांगितल्यावरून ते खलाशी निरुपाय होऊन त्या खडकाकडे पोहत गेले. पण ते थंडीच्या कडाक्यामुळें अगदीं गारतून गेले असल्याकारणानें त्या खडकावर चढून जातांजातां त्यांतले कित्येक लाटांच्या आघातांनीं पाण्यांत कोसळून प्राणांस मुकले. सगळ्यांच्या मागून कप्तानानें जहाज सोडिलें, आणि तो मोठ्या पराकाष्ठेनें त्या खडकावर चढून गेला.

तेथें गेल्यावर त्यांला नवी भीति उत्पन्न झाली. भरतीचें पाणी चढावयास लागलें असून, ज्या खडकावर ते उभे होते, त्यावर लौकरच पाणी वाढून त्यांला तेथें सुरक्षित रहातां येण्यासारखें नव्हतें. तेव्हां दोरखंड घेऊन जो पहिला खलाशी त्या खडकावर आला होता, तो तें पुनः कमरेस बांधून तेथून किनाऱ्यावर जाण्यास तयार झाला. ते काम केवळ जिवावरचें होतें; तरी आपल्या सोबत्यांच्या बचावासाठीं तो तें करण्यास तयार झाला. त्यानें कमरेस दोरखंडे बांधून व देवाची प्रार्थना करून पाण्यांत उडी घातली आणि मोठ्या प्रयासानें किनारा गांठिला. तेथें तें दोरखंड एका खडकास

बांधून त्याने आपल्या सोबत्यांस इशारा केला. मग एकाएका खलाश्याने त्या दोरखंडास धरून किनाऱ्यावर जावे असे कप्तानाने त्याला सांगितले. त्या वेळी पुनः त्यांनी कप्तानाला प्रथम किनाऱ्यावर जाण्यास विनंति केली. पण त्याने त्यांचे मुळीं ऐकिले नाही; आणि तो एकाएका खलाश्याचे नांव घेऊन त्याला जावयास सांगू लागला. त्याच्या हुकमाप्रमाणे चवेचाळीस खलाशी एकामागून एक त्या खडकावर जाऊन पोचले; आणि पंचेचाळीसाव्या खलाश्याची पाळी येऊन तो दोरखंडाला धरावयास चालला असता, एक बाई त्या खडकावर निश्चेष्ट पडलेली त्याने पाहिली. तिची दया येऊन त्याने तिला आपल्या काखेंत धरिले, आणि तिच्यासकट तो दोरखंडाला ओळकंबून जातांजातां मध्येच तें तुटले, आणि तो तिच्यासह पाण्यांत पडून मेला. ह्याप्रमाणे दोरखंड तुटून कप्तान व बाकीचे तीन खलाशी यांला बचाविण्याचे साधन नाहीसे झाले, असे पाहून ते किनाऱ्यावरचे खलाशी अतिशयित कष्टी झाले; आणि तेथे कोठे एकादें दोरखंड मिळते तर पाहावे आणून सैरांवेरां धावत सुटले. ते सांपडून ते परत किनाऱ्यावर येऊन पाहतात तों इकडे भरतीचे पाणी त्या खडकावर चढून कप्तान व बाकीचे खलाशी बुडून नाहीतसे झाले, असे त्यांला आढळून आले! तेव्हां अशा थोर मनाच्या व कर्तव्यदक्ष कप्तानाचा प्राणनाश झाल्याबद्दल ते अतिशयित हळहळले. त्या कप्तानाचे नांव बेकर असे होते. त्याच्या ह्या अलौकिक आत्मयज्ञाचे स्मारक रहावे अशी आग्रहाची विनंति बचावलेल्या खलाश्यांनी केल्यावरून ब्रिटिश आरमारखात्याच्या अधिकाऱ्यांनी पोर्ट्समाउथ येथील देवालयांत त्याच्या नांवाची एक पितळेची पट्टी ठेवून तीवर त्याच्या ह्या शौर्याच्या कृत्याचा थोडक्यांत उल्लेख केला आहे.

***

भाग तिसरा

औदार्य

नेपोलिअनाचें औदार्य

नेपोलिअनबादशाहा एके समर्या आपल्या कांहीं सैन्याची पाहणी करीत असतां, त्याच्या हातची घोड्याची लगाम सुटून तो उधळला. त्याबरोबर एका शिपायानें त्या घोड्यामागून धावून त्याला पकडिलें आणि परत आणून बादशाहाच्या स्वाधीन केलें. त्याची अशी चपळाई पाहून बादशाहा खुश झाला आणि ह्मणाला: “शाबास कॅप्टन.” ते शब्द ऐकितांच त्या शिपायाने पुसलें: “कोणत्या पलटणीचा, सरकार?” त्या शिपायाचा आपल्या शब्दावरचा असा भरंवसा पाहून नेपोलिअन संतोष पावून ह्मणाला: “माझ्या गादींच्या पलटणीवरचा.” असें बोलून बादशाहा तेथून निघून गेला; आणि तो शिपाई आपली बंदूक टाकून अमलदारांच्या रांगेत जाऊन मिळाला. तो असा साध्या शिपायाच्या वेषानें आपल्याबरोबर उभा राहिलेला पाहून त्या अमलदारांला मोठा अचंबा वाटला; आणि “तुझे येथें काय काम?” असें त्यांनीं त्याला दरडावून विचारिलें. तेव्हां तो ह्मणाला: “बादशाहांनीं मला गादींच्या पलटणीचा कॅप्टन नेमिलें आहे, ह्मणून मी येथें आलों आहे.” तें त्याचें उत्तर ऐकून सगळे चूप झाले. पुढें ह्या शिपायानें मोठे पराक्रम करून व चांगली हुशारी दर्शवून त्या एकदम मिळालेल्या बढतीस आपण अगदीं लायक असल्याविषयीं सगळ्यांची खात्री करून दिली.

उदार बादशाहा

आस्त्रियाचा बादशाहा जोसेफ हा वेष पालटून फ्रान्सदेशांत फिरत असता एके दिवशीं प्रातःकाळीं एका छानदार काफीच्या दुकानांत जाऊन काफी मागूं लागला. त्याचा पेहराव अगदीं साधा असल्यामुळें हा कोणीतरी सामान्य मनुष्य असावा असें तेथल्या नोकरांस वाटून ते ह्मणाले: “एवढ्या सकाळीं तुह्यांला काफी कोटून मिळणार? ती तयार करायला अजून उशीर आहे.” हें त्याचें उत्तर ऐकून तो तेथून मुकाट्यानें

निघाला, आणि पुढे एक लहानसें काफीचे दुकान त्याला लागलें, त्यांत जाऊन तो काफी मागूं लागला. दुकानाचा मालक ह्यणाला: “आपण अमळ बसाल तर मी दोनतीन मिनिटांत ती तुम्हांला तयार करून देतो.” हें त्याचें अदबशीरपणाचें उत्तर ऐकून बादशाहा त्याच्या दुकानांत बसून त्याच्याशीं इकडच्या तिकडच्या गोष्टी करूं लागला. इतक्यांत त्या दुकानदाराची तरुण मुलगी तेथें आली. ती फार सुंदर व हुशार होती. तिला बादशाहा नमन करून ह्यणाला: “काय हो, ही मुलगी तुमचीच काय? ही आतां लग्नाची झाली नाही काय?” तो ह्यणाला: “महाराज, मजपाशीं एक हजार क्राऊन असते तर हिला साजेशा वराशीं हिचा विवाह करून दिला असता.” हें त्याचें उत्तर ऐकून बादशाहानें त्या मुलीपाशीं कागद लेखणी मागितली, ती तिनें झटदिशीं आणून दिली. तेव्हां त्यानें आपल्या ब्याकेंतून त्याला सहा हजार लिबर मिळावे असें लिहून दिलें. ही मदत मिळाल्यामुळें त्या मुलीस चांगलें स्थळ मिळून ती सुखी झाली.

एका रशियन अमलदाराचें औदार्य

फ्रान्सदेशाचा बादशाहा नेपोलियन यानें रशियादेशावर स्वारी केली असतां, त्याच्या लष्करांतला एक फ्रेंच शिपाई पळून जाऊन त्या देशांत वाट मिळेल तिकडे चालला होता. तो असा भटकत असतां थंडीवाऱ्यानें अगदीं बेजार झाला. इतक्यांत एके ठिकाणीं कोणी मोठा जाळ करून शेकत बसले आहेत असें त्याच्या नजरेस पडलें. तेव्हां तो तिकडे गेला. पण ते रशियन लष्करांतले शिपाई आहेत असें पाहून तो तेथून पळत सुटला. त्याला पाहून रशियन शिपाई त्याच्या पाठीस लागले; आणि त्यांनीं त्याला पकडून आपल्या अमलदारापुढें नेऊन उभे केलें. त्याला असा अनाथ व थंडीनें गारठलेला पाहून तो अमलदार ह्यणाला: “बाबा, ये; ह्या शेगडीपाशीं येऊन बस; आणि कांहीं खाऊन पिऊन ताजा हो.” पण तो घाबरलेला फ्रेंच शिपाई त्याच्याजवळ जाऊन बसायला अळंढं करूं लागला आणि ह्यणाला: “महाराज, आर्ही फ्रेंच लोकांनीं तुमच्या देशांत शिरून तुमची इतकी खराबी केली असूनही मला तुम्ही आपल्याबरोबर बसून खायापियाला सांगतां हें कसें?” तो अमलदार ह्यणाला: “बाबा, तूं कसा झालास तरी आमचा धर्मबांधव आहेस. कोणी आपला अगदीं कड्डा शत्रु असला तरी तो अडचणींत असतां त्याजवर दया करावी, असा रशियन लोकांचा परिपाठ आहे.”

एका मुलाचे औदार्य

इंग्लंडच्या पश्चिमभागी कोळशाच्या एका खाणीत कांहीं माणसें पिंजऱ्यांत बसून खालीं सांखळ्यांच्या आधारांनें उतरत असतां, त्यांचा पिंजरा सांखळ्या सुटून खालीं खोल भागी पडला, आणि त्यांतलीं माणसें तत्काळ प्राणांस मुकलीं. त्यांपैकीं एक ह्यातारा मनुष्य व एक मुलगा तेवढे पडतांपडतां सांखळ्यांस बिलगूनच लोंबत राहिले. सांखळ्या ढिल्या पडतांच वरल्या माणसांला अपघात झाला असें समजून त्यांनीं एका माणसाच्या कमरेस दोर बांधून व एका दोराच्या शेवटास फास करून तो त्याच्याकडे देऊन त्याला त्यांनीं खालीं सोडलें, तें अर्थात् अशाकरितां कीं, पिंजऱ्यांतला कोणी माणूस जीवंत राहिला असल्यास त्याला ताबडतोब वर आणावें. ह्याप्रमाणें तो मनुष्य खालीं जात असतां, तो मुलगा त्याला आढळला. तेव्हां तो आपल्याकडचा दोर त्याच्या कमरेस बांधूं लागला. पण तो मुलगा ह्याणाला: “माझ्या खालच्या बाजूस एक ह्यातारा माणूस सांखळीला धरून लोंबत आहे, त्याला पहिल्यानें वर न्या. तो अगदीं थकून गेला आहे. मी आणखी थोडीं मिनिटें असाच धरून राहूं शकेन.” ह्या त्याच्या सांगण्याप्रमाणें त्या मनुष्यानें त्या ह्याताच्यास तो फांस लावून वर नेलें; आणि मग दुसरा दोर आणून त्या मुलासही त्यानें वर नेलें.

आस्त्रियाच्या बादशाहाचे औदार्य

आस्त्रियाचा बादशाहा जोसेफ हा एके समर्थी वेषांतर करून इटलीदेशांत प्रवास करित असतां. त्याच्या गाडीचें एक चाक वाटेंत मोडलें. तेव्हां तो जेमतेम करून जवळच्या गांवांत ती गाडी घेऊन गेला; आणि तेथल्या एका लोहाराला तें दुरुस्त करावयास त्यानें सांगितलें. तो लोहार ह्याणाला: “महाराज, तुमचे चाक मला आज दुरुस्त करितां यावयाचें नाहीं. कारण आज सणाचा दिवस असल्यामुळें माझे कोणी कामकरी कामावर आले नाहींत. तशांत भाता फुंकणारा माणूस असता तर मीं स्वतः हें दुरुस्त केलें असतें पण तोही येथें नाहीं.” तें ऐकून बादशाहा ह्याणाला: “तुझा भाता फुंकायाला मी लागतों. मला थंडी वाजत आहे, ती तुझ्या भट्टीपाशीं बसलों तर नाहींशी होईल.” हें त्या लोहाराला कबूल होऊन बादशाहा त्याचा भाता फुंकायाला लागला; आणि त्यानें त्याचें चाक संध्याकाळपर्यंत दुरुस्त करून दिलें. तें गाडीस लाविल्यावर बादशाहानें त्याला किती मजुरी झाली ह्याणून विचारिलें. ती त्यानें सहा

साऊ (तीन आणे) ह्यणून सांगितली. त्यावरून बादशाहानें त्याच्या हातावर सहा ड्युकाट (बेचाळीस रुपये) ठेविले. ते अमळ जड लागले ह्यणून त्यानें ते दिव्याजवळ नेऊन पाहिले आणि हटलें: “महाराज, हीं सोन्याचीं नाणीं तुहीं मला चुकून दिलीं आहेत. हीं आपलीं परत घ्या.” बादशाहा ह्यणाला: “बाबा, तुझ्या भट्टीपाशीं बसून माझी थंडी कांहीं वेळ गेली त्याचा हा मोबदला मी तुला दिला आहे.” असें ह्यणून तो तेथून गाडी हाकून चालता झाला. त्यानें त्याला आपली ओळख दिली नाहीं.

उदार मुलगा

प्राचीन काळी रोमनगरीमध्ये उत्तम कविता करणारास सुवर्णपदक देण्याचा प्रघात असे. कवितेचा विषय नेमीत, आणि त्याजवर कोणीही कविता करून पाठवायच्या असें असे. ख्रिस्ती शकाच्या पहिल्या शतकाच्या शेवटीं ट्रेजन बादशाहाच्या कारकीर्दीत कवितेचा असा विषय नेमिला असतां, त्यावर ज्यांनीं कविता करून पाठविल्या, त्यांमध्ये तेरा वर्षांच्या एका मुलाची कविता सर्वोत्कृष्ट ठरून त्याला इनाम देण्याचें ठरलें. इतकेंच नव्हे तर ह्या अशा अल्पवयी मुलाची इतर कवींवर सरशी झाल्याचें स्मारक रहावें ह्यणून त्याचा पुतळा एका प्रसिद्ध ठिकाणी ठेवण्याचा विचार ठरला. त्याप्रमाणें त्याचा पुतळा तयार झाल्यावर तो अनावृत करण्याचा समारंभ झाला. त्या नगरीचा मुख्य न्यायाधीश त्यावरील पडदा काढून त्याच्या मस्तकावर विजयश्रीचा पुष्पमय मुकुट ठेवीत असतां, त्या मुलाची नजर आपल्या एका प्रतिस्पर्धांच्या चेहऱ्याकडे गेली. त्याची कविता त्या मुलाच्या कवितेच्या खालोखाल आहे असें ठरलें होतें. यास्तव तो अगदीं खिन्न होऊन तो स्पृहणीय समारंभ पाहत होता. ही त्याच्या मनाची अवस्था लक्षांत आणून तो मुलगा तो पुष्पमुकुट त्या न्यायाधीशाच्या हातचा घेऊन आपल्या त्या प्रतिस्पर्धांकडे गेला आणि त्याच्या मस्तकावर तो ठेवून ह्यणाला: “ह्या इनामास तूं मजहून विशेष पात्र आहेस. मी वयानें लहान असल्याकारणानेंच केवळ मला हें मिळालें आहे. खरें पाहतां मी कांहीं त्यास पात्र नाहीं. मला उत्तेजन मिळवें ह्यणूनच केवळ माझा गौरव हे सज्जन करित आहेत.” हें त्याचें अत्यंत औदार्याचें कृत्य पाहून तेथें जमलेल्या सगळ्या लोकांनीं त्या मुलाची विशेषच तारीफ केली; आणि त्या कवीचा त्या विजयी मुलाच्या हातून असा अनपेक्षित गौरव झाल्यामुळें त्याच्या मनांत त्याच्याविषयीं पराकाष्ठेचा प्रेमभाव उद्भवला.

बादशाहाचे औदार्य

प्रशियादेशांत लोखंडाचा एक प्रचंड कारखाना आहे. त्याचा मालक क्रप आडनांवाचा एक गृहस्थ आहे. गेल्या साठ वर्षांमध्ये हा कारखाना अतिशयित वाढून त्यांत तीसचाळीस हजार माणसे काम करित आहेत. पोलादाच्या तोफा घडविण्याचें काम प्रथम ह्याच कारखान्यांत सुरू झालें; आणि युरोपांतल्या बहुतेक देशांला ह्या कारखान्यांतून पोलादी तोफा पुरवितात. ह्या कारखानदारानें कोळशाच्या व लोखंडाच्या अनेक खाणी स्वतांच्या भांडवलानें चालविल्या आहेत.

ह्या कारखान्यांतलें अनेक प्रकारचें काम पाहण्यासाठीं जर्मनीचा पहिला उइलिअम बादशाहा वारंवार जात असे. एके दिवशीं तो हा कारखाना पाहत असतां वाफेच्या शक्तीनें चालणाऱ्या एका प्रचंड घणाजवळ उभा राहिला. कारखान्याचा मालक त्याच्याबरोबर होता, तो ह्मणाला: “ह्या घणाचें वजन पन्नास टन आहे. हा चालविणारा हा मनुष्य आपल्या कामांत अतिकुशल आहे. हा एवढा प्रचंड घण आहे खरा, पण तो पूर्ण जोरानें खालीं सोडून ऐरणीपासून एकदशांश इंचाच्या अंतरावर ह्याला थांबवितां येतो.” ही अशी त्याची करामत ऐकितांच बादशाहानें आपल्या खिशांतलें सोन्याचें घड्याळ काढून त्या ऐरणींवर ठेविलें आणि त्या कारागिराला घण खालीं सोडाय्यास सांगितलें. पण तो पहिल्यानें तसें करण्यास तयार होईना. तेव्हां क्रपनें त्याला प्रोत्साहन देऊन घण सोडावयास सांगितलें. त्यावरून त्यानें तो मोठ्या जोरानें सोडिला आणि त्या घड्याळा पासून अगदीं थोड्या अंतरावर थांबविला. ही त्याची विलक्षण करामत पाहून बादशाहा अर्थात् फार खुश झाला; आणि क्रप त्याची पाठ थोपटून तें घड्याळ उचलावयास गेला. तेव्हां बादशाहानें हटलें कीं, “तें घड्याळ आतां माझे नव्हे. तें ह्या तुमच्या कुशल कारागिराला मीं बक्षीस दिलें आहे.” हें त्याचें औदार्य पाहून जवळ उभे असलेल्या लोकांनीं आनंदानें टाळ्या वाजविल्या. इतक्यांत क्रपनें आपल्या खिशांतली पैशांची पिशवी काढून त्या कारागिराच्या हातावर ठेवून हटलें: “हे पैसे आपल्या मुलांबाळांस नेऊन दे.” तेव्हां सभोंवतालच्या लोकांनीं व खुद्द बादशाहानें टाळ्या वाजविल्या.

डच सेनापतीचें औदार्य

डच लोकांचा रुटीरनामेंकरून एक विख्यात सेनापति होऊन गेला. हा आरमारावरचा सेनापति होता. डच लोकांचें स्पॅनिश लोकांशी युद्ध चाललें असतां, एके समयीं ह्या

सेनापतीच्या जहाजाची स्पॅनिश लोकांच्या एका मोठ्या जहाजाशी लढाई झाली. तीत स्पॅनिश जहाज तोफांच्या भडिमारांमुळे फुटून बुडण्याच्या लागस आले. त्याबरोबर स्पॅनिश कप्तानाने पांढरा बाहुटा चढवून आपला बचाव करण्याविषयी डच सेनापतीकडे करुणा भाकिली. तेव्हां त्यांची दया येऊन त्या लोकांला आपल्या जहाजावर घेण्याचे त्याने ठरविले. ही गोष्ट त्याच्या लोकांला मान्य झाली नाही. तरी त्यांच्या ह्मणण्याची परवा न करून त्याने त्या जहाजावरील सगळ्या लोकांला आपल्या जहाजावर घेतले. अशी त्याने त्यांजविषयी भूतदया दर्शविली, तरी ते घुशांतच राहिले, आणि अगदी दुर्मुखल्यासारखे दिसू लागले. तेव्हां रुटीर त्यांच्या कप्तानास ह्मणाला: “तुम्ही आमचे जहाज बुडविले असते तर आम्हांविषयी तुम्ही असें औदार्य दर्शविले असते काय?” तो उद्धत कप्तान ह्मणाला: “तुम्हां सगळ्यांला बुडवून ठार करावे असा माझा बेत होता.” हे त्याचे उद्दामपणाचे उत्तर ऐकून रुटीर याला मोठा त्वेष आला, आणि त्याने ह्मटले: “तर मग तुम्ही सगळे माझ्या जहाजावरून चला.” असे बोलून त्या सगळ्यांचे हातपाय बांधावे, प्रत्येकाच्या गळ्यांत एकएक तोफेचा गोळा बांधावा आणि सगळ्यांला पाण्यांत लोटून द्यावे, असा त्याने आपल्या लोकांस हुकूम केला. त्याप्रमाणे ते त्यांच्या मुसक्या बांधू लागले. खुद्द कप्तानावर ही पाळी आली तेव्हां त्याची सगळी रग जिरून तो त्या सेनापतीपुढे गुडघे टेकून प्राणदान देण्याविषयी केविलवाण्या स्वरांने करुणा भाकू लागला. त्याला तेंच हवे होते. त्या उदार सेनापतीने त्या सगळ्यांला लागलीच सोडावयास सांगितले आणि त्यांला त्यांच्या देशाच्या किनाऱ्यावर नेऊन सुखरूप उतरिले.

मॉन्टेस्कूचे औदार्य

हा एक विख्यात ग्रंथकार फ्रान्सदेशांत होऊन गेला. तो एके समर्थी मार्सेलीजशहरी गेला असतां तेथे एक पडाव भाड्याने करून समुद्रांत मौजेखातर फिरावयास गेला. त्या पडावावरील दोघां खलाश्यांशी तो बोलू लागला, तेव्हां त्याला कळले कीं, त्यांचा खरा धंदा चांदीचे डागिने करण्याचा असून फुरसदीच्या वेळीं ते पडाव वल्हविण्याचे काम करीत. तेव्हां मॉन्टेस्कू त्यांला ह्मणाला: “असे तुम्ही रात्रंदिवस खपतां, यावरून तुम्हांला पैसे मिळविण्याचा धौशा बेसुमार असावा.” हे त्याचे शब्द ऐकून ते ह्मणाले: “महाराज, आम्हांला असा द्रव्यलोभाचा दोष लावूं नका. आमची गोष्ट अगोदर ऐकून घ्या. आमचा बाप व्यापार करी. त्याने आपल्यापाशी जी कांहीं ऐपत होती, ती वेंचून

एक तारू विकत घेतलें, आणि त्याच्या साहाय्याने तो बार्बरीदेशाशी व्यापार करूं लागला. त्या देशाच्या एका सफरीत त्याला चांचे लोकांनी पकडून ट्रिपोलीशहरांत नेऊन गुलाम हणून विकिलें. त्यानें आह्मांस पत्र पाठविलें आहे, त्यांत असें लिहिले आहे कीं, “मला ज्यानें विकत घेतलें आहे, तो चांगला माणूस आहे. तो मला सोडून देण्यास तयार आहे. पण त्याला फार मोठी रक्कम द्यावी लागणार. तेवढी मला किंवा तुम्हाला कधीं मिळेलसें वाटत नाहीं.” हें असें त्याचें वर्तमान कळल्यापासून आह्मी असे रात्रंदिवस खपून त्याला सोडविण्यास लागणारी रकम जमविण्याचा प्रयत्न चालविला आहे.” ही त्यांची हकीकत ऐकून त्या गृहस्थाच्या मनांत त्यांजविषयी मोठी आदरबुद्धि उत्पन्न झाली. त्यानें त्यांच्या पडावांतून उतरतांना त्यांला कराराबाहेर आणखी बरेच पैसे दिले.

पुढें एके दिवशीं ते दोघे भाऊ आपल्या दुकानांत काम करीत बसले असतां, त्यांचा तो गुलाम झालेला बाप तेथें अकस्मात् आला आणि त्यांला आलिंगन देऊन म्हणाला: “ माझ्या प्रिय बाळांनो, तुम्ही माझ्या सुटकेसाठीं एवढी रकम एवढ्या थोड्या अवकाशांत कोठून मिळविली? कांहीं अनन्वित मार्गांनीं तर नाहींना तुम्हीं ती मिळविली?” आपला प्रिय बाप असा अकस्मात् सुटून आलेला पाहून त्यांला मोठे आश्चर्य वाटलें आणि ते हणालें: “बाबा, तुमच्या सुटकेसाठीं आह्मी मुळीं पैसे पाठविले नाहींत, किंवा ते दुसऱ्या कोणीं पाठविल्याचें आह्मांला ठाऊक नाहीं. पारिसशहरांतल्या एका बड्या गृहस्थाला मात्र आमची हकीकत कळली होती. त्यानें हें असें औदार्य प्रगट केलें असावें. पण त्या गृहस्थाचें नांव सुद्धां आह्मांला माहीत नाहीं.”

एका नटाचें औदार्य

विलायतेंत टॉमसन नांवाचा एक मोठा कवि होऊन गेला. त्याची कविता लोकांला अतिशयित आवडून त्याचें नांव सर्वांच्या तोंडीं झालें. अशी त्याची चोहोंकडे कीर्ति झाली तरी त्याला द्रव्यलाभ कांहीं हणण्यासारखा झाला नाही. त्याला आपलें बहुतेक आयुष्य विपत्तींत कंठावें लागलें. त्याला लोकांचें पुष्कळ देणें होऊन सावकारांचा त्याच्या पाठीशीं नेहमीं तगादा असे. त्याचें ऋतुर्णननामक सर्वोत्कृष्ट काव्य प्रसिद्ध होऊन त्याची सर्वत्र ख्याति झाली असतां, एका सावकारानें त्याच्यावर देण्यासाठीं फिर्याद करून त्याला त्याबद्दल सावकारी तुरंगांत नेलें. हें संकट त्याच्यावर आलें

असतां, किननांवाचा एक प्रसिद्ध नट त्याच्या वेळीं होता, त्याला त्याबद्दल अतोनात वाईट वाटलें. त्या कवीची व ह्या नटाची प्रत्यक्ष ओळख मुळीं नव्हती. त्याची कविता वाचून त्याच्या मनांत त्याजविषयी आदरबुद्धि व प्रेमभाव ह्या वृत्ति उत्पन्न झाल्या होत्या. हा नट त्या कवीला तुरुंगांत भेटायला गेला. तो त्यास ह्मणाला: “कविराज, मला तुम्ही ओळखीत नसाल. पण माझे नांव कदाचित् आपणांस ऐकून माहीत असेल. मी तुमचे शंभर पौंड देणें लागतो. तें तुमचें देणें फेडण्याकरितां मी आलों आहे. तरी ही आपली रकम कृपा करून घ्या.” हें त्या अनोळखी मनुष्याचें बोलणें ऐकून त्या कवीला वाईट वाटलें. ह्या माझ्या संकटाच्या वेळीं माझी बेअदबी करण्याकरितां हा आला असावा, अशी त्याची भावना होऊन तो त्याच्या तोंडाकडे साशंक मुद्रेनें पाहूं लागला. तें पाहून तो नट म्हणाला: “कविराज, मला आपण केव्हांही कर्जी पैसे दिल्याचें आठवत नसल्यामुळें माझे बोलणें आपणांला खरें वाटत नसेल; तर आपल्या ह्या संशयाचें निराकरण करणें अगत्याचें आहे. महाराज, तुमचे नुकतेंच प्रसिद्ध झालेलें महाकाव्य मी वाचिलें. तें अतिशयित नामी झालें असून मला तें वाचून मोठा आनंद झाला; आणि ह्या आनंदाचा कांहीं तरी मोबदला आपणांला द्यावा असें माझ्या मनांत तत्काळ आलें. हल्लीं माझ्या वित्ताची विल्हेवाट माझ्या पश्चात् माझ्या इच्छेप्रमाणें लागावी ह्मणून मी मृत्युपत्र केलें आहे. त्यांत तुमच्या नांवानें शंभर पौंड ठेविले आहेत. आज सकाळीं तुहांस देण्याबद्दल तुरुंगांत नेल्याचें माझ्या कार्नी आलें, तेव्हां तुमच्या नांवानें काढून ठेविलेली रकम आजच तुहांला देऊन टाकिली तर कदाचित् तुम्ही ह्या संकटांतून मुक्त व्हाल, असें माझ्या मनांत येऊन मी ही रकम आपणांकडे आणिली आहे. हिचा आपण कृपा करून स्वीकार करावा.” हें त्याचें मोठ्या ममतेचें व आदरशीलतेचें भाषण ऐकिल्यावर त्या कवीला त्या मदतीचा अन्वये करवेना. त्या रकमेच्या योगानें तो त्या सावकाराच्या कर्जांतून मुक्त होऊन तुरुंगांतून सुटून घरीं आला.

उदार भिकारी

माथ्यु नांवाचा एक प्रसिद्ध इंग्रज ग्रंथकार आपल्या कांहीं मित्रांसह वेल्सप्रांतात फिरायला गेला होता. तो एके दिवशीं आपल्या मित्रांस मागें टाकून एकटाच पुढें निसटला आणि एका तरीवर आला. पण तरवाल्यास द्यावयाला खिशात पैसे नसल्यामुळें तो आपल्या मित्रांची वाट पाहत तेथेंच खोळंबून राहिला. इतक्यांत एक आयरिश

भिकारी त्याच्याजवळ येऊन कांहीं मागू लागला. माथ्यु ह्याणाला: “बाबा, माझ्या खिशांत कांहीं नाही. तुला मी काय देऊं?” हें त्याचें ह्यणणें त्या भिकाऱ्यास खरें न वाटून तो त्याच्याकडे आपल्या गरिबीचें हृदयद्रावक वर्णन करून त्याच्या मनांत दया उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न करूं लागला. तेव्हां माथ्यु त्रासून ह्याणाला: “तुला मी सांगतों तें खरें वाटत नाही ना? अरे, मजकडे पैसे असते तर मी येथें असा खोळंबून राहिलों नसतों. मी तरीत बसून केव्हांच पलिकडे गेलों असतो घोडा कोणाकडे तरी ठेवून पैसे घ्यावे तर मी लंगडा आहे. मला पलिकडच्या तीरावर गेल्यानंतर बरेंच चालावें लागणार आहे. यास्तव घोडा बरोबर नेल्यावांचून माझे चालावयाचें नाही. तर मला निरर्थक त्रास देऊं नको.” हे त्याचे शब्द ऐकून तो भिकारी ह्याणाला: “महाराज, आपण एका शिलिंगासाठी येथें अडकून राहिलां असल्यास मी तुहांस तो देतो.” हें त्याचें ह्यणणें ऐकून माथ्युनें विचारिलें: “अरे, तूं नुकताच ह्यणत होतास कीं, आपली अगदीं उपासमार झाली आहे, आणि आतां ह्यणतोस कीं, आपणाकडे एक शिलिंग आहे. हें कसें?” भिकारी ह्याणाला: “महाराज, मी अगदीं कफळक आहे, व माझी उपासमार होत आहे हें खरें आहे. मला माझ्या नातलांसां भेटण्यासाठीं आयर्लंडांत जावयाचें आहे. ह्यणून वाटखर्चासाठीं मिळतील ते पैसे मी राखून ठेवीत आहे.” माथ्यु ह्याणाला: “मला तूं शिलिंग दिलास तर तो तुला मी परत कोठें देऊं? तुझीमाझी गांठ कोठें पडेल?” तो भिकारी ह्याणाला: “महाराज, माझी तुमची गांठ पुनः कधींही पडली नाही तरी हरकत नाही. माझ्याकडून शिलिंग घ्याल तो माझ्यासारख्या भिकाऱ्यांस दान करण्यांत खर्चा, ह्यणजे तो मला पोंचल्यासारखें होईल.” असें बोलून त्यानें त्याच्या हातावर बारा पेनी काढून ठेविल्या; आणि तेथून तो तत्काळ निघून गेला. माथ्यु ते पैसे हातांत घेऊन आपले मित्र येत तोपर्यंत तेथेंच थांबला. ते तेथें येऊन पोंचल्यावर त्याला त्या भिकाऱ्याची गोष्ट सांगून व त्यांच्याकडून कांहीं पैसे घेऊन तो त्याच्यामागून घोडा फेंकीत गेला आणि त्याला गांदून ह्याणाला: “बाबा, हे तुझे पैसे परत घे. माझ्या मित्रांकडून मला हवे तितके पैसे मिळाले आहेत, तुझ्या पैशांच्या व्याजादाखल हे आणखी पैसे घे.” असें ह्यणून तो त्याला दोन शिलिंग देऊं लागला. तेव्हां तो ह्याणाला: “महाराज, तुमची गरज खरोखर भागली असेल तरच माझे पैसे परत द्या.” त्या गृहस्थानें त्या बाबतींत त्याची खात्री केल्यावर त्यानें ते पैसे परत घेतले.

बादशाहाचें औदार्य

आस्त्रियाचा बादशाहा दुसरा जोसेफ हा वेष पालटून आपल्या राज्यांत वारंवार हिंडत असे आणि आपल्या प्रजेची वास्तविक स्थिति कशी काय आहे तें प्रत्यक्ष पाहत असे. असा तो एके दिवशी शहरांतून फिरत असतां एके ठिकाणीं कांहीं भिकारी त्याच्या दृष्टीस पडले. त्यांची कीव येऊन तो त्याला कांहीं पैसे देऊं लागला. इतक्यांत एक बारातेरा वर्षांचा मुलगा तेथें होता, तो भीतभीत बादशाहापुढें आला. त्याची ती कावरीबावरी मुद्रा पाहून त्यानें ताडिलें कीं, हा कांहीं नेहमीं भीक मागणारा मुलगा नव्हे. मग त्यानें त्या मुलास ही अशी गरिबी येण्याचें कारण काय, ह्मणून विचारिलें. तो मुलगा ह्मणाला: “महाराज, आमचा बाप लष्करांत मोठा अमलदार होता. त्याला मोठा आजार जडल्यामुळें लष्करी नोकरी सोडावी लागली. तेव्हां बादशाहानें कृपावंत होऊन त्याला थोडेंसें पेन्शन करून दिलें. त्याच्या साहाय्यानें त्यानें आमचा मरेपर्यंत प्रतिपाळ केला. तो मरण पावल्यावर आह्मी अगदीं निराधार झालों. माझी आई आहे, ती दुखण्यानें बेजार होऊन बिछान्यास खिळली आहे, आणि माझे दोघे धाकटे भाऊ तिच्याजवळ बसून राहिले आहेत. मी कोठें कांहीं मिळालें तर तें घरीं नेणार तेव्हां त्यांला खायला मिळणार.” ही त्याची खेदास्पद गोष्ट ऐकून बादशाहाला गहिंवर आला, आणि त्याच्या हातावर बरेच पैसे ठेवून तो ह्मणाला: “बाळा, येथून लौकर जा, आणि एक चांगला वैद्य पाहून त्याला आपल्या आईकडे घेऊन जा. त्याला फी द्यावयास व पथ्यपाण्यास पुरतील इतके हे पैसे आहेत.” ते पैसे हातीं पडतांच त्या मुलानें त्याचे मनापासून आभार मानून वैद्याकडे धाव घेतली.

बादशाहानें त्याचा पत्ता विचारून घेतला होता, त्यावर तो त्या मुलाच्या बिन्हाडीं गेला आणि आत जाऊन त्या बाईला ह्मणाला: “बाई, तूं दुखण्यांत पडली आहेस असें ऐकून मी आलों आहे. मला तुझी प्रकृति पाहूं दे.” असें ह्मणून त्यानें तिला तपासल्यासारखें करून एका कागदावर कांहीं मजकूर लिहून ठेविला आणि ह्मटलें कीं, “बाई, ह्या कागदावर मी औषधांची यादी लिहून ठेविली आहे, तीप्रमाणें औषध घेतल्यावर तुला लौकरच आराम पडेल.” असें ह्मणून तो तेथून निघून गेला. नंतर थोड्या वेळानें त्याचा तो भिक्षा मागावयास गेलेला मुलगा वैद्याला घेऊन आला आणि आईस ह्मणाला: “आई, मला रस्त्यांत एक दयाळू गृहस्थ भेटला, त्याला मीं आपली हकीकत सांगितल्यावरून त्याला आमची दया आली, आणि त्यानें मला

पुष्कळ पैसे देऊन तुला वैद्याचें औषध करायाला सांगितलें आहे. त्याच्या सांगण्याप्रमाणें मीं हा वैद्य आणिला आहे.” आई ह्मणाली: “बाळा, आतां नुकताच एक वैद्य मला तपासून गेला. त्यानें त्या पलिकडच्या कागदावर औषध लिहून ठेविलें आहे, तें आधीं पाहा.” त्या मुलानें तो कागद घेऊन वाचिला. त्यांत पुढील मजकूर होता: “बाई, तुझा मुलगा मला अवचित वाटेंत भेटला. त्यानें सांगितल्यावरून मला कळलें कीं, माझ्या लष्करांतल्या एका अत्यंत शूर अमलदाराची विधवा आजारी पडली असून अगदीं कंगाल स्थितींत दिवस कंठीत आहे. ही तुझी दशा मला वेळींच कळली नाहीं ह्याबद्दल मला फार वाईट वाटतें. पण आजपासून तुझे नांव पेन्शनाच्या यादींत दाखल करून तुला प्रतिवर्षीं दोन हजार फ्लॉरिन देण्याचें ठरवितों. हें पेन्शन भोगण्यास तूं पुष्कळ वर्षे जगशील अशी मला उमेद आहे.” बादशाहाचें हें असें औदार्य पाहून त्या मायलेकांला किती आनंद व कृतज्ञता वाटली असावी बरें! ह्यानंतर त्या बाईच्या मुलांच्या शिक्षणाची वगैरे यथास्थित सोय बादशाहानें केली; आणि ते पुढें लष्करांत नोकरीस लागून आपल्या बापाप्रमाणेंच मोठे हुशार व शूर निपजले.

थट्टेचा उत्तम प्रकार

एका जर्मन सरदारानें आपल्या तरुण मुलास शिक्षण देण्याकरितां एक खासगी शिक्षक ठेविला होता. हा शिक्षक सरदाराच्या घरीच रहात असे. एके समयी हा शिक्षक आपल्या तरुण शिष्याला बरोबर घेऊन सहल करावयास गेला असतां, वाटेंत एका ठिकाणीं एक झाड अर्धे तोडललें असून त्याजवळ जुने व फाटके जोडे पडले आहेत असें त्यांनीं पाहिलें. तेव्हां ते कोणा तरी लाकूडतोड्याचे असतील, व ते काढून ठेवून तो जवळच कोठें तरी गेला असेल, असा तर्क करून त्या मुलानें कांहीं लहानलहान दगड उचलून ह्मटलें: “हे दगड ह्या जोड्यांत मी घालून ठेवितों; आणि तो माणूस हे घालूं लागला ह्मणजे त्याच्या पायांला हे लागतील. तेव्हां त्याची कशी काय मजा होते ती आपण पाहूं.” तो शिक्षक ह्मणाला: “ह्या अशा थट्टेंत तुला कांहीं मजा वाटेलसें मला दिसत नाहीं. कारण तो माणूस फार गरीब असला पाहिजे. तो बिचारा आपल्या विपन्न स्थितीला आधींच त्रासला असेल. त्यांत आणखी त्याला असा थोडासा त्रास दिल्यानें आपणांला कांहीं मौज वाटेल काय? तर त्याच्या ह्या जोड्यांत दगड घालण्याऐवजी कांहीं पैसे घालशील तर ते पाहून त्याला मोठे आश्चर्य वाटेल, आणि मग तो जो कांहीं प्रकार करील तो पाहून आपणांला विशेष मौज

वाटेल. तुझ्याकडे बरेच पैसे आहेत. ही माझी सूचना तुला कशी काय वाटते?” तो मुलगा थोडासा मस्तीखोर होता खरा, तरी जात्या मायाळू व उदार होता. त्याला ही सूचना पसंत वाटून त्याने त्या माणसाच्या दोन जोड्यांत दोन सोन्याचीं नाणी घातलीं; आणि ते दोघे जवळच्या झाडींत लपून राहिले.

इतक्यांत तो लाकूडतोड्या जवळच्या ओट्यावरून हातपाय व तोंड धुऊन येऊन घरीं जाण्यासाठी ह्मणून पायांत जोडे घालूं लागला. त्यानें एक पाय एका जोड्यांत घातला तो त्याला कांहीं कठीण लागलें. तेव्हां त्यांत तें काय पडलें ह्मणून तो पाहूं लागला. तो त्याच्या हाताला तें नाणे लागलें. तें काढून तो नीट निरखून पाहूं लागला. तें आपल्या जोड्यांत आलें कसें याचे त्याला अतिशयित नवल वाटलें. तें असें तो उलटूनसुलटून पारखीत असतां दुसऱ्या जोड्यांत दुसरा पाय घालूं लागला, तो त्यांतही त्याला आणखी एक सोन्याचें नाणें सांपडलें. अशीं दोन जोड्यांत दोन सोन्याचीं नाणीं सांपडलीं तेव्हां तो पराकाष्ठेचा अचंबा पावून व तीं हातांत घेऊन त्यांकडे मुकाठ्यानें थोडा वेळ पाहत राहिला, आणि मग चटकन गुडघे टेकून व हात जोडून हे असे उपकार आपणावर कोणी नकळत केल्याबद्दल त्याचे त्यानें मनःपूर्वक आभार मानिले आणि देवाची प्रार्थना केली, ती अशी: “माझी बायको घरीं आजारांनं बेजार होऊन बिछान्यावर पडली आहे. माझ्या लहानलहान मुलांचे अन्नपाण्यावांचून हाल होत आहेत. मी ह्यातारा व अशक्त झालों आहे, तरी घासभर अन्न मिळावें ह्मणून हे असे जिवापाड कष्ट मी करीत आहे. अशा माझ्या कंगाल स्थितींत मला ज्या कोणी हें गुप्त दान केलें आहे, त्याचें, देवा, कल्याण कर. त्याला दीर्घायु कर. त्याची सर्वदा भरभराट होईल असें कर. त्याला सर्वकाळ सुरक्षित राख. त्याला कसलाही अपाय किंवा इजा होऊं देऊं नको. त्याला अखंड सुख दे, आणि त्याच्या ठायीं औदार्य व गोरगरिबांविषयीं दया अधिकाधिक वाढीव.” अशी प्रार्थना करून तो आपली कुऱ्हाड घेऊन घराकडे चालता झाला.

हा सगळा प्रकार पाहून तो सरदाराचा मुलगा अगदीं गहिवरून गेला त्याच्या डोळ्यांतून आसवें गळूं लागली. त्याच्या सगळ्या अंगाला कंप सुटला. त्याच्याप्रमाणेंच त्याच्या शिक्षकाचीही अवस्था झाली. मग तो शिक्षक त्याला ह्मणाला: “माझ्या बाळा. तुला ही मौज कशी वाटली? तुझ्या मनाची आतां कशी काय स्थिति झाली आहे बरें?” तो उदार मुलगा ह्मणाला: “गुरुजी, तुम्हीं मला आज चांगली शिक्षा

लाविली. हा परोपकाराचा मार्ग खरोखरीच हृदयंगम आहे. बरे, आता चला, आपण त्या गरीब मनुष्याच्या मागोमाग त्याच्या झोंपडीत जाऊं. त्याची बायको आजारी आहे, तिचा आपण परामर्ष घेऊं व त्याच्या मुलांची काय हालहवाल आहे ती पाहूं. त्यांला योग्य मदत केल्यावांचून मला आतां चैन पडावयाचें नाहीं. तुहीं लावून दिलेला हा करमणुकीचा प्रकार मला फारच आवडला आहे. हा आतां मी आमरण सोडणार नाहीं.” असें बोलून तो मुलगा आपल्या शिक्षकास घेऊन त्या लाकूडतोड्याच्या घरीं गेला, आणि त्यानें त्या कुटुंबाची वास्तविक स्थिति पाहून त्याला त्यानें चांगले साहाय्य केलें.

एका तुर्काचें औदार्य

दमासकस नांवाच्या नगरींत एका गुन्हेगाराला देहांत शिक्षा होऊन वध्यस्थानाकडे घेऊन चालले असतां, तो मोठ्यानें आक्रोश करून ह्मणाला: “ह्या एवढ्या गर्दीत माझी कींव येऊन कोणी मला थोडा वेळ जामीन राहिल काय? माझ्या बायकोमुलांची शेवटची भेट घेऊन यावें एवढीच माझी आशा उरली आहे. ती कोणी पुरवील काय?” हे त्याचे करुणास्पद शब्द ऐकून सगळ्या लोकांला मोठा गहिवार आला. पण तो नेहमीं गुन्हे करणारा माणूस असल्यामुळें त्याला जामीन रहाण्यासाठीं पुढें सरसावण्याची कोणाला छाती होईना. इतक्यांत एक मोठ्या कुळातला तरुण तुर्क त्याच्याजवळ येऊन ह्मणाला: “बाबा, तुझ्या घरीं जाऊन परत यावयास तुला किती वेळ लागेल?” तो ह्मणाला: “मला एक तास लागेल.” तेव्हां त्या तुर्कांनें त्याला शिक्षा देण्याकरितां जे नेत होते त्यांला विचारिलें. “तुह्वांला एक तास खोळंबतां येईल काय?” ते ह्मणाले: “एक तास थांबण्यास कांहीं हरकत नाहीं. पण हा गुन्हेगार एका तासांत परत आला नाहीं तर त्याच्याऐवजीं तुमचा शिरच्छेद करावा लागेल. आह्वांला गुन्हेगारास सोडून देण्याचा हुकूम नाहीं.” ही त्यांची अट त्या उदार तुर्कांनें कबूल केली. तेव्हां त्यांनीं त्या गुन्हेगारास सोडून त्याच्या जागी त्या तुर्काला बांधून ठेविलें.

ह्याप्रमाणें सुटका होतांच तो आपल्या गांवीं धावत गेला, आणि आपल्या बायकोमुलांस व इतर नातलगांस भेटून मार्गें परतला. पण त्याला तीं लौकर सोडीतना ह्मणून त्याला थोडा विलंब लागला. परत येत असतां वाटेंत त्याच्या मनांत कुबुद्धि येऊन वध्यस्थानाकडे परत न जातां डोंगरांत पळून जावें असें त्याला वाटलें, आणि तो पुढें पाऊल टाकण्यास अमळ आढेवेढे घेत राहिला. पण पुनरपि त्याच्या मनांत

सुविचार येऊन त्यानें असा विवेक केला कीं, आपल्यासाठीं तो सज्जन व थोर मनाचा गृहस्थ आपला जीव धोक्यांत घालावयास तयार झाला, व माझ्यासारख्या दुष्कर्म करणाऱ्या मनुष्यावर त्यानें भरवसा ठेविला, त्याचा आपण विश्वासघात करावा हा मोठाच अधमपणा आहे. मग तो त्या वधस्थानाकडे धावत सुटला.

इकडे एक तास लोटून गेला तरी तो गुन्हेगार परत येईना, तेव्हां सगळे जमलेले लोक कष्टी झाले. अशा ह्या थोर मनाच्या व दयाळू तुर्काच्या प्राणाचा आतां नाहक बळी पडतो हें पाहून ते फार हळहळू लागले आणि असल्या दुरात्म्यावर विश्वास ठेविल्याबद्दल त्याला दोष देऊं लागले. तास लोटल्यावर ते वध करणारे माणूस वधस्थानाकडे त्या तुर्काला घेऊन चालले. तेवढ्या अवधींत तो गुन्हेगार परत यावा ह्या अपेक्षेनें त्यांनीं त्याचा गाडा मुद्दाम हळूहळू चालविला. पण तो कोठेंच दिसेना. तेव्हां शेवटीं निरुपायास्तव सरकाराच्या लोकांनीं त्या उदार तुर्काचा शिरच्छेद करण्यासाठीं तरवारी उपसल्या. इतक्यांत, “जरा थांबा! थांबा!” अशी कर्कश आरोळी दुरून ऐकू आली. तेव्हां तो गुन्हेगार परत आला असें पाहून त्या तुर्काचा वध करावयास उगारलेल्या तरवारी त्या राजसेवकांनीं आटपून म्यानांत घातल्या, आणि सगळ्या लोकांला मोठें समाधान व आनंद वाटला. त्या गुन्हेगारानें धापा टाकीत येऊन त्या उदार तुर्काचे पाय धरिले, आणि विनाकारण तसदी दिल्याबद्दल त्याची त्यानें क्षमा मागितली. मग त्याला बंधमुक्त करून तो गुन्हेगार मरण्यास सिद्ध झाला. हा त्याचा असा प्रामाणिकपणा पाहून राजसेवकांला मोठा विस्मय वाटला. आणि त्या दोघांसही घेऊन ते बादशाहापाशीं गेले, आणि त्यांनीं त्यांच्यासंबंधाची हकिकत त्याला कळविली. तेव्हां त्या तरुण तुर्काच्या औदार्याची त्यानें तारीफ केली. अशा मोठ्या गुन्हेगाराच्या ठायीं एवढा प्रामाणिकपणा अद्यापि वसत आहे हें पाहून त्याला नवल वाटलें, आणि त्यानें त्याची शिक्षा रद्द करून त्याला सोडून दिलें.

एका गाणारणीचें औदार्य

लंडनांतल्या गरीब वस्तींत एक फ्रेंच विधवा आपल्या लहान मुलासह एका लहानशा खोलींत रहात असे. ती आजारी पडून बिछान्याला खिळल्यामुळें तिची आणि तिच्या मुलाची उपासमार होऊं लागली. एके दिवशीं हा मुलगा आपल्या आईच्या बिछान्यापाशीं बसून एक गाणे मंद स्वरांनें गाऊन तिला रिझवीत होता. पण सगळा दिवस काहीएक खावयास न मिळाल्यामुळें तो भुकेनें अगदीं व्याकुळ झाला होता ;

आणि त्याला हुंदका येई, पण तो तो आवरून धरी. कारण आपल्या रडण्याने आईला दुःख होऊन तिची प्रकृति अधिकच क्षीण होईल, अशी त्याला भीति वाटे.

ह्या मुलाचे नांव पिरी असे होते. हा जे गाणे गात होता, ते त्याने स्वतः रचिले होते. ही अद्भुत कला त्यास उपजतच प्राप्त झाली होती. तो असा आपल्या आईपाशी बसला असता, एक जाहिरात त्याच्या खिडकीतून आत पडली. ती उचलून त्याने वाचिली. ती मालिब्रान नामक एका अतिविख्यात गायनकलाविशारद फ्रेंच बाईच्या जलशासंबंधाची होती. ह्या बाईचे नांव पिरीला ऐकून ठाऊक होते. तिचे अद्भुत गायन आपणास ऐकायला मिळेल तर फार चांगले होईल, असे त्याच्या मनात आले. पण गायनाच्या जागी जावयास तिकिटा लाविल्या असल्यामुळे त्याला तेथे जाता येणे मुळीं शक्य नव्हते. ह्मणून तो खिन्न होऊन बसला. इतक्यांत त्याला कांहीं कल्पना सुचून तो जागचा उठला. त्याने आपल्या टेबलांतला एक मळका कागद काढून त्याची वळकटी केली आणि आपल्या आईला झोप लागली आहे असे पाहून त्या गाणारणीचा पत्ता काढून तो तिच्या विन्हाडापाशी गेला. तिच्या नोकरांने आत जाऊन तिला सांगितले की, “एक लहान मुलगा तुम्हांला भेटायला आला आहे.” ते ऐकून ती बाई ह्मणाली: “त्याला आत घेऊन ये. लहान मुलांशी बोलण्यांत मला मोठा आनंद वाटत असतो.” तिची परवानगी मिळतांच पिरी आत गेला, आणि तिला प्रणाम करून तिच्या हातावर त्याने तो मळका कागद ठेविला आणि ह्मटले: “बाईसाहेब, मी तयार केलेले हे गाणे आपण आज रात्री गाऊन दाखवाल तर माझ्यावर मोठे उपकार होतील. कारण ते आपल्या मधुर आलाफांच्या योगाने लोकांस आवडण्याचा संभव आहे; आणि असे झाले ह्मणजे कोणी तरी प्रकाशक ते घेऊन मला थोडेसे पैसे देईल. माझी आई दुखणाईत होऊन बिछान्यावर पडली आहे. आम्ही अगदी अनाथ व गरीब आहो. आम्हांला हल्लीं उपास पडत आहेत. अशा हालांतून माझी आई निभावेलसे मला वाटत नाही.” त्याचे ते करुणास्पद वृत्त ऐकून त्या थोर मनाच्या बाईच्या डोळ्यांस चटकन पाणी आले. तिने खुरचीवरून उठून त्याच्या हातचा तो कागद घेतला आणि त्यावरचे गाणे वाचून पाहिले. त्याची सुंदर रचना पाहून ती थक्क झाली आणि पिरीला ह्मणाली: “बाळा, हे गाणे तूच रचिलेस काय?” त्याने उत्तर केले: “मला असलीं गाणी रचण्याचा लहानपणापासून नाद आहे.” ती ह्मणाली: “ठीक आहे तर. तुझे हे करुणारसभरित गाणे मी आजच्या जलशांत अवश्य गाऊन दाखविते.

तू आज रात्री माझ्या जलशाला येतोस काय?" पिरी ह्मणाला: "माझी आई आजारी असून बिऱ्हाडांत एकटी आहे. तिला सोडून मला येववणार नाही." ती दयाळू बाई ह्मणाली: "बाळा, तिच्या शुश्रूषेला मी कोणाला तरी आजची रात्र पाठवितें; आणि हा घे एक क्राऊन. ह्याचे कांहीं तरी खाण्याचे जिन्नस आपल्या आईला नेऊन दे, आणि माझ्या जलशाची ही तिकीट घे. ही तू दरवाजावर दाखविली ह्मणजे तुला अगदीं माझ्या जवळच्या रांगेत बसायाला मिळेल." त्या बाईच्या ह्या अशा औदार्याबद्दल तिचे आभार मानून पिरी मोठ्या हर्षानें आपल्या बिऱ्हाडीं धावत गेला. जातांना त्यानें आपल्या आजारी आईला आवडतील अशा खाण्याच्या वस्तु विकत घेतल्या. घरीं गेल्यावर झालेला सगळा प्रकार त्यानें आपल्या प्रेमळ आईला सांगितला. तो ऐकून तिला मोठें समाधान वाटलें.

रात्र पडतांच पिरी मोठ्या उत्कंठेनें त्या बाईच्या जलशाला गेला. तेथें तिनें प्रथम एकदोन गाणीं ह्मटल्यावर पिरीचे तें गाणे गाऊन दाखविलें. तें तिनें इतकें उत्तम रीतीनें व स्पष्टपणें गाईलें कीं, तें ऐकून सगळ्या श्रोत्यांचीं मनें प्रसन्न झालीं, आणि त्या गाण्याचा अर्थ त्याला चांगला समजल्यामुळें त्याला मोठा गहिंवर येऊन त्यांच्या डोळ्यांतून आसवें गळूं लागलीं. आपल्या गाण्याच्या असा अद्भुत परिणाम लोकांच्या मनांवर झाला, हें पाहून पिरीला मोठें समाधान व धन्यता वाटली.

दुसरे दिवशीं ती उदार बाई पिरीच्या बिऱ्हाडीं येऊन त्याच्या आईचा समाचार घेऊन ह्मणाली: "बाई भिऊं नका, व आपल्या स्थितीविषयीं मनांत घोर बाळगूं नका. तुमच्या ह्या मुलाच्या ठायीं अद्भुत गुण वसत आहे. त्याचें एक गाणे मीं गेल्या रात्रीं मंडळीला गाऊन दाखविलें. तें रसज्ञनांस अतिशयित आवडलें. एका प्रकाशकानें तीनशें पौंड देऊन तें छापण्याची परवानगी मजकडे मागितली. तें त्याला देऊन हे पैसे मीं आणिले आहेत. ते घेऊन आपला निर्वाह सुखानें चालवा. ह्या मुलाचा चांगला प्रतिपाळ करा. ह्याच्या अंगच्या ह्या अपूर्व गुणाच्या योगानें हा सर्वत्र प्रख्यातीस येऊन तुमची ददात कायमची मिटेल; आणि ह्यानें रचिलेलीं गाणीं मीं जाईन तिकडे गाऊन दाखवीन." असें ह्मणून व त्या मुलाचा प्रेमानें मुका घेऊन ती गेली.

पुढें हा पिरी त्या बाईनें भाकीत केल्याप्रमाणें मोठ्या नांवालौकिकास चढला; आणि त्याला पुष्कळ द्रव्यप्राप्ति घडली. तो त्या मालिन्नान बाईचे उपकार कधींही विसरला नाही. ती बाई वृद्ध होऊन अखेरचा आजार तिला जडला तेव्हां तिची शुश्रूषा पिरीनें आपल्या मातेप्रमाणें शेवटपर्यंत केली.

भाग चौथा

मनाचा थोरपणा

नेपोलिअनाचा थोरपणा

नेपोलिअनबादशाहा एका लढाईत विजय मिळवून छावणी करून राहिला असतां, रात्रीच्या वेळीं छावणीसभोंवतीं योग्य बंदोबस्त आहे किंवा कसें, तें पाहण्यासाठीं तो स्वतः फिरत होता. असा फिरतांफिरतां त्याला एके ठिकाणीं एक पहारेकरी निजलेला दिसला. तेव्हां त्याला न उठवितां हळूच त्याची बंदूक खांद्यावर ठेवून तो त्याच्या ऐवजीं गस्त घालूं लागला. पुढें कांहीं वेळानें त्या पहारेकऱ्याला सोडविण्यासाठीं दुसरा शिपाई आला. त्यानें तो प्रकार पाहून त्या पहारेकऱ्याला उठविलें. बादशाहाला आपली बंदूक घेऊन गस्त घालतांना पाहून त्याची बोबडी वळली, आणि तो गुडघे टेकून क्षमा मागूं लागला. बादशाहानें त्याला अभय देऊन उठविलें आणि म्हटलें: “शूर योद्धा सगळा दिवस समरांगणावर लढल्यानंतर त्याला विश्रांति अवश्य हवी आहे. परंतु त्यानें काळवेळ पाहून ती घेतली पाहिजे.”

थोर मनाचा डेन

सतराव्या शतकांत स्वीड व डेन लोकांचें युद्ध चाललें असतां, एका लढाईत जखमी झालेला एक डेन योद्धा तहान लागली ह्मणून जवळची बीर नांवाच्या मद्याची बाटली उघडून तोंडाला लावायास गेला, तों जवळच एक स्वीड योद्धा घायाळ होऊन पडला होता, त्याचें कण्हणें त्याच्या कानी पडलें. त्याबरोबर त्याच्याकडे वळून तो डेन ह्मणाला: “तूं मरणोन्मुख झाला आहेस. तरी ह्या पेयाची गरज तुला माझ्याहून जास्त आहे.” असें ह्मणून त्यानें त्याच्या तोंडाला ती बाटली लाविली. त्यांतले अर्धें बीर प्याल्यावर त्या कृतन्न स्विडानें आपल्या हातचें पिस्तुल हळूच उचलून त्या परोपकारी डेनावर झाडिलें. हा त्याचा खुनसीपणा पाहून त्याला राग आला, आणि तो ह्मणाला:

“अरे अधमा, तुला मी हें सगळे बीर पाजणार होतो. पण तू मोठा बेउपकारी आहेस. तुला तें आतां जास्त पिऊं देणार नाहीं.” असें ह्मणून तो बाकीचें बीर स्वतः प्याला. त्या स्विडानें त्याच्यावर पिस्तुल झाडिलें तरी त्यानें त्याला बिलकूल हात लाविला नाहीं.

शिकंदरबादशाहा

ह्या बादशाहाकडे एके समयीं एक गृहस्थ येऊन आपल्या मुलीच्या विवाहासाठीं कांहीं पैसे मागूं लागला. तेव्हां त्यानें त्याला आपल्या खजीनदाराकडे जाऊन हवी तेवढी रकम मागून घ्यावयास सांगितलें. ह्या आज्ञेप्रमाणें तो गृहस्थ खजीनदाराकडे जाऊन फार मोठी रकम मागूं लागला. तो आकडा ऐकून तो थक्क झाला आणि ह्मणाला: “बादशाहांला विचारल्यावांचून व त्यांची स्पष्ट आज्ञा झाल्यावांचून तुला एवढी मोठी रकम मला देतां येणार नाहीं.” असें बोलून तो बादशाहाकडे जाऊन ह्मणाला: “सरकार, तो इसम माझ्याकडे फारच मोठी रकम मागत आहे. त्याच्या कार्याला एवढी मोठी रकम नको. तो मोठा लोभी आहे.” बादशाहा ह्मणाला: “तो एवढी मोठी रकम मागत आहे यांत तो माझा बहुमान करीत आहे; आणि मी मोठा उदार राजा आहे असा त्याचा पक्का भरंवसा आहे, हें ह्यावरून सिद्ध होतें.” हे शब्द ऐकून खजीनदारानें त्या मनुष्याला तेवढी रकम मुकाट्यानें दिली.

थोर मनाचा ग्रंथकार

एक प्रख्यात ग्रंथकार तरुण वयामध्यें मूर लोकांच्या हातीं लागला. त्यांनीं त्याला आफ्रिकेच्या उत्तरकिनाऱ्यावरील एका देशांत गुलाम ह्मणून विकिलें. तेथें त्याच्या देशांतले आणखी तेरा इसम गुलाम होऊन राहिले होते. तो तरुण पुरुष मोठा कल्पक असल्यामुळें त्यानें तेथून पळून जाण्याची एक युक्ति काढिली. ती त्यानें आपल्या त्या तेरा देशबांधवांला कळविली. पण त्यांतल्या एका इसमानें दगा करून ती मसलत फोडिली. तेव्हां त्या सगळ्या असामींला कैद करून त्या देशाच्या सुभेदारापुढें आणिलें. तो अधिकारी त्याला ह्मणाला: “तुमच्यांतल्या ज्या माणसानें ही मसलत पहिल्यानें काढिली, त्याचें नांव तुम्ही सांगाल तर मी तुम्हांला सोडून देतो.” हे शब्द ऐकितान्च तो तरुण गृहस्थ ह्मणाला: “ही मसलत माझी आहे. यास्तव मला हवी ती शिक्षा करा आणि ह्या माझ्या सोबत्यांस सोडून द्या.” ह्याप्रमाणें त्यानें आपला अपराध

मोठ्या धैर्याने कबूल केला, हें पाहून त्या अधिकाऱ्याला मोठें आश्चर्य वाटलें, आणि त्याने त्याला शिक्षा केली नाही; इतकेंच नव्हे तर त्याला त्याने गुलामगिरीतून सोडवून स्वदेशी जाण्याची परवानगी दिली.

ब्लॅक प्रिन्स व फ्रान्सदेशाचा राजा

इंग्लंडच्या तिसऱ्या एडवर्डराजाचा एक मुलगा होता, तो अंगांत काळें चिलखत घाली ह्मणून त्याला ब्लॅक प्रिन्स ह्मणत. हा राजपुत्र मोठा शूर व पराक्रमी होता. त्याने एकदा फ्रान्सदेशावर स्वारी करून मोठ्या लढाया मारिल्या व फ्रेंचांचा अगदीं मोड केला. एका लढाईत त्याने फ्रेंच राजाला पकडून बंदिवान केलें. तरी तो त्याच्याशी क्रूरपणानें किंवा उद्दामपणानें वागला नाही, व कोणत्याही बाबतींत त्याचा पाणउतारा न होईसा बंदोबस्त त्याने ठेविली. त्याने त्याला छावणीत नेल्यावर आपल्या मेजावर जेवायास बसविलें आणि त्याला आपल्या हातांनीं मेजावर आलेले पदार्थ वाहिले. पुढें त्याने त्या राजाला इंग्लंडास नेलें. तेथें त्याला रस्त्यांतून मिरवीत नेतांना त्याने फ्रेंच राजाला आपल्याबरोबर घोड्यावर बसवून नेलें. त्याला कमीपणा वाटेल असा कोणताच प्रकार त्यानें तेथें होऊं दिला नाही. पुढें त्या राजाशीं असा करार झाला कीं, त्यानें अमुक एवढी खंडणी देऊन स्वदेशीं जावें. ही खंडणी जमा करण्याकरितां त्या राजाला स्वदेशीं जाण्याची परवानगी मिळाली. त्याप्रमाणें तो फ्रान्सांत जाऊन आपल्या लोकांकडे खंडणीची रकम मागूं लागला. पण त्याला ती मिळेना. ह्मणून तो पुनः इंग्लंडास परत गेला; आणि तेथें त्यानें आपलें उरलेलें आयुष्य घालविलें.

थोर मनाचा भाऊ

इटालीदेशांतल्या एका शहरांत दोघे भाऊ गुलाम झाले होते. त्यांतला थोरला होता, तो मोठा उद्योगी व हुशार होता. त्यानें आपल्या भावाला सोडविण्यासाठीं खंडाचे पैसे जमविण्याचा निश्चय केला; आणि तो आपल्या धन्याचें काम संभाळून आणखी दुसऱ्या कोणाचें तरी काम मिळवून फावल्या वेळीं करूं लागला. असा अविश्रांत श्रम करून त्यानें एक हजार क्राऊन जमविले, आणि ते सरकारी तिजोरींत जमा करून आपल्या भावाला सोडून देण्याविषयीं अर्ज केला. तो वाचून त्या शहराचा सुभेदार अचंबा पावला; आणि त्यानें त्याला बोलावून विचारिलें: “अरे, तूं आपली सुटका करून घ्यावी, तें सोडून आपल्या भावाला सोडविण्याचें कां मनांत आणिलें?”

त्यानें उत्तर केलें: “महाराज, माझा धाकटा भाऊ माझ्याहून अशक्त असून माझ्यासारखा उद्योगी व हुशार नाही. त्याला मी अशी मदत केली नाही तर तो जन्मभर गुलामगिरीतच खितपत रहाण्याच्या संभव आहे. आतां मजविषयीं ह्यणाल तर मी आणखी थोडीं वर्षे अशीच मेहनत करून माझ्या खंडाची रकम जमा करीन अशी मला धमक आहे.” हें त्याचें उत्तर ऐकून त्या सुभेदाराला मोठा गहिंवर आला, आणि त्यानें त्याला व त्याच्या भावाला गुलामगिरींतून सोडविलें. त्यांच्याकडून खंडादाखल मुळींच कांहीं घेतलें नाही.

स्प्यानिश सुभेदाराचा थोरपणा

स्पेन व ग्रेटब्रिटन यांची स. १७४६ त लढाई चालली असतां, ब्रिटिश लोकांच्या एका व्यापारी जहाजास चील पडून त्यांत पाणी भरूं लागलें. त्या वेळीं तें जहाज क्युबा नांवाच्या बेटाजवळ होतें. हें बेट स्प्यानिश लोकांचें असल्यामुळें त्याच्या किनाऱ्यावर हे जहाज न्यावयाची कप्तानाला मोठी पंचाईत पडली. पण पाणी फारच भरूं लागून जहाज बुडून वरील सगळी माणसें बुडण्याचा वृद्ध संभव दिसला, तेव्हां त्यानें तें त्या बेटाचें मुख्य शहर जें हवाना त्याच्या बंदरांत नेले. मग तो कप्तान आपल्या सगळ्या माणसांला किनाऱ्यावर उतरून त्या शहरच्या सुभेदाराकडे जाऊन ह्यणाला: “आम्ही संकटांत सापडल्या कारणानें तुमच्या बंदरांत आलो आहो तर आमचे आणि आमच्या तारवाचें वाटेल तें करण्यास तुम्ही मुखत्यार आहां. माझी तुमच्यापार्शी एवढीच नम्रतेची विनंति आहे कीं, आमच्या लोकांस तुम्ही विशेष कडकपणानें वागवूं नये.” हें ऐकून तो सुभेदार ह्यणाला: “तुम्हांवर प्राणसंकट आलें म्हणून तुम्ही आमच्या बंदरांत आश्रयाला आलां आहां. तुम्ही कांहीं आमच्यावर हल्ला करायला किंवा आमचें कांहीं नुकसान करावास आला नाही. तरी तुम्हांला आमच्या लोकांकडून यत्किंचित्ही उपद्रव घडावयाचा नाही. तुम्ही आपलें जहाज खुशाल दुरुस्त करून घ्या, आणि त्याबद्दल जो कांहीं खर्च येईल तो देण्यासाठीं तुमच्या जहाजावरचा हवा तेवढा माल ह्या शहरांत विकण्याची तुम्हांला परवानगी आहे.” हें असें त्या थोर मनाच्या सुभेदाराचें आश्वासन मिळाल्यावर त्या कप्तानानें त्वरेनें आपलें जहाज दुरुस्त करून घेतलें, आणि तेथून निघतेवेळीं तो त्या सुभेदाराचे आभार मानावयास व निरोप घ्यावयास गेला. तेव्हां त्यानें त्याला एक परवाना दिला. त्यामुळें त्याला स्वदेशी पोंचेपर्यंत स्प्यानिश लढाऊ जहाजांपासून उपद्रव झाला नाही.

एका बाईचा आत्मयज्ञ

इंग्लंडाच्या दक्षिणेस साउथॅमटन नांवाचें एक मोठे बंदर आहे. तेथून स्टेला नांवाचें एक तारू स. १८९९ च्या मार्च महिन्यांत च्यानलबेटांकडे जावयास निघालें असतां, एकाएकीं हवेंत फेरफार होऊन दाट धुकें पडलें. त्यामुळें तारूं कोणीकडे चाललें आहे हें मुळीं समजेनासें झालें. शेवटीं तें एका खडकावर लागून त्याला मोठें भोंक पडलें, आणि त्यांत भराभर पाणी भरूं लागलें. तेव्हां कप्तानानें कांहीं उतारूंस होड्यांत उतरिलें आणि कित्येकांला रबरी कमरबंद दिले. ह्या तारवावर मेरी राजर्स नांवाची विधवा बाई नोकरीस होती. तिचें काम अन्नसामग्री वगैरे लागेल ती पुरवून तिचा हिशोब ठेवण्याचें होतें. तिनें ह्या घोर प्रसंगीं अतुल धैर्य प्रगट करून उतारू लोकांस होड्यांत उतरण्याला वगैरे चांगली मदत केली. तारूं बुडल्यावर पाण्यांत तरतें रहाण्यासाठीं एक रबरी कमरबंद तिच्या वांट्यास आला होता, तो तिनें एका उतारूबाईला दिला. कारण तिला होडींत उतरावयाला विलंब लागला तेव्हां ती अगदीं घाबरून जाऊन मोठ्यानें रडूं लागली. तें पाहून तिला तिची दया आली. कांहीं वेळानें तें तारूं बुडालें. त्याबरोबर कप्तान, बरेच खलाशी व ती विधवा बाई एवढी पाण्यांत बुडून मेलीं! पाण्याखाली जाईपर्यंत त्या बाईनें आकाशाकडे हात करून देवाचा धांवा चालविला होता असें ह्मणतात.

एका बाईचा आत्मयज्ञ

आयओना नांवाचें एक ब्रिटिश जहाज होतें, तें लीथहून लंडनास जावयास स. १८९५ च्या सप्टेंबर महिन्यांत निघालें, व त्यानें बरीच मजल झेपल्यावर त्याला एकाएकीं आग लागली. ती विझविण्याचा कप्तानानें आपल्या लोकांच्या साहाय्यानें पुष्कळ परिश्रम केला. पण तो सगळा व्यर्थ जाऊन जहाजावरचे सगळे उतारू होड्यांत उतरावे लागले; आणि जे अमळ बळकट होते, त्याला रबराचे कमरबंद द्यावे लागले. ह्या जहाजावर बायामाणसांची व्यवस्था ठेवण्याकडे एडिथमेरी नांवाच्या एका तरुण बाईची योजना केली होती. तिनें सगळ्या उतारूबायांला व त्यांच्या लेंकरांला जहाजाच्या सुरक्षित जागीं नेऊन होड्यांत उतरण्याच्या कार्मी चांगली मदत केली. त्यामुळें तिच्याविषयीं सगळ्यांच्या मनांत आदरबुद्धि उत्पन्न झाली. ह्याप्रमाणें सगळीं माणसें होड्यांत उतरलीं तेव्हां एडिथ बाईला एका लहान मुलीची आठवण झाली. त्या

गडबडीत तिला वरती आणावयास ती विसरली होती. ह्मणून ती तत्काळ खालच्या खोल्यांकडे धावत गेली. त्या वेळीं आगीचा भडका होऊन चोहोंकडे धूर झाला होता. ह्मणून ती कोठें गेली व पुनः वर आली कीं नाहीं हें कोणालाही कळलें नाहीं. पुढें आग बरीच विझून धूर कमी झाला तेव्हां ती त्या लहान मुलीस घेऊन वरल्या तक्तपोशीवर जात असतां आगीच्या ज्वाळांत सांपडून त्या मुलीसकट जिन्याजवळ होरपळून मरून पडलेली दिसली. तिच्याजवळ अर्थात् ती मुलगीही मरून पडली होती. त्या मुलीचें आगीपासून रक्षण करण्यासाठीं तिनें तिला आपल्या पोटाशी घट्ट धरिलें होतें.

अपरूप पक्कान्न

एका मोठ्या व्यापाऱ्यानें आपल्या कांहीं मित्रांस आपल्या समुद्रतीरावरील एका बंगल्यांत मेजवानीस बोलाविलें. ह्या मेजवानीच्या वेळीं एका विरळ माशाचें पकान्न त्यांस खावयास घालण्याचा आपला बेत त्यानें त्याला कळविला होता. संकेताप्रमाणें मित्रमंडळी नेमिलेल्या वेळीं मेजवानीस येऊन बसली असतां, पहिलीं कांहीं पकान्नें मेजावर त्यांच्यापुढें मांडिल्यानंतर एक मोठी झांकलेली बशी त्याच्या नोकरांनीं आणून मेजावर ठेविली, आणि तो त्याला ह्मणाला: “मित्र हो, मीं तुह्यांस जो विरळ मासा खायला घालीन ह्मटलें होतें, तो सध्यां अगदीं दुर्मिळ असल्यामुळें फार महाग आहे. एकाएका माशाला वीसवीस शिलिंग पडतात. शिवाय मी येथें आल्यावर येथल्या एका गरीब कुटुंबाची विपत्ति माझ्या दृष्टीस पडली. त्याचा निर्वाह चालविणारा माणूस गत होऊन त्याची उपासमार होत आहे. तेव्हां असला महाग मासा घेऊन माझ्या मित्रांस संतोष होईल असें करण्याऐवजीं तेवढे पैसे वांचवून ते त्या गरीब कुटुंबास द्यावे असें मीं योजिलें आहे. ते हे पैसे मीं ह्या बशीत घालून आपल्यापुढें ठेविले आहेत. तुह्यांला तो विरळ मासा खायला मिळाला नाहीं ह्मणून वाईट वाटेल, तर मी तो ह्या क्षणीं विकत आणून तयार करावयास लावितों; आणि हे पैसे त्या विपन्न कुटुंबास द्यावे अशी आपली परवानगी मिळाल्यास आपणांपुढें दुसरें चांगलें पकान्न आणून ठेवितो.” हें त्याचें बोलणें ऐकून सगळ्या पाहुण्यांनीं त्याची वाहवा केली आणि आपआपल्या खिशांतले पैसे काढून त्या बशीत ठेविले. ह्याप्रमाणें त्याच्या मूळच्या रकमेंत आणखी भर पडून त्या कंगाल कुटुंबाची ददात साफ मिटली.

राजा आणि भटारी

स्विडनदेशाचा राजा बारावा चार्ल्स हा मोठा उद्योगी होता. तो कधीकधी एकटाच घोड्यावर बसून आपल्या राज्यांतून फिरे. असा तो प्रवासाला निघाला ह्यणजे त्याला खाण्यापिण्याची वगैरे कसलीही गैरसोय झाली तरी चाले. तो एकदां घोड्यावर स्वार झाला ह्यणजे कधीकधी बाराबारा अठराअठरा तास खाली उतरत नसे. ह्याप्रमाणें तो एकदां प्रवास करित असतां त्याला एका प्रांतांत सारखी चोवीस तास मजल मारावी लागली. त्यामुळें त्याचा घोडा वाटेंत थकून पडला आणि मेला. असें संकट आलें तरी न डगमगतां त्या घोड्यावरचें खोगीरसामान, पिस्तुलें व तरवार आपल्या पाठीवर घेऊन तो जवळच्या गांवांत गेला. तेथें एक भटारखाना होता, त्याच्या आवासांत शिरून तो थेट तबेल्यांत गेला, आणि तेथल्या एका घोड्यावर आपल्या पाठीवरचें खोगीर चढवून त्याला त्यानें बाहेर काढिलें. ही त्याची कृति पाहून भटारखान्याचा मालक त्याजकडे धावत आला, आणि आपला घोडा कोणाच्या हुकमानें तूं बाहेर काढिला ह्यणून त्याला त्यानें दरडावून विचारिलें. राजा ह्यणाला. “मला हा घोडा हवा आहे. मला हा मिळाला नसता तर मला हें खोगीर पाठीवरून न्यावें लागलें असतें.” हा त्याचा धीटपणाचा जबाब ऐकून हा कोणी तरी लुटारू माणूस असावा असें त्या भटान्यास वाटलें, आणि त्यानें आपली तरवार उपसली. त्याबरोबर राजानेही आपली तरवार म्यानांतून बाहेर काढिली; आणि आतां ते एकमेकांवर वार करावयास जाणार तों कांहीं सरदार तेथें अवचित आले. त्यांनीं हा प्रकार पाहून त्या भटान्याला ह्मटलें: “अरे, तूं कोणाशी लढायला उद्युक्त झाला आहेस? हे आपल्या देशाचे रोजेसरकार आहेत.” ते शब्द ऐकतांच त्या भटान्याची गाळण उडाली; आणि त्यानें हातची तरवार खाली ठेवून व गुडघे टेकून हात जोडिले. राजानें त्याचा हात धरून त्याला उठविलें आणि ह्मटलें: “तूं मोठा शूर पुरुष आहेस. ह्या तुझ्या कृत्याबद्दल तुला योग्य बक्षीस मी लौकरच देईन.” असें ह्यणून तो त्या घोड्यावर बसून तेथून निघून गेला. त्या थोर मनाच्या राजानें त्या भटान्यास पुढें आपल्या लष्करांत मोठ्या अमलदाराची असामी दिली.

एका उपाध्यायाचें औदार्य

जर्मन व फ्रेंच यांच्यामध्ये स. १८७० सालीं घोर युद्ध झालें. त्या वेळीं जर्मन लोकांची सरशी होऊन त्यांचें सैन्य फ्रान्सांत शिरलें. एके दिवशीं जर्मन सैन्याची एक

टोळी एका गांवाजवळून चालली असतां, तीवर त्या गांवांतल्या कित्येक फ्रेंच लोकांनीं हल्ला करून त्यांतल्या सहा असामीला गोळ्या घालून ठार केलें; आणि ते शत्रूच्या हातीं न लागतां फरारी झाले. त्या टोळीच्या कॅप्टनाला ह्या गोष्टीचा अतिशयित राग येऊन त्यानें त्या गांवांतले कोणते तरी सहा असामी धरून आणून ठार मारण्याचा ठराव केला, आणि तसें करण्यास आपल्या शिपायास हुकूम केला. त्यांनीं सहा असामी पकडून आणून एका जागी कोंडून ठेविले. त्या निरपराध मनुष्यांला शिक्षा होणार हें ऐकून त्या गांवांतल्या देवळाचा उपाध्याय (प्यास्टर) त्या कॅप्टनाकडे जाऊन या सहा हतभाग्य माणसांला शेवटचा धर्मबोध करण्याची परवानगी मागूं लागला. ती त्यानें दिल्यावरून तो उपाध्याय त्याला भेटावयास गेला. तेव्हां ते माणूस मरणभीतीनें अगदीं गांगरून जाऊन पडलेले त्यानें पाहिले. तो त्यांच्याशीं समाधानाचे शब्द बोलूं लागला, ते ऐकून घेण्याचेंही त्राण बहुतेकांला नव्हतें. त्यांच्यामध्ये एक विधुर माणूस होता, तो तर अतिशयित शोक करूं लागला. तो ह्मणाला: “माझी घरीं पांच लहानलहान बचडी आहेत. त्यांचे माझ्यामागे अतोनात हाल होतील. तीं अनाथ होऊन भीक मागत फिरतील. हें मनांत आलें ह्मणजे मला मरणापेक्षां अधिक दुःख होतें. त्यांचेही माझ्याबरोबर प्राण घेतील तर बरें होईल.” हा त्याचा हृदयद्रावक विलाप ऐकून तो उपाध्याय अतिशयित खेद पावला. मग तो तेथून त्या जर्मन अमलदाराकडे गेला आणि म्हणाला: “तुमच्याकडे माझी एक विनंति आहे. तुम्ही आपल्या सहा शिपायांच्या मृत्यूचा वचपा घेण्यासाठी ह्या गांवांतले सहा असामी धरून ठार करणार आहां. तुम्हीं ज्याला पकडिले आहे, त्यांतल्या कोणीही तुमच्या शिपायांवर गोळ्या घातल्या नाहीत. ते सगळें निरपराध आहेत. इतर लोकांला दहशत पडावी, ह्मणूनच केवळ तुम्ही हा सूड उगविण्याचा प्रकार करीत आहां; तर त्यांच्यापैकीं एकाची बायको मेली असून पांच लहानलहान मुलें घरीं निराधार होऊन पडलीं आहेत. त्यांची मला करुणा येऊन मी त्या मनुष्याच्या ऐवजीं मरण्यास तयार झालो आहे. तरी त्याला सोडून देऊन मला त्याच्या जागी ठेवाल तर मजवर व त्या अनाथ लेंकरावर उपकार होतील.” हें त्याचें ह्मणणें त्या धुंद अमलदारानें कबूल केलें, आणि त्या उपाध्यायाला त्या मनुष्याच्या जागीं अटकेत ठेविलें. दुसरे दिवशीं ही गोष्ट जर्मन सेनापतीच्या कार्नी गेली. तेव्हां त्या उपाध्यायाच्या औदार्याबद्दल त्याला अतिशयित संतोष वाटून त्यानें त्याला व दुसऱ्या कैद्यांला सोडून दिलें.

शत्रूवर उपकार

एका वृद्ध गृहस्थाची मोठी दौलत होती. ती त्याने आपल्या तिघां मुलांस सारखी वांटून दिली आणि एक बहुमोल रत्न तेवढे एकीकडे ठेवून हटलें: “आजपासून तीन महिन्यांच्या अवकाशांत तुमच्यापैकीं जो कोणी अत्युत्कृष्ट कृति करील त्याला हें रत्न मी देईन.” पुढे कांहीं दिवसांनीं त्याचा वडील मुलगा त्याच्याकडे येऊन ह्मणाला: “बाबा, थोड्या दिवसांपूर्वीं एका मनुष्यानें माझ्याकडे मोठी रकम अनामत ठेविली होती. तीबद्दल त्यानें मजकडून पावती घेतली नव्हती, व त्याची माझी फारशी ओळखही नव्हती. तेव्हां अर्थात ती रकम मीं दपटली असती तर चाललें असतें. पण तो ती मागावयास आला तेव्हां ती त्याची मीं सगळी परत केली; आणि ह्या कामगिरीबद्दल मला तो कांहीं मोबदला देऊं लागला; पण तो मीं घेतला नाहीं.” बाप ह्मणाला: “यांत तूं कांहीं विशेष केलें नाहीं. त्याची रकम परत द्यावी हा मुळीं न्यायच होता; आणि त्याप्रमाणें तुला वागलेंच पाहिजे होतें.” नंतर त्याचा दुसरा मुलगा येऊन ह्मणाला: “बाबा, मी एका मोठ्या तलावाजवळून चाललों असतां, एक लहान मूल पाण्यांत पडलें. तें पाहतांच मी तत्काळ त्यांत उडी टाकून त्याला वर काढिलें. असें करण्यांत माझ्या जिवाला जोखीम होतें. तरी मीं त्याची परवा केली नाहीं. तर हें मोठें उदारपणाचें कृत्य नव्हे काय?” बाप ह्मणाला: “बाळा, आपला जीव धोक्यांत घालून तूं त्या मुलाचा बचाव केला, तो केवळ तुझ्या ठायींच्या नैसर्गिक कळवळ्यास अनुसरून होय. यांत कांहीं तुझ्या मनाचा थोरपणा दिसून येत नाहीं.” शेवटीं त्याचा धाकटा मुलगा येऊन ह्मणाला: “बाबा, मी एके दिवशीं संध्याकाळीं एका डोंगरावरून सहल करीत असतां, माझा एक कट्टा दुस्मान कड्याच्या डेगेजवळ लवंडून झोपी गेला होता. त्याला अगदीं गाढ निद्रा लागली होती. तो कुशीवर वळला असता तर खालीं पडून प्राणास मुकला असता. हें असें त्याचें संकट पाहून मला त्याचा कळवळा आला, आणि मीं त्याला जागा करून हळूच उठावयास लाविले आणि त्याला काळोखांतून खालीं आणिलें.” हें त्याचें वृत्त ऐकतांच बापानें त्याला प्रेमालिंगन देऊन हटलें: “माझ्या सुजन बाळा, ह्या तुझ्या थोर कृत्याच्या योगानें मी संतोष पावलों आहे. मीं ठेविलेल्या रत्नास तूं सर्वथा पात्र आहेस.”

अरब आणि चोर

एका अरबाचा एक उत्तम घोडा होता. तसा घोडा सगळ्या देशांत कोणाचा नाही, अशी त्याची ख्याति झाली होती. तो विकत घेण्याचें एका मनुष्याच्या मनांत आलें. त्यानें त्या अरबाला पुष्कळ पैसे व आपलीं सगळीं उंटें देऊं केलीं; तरी तो त्याला आपला घोडा देईना. तेव्हां त्या मनुष्यानें त्याच्याकडून तो उपटण्याचा एक उपाय योजिला. तो असा: त्यानें आपलें तोंड, अंग वगैरे काळें रंगवून व अंगांत फाटकेतुटके कपडे घालून भिकान्याचा वेश घेतला, आणि पाय मोडल्याचें मिष करून तो त्या अरबाच्या वाटेवर बसून राहिला. कांहीं वेळानें तो अरब आपल्या त्या नामी घोड्यावर बसून त्या वाटेनें आला. तो जवळ आला तेव्हां हा वेषधारी भिकारी केविलवाणा स्वर काढून ह्मणाला: “महाराज, मजवर दया करा. मी आज तीन दिवस ह्या ठिकाणीं अन्नावांचून पडून राहिलों आहे. माझा पाय मोडल्यामुळें मला मुळीं चारजतां येत नाही. माझा प्राण जाण्याचा समय आला आहे.” हे त्याचे खेदजनक शब्द ऐकून त्या अरबाला त्याची दया आली, आणि तो ह्मणाला: “बाबा, तूं माझ्यामागे घोड्यावर चढून बस. मी तुला गांवांत नेतो.” तो ढोंगी भिकारी ह्मणाला: “मला जागचें उठण्याचेंही सामर्थ्य नाही.” तें ऐकून अरबानें खालीं उतरून त्याला उचलून घोड्यावर बसविलें. ह्याप्रमाणें त्याची घोड्याच्या पाठीवर मांड लागतांच त्यानें चटदिशीं घोड्याला टांच देऊन तो भरधाव काढिला; आणि जातांजातां तो म्हणाला: “तुझ्याकडून हा घोडा विकत घेण्याचा प्रयत्न करणारा तो मीच.” ही त्याची लबाडी पाहून तो अरब थक्क झाला आणि त्याच्यामागून धावत जाऊन त्याला हाका मारून ओरडून म्हणाला: “अरे, जरा थांब, आणि मी काय सांगतो तें ऐक. घोडा तर तुझ्या हातीं आलाच आहे; आणि मी निःशस्त्र असून तुझ्या कमरेला कट्यावर आहे. तेव्हां आतां तो तुझ्याकडून परत घेण्याचें मला मुळीं सामर्थ्य नाही. तरी हा घोडा तूं मजकडून कसा हिरावून घेतला हें कृपा करून कोणालाही सांगूं नको. कारण सगळे भगंगभिकारी तुझ्यासारखेच लुच्चे व ठक आहेत असा लोकांचा ग्रह होऊन ते कोणाही अपंगाला मदत करण्यास तयार होणार नाहीत. तुझ्या ठकबाजीमुळें व माझ्या हलगरजीपणामुळें बिचाऱ्या गरीब लोकांचें नुकसान व्हावें हें बरें नाही.” हें त्याचें बोलणें ऐकून तो मनुष्य मनस्वी ओशाळला, आणि पटकन घोड्याखाली उडी टाकून तो त्याच्या स्वाधीन करून म्हणाला: “तूं थोर मनाचा पुरुष आहेस. माझ्या ह्या अधमपणाबद्दल

मला क्षमा कर.” तेव्हां त्या अरबानें त्याचा हात धरून त्याला आपल्या तंबूत नेलें, आणि त्याला कित्येक दिवसपर्यंत आपल्याजवळ ठेवून घेऊन त्याचा चांगला पाहुणचार केला. येथून पुढें ते एकमेकांचे परम स्नेही झाले.

राजा आणि जिपसी

ग्रेटब्रिटनांत जिपसी म्हणून एका जातीचे लोक आहेत. हे मूळचे हिंदुस्थानांतले असून चौदाव्या शतकांत युरोपांत गेले; व हल्लीं तर ते तिकडील सगळ्या देशांत आढळतात. आपल्या इकडच्या कैकाडी जातीच्या लोकांप्रमाणें ते गांवोगांव हिंडून भीक मागून व चोऱ्या करून उदरनिर्वाह करितात; आणि कांहीं जण मणीबिणी विकीत किंवा लोकांचे हात पाहून भविष्य सांगत फिरतात. इंग्लंडचा तिसरा जार्ज राजा एके दिवशीं घोड्यावर बसून उइन्डसर जवळील रानांत फेरफटक्याला गेला असतां वाटेंत एक जिपसी मुलगी ओकसाबोकशीं रडत बसलेली त्यानें पाहिली, तिचा तो आक्रोश ऐकून राजाला दया आली, आणि तूं कां रडतेस असा त्यानें तिला प्रश्न केला. तेव्हां ती त्याच्याकडे पाहून ह्मणाली: “महाराज, माझ्या आईला मोठा आजार लागून ती मरायास टेंकली आहे. ती आतां घटिका दोन घटिकांची सोबतीण आहे.” तें ऐकून राजाला कळवळा वाटला, आणि घोड्यावरून खालीं उतरून त्यानें त्याला एका झाडास बांधून त्या मुलीस ह्मटलें: “मला तुझ्या आईकडे घेऊन चल.” तेव्हां ती त्याला आपल्या झोंपडींत घेऊन गेली. तीं आंत गेलीं तेव्हां त्या मरणोन्मुख होऊन पडलेल्या बाईनें त्यांच्याकडे नुसतें पाहिलें. तिला एक शब्दही बोलण्याचें सामर्थ्य नव्हतें. ती मुलगी तिच्या तोंडावरचा घाम पुसून मोठ्यानें रडूं लागली. इतक्यांत त्या बाईची दुसरी मोठी मुलगी धावत झोंपडींत आली. तिनें राजाला नमन करून हातांतलें औषध आईच्या तोंडांत घातलें आणि तिचा मुका घेतला. हा सगळा प्रकार पाहून राजाला अतिशयित गहिवर आला, आणि तो ह्मणाला: “मुलींनों, मी तुह्यांला कोणती मदत करूं तें सांगा.” ते ममतेचे शब्द ऐकून ती थोरली मुलगी ह्मणाली: “महाराज, माझ्या आईची अशी इच्छा होती कीं, आपला प्राण जाण्यापूर्वीं कोणी तरी धर्मोपाध्यायानें येऊन आपल्याजवळ प्रार्थना करावी. ह्मणून मीं उइन्डसर येथें जाऊन बरीच खटपट केली. पण कोणीही येथवर यावयाला कबूल नाहीं.” हें ऐकून राजानें तिचें समाधान करून ह्मटले: “मुली, मी उपाध्याय आहे. तुझ्या आईचें समाधान करण्याकरितां देवानें मला येथें पाठविलें आहे.” मग राजानें त्या बाईजवळ बसून तिचा हात

आपल्या हातांत धरून देवाची प्रार्थना केली, आणि येशु ख्रिस्ताविषयीं तिला दोन शब्द सांगितले. ते ऐकून त्या बाईनें डोळे उघडून त्याजकडे पाहिलें, आणि ती थोडीशी हसली. मग डोळे मिटून तिनें प्राण सोडिला. त्याबरोबर त्या मुलींनीं रडून आकांत केला; आणि राजा त्यांचें समाधान करित तेथेंच कित्येक तासपर्यंत खोळंबून राहिला. असा तो तेथे गुंतला असतां, त्याचे सेवक त्याचा शोध करितकरित तेथें आले आणि राजाची ती कृति पाहून चकित झाले. मग त्यानें त्या थोरल्या मुलीच्या हातावर कांहीं पैसे ठेवून म्हटलें: “मुली, तूं मुळीं भिऊं नको. मी तुला लागेल ती मदत करीन.” असें आश्वासन देऊन तो परत गेला.

***

भाग पाचवा

शौर्य

दोघां गोलंदाजांचें शौर्य

क्रिमियाच्या मोठ्या युद्धांत ब्रिटिश लोकांनीं रशियार्शी विरोध करून त्याजवर शस्त्र धरिलें. त्यांच्या अनेक लढाया झाल्या. त्यांपैकीं एका लढाईंत ब्रिटिश सैन्याच्या एका विभागांतल्या तोफखान्यावरील गोलंदाज पटापट पडून शेवटीं दोघे शिल्लक राहिले. पण ते आपले सगळे सोबती पडले तरी बिलकुल डगमगले नाहींत. रात्र पडली तरी त्यांनीं तोफा डागण्याचें काम एकसारखें चालू ठेविलें. शेवटीं गोळे खलास झाले तरी आपला हा उपेपणा शत्रूच्या लक्षांत येऊं नये, ह्मणून ते तोफांत नुसती दारू भरून वायबार काढूं लागले. असा क्रम त्यांनीं रात्रभर सारखा चालू ठेविला. असें धैर्य व नेट धरून ते वायबार काढीत राहिले नसते तर शत्रूनें चालून येऊन ब्रिटिश पायदळांतील शेंकडो लोकांचा संहार केला असता, व कदाचित् त्यांला हार खावी लागली असती. तोफांचे बार एकसारखे होत असल्यामुळें रशियन लोकांला रात्रीच्या वेळीं पुढें चाल करून येण्याचें धैर्य झालें नाहीं. ह्याप्रमाणें दोघां शिपायांच्या शौर्याच्या योगानें त्या समयीं शेंकडो लोकांचे जीव वांचले.

शूर योद्धा

फ्रेंच लोकांचें आस्त्रिअन लोकांशीं एकदां मोठें घनघोर युद्ध चाललें असतां, खुद्द नेपोलिअन एका तुकडीचा प्रमुख होऊन शत्रूवर चाल करून गेला. त्या तुकडींतला एक शिपाई मोठी जखम लागून घायाळ झाला, आणि त्याला पराकाष्ठेच्या वेदना होऊं लागल्या, तरी आपल्या बरोबरच्या शिपायाला जवळून जातांना पाहून तो मोठ्यानें ओरडून ह्मणाला: “चला, पुढें चाल करा! बिलकूल हटू नका.” असे मोठ्या उत्साहाचे शब्द बोलून तो नाइलाजास्तव सैन्याच्या पिछाडीस पडला. त्या वेळीं

नेपोलिअन बादशाहा त्याच्याजवळून घोड्यावर बसून चालला होता, त्याने त्या शूर योद्ध्याचा असा अप्रतिम आवेश पाहून आपल्या अंगातला झगा काढून त्याच्या अंगावर टाकिला आणि हटलें: “युद्ध आटपल्यावर हा झगा मजकडे घेऊन ये. मी तुला ह्या शौर्याबद्दल चांद बक्षीस देईन.” तो घायाळ योद्धा ह्मणाला: “मी कांहीं चांद ल्यावयास जगणार नाही. तरी बादशाहाच्या अंगांतला झगा माझ्या कफनास मिळाला हाच मी मोठा मान समजतो.” असें बोलून तो झगा तो शूर योद्धा पांघरला आणि तत्काळ बेशुद्ध होऊन थोड्या पळानीं मरण पावला.

आगगाडीचा बचाव

एका गांवाजवळील लहान नदीवरून आगगाडी जाण्यासाठी लाकडी पूल बांधिला होता. त्यावर एन्जिनांतल्या ठिणग्या उडून त्याला रात्रीच्या वेळीं आग लागली, आणि उजाडेपर्यंत तो सगळा पेटून त्याच्या तुळ्या आणि फळ्या जळून पाण्यांत कोसळल्या. गांवांतलीं माणसें तो पाहायला जमलीं. त्यांमध्ये एक बारा वर्षांचा मुलगा होता. त्याच्या लक्षांत तत्काळ असें आलें कीं, सकाळच्या वेळीं एक गाडी त्या पुलावरून जात असे तिचा वेळ झाला आहे. तेव्हां तिला ह्या संकटाचा इशारा ताबडतोब मिळाला पाहिजे; नाही तर तींतलीं सगळीं माणसें प्राणांस मुकतील. ही अशी त्या लहान मुलास आठवण होऊन तो रेल्वेलाइनीवरून आगगाडी येणार होती त्या दिशेकडे धावत सुटला. तो असा थोडा दूर गेला नाही तों लांबून गाडीचा ध्वनि त्याच्या कार्नी पडला, आणि तेथें वळण होतें त्यावरून गाडी चटदिशीं जवळ आली. त्याबरोबर तो हात वर करून लाइनीवरून तिच्यासमोर धावूं लागला, व आपले बाहु खालींवर करूं लागला. एन्जिन हाकणारानें त्याला दुरून पाहिलें ह्मणून बरें झालें, नाही तर तो गाडीखाली सांपडून प्राणास मुकला असता. त्या मुलाच्या त्या कृतीवरून पुढें काहीतरी संकट आहे असें वाटून त्यानें गाडी थांबविली. तेव्हां त्या शूर मुलानें पूल जळून पडल्याचें वर्तमान त्याला दिलें. ह्याप्रमाणें त्या थोर मनाच्या व शूर मुलानें आपला जीव असा धोक्यांत घालून शेंकडो लोकांचे जीव वांचविले.

तान्हा बाळाचा बचाव

एके समर्थी स्कॉटलंडांतल्या एका टेकडीवर एक तरुण मुलगा खालील मजा पाहत बसला होता. त्या टेकडीजवळून रेलवेलाइन गेली होती. त्या वेळीं एक लांबची गाडी यावयास झाली होती. ती येऊन जाईपर्यंत तेथें बसावें असें त्या मुलाच्या मनांत

होतें. इतक्यांत तिचा ध्वनि लांबून ऐकूं आला, आणि ती मोठ्या वेगानें येत असल्यामुळें तिचा ध्वनि जवळजवळ ऐकूं येऊं लागला. इतक्यांत त्या मुलाची दृष्टि लाइनीवर गेली, तों तीवर एक लहान मूल त्याच्या नजरेस पडलें. तें अगदीं गाडीच्या वाटेवर होतें. तें फारच लहान असल्यामुळें त्याला आपण कोठें आहों आणि आपणावर कोणतें संकट येत आहे, याचें मुळीं भान होण्यासाखें नव्हतें. त्याच्या हातांत एक हिरवी काच होची, तींतून तें मोठ्या गमतीनें पाहत होतें. टेकडीवरच्या त्या तरुण मुलाच्या लक्षांत त्या बाळकाचें संकट येऊन तो विजेच्या वेगानें खालीं धावत आला; आणि लाइनीत उडी टाकून गाडीचें एंजिन जवळ येत होतें तों त्या मुलास त्यानें उचलिलें आणि जवळच्या, झुडपांत टाकून दिलें. अशा त्याच्या चलाखीच्या योगानें तें मूल बचलें; पण लाइनीवरून बाहेर पडतांपडतां त्याला एन्जिनाचा धक्का लागून तो ताडदिशीं उडाला. त्यामुळें तो कांहीं वेळानें मरण पावला! दुसऱ्या लोकांनीं तेथें धावून येऊन त्याला शुद्धीवर आणण्याचा बराच प्रयत्न केला. पण तो व्यर्थ गेला.

शूर राजा

पोर्तुगालचा राजा डॉन सेबस्तिअन यानें मोरोकोदेश काबीज करून तेथल्या गादीवर आपल्या पुतण्यास बसविण्याचा बेत केला आणि त्या देशावर मोठ्या सैन्यानिशीं स्वारी केली. त्या समयीं त्या देशाचा मुलीमोलक ह्या नांवाचा राजा होता, त्याला एक असाध्य रोग लागून तो अगदीं मरणोन्मुख झाला होता. तरी आपल्या लोकांवर परधर्मीयांचें हें आलेलें काहूर टाळण्याचा निर्धार करून त्यानें आपल्या, मुख्य सरदारांस असा हुकूम केला कीं, मी आतां थोड्या घटकांचा सोबती आहे. तरी मी डोर्लीत बसून तुमच्याबरोबर समरांगणावर येतों. शत्रूशीं मोठ्या निकरानें लढा, आणि लढाई चालली असतां मला मरण आलें तर त्याची वार्ता माझ्या सैन्याला शेवटपर्यंत कळूं देऊं नका. तुम्ही माझ्या डोर्लीतील प्रेताबरोबर असा. ह्याप्रमाणें हुकूम करून त्यानें आपली सगळी सेना युद्धास तयार करविली; आणि डोर्लीत बसून तिच्या सगळ्या रांगांतून फिरून स्वधर्माच्या व स्वदेशाच्या रक्षणासाठीं मोठ्या शौर्यानें लढण्याविषयीं सगळ्या योद्ध्यांला त्यानें उत्तेजन दिलें. लढाई चालू झाल्यावर कांहीं वेळानें आपल्या पक्षाचा मोड होण्याचा रंग आला असें पाहतांच त्या राजानें मोठ्या आवेशानें डोर्लीतून खालीं उडी टाकिली आणि आपल्या सैनिकांला उत्तेजन देऊन शत्रूवर निकराचा हल्ला करावयास सांगितलें. ह्या वेळीं त्याला मरणसमयींच्या तीव्र वेदना लागल्या होत्या,

तरी त्या न जुमानितां त्यानें आपल्या सैनिकांच्या अंगांत नवा हुरूप उत्पन्न केल्यामुळे ते शत्रूवर तुटून पडले, आणि शेवटीं त्यांला विजय मिळाला. पण तो शूर राजा पुनः डोलींत बसला तेथेंच गतप्राण झाला. त्या विजयाचा आनंद अनुभविण्यास तो राहिला नाही.

शूर खुज्या

इटालीदेशास स्वतंत्रता मिळवून देण्याच्या कार्मी ज्यांनीं जिवापाड परिश्रम केले, त्यांमध्ये गारिबाल्डीचें नांव प्रमुखत्वानें प्रसिद्ध आहे. हा सेनापति सिसिलीबेटांत युद्ध करीत असतां, एक खुज्या माणूस त्याच्याकडे येऊन आपणास लष्करांत घ्यावें अशी विनंति करूं लागला. पण तो फारच ठेंगणा असल्यामुळे त्याची विनंति त्यानें मान्य केली नाही. पुढें तेथें एक लढाई झाल्यावर तो ठेंगणा माणूस गारिबाल्डीकडे येऊन ह्मणाला: “सेनापतिसाहेब, तुझीं मला लष्करांत घेतलें नाही, तरी मला लढाईस जाण्यास तुझ्याला कांहीं प्रतिबंध करितां आला नाही. मी लढाईत चांगल्या प्रकारें लढलों असून मला एक जखमही झाली आहे.” त्याला ओळखून सेनापतीनें ह्मटलें: “शाबास! तूं फार चांगलें काम केलें. पण तुला कोठें जखम झाली आहे ती पाहूं तर खरी.” हें ऐकून तो माणूस आपली जखम दाखवायास आढेवेढे घेऊं लागला; पण शेवटीं त्याला ती दाखवावी लागली. ती त्याच्या पाठीवर झाली होती. ती पाहून तो सेनापति ह्मणाला: “अरे, यांत कांहीं तुझा पुरुषार्थ दिसत नाही. तूं शत्रूला पाठ दाखवून पळत असतां हा वार तुला लागला असावा. तुझ्यासारखा माणूस शौर्याच्या कामाला मुळीं लायक नाही.” हे शब्द ऐकून त्याला कांहींएक उत्तर न करितां तो बिचारा खुजा खालीं मान घालून तेथून निघून गेला. नंतर दुसरी लढाई झाली. ती संपते न संपते तो तो खुजा पुनः गारिबाल्डीकडे धावत येऊन ह्मणाला: “सेनापतिसाहेब, मी पुनः युद्धांत शिरून जखमी झालों आहे. ह्या वेळीं माझ्या पाठीवर वार झालेला नाही. हा पाहा माझ्या छातीवरचा वार.” असें बोलून तो त्याच्यापुढें मूर्च्छित पडला, आणि त्याचा तेथें तत्काळ प्राण गेला.

फ्रान्सदेशाचा चौथा हेन्री राजा

युरोपांतील ख्रिस्ती धर्माचे प्रथम दोन मोठे पंथ झाले तेव्हां कांहीं देशांचे राजे रोमन क्याथलिक पंथाचे झाले, आणि कांहींनीं प्राटेस्टंट पंथाचा स्वीकार केला. ह्या दोन्ही पंथांच्या पक्षपाती राजांच्या परस्परांशीं अनेक लढाया झाल्या; आणि त्यांनीं आपल्या उलट पक्षाच्या लोकांचा अनेक प्रकारीं छळ केला.

फ्रान्साचा चौथा हेन्री राजा हा प्राटेस्टंट पंथाचा पक्षपाती होता. त्याने रोमन क्याथलिक पंथाच्या राजांशी अनेक लढाया करून त्यांत विजयसंपादन केला. तो समरांगणांत गेला म्हणजे आपल्या शिरस्त्राणावर शुभ्र पिसें लावीत असे. रोमन क्याथलिकांशी त्याची इव्हरी येथें मोठी लढाई झाली तीत त्याच्या सैन्याच्या अघाडीचे शिपाई कचरून मार्गे पाय घेण्याच्या बेतांत आले असें पाहून तो त्यांच्याकडे आपला घोडा भरधाव काढून गेला आणि त्यांस म्हणाला: “शत्रूला अशी पाठ दाखवूं नका; मार्गे फिरून त्याजवर चाल करा. तुम्हांला लढावयाचें नसल्यास मी शत्रूवर चाल करून जाऊन कसा पडतो तेवढें तरी निदान पाहा.” असें बोलून तो शूर राजा बेधडक शत्रूवर चालून गेला; आणि युद्धाच्या गर्दीत शिरला. तो कोठवर गर्दीत शिरला हें त्याच्या शिरस्त्राणावरून त्याच्या लोकांस कळलें. तेव्हां आपल्या राजाचें असें अचाट शौर्य पाहून त्यांला पराकाष्ठेचा आवेश आला, आणि त्यांनीं मोठ्या नेटानें व उत्साहांनें शत्रूवर चाल केली. ह्याप्रमाणें सगळ्यांच्या अंगांत विलक्षण शौर्याचा संचार होऊन ते मोठ्या निकरानें लढले व त्या लढाईत विजयी झाले.

शूर मुलगा

एक गृहस्थ आगगाडीचें एन्जिन चालविण्याच्या कामावर होता. तो रेल्वेलाईनीजवळ रहात असे. ती लाईन समुद्राच्या किनाऱ्यावरून गेली होती. त्याचा एक लहान मुलगा होता. तो गृहस्थ सकाळच्या वेळीं कामावर जाई, आणि तो ज्या गाडीवर काम करी, ती त्याच्या घराजवळून सकाळीं पहिल्यानें जाई. त्या वेळीं त्याचा तो लहान मुलगा जवळच एक पूल होता त्यापार्शी जाऊन उभा राही आणि पुलावरून गाडी जातांना बाप दृष्टीस पडला ह्मणजे त्याला हाताची खूण करी, आणि तो एन्जिनाची शीळ वाजवून त्याला आपण पाहिले असें सुचवी. हिवाळ्यांत एके दिवशीं रात्रीं मोठें वादळ होऊन पुलाच्या भक्कम खांबांखालील बरीच रेती व माती धुऊन जाऊन ते अगदीं ढासळायच्या बेतांत आले. तो मुलगा नित्यक्रमाप्रमाणें त्या पुलाजवळून गेला तेव्हां त्याच्या दृष्टीस तो प्रकार पडला; आणि त्या पुलावरून गाडीचें जबर ओझे जाऊं लागलें ह्मणजे तो तत्काळ कोसळून पडेल, व आपला बाप आणि गाडीतले उतारू यांचा प्राणघात होईल असें त्याला खात्रीनें वाटून, गाडी तेथपर्यंत मुळीं येऊं देऊं नये असा त्यानें निश्चय केला. मग तो हातांत लाल रुमाल घेऊन हालवीत व ‘थांबा थांबा’ असें ओरडत गाडी येत होती तिच्या पुढें सारखा धावत सुटला. त्याच्या बापानें त्याला

दुरून पाहून गाडी थांबविली. ती त्याच्यापासून वीस हातांवर येऊन उभी राहिली; आणि तो गृहस्थ एन्जिनावरून उडी टाकून आपल्या मुलाकडे धावत येऊन काय झालें ह्याणून विचारूं लागला. तेव्हां त्यानें पूल कोसळावयास झाला आहे असें सांगितलें. त्यावरून त्यानें स्वतः जाऊन पुलाची कशी काय स्थिति आहे ती पाहिली; आणि त्यावरून गाडी नेण्यांत निःसंशय धोका आहे अशी त्याची खात्री झाली. ह्याप्रमाणें त्या शूर मुलानें आपल्या जिवाची परवा न करितां आपल्या बापाचे व गाडींतल्या शेंकडो लोकांचे प्राण वांचविले ह्याबद्दल त्याला शाबासकी देऊन त्या प्रेमळ बापानें त्याचे मुके घेतले; आणि गाडींतल्या सगळ्या उतारूंनीं खालीं उतरून त्याचे हात वरून आभार मानिले. त्याला ह्या शूरपणाच्या कृत्याबद्दल त्या उतारूंनीं वर्गणी करून एक सोन्याचें घड्याळ व सोन्याची सांखळी अशीं इनाम दिलीं.

दृढ निश्चयाचा मुलगा

एका पलटणींत पडघम वाजविण्याच्या कामावर एक लहान मुलगा होता. ही पलटण एके दिवशीं बरेंच लांब कूच करून छावणीस आली तेव्हां अमलदार लोक शिपायांचा थकवा घालविण्यासाठीं त्यांस मद्य पाजूं लागले. बाकीच्यांबरोबर त्या छोट्या पडघमवाल्याची मद्य पिण्याची पाळी आली. तो पलटणींतल्या सगळ्या अमलदारांचा प्यारा असल्यामुळें स्वतः कॅप्टनानें मद्याचा एक पेला भरून त्याच्यापुढें केला. तेव्हां तो ह्याणाला: “महाराज, मी मद्य पिणार नाहीं अशी प्रतिज्ञा केली आहे. ह्याणून असलें मादक पेय मी कधीं पीत नसतों.” कॅप्टन ह्याणाला: “पण तुला आतां थोडेंसें मद्य प्राशन केलेंच पाहिजे. कारण तूं सगळा दिवस दौड केली आहे, व पडघम वाजविण्याचे श्रम तुला झाले आहेत. ह्यासाठीं तुला हें आतां घेतलेंच पाहिजे.” असें त्यानें अमळ दरडावून ह्मटलें, तरी तो आपला निश्चय सोडीना. तेव्हां तो कॅप्टन आपल्या मेजराकडे वळून ह्याणाला: “हा आमचा पडघमवाला मुलगा मद्य पीत नाहीं. हा कांहीं शिपाइगिरीच्या कामास लायक व्हावयाचा नाहीं असें दिसतें.” तें ऐकून तो मेजर त्या मुलास अमळ हसून ह्याणाला: “कां रे, तूं हुकमाप्रमाणें वागत नाहीस?” मुलाने उत्तर केलें: “महाराज, मी माझ्या वरिष्ठांच्या हुकमाप्रमाणें नेहमीं वागत असतों; आणि माझी कामगिरी मी इमानानें बजाविण्याचा प्रयत्न करीत असतों. पण मला मद्यास बिलकूल शिवतां कामा नये. कारण ह्यापासून माझें नुकसान होईल हें मला पक्कें ठाऊक आहे.” मेजर कठोर स्वरानें ह्याणाला: “असें काय? तर हें मद्य तूं घेतलेंच

पाहिजे असा मी तुला हुकूम करितों; आणि हुकूम मोडिला तर देहांतशिक्षा होते हें तुला ठाऊक आहेच.” हे शब्द ऐकून तो लहान वयाचा पण पुऱ्या धैर्याचा मुलगा त्या मेजरकाडे धीटपणानें पाहून ह्याणाला: “महाराज, माझा बाप लष्करांत होता, तो दारूच्या व्यसनामुळें अल्पायु होऊन मरण पावला. मीं लष्करांत नोकरी धरिली तेव्हां मी मद्याच्या थेंबालाही कधीं शिवणार नाहीं अशी प्रतिज्ञा माझ्या प्रिय मातेपार्शीं मीं केली आहे. ही प्रतिज्ञा अखेरपर्यंत पाळावी असा माझा निर्धार आहे. ह्या बाबतींत तुमची आज्ञा मला मोडावी लागत आहे याचें मला वाईट वाटतें. तरी पण माझ्या मातेला दिलेलें वचन मोडून तिची बेअदबी करावी त्यापेक्षां मला जी कांहीं शिक्षा होईल ती सोसण्यास मी तयार आहे.” हें त्याचें उत्तर ऐकून तो अमलदार संतोष पावला आणि त्या मुलाच्या ह्या निश्चयाचें कौतुक करूं लागला. ह्यानंतर त्याची त्याजवर विशेषच ममता जडली.

शौर्याचें कृत्य

लंडनशहराजवळ टेम्सनदीचें विस्तीर्ण पात्र आहे. त्यावरून जागजागीं पूल केले आहेत. त्यांतल्या एका पुलावर एक मुलगा खेळत होता. तो खेळतांखेळतां कंटाळून पुलाच्या बाजूच्या कठड्यावर चढून बसला आणि खालच्या प्रवाहाची शोभा पाहूं लागला. असा तो बसला असतां, त्याचा तोल जाऊन तो पाण्यांत कोसळला. खालीं पडतांना त्यानें मोठ्यानें किंकाळी मारिली. ती ऐकून वाटेनें जाणारे लोक जमा होऊन खालीं पाहूं लागले. इतक्यांत तो मुलगा पाण्यावर येऊन धडपड करूं लागला. त्याला पोहता येत नसल्यामुळें तो गटंगळ्या खाऊं लागला. त्याला वर काढावें कसें हें कोणाला कांहीं सुचेना. पुलावरून पाण्यांत उतरण्याची किंवा वर चढण्याची सोय मुळींच नव्हती. तेव्हां कोणी दोऱ्या, कोणी फळ्या वगैरे आणण्यास चोहोंकडे धावले. पण तें साहित्य येण्यापूर्वीं तो मुलगा पाण्याखालीं जाऊन प्राणास मुक्तो, अशी जमलेल्या लोकांची खात्री होऊन ते हळहळूं लागले. इतक्यांत तेथें एक गृहस्थ आला. त्याच्या पेहरावावरून तो कोणी मोठा माणूस आसावासा वाटला. तो गर्दी एकीकडे लोटून कठड्यापार्शीं आला, आणि त्या मुलाचें तें प्राणावरचें संकट पाहून त्यानें आपल्या अंगांतले कपडे काढून ताडकन पाण्यांत उडी घातली. तो उत्तम पोहणारा असल्यामुळें त्या मुलाचें डोकें पाण्यावर धरून तो एका हातानें पोहत राहिला. ह्या वेळीं तो मुलगा अगदीं बेशुद्ध झाला असल्याकारणानें त्याचें ओझें

त्याला सावरून धरण्याचा बराच श्रम होऊं लागला. दोऱ्या आणावयास गेलेले कोणीच परत आले नाहीत. तेव्हां आतां एकाच्या ऐवजीं दोन माणसें इतक्या लोकांच्या देखत बुडून मरतात असें वाटूं लागले. त्या गृहस्थानें बराच वेळ दम धरिला, पण शेवटीं तो थकून जाऊन बहुतेक कासावीस झाला. इतक्यांत त्या पुलावरून एक मोठी भाडोत्री गाडी आली. तीत दोन पोलिस शिपाई होते. त्यांनीं तो प्रकार पाहून लागलीच खालीं उड्या टाकून दोन्ही घोड्यांच्या लगामा काढून घेऊन त्या एकासएक गांठविल्या, आणि पाण्यांत त्या गृहस्थाकडे सोडिल्या. त्या हातीं लागतांच त्यानें त्या मुलाच्या कमरेस त्यांचें शेवट बांधिलें, आणि वरच्या लोकांस त्याला ओढून घेण्याचा इशारा केला. त्याप्रमाणें त्याला एका क्षणांत वर घेतलें. मग पुनः त्या लगामा खालीं सोडून त्या गृहस्थाला त्यांनीं वर ओढून घेतलें. तो वर आला तेव्हां जमलेल्या सगळ्या लोकांनीं टाळ्यांचा गजर व जयघोष केला. तो ऐकावयास तेथें तो क्षणभरही थांबला नाही. तो गाडींत बसून लागलीच निघून गेला.

एका शेतकऱ्याचें शौर्य

स्पेनदेशांतल्या एका नदीवर मोठा पूल होता; आणि त्यावर मध्यभागीं जकातीचें नाकें होतें. तेथें जकातदार ठेविला असून त्याला तेथेंच एक लहान घर बांधून दिलें होतें. त्यांत तो आपल्या बायकोमुलांसह रहात असे. एके दिवशीं त्या पाहाडी प्रांतांत मोठा पाऊस पडून त्या नदीला अपरंपार पूर आला. तसा पूर पूर्वीं कधीं आला नव्हता. नदीच्या प्रवाहाचा ओघ अतिप्रचंड होऊन त्याच्यामुळें तो पूल ढासळला आणि हळूहळू कोसळूं लागला. तें संकट पाहून तो जकातदार अगदीं घाबरून पुलावर उभा राहिला आणि मदतीसाठी तीरावरच्या लोकांला दीनवाणीनें हाका मारूं लागला. त्या लोकांला, त्याचें तें घोर संकट पाहून अतिशयित वाईट वाटलें, आणि ते हळहळूं लागले. पण त्यांचा बचाव करण्याच्या कामी आपला जीव धोक्यांत घालण्याचें धैर्य कोणालाही होईना. त्या कुटुंबाचें तें संकट कार्नी पडतांच एक सरदार घोडा भरधाव टाकीत तेथें आला; आणि हातांत दोनशें पौडांची पिशवी धरून ह्याणाला: “जो कोणी त्या कुटुंबाला तीरावर सुरक्षित आणील, त्याला हें बक्षीस मी देईन.” पण त्या बक्षिसाच्या लालचीनें देखील कोणी पाण्यांत होडी लोटून तेथपर्यंत जाण्यास धजेना. इतक्यांत एक शेतकरी त्या ठिकाणीं आला आणि त्या कुटुंबाचें तें भयंकर संकट पाहून अतिशयित गहिवरला. मग एक लहान होडी त्या पुरांत लोटून तो मोठ्या त्वरेनें व

नेटानें ती वल्हवीत त्या जकातदाराजवळ घेऊन गेला. पाण्याचा विलक्षण जोर व पुलाचे कोसळणारे दगड व तुळ्या हीं संभाळून तेथें होडी नेणें ह्मणजे मोठेच धाडसाचें व कुशलतेचें काम होतें. मग त्यानें त्या कुटुंबांतल्या दोनदोन माणसांला होडीत उतरून तडीस आणिलें. होडी लहान असल्याकारणानें सगळ्या माणसांला एकदम आणणें शक्य नव्हतें. ह्मणून त्याला तीन खेपा कराव्या लागल्या. शेवटची खेप करून तो तीरावर आला न आला तों जकातदाराच्या घराखालचा पुलाचा भाग कोसळून त्याची चीजवस्त सगळी वाहून गेली. हें त्या कुणव्याचें मोठें शौर्याचें कृत्य पाहून सगळ्या लोकांनीं त्याचा मोठा जयजयकार केला; आणि त्या सरदारानें त्याची अतिशयित तारीफ करून आपण देऊं केलेलें इनाम त्याच्यापुढें केलें. तेव्हां तो ह्मणाला: “महाराज, मीं आपला जीव असा धोक्यांत घातला, तो कांहीं ह्या तुमच्या बक्षिसाच्या लालचीनेंनव्हे; तर ह्या माणसांचें जीवावरचें संकट पाहून माझें चित्त कळवळले ह्मणून मीं हें कर्तव्य केलें आहे. मी कष्ट करून मिळवितों तेवढें माझ्या निर्वाहास पुरेसें आहे. ह्या गरीब कुटुंबाचें घरदार व चीजवस्त सारी वाहून गेली आहे, आणि हें निराधार झालें आहे. ह्याला ही तमची रकम द्या.” असें बोलून तो थोर व उदार मनाचा कुणबी तेथून निघून गेला.

शूर घोडेस्वार

सुडानदेशांतीस दरवेश्यांशीं इंग्लिश लोकांची ओडरमन येथें मोठी लढाई झाली. तीत ब्रिटिश सेनेचे लॉर्ड किचनर सेनापति होते. ही लढाई चालली असतां, थोड्याशा घोडेस्वारांनीं दरवेशांच्या एका सैन्यविभागावर मोठ्या आवेशानें चाल केली. शत्रूचे लोक पुष्कळ असल्याकारणानें ह्या घोडेस्वारांला जिवावर उदार होऊन लढावें लागलें. त्यांच्यामध्ये ब्राइन नांवाचा एक घोडेस्वार होता, त्याच्या उजव्या मणगटाला गोळी लागून ती आरपार गेली. अशी जबर जखम झाली तरी तो शूर योद्धा बिलकूल कचरला नाही. त्या जखमेमुळें त्याच्या हातांतला भाला खालीं पडला. तेव्हां तो आपल्या कमरेची तलवार काढून शत्रूच्या लोकांला सारखा छाटीत चालला. त्याच्याबरोबरचे बरेच घोडेस्वार जायबंदी होऊन समरांगणांत पडले. तरी तो शेवटपर्यंत टिकाव धरून राहिला, आणि शत्रूच्या सैन्याच्या रांगा उधळून लावीत अखेरपर्यंत गेला. इतक्यांत त्याला कोणी मागून हाका मारीत आहे असें त्याच्या कार्नी आलें. त्याबरोबर तो मागें फिरून पाहूं लागला तों त्याच्या वरिष्ठ अमलदाराला दरवेश्यांनीं

घेरिलें असून त्याला ते ठार करावयास पाहत आहेत असें त्याच्या नजरेस पडलें. त्याबरोबर आपला घोडा मार्गे फिरवून तो तेथें मोठ्या वेगानें गेला. त्या अमलदाराच्या हातचा भाला व तलवार दरवेश्यांनीं काढून घेतल्यामुळें तो निःशस्त्र होऊन त्याचा अगदीं निरुपाय झाला होता. ब्राइननें त्या लोकांवर हल्ला केला तेव्हां त्यांनीं त्या अमलदाराला सोडून त्याला गराडा घातला. ही संधि पाहून तो अमलदार त्यांच्या कचाटींतून सुटून पळाला; आणि एकटा ब्राइन त्यांच्या तावडींत सापडला. तो आपल्या त्या जायबंदी हातानें त्यांच्यावर तरवारीचे वार करित असतां त्याची तरवार खाली पडली. याचें कारण अर्थात् असें कीं, त्याच्या हाताला जबर जखम झाली असूनही त्यानें तसल्यानेंच शत्रूवर मोठ्या आवेशानें बराच वेळ तरवार चालविली होती. त्यामुळें तो हात अगदीं निर्जीव होऊन त्याला मुळीं शक्ति उरली नव्हती. त्याच्या हातचें शस्त्र पडलें तेव्हां त्याला त्या लोकांचा प्रतिकार करितां येईना; आणि त्यांनीं त्याला पुष्कळ जखमा करून अगदीं जेरीस आणिलें. तरी त्यानें शेवटपर्यंत धैर्य व दम धरून त्यांच्या गर्दींतून आपला घोडा मोठ्या युक्तीनें काढून घेतला, आणि तो आपल्या लोकांस जाऊन मिळाला. ह्याप्रमाणें त्यानें स्वतांला मोठी जखम झाली असून आपल्या अमलदाराचा जीव वांचविण्यासाठीं आपला जीव धोक्यांत घातला, हें त्यानें मोठें शौर्याचें कृत्य केलें. ह्मणून आमच्या व्हिक्टोरिया महाराणीसाहेबांनीं त्याला सुवर्णपदक दिलें. त्याला व्हिक्टोरिया क्रॉस ह्मणतात.

शूर मुलगी

स्कॉटलंडच्या उत्तरकिनाऱ्याजवळ शेटलंड नांवाचीं बेटें आहेत. त्यांतल्या एका बेटांतले चार कोळी मासे मारण्याकरितां समुद्रांत होडी लोटून गेले असतां, एकाएकीं मोठा सोसाट्याचा वारा सुटला त्यामुळें त्यांच्या होडीचा टिकाव न निघून ती उलथी झाली. तेव्हां ते तिच्या बुडावर चढून बसले; आणि तो भरतीचा वेळ असल्यामुळे ती होडी किनाऱ्याकडे लोटत चालली. पण तो किनारा खडकाळ असून उभ्या सुळासारखा तुटलेला होता. तेथून वर चढून जाणें मुळीं शक्य नव्हतें; आणि होडी दुसरीकडे ढकलून नेण्याचें साधन जीं वल्हीं तीं होडी उलथली तेव्हां त्यांच्या हातचीं पडून वाहून गेलीं होती. अशा रीतीनें ते मोठ्या पेंचांत पडले. शिवाय लाटांच्या जोरामुळें व कड्यापाशीं पाणी खोल असल्यामुळें त्यांला किनाऱ्यावरील खडकांतही जाऊन लागतां येईना. यास्तव ते मोठ्यानें ओरडून कोणी तरी मदतीला येईल काय तें पाहूं लागले.

त्या वेळीं त्या उंच कड्यावरून एक मुलगी जात होती, तिने त्यांच्या आरोळ्या ऐकिल्या आणि कड्याच्या कांठाशीं येऊन डोकावून पाहिलें, तों त्यांची ती भयंकर अवस्था तिच्या दृष्टीस पडली. त्याबरोबर त्यांस मदतीची गरज आहे असें तिनें ताडिलें, आणि आपल्या झोंपडीकडे धावत जाऊन आपल्या आईस त्यांचें तें संकट सांगितलें. त्या वेळीं तेथल्या झोंपड्यांतले सगळे पुरुष दूरच्या खडकाळ भागांत पक्षी पकडावयास गेले होते. यास्तव त्यांला बोलावण्यास एका धाकट्या मुलीस पाठवून ती बाई आपल्या घरांतला एक मोठा दोर घेऊन आपल्या त्या मुलीबरोबर त्या ठिकाणीं धावत आली; आणि त्यांच्या मागून आणखी कांहीं बाया आल्या. त्यांनीं तो दोर खालीं त्या होडीवरच्या माणसांकडे फेकण्याचा प्रयत्न केला, पण तो कांहीं सिद्धीस जाईना. तेव्हां त्यांच्या लक्षांत आलें कीं, कोणीतरी कड्यावरून खालीं जावें तेव्हां त्यांच्याकडे तो दोर टाकितं येण्याजोगा आहे. त्यावरून ती मुलगी खालीं जाण्यास तयार झाली, आणि त्यांनीं तिच्या कमरेला तो दोर बांधून तिला दोल्यांतल्यासारखें धरून बसतां यावें अशी त्यांनीं योजना केली. अशा तजविजीनें त्या बायांनीं तिला हळूहळू जपून खालीं सोडलें. अशा रीतीनें खालीं उतरतांना कड्यास आपटूं नये म्हणून त्या मुलीस आपल्या पायांचा नेटावा देऊन दूर रहावें लागलें. दोरीची बरीच गुंडाळी त्यांनीं तिच्या मांडीवर ठेवून दिली होती. अशी ती धीट व कन्हवाळू मुलगी खालीं उतरत असतां, तेथल्या कपारींतले पक्षी बिचकून बाहेर पडून तिच्या तोंडासभोंवतीं घिरट्या घालूं लागले; आणि ते तिला बोंचतील अशी भीति वाटूं लागली. पण ती मुलगी पुऱ्या धैर्याची असल्यामुळें बिलकूल डगमगली नाहीं. आपणाला कसलीही इजा झाली तरी त्या माणसांच्या बचावासाठीं झटावयाचें, असा तिनें निर्धार केला होता. ह्याप्रमाणें ती एकदांची तळाला जाऊन पोंचली. मग तेथल्या खडकांत जपून उभी राहून तिनें दोराचें एक शेवट एका खडकाला बांधिलें आणि दुसरें त्या होडीवरच्या माणसांकडे फेकून दिलें. तें हातीं येतांच त्यांनीं त्या मुलीस वर लोटून घ्यावें असें वरच्या बायांला ओरडून सांगितलें. त्याप्रमाणें त्यांनीं तिला वर घेतलें. कड्याच्या शेंड्यावर सुखरूप पोंचून ती मुलगी तेथें पडून राहिली, कारण ती अगदीं थकून गेली होती. इतक्यांत तेथल्या झोंपड्यांतल्या पुरुषांला ती बातमी कळल्यावरून ते तेथें धावून आले; आणि त्यांनीं त्या होडीवरच्या माणसांला वर ओढून घेतलें. त्या मुलीनें आपले प्राण वांचविले म्हणून ते कोळी तिचे किती आभारी झाले हें कांहीं येथें सांगायला नको.

सुजन जॉर्ज

कांहीं मुलें आपल्या घराच्या अंगणांत खेळूनखेळून दमलीं आणि त्यांचा मामा ओटीवर बसला होता त्याच्याभोंवतीं जमा होऊन एक चांगली गोष्ट सांगण्याविषयीं त्याला आग्रह करूं लागली. त्या मुलांचें कोड पुरविण्यासाठीं त्यानें त्यांला पुढील गोष्ट सांगितली:-

“आमच्या लष्करांत जॉर्ज नांवाचा एक तरुण नाईक होता. तो चांगल्या स्वभावाचा असल्याकारणानें लष्करांतले लोक त्याला सुजन जॉर्ज ह्मणत. त्याची चालचलणूक इतर सगळ्या शिपायांहून निराळी असे. तो फावल्या वेळीं ग्रंथ वाचीत बसे. त्याचे ते ग्रंथ कठीण शास्त्रीय विषयांचे असत. त्याचे सोबती त्याबद्दल त्याची थड्डा करीत. पण तो ती मुळीं मनास आणीत नसे. बाकीचे शिपाई आपला सगळा वेळ हूडपणांत घालवीत, तरी तो त्यांचा तिटकारा करीत नसे. ते त्याला वारंवार त्रास देत, तरी तो त्यांच्या उपयोगीं पडण्यास नेहमीं झटत असे. ह्या त्याच्या थंड, शांत व प्रेमळ स्वभावामुळें तो सगळ्यांला आवडूं लागला, आणि ते त्याला सुजन जॉर्ज ह्मणूं लागले.

“आह्मी एका मोहिमेवर गेलों असतां, आमच्या लष्करावरच्या अधिकाऱ्याला जपळपासच्या गांवांची माहिती हवी होती; ती त्याला त्या प्रांताच्या नकाशांत सांपडेना. असा तो बुचकळ्यांत पडला असतां, सुजन जॉर्जानें आपल्याकडचा एक नकाशा त्याला दाखविला. त्यांत आसपासच्या गांवाची सगळी माहिती दिली होती. हा नकाशा सुजन जॉर्जानें फावल्या वेळीं आसपास फिरून स्वतः आपल्या हातानें तयार केला होता. तो पाहून आमच्या सेनापतीनें त्याला शाबासकी देऊन आह्वांला ह्मटलें कीं, ‘हा नाईक असा तरुण असूनही त्यानें आपल्या वेळेचा कसा सद्व्यय केला आहे तो पाहा. याचा कित्ता सर्वांनीं वळविण्याजोगा आहे.’

“पुढें लौकरच एक मोठी लढाई झाली. तींत आमच्या एका सैन्यविभागांतलें बरेच लोक पडले, आणि बाकीच्यांचा शत्रूच्या भडिमारापुढें टिकाव न निघून त्यांला माघार घ्यावी लागली. त्या गर्दींत त्या सैन्यविभागाचा एक लेफटेनन्ट जखमी होऊन पडला; आणि बाकीचे सैनिक मार्गे जाऊं लागले, तेव्हां त्याला त्यांच्या बरोबर जातां येईना. असा तो जायबंदी होऊन पडला; व शत्रूकडच्या गोळ्या सारख्या सुटत असून त्यांचा ऐन मान्यांत तो सांपडला असल्याकारणानें तो तेथेंच मरून पडेल असा दृढ

संभव दिसूं लागला. त्या अमलदाराला तेथून उचलून आणण्याची कोणालाही छाती होईना. कारण तसें करूं गेल्यास शत्रूच्या भडिमारांत सापडून प्राणांस मुकण्याची पाळी आली असती. पण आमच्या त्या सुजन जॉर्जानें एकदम पुढें होऊन त्या लेफटेनन्टाकडे धाव घेतली. आपल्यावर शत्रूच्या गोळ्या येत होत्या त्यांची त्यानें बिलकूल परवा केली नाही. त्या अमलदाराला उचलून घेऊन तो धावत जातांना शत्रूकडच्या लोकांच्या दृष्टीस पडला तेव्हां त्यांनीं त्याच्यावर गोळ्या सोडिल्या. पण तो घायाळ मनुष्याला उचलून घेऊन चालला आहे असें दृष्टीस पडतांच शत्रूकडील अमलदारांनीं त्याच्यावर गोळ्या सोडण्याचें बंद करण्याचा हुकूम केला; व त्याची भूतदयेची कृति पाहून शत्रूकडील लोकांनीं टोप्या उचलून त्याला सलामी दिली. सुजन जॉर्जानें त्या अमलदाराला आपल्या पोटाशी धरून जेमतेम आपल्या लोकांच्या ठाण्यावर आणिलें. तेव्हां सगळ्या शिपायांनीं आनंदाच्या आरोळ्या देऊन सुजन जॉर्जाचा जयजयकार केला. ह्या अमलदारांनें सुजन जॉर्जाला आपल्या अमलाच्या जोरावर अनेक वेळां अगदीं वाईट रीतीनें वागविलें होतें, ही गोष्ट त्या वेळीं त्यानें मुळीं मनास आणिली नाही.”

मुलांनीं विचारिलें: “मामा, तो जखमी झालेला अमलदार पुढें बरा झाला काय?” त्यानें उत्तर केलें: “सुदैवानें तो लौकरच बरा झाला; आणि तो आतां येथें बसून तुह्यांला ही गोष्ट सांगत आहे.” तें ऐकून एका मुलीनें विचारिलें: “मामा, तुम्ही त्या वेळीं इतके मस्त होतां?” दुसऱ्या एका मुलानें तो सुजन जॉर्ज पुढें कोठें गेला ह्याणून विचारिलें. तेव्हां त्यानें उत्तर केलें: “तो सुजन जॉर्ज माझा मेहुणा झाला आहे, आणि तुम्ही त्याची मुले आहां. तो पाहा पलिकडच्या खोलींत बसला आहे. त्याची गोष्ट तुम्हीं आतां ऐकिली आहे, तर त्याच्याकडे जाऊन त्याला नमन करा.”

लढाऊ गलबतावरचा शूर मुलगा

अडीचशें वर्षांपूर्वी इंग्लिश व डच लोकांचें समुद्रावर मोठें युद्ध झालें. ह्या युद्धांत सर जॉन मार्लबरो नांवाचा अतिविख्यात सेनापति ब्रिटिश आरमारावर प्रमुख होता. आरमारावरच्या प्रमुख सेनापतीला आडमिरल ह्याणतात. एके ठिकाणी इंग्लिश व डच लोकांच्या आरमारांची गांठ पडून मोठें निकराचें युद्ध चाललें असतां, मार्लबरो ज्या गलबतावर होता, त्याला शत्रूच्या गलबतांनीं वेढून अगदीं जेरीस आणिलें. त्या वेळीं बाकीची ब्रिटिश गलबतें दूर असून शत्रूच्या दुसऱ्या गलबतांशीं लढत होती शिवाय त्या वेळीं तुफान होऊन वारा ब्रिटिश गलबतांला प्रतिकूल वाहूं लागला होता; आणि

तोफांचा व बुदुकांचा धूर चोहींकडे झाल्यामुळे दुसऱ्या गलबतांस मदतीसाठी बोलावण्याचा इशारा बाहुटे दाखवून करण्याची मुळीं सोय नव्हती. शिवाय त्या वेळीं समुद्रास तुफान होऊन प्रचंड लाटा उठू लागल्या होत्या. ह्मणून अशा समुद्रात होडी लोटतां येण्याजोगी नव्हती. अशा पेंचांत मार्लबरो सांपडला तेव्हां तो आपल्या गलबतावरच्या खलाश्यांला ह्मणाला: “मी देतो ती चिठ्ठी घेऊन त्या पलिकडच्या गलबतावरील अमलदाराला पोंचविण्याचें काम येथून पोहून जाऊन जो करील, त्याला मी पन्नास गिनी इनाम देईन.” हे त्याचे शब्द ऐकितान्च बरेच खलाशी एकदम पुढें सरसावले. पण त्यांतल्या कोणी तोंडांतून शब्द काढण्यापूर्वी एक लहान मुलगा सगळ्यांच्या पुढे होऊन ह्मणाला: “सेनापतिसाहेब, मी जातो. माझ्याकडे ती चिठ्ठी द्या.” मार्लबरोनें त्याच्याकडे पाहिलें तों तो फार लहान मुलगा असून त्याच्या अंगावर धड कपडाही नव्हता, व डोकीला टोपी नव्हती. त्याचे हात दारूनें काळे झाले होते, आणि त्याच्या अंगावरच्या फाटक्या कपड्यांवर रक्ताचे थेंब उडाले होते. त्यावरून तो नुसता गलबतांतल्या खोल्यांची व्यवस्था ठेवणारा मुलगा असून त्या लढाईच्या गर्दीत आपल्या शक्तीप्रमाणें काम करण्यांत गुंतला होता असें दिसून आलें. त्याच्या मुद्रेवरून तो मोठा शूर मुलगा आहे असें कोणालाही वाटण्यासारखें होतें.

त्याची जाण्याची तयारी पाहून मार्लबरो त्याला ह्मणाला: “बाळा, तुला इतकं दूर अशा खवळलेल्या समुद्रांतून पोहून जाववणार नाही; शिवाय चोहोंकडून गोळ्यांचा वर्षाव होत आहे.” मुलगा अमळ रागावून म्हणाला: “काय, मला जातां येणार नाही? मी याहून दूर अनेक वेळां पोहून गेलों आहे. गोळ्यांची तर मला मुळीं परवा वाटत नाही. बाकीचे सगळे डच लोकांशीं लढत असतां मी स्वस्थ बसून मजा पाहूं काय? उद्यां पाहिजे तर मला फटके मारा. पण आतां एवढी कामगिरी मला करूं द्या.” असें त्याचें धीटपणाचें बोलणें ऐकून त्या सेनापतीच्या डोळ्यांस पाणी आलें, आणि त्या मुलाचा चिमुकला हात धरून तो, ह्मणाला: “माझ्या बाळा, तूं वीराचा बच्चा आहेस! जा तर लौकर ही चिठ्ठी घेऊन. देव तुला सुरक्षित ठेवो.”

ही आज्ञा होतांच त्या मुलानें ती चिठ्ठी आपल्या तोंडांत धरून पाण्यांत उडी टाकिली. त्या वेळीं त्या गलबतावर शत्रूचा सारखा भडिमार होत असल्याकारणानें कुमक केव्हां येईल असें त्यावरील लोकांस होऊन गेलें ते, आणि त्यांचे डोळे आपल्या पक्षाच्या गलबतांकडे एकसारखे लागले होते. मुलगा जाऊन पंधरा मिनिटें

झालीं नाहीत तों ब्रिटिश गलबतांची निशाणे त्यांच्या नजरेस पडलीं. तीं मोठ्या वेगानें तेथें येऊन पोंचलीं; आणि मग थोडक्याच अवकाशांत शत्रूच्या गलबतांचा त्यांनीं साफ धुव्वा उडवून दिला. ह्याप्रमाणें विजय प्राप्त झाल्यावर त्या मुलास ठरलेलें बक्षीस सगळ्या शिपायांदेखत देण्याचा समारंभ केला. त्यानें त्या मुलाच्या शौर्याची व आवेशाची पुष्कळ तारीफ केली आणि पन्नास गिनींची पिशवी तो त्याच्या हातीं देऊं लागला. ती पाहतांच तो मुलगा तोंड एकीकडे फिरवून धीटपणानें ह्याणाला: “सेनापतिसाहेब, मीं तें काम कांहीं द्रव्याच्या लोभानें केले नाहीं. मीं तें माझ्या देशाचें निशाण कायम राखण्यासाठीं व तुझीं मजवर अनेक प्रकारीं उपकार केले आहेत ह्याणून केलें. माझ्या कामगिरीनें तुह्यांस संतोष वाटला एवढेंच मला बस आहे.” हे त्याचे स्वाभिमानाचे शब्द ऐकून जमलेल्या सगळ्या लोकांनीं त्याची मोठ्यानें वाहवा करून टाळ्या वाजविल्या; आणि त्या सेनापतीला मोठा गहिवर येऊन त्याचे डोळे प्रेमाश्रूंनीं भरले. मग त्यानें आपला दारूनें काळा झालेला हात त्याच्या उघड्या खांद्यावर ठेवून ह्मटलें: “माझ्या शूर बाळा, तूं माझ्यासारखा आरमारावरील मुख्य सेनागित झालेला पाहण्यास मी जगेन.”

पुढें तीस वर्षांनीं आन राणीच्या कारकीर्दीत सर क्लाउडेसली शोवेल नांवाचा अतिपराक्रमी सेनापति शत्रूवर मोठा विजय मिळवून आपल्या लढाऊ जहाजांनिशीं टेम्सन्दीत येऊन दाखल झाला, तेव्हां हा मार्लबरो त्याला सामोरा गेला आणि त्याचा हात धरून ह्याणाला: “माझ्या बाळा, मी तुझें मनःपूर्वक स्वागत करितों. तूं ब्रिटिश आरमाराचा सेनापति झालेला पाहण्यास मीं जगेन असें भाकीत मीं केलें होतें, तें आज माझ्या सुदैवाने खरें झालें.”

दोन शूर मुलगे

वाल्टर आणि चार्ल्स ह्या नांवांचे दोघे मुलगे एकदां एका समुद्रकिनार्यावरून तिसऱ्या प्रहरां चालले होते. हा किनारा खडकाळ असून तुटलेल्या कड्यासारखा उभा होता. त्या कड्यावरून जातांना खालून माणसाची किंकाळी ऐकूं आली. तेव्हां ते कान देऊन ऐकू लागले, तो दुसरी, तिसरी अशा किंकाळ्या त्यांच्या कार्नी पडल्या. तेव्हां त्यांनीं असें ताडिलें कीं, खालीं कोणी तरी माणूस गेलें असून त्याला वर चढता येईना ह्याणून तें किंकाळ्या मारीत आहेत. इतक्यांत एक टोपी त्यांच्या नजरेस पडली. ती निरखून पाहता ती आपल्या एका सोबत्याची आहे अशी त्यांची खातरी झाली. मग त्याला वर कसा काढावा ह्याविषयी ते विचार करूं लागले. आपल्या सोबत्याचें तें

संकट पाहून त्यांचें मन अतिशयित कळवळलें; आणि चार्ल्स खालीं उतरावयास पाहूं लागला. पण त्याचा वडील भाऊ वाल्टर ह्यणाला: “तूं येथेंच उभा रहा. मी खालीं उतरतो.” असें बोलून तो थोडासा खालीं उतरला. पण तेथून खालीं जातां आलें तरी पुनः वर चढत यावयाचे नाही, असें त्याच्या तत्काळ लक्षांत येऊन तो माघारीं आला. मग त्यांनीं शहरांत धावतजाऊन जाणत्या माणसांला मदतीस आणावें असें मनांत आणिलें. परंतु शहर तेथून तीन मैल दूर होतें. तेथें जाऊन परत येईपर्यंत भरतीचें पाणी भरून त्यांचा तो सोबती बुडून मरण्याचा संभव होता. हें ध्यानांत येऊन त्यांना तो बेत सोडावा लागला, आणि आतां पुढे काय करावें ह्या विवंचनेंत ते पडले. इतक्यांत, तेथून दीड मैलावर समुद्रकिनाऱ्यावर एका कोळ्याची झोंपडी असून त्याची होडी आहे, अशी त्यांला आठवण झाली. त्याबरोबर ते तिकडे धावत गेले. झोंपडींत त्या वेळीं कोणी नव्हतें. पण ती होडी तेथें होती, ती त्यांनीं पाण्यांत लोटून तो मुलगा अडकून पडला होता तेथपर्यंत वल्हवून आणण्याचा प्रयत्न चालविला. त्या वेळीं भरतीचें पाणी भराभर वाढत चाललें असून थंड वारा जोरानें वाहत होता, व मोठमोठ्या लाटा उसळूं लागल्या होत्या. शिवाय ते मुलगे आधींच लांबची सहल करून व शेवटीं दीडदोन मैलांची दौड करून थकले होते. तरी त्यांनीं ती होडी मोठ्या प्रयासानें जेमतेम त्यांचा सोबती होता तेथपर्यंत आणिली. ह्या वेळीं पाणी बरेंच चढून त्याच्या कमरेपर्यंत आलें होतें, आणि लाटांच्या तडाक्यासरशीं वाहून जाऊं नये ह्यणून तो खडकाला बिलगून राहिला होता. होडी जवळ आल्यावर त्यानें खडकाचे हात सोडिले. पण तो अगदीं घाबरून व गारठून गेल्यामुळें मूर्च्छा येऊन पाण्यांत पडला. त्याबरोबर वाल्टरनें त्याला तत्काळ वरच्यावर सावरून हळूच होडींत आणून ठेविलें. मग त्या दोघां भावांनीं होडी माघारीं फिरवून वल्हविण्यास सुरुवात केली. पण ह्या वेळीं भरतीचा जोर बराच वाढून वाराही तुफान सुटला होता; आणि मोठमोठ्या लाटा उसळूं लागल्या होत्या. त्यामुळें त्यांला होडी लौकर वल्हवितां येईना. ती लाटांच्या व वाऱ्याच्या आघातांनीं वारंवार खडकांला आपटावयास जाई. ती आपटूं देऊं नये म्हणून वाल्टरस आपल्या वल्ह्याचा नेटावा खडकांस द्यावा लागे. असें करितांकरितां त्याचें वल्हें मोडलें. तेव्हां त्यानें आपल्या धाकट्या भावाकडचें वल्हें घेतलें. पण तेंही लौकरच मोडलें. त्या वेळीं ते अगदीं घाबरून गेले. चार्ल्स आपल्या भावाला मिठी मारून हुंदकून हुंदकून रडूं लागला. त्यांची ती होडी वारा व लाटा नेतील तिकडे तरंगत जाऊं

लागली; आणि तीत हळूहळू पाणी भरू लागलें. तेव्हां तर आपण खास बुडून मरतों असें वाटून ते तिघे मुलगे आक्रोश करू लागले. इतक्यांत एक जहाज त्यांच्या दृष्टीस पडलें. तें किनाऱ्यापासून बरेंच जवळ असल्यामुळें त्यांनीं होईल तेवढा जोर करून आरोळ्या मारिल्या. जहाजावरील लोकांस त्या ऐकूं जाऊन त्यांनीं एक होडी पाण्यांत लोटिली आणि त्यांच्याजवळ आणून त्या तिघां मुलांस त्या जहाजावर नेले तेथें कप्तानानें त्यांची योग्य शुश्रूषा केल्यामुळें ते लौकर हुशार झाले. मग त्या कप्तानानें त्यांला पहिलें बंदर लागलें त्यावर नेऊन सोडिलें आणि आपल्या गांवीं जाण्यासाठीं कांहीं पैसे वाटखर्चास दिले.

इकडे ते मुलगे त्या रात्रीं घरीं आले नाहींत, ह्मणून त्यांच्या आई बापांस मोठी चिंता लागली; आणि त्यांनीं त्यांचा पुष्कळ शोध केला. शेवटीं एका मुलाची टोपी किनाऱ्यावर सांपडली. त्यावरून त्यांनीं असा तर्क केला कीं, ते कड्यावरून खालीं पडून प्राणांस मुकले असावे. पण दोनतीन दिवसांनीं ते तिघेही सुखरूप आले तेव्हां सगळ्यांला मोठा आनंद झाला; आणि वाल्टर व चार्ल्स यांनीं आपल्या सोबत्याला वांचविण्याच्या कार्मीं केलेलें धाडस त्यांला कळलें, तेव्हां ते त्यांची तारीफ करू लागले. ते शाळेंत गेले तेव्हां तर त्यांच्या शाळेंतल्या सोबत्यांनीं त्यांला उचलून आवारामध्यें मोठा जयघोष करीत फिरविलें.

खरा शूर

हिंदुस्थानांतल्या एका युरोपियन व्यापाऱ्याच्या लहान मुलाची प्रकृति ह्या देशांतल्या हवेंत नीट राहीना. ह्मणून त्याला त्यानें स्कॉटलंडांत आपल्या घरीं पाठविलें. तेथें त्याचा भाऊ मोठा जमीनदार होता, त्याच्या निगेखालीं त्याला त्यानें ठेविलें. ह्या मुलाचें नांव जेफ असें होतें; आणि त्याच्या त्या श्रीमंत चुलत्याचा टॉम नांवाचा एक मुलगा होता. हे दोघे मिळून तेथल्या शाळेंत जात असत. त्यांच्या घराजवळ एक मोठें तळें होतें. त्यांतले मासे मारण्यासाठीं कांहीं होड्या ठेविल्या होत्या. मुलांनीं त्या होड्या कधीं तळ्यांत ढकलूं नयेत, अशी त्या गृहस्थाची सक्त ताकीद असे. पण त्याच्या मुलानें ती न जुमानितां एके दिवशीं संध्याकाळीं एक लहान होडी पाण्यांत लोटून थोडीशी मौज केली. ही त्याची कृति जेफला कळली होती. दुसरे दिवशीं सकाळीं ते दोघे मुलगे शाळेंत जाऊं लागले. तेव्हां ला गृहस्थानें त्यांच्या खोलींत येऊन त्यांना ह्मटलें: “तुमच्यापैकीं कोणीतरी एकानें माझी अवज्ञा करून तळ्यांत

होडी लोटल्याचें मला कळून आलें आहे. तर हा अपराध कोणी केला तें मला सांगा.” टॉम ह्यणाला: “बाबा, आर्हीच होडी लोटिली असें तुह्यांला कोणी सांगितलें काय?” तो ह्यणाला: “त्या होडींत एक चाकू मला मिळाला आहे. तो तुह्यां दोघांपैकीं कोणाचा तरी आहे. कारण तुह्यां दोघांला एकाच तऱ्हेचे चाकू मी दिले होते. आतां तुह्यां आपले चाकू कोठें आहेत ते मला दाखविले तर तुमच्यावरचा माझा वहीम जाईल.”

आतां, त्या गृहस्थानें त्या मुलांस हा प्रश्न विचारावयास येण्यापूर्वी थोडा वेळ टॉमनें जेफचा चाकू पेन्सिल करण्याच्या निमित्तानें मागून घेतला असून परत दिला नव्हता. तो त्यानें चटदिशीं खिशांतून काढून बापाला दाखविला; आणि जेफपाशीं चाकू नसल्यामुळें तो दांतओठ चावून स्तब्ध उभा राहिला. तेव्हां त्याचा चुलता ह्यणाला: “तुझा चाकू तुझ्यापाशीं नाही, तेव्हां अर्थात् तूंच पाण्यांत होडी लोटिली होती हें सिद्ध झालें.” जेफ खालीं मान घालून ह्यणाला: “काका, मी कांहीं होडी लोटून तळ्यांत गेलों नाही.” तें ऐकून तो ह्यणाला: “अपराध करून आणखी धडधडीत खोटें बोलतोस काय? ह्या तुझ्या खोटसाळपणाबद्दल तुला मी शिक्षा करितों ती ऐक: आजपासून एक महिनापर्यंत तूं आपल्या तट्टावर बसून फिरावयास जातां कामा नये; सशांच्या शिकारीला किंवा मासे मारायला तुला कोणी एक महिना नेणार नाही; आणि तूं बागेंत किंवा कुरणांत कोठेहि फिरतांना मला आढळतां कामा नये.” ही अशी कडक शिक्षा त्यानें त्याला केली, तरी त्याच्या तोंडावाटे आपल्या चुलतभावाच्या कृत्रिमाविषयीं एक शब्दहि निघाला नाही.

चुलत्याच्या शिक्षेप्रमाणें तो मुलगा घरांत अडकून पडून नेहमीं खिन्न असे. त्याचा चुलता व टॉम हे शिकारीला वगैरे जात, त्यांच्याकडे पाहून तो मुळमुळ रडत असे. अशा दुःखांत त्याचे पंधरा दिवस गेले. चुलत्याची आपणावर इतराजी झाल्याबद्दल त्याला मरणप्राय दुःख होई. तो एके दिवशीं संध्याकाळीं ह्या आपल्या स्थितीविषयीं खेद करित दिवाणखान्याच्या खिडकींत उभा राहिला असतां, त्याची नजर सहज तळ्याकडे गेली, तों कोणी लहान मुलगा होडी पाण्यांत लोटून वल्हवीत आहे असें त्याला दिसलें. तेव्हां तो टॉमच असावा असें त्याच्या लक्षांत आलें; आणि खालीं धावत जाऊन आपल्या त्या लबाड चुलतभावाची कागाळी करावी असें त्याच्या मनांत आलें. पण अशी त्याची चहाडी करून त्याला शिक्षा करावी हें बरोबर नाही,

असा त्यानें विवेक केला. शिवाय त्याच्या आईनें त्याला असा उपदेश केला होता कीं, आपल्या शत्रूनें आपली केवढीही हानि केली असली तरी त्याचा सूड उगवूं नये, तर त्याजवर उपकार करून त्याला आपलासा करावा. हा उपदेश त्याला आठवला.

अशी त्याच्या मनाची कांहीं वेळ ओढाताण होऊन तो खिडकीवर डोकें टेकून रडत असतां, त्याच्या कार्नी त्या तळ्यांतून होणारी आरोळी ऐकूं आली. त्याबरोबर तो एकदम मोठ्या वेगानें तळ्याकडे धावत गेला. कारण ती आरोळी टॉमची असून तो पाण्यांत पडला असावा असें त्याला वाटलें. ती आरोळी टॉमच्या बहिणीच्या कार्नी पडली असून जेफ तळ्याकडे धावत जातांना तिने पाहिला आणि आपल्या बापाकडे धावत जाऊन त्याला टॉमवरचे तें संकट कळविले. त्याबरोबर तो व घरांतलीं इतर चाकरमाणसें तळ्याकडे धावत गेलीं. जेफ तळ्यांत उडी घालून टॉम होडी उलटून गटंगळ्या खात होता तेथें पोहत गेला, आणि तो बुडतांबुडतां त्याचे केश एका हातानें धरून त्याचें डोकें त्यानें पाण्यावर धरिलें आणि दुसऱ्या हातानें त्या उलथ्या झालेल्या होडीस धरिलें. त्याचें तें ओझें त्याला न सावरून त्याच्या केशांचा हात आतां सुटणार, इतक्यांत दोघां माणसांनीं तळ्यांत उड्या टाकून त्या दोघांही मुलांस तडीस आणिलें. ते दोघेही मूर्च्छित झाले असल्याकारणानें त्याला तेथून उचलून घरीं न्यावें लागलें. टॉम गटंगळ्या खाल्ल्यामुळेंच केवळ कासावीस झाला होता. तो लौकर शुद्धीवर येऊन बरा झाला. पण जेफनें पाण्यांत डोकीकडून उडी घातली तेव्हां त्याच्या कपाळाला मोठी इजा झाली, तीमुळें तो बराच बेजार होऊन कित्येक दिवसपर्यंत अगदीं निपचीत पडला. तो अमळ शुद्धीवर आला तेव्हां त्याचा पहिला प्रश्न टॉमविषयीं होता. तो बरा होण्यास पुष्कळ दिवस लागले.

ह्या सगळ्या प्रकारानंतर त्या मुलाच्या खरेपणाविषयीं व आपल्या लबाड मुलाच्या नीचपणाविषयीं त्या गृहस्थाची पक्की खातरी झाली, आणि त्याच्या मनाचा असा मोठेपणा पाहून त्याजवर त्याचें अतिशयित प्रेम जडलें.

अप्रतिम शौर्य

फ्रेंचलोकांच्या लष्करांत लाटूरडीआवर्नी नांवाचा एक अतिविख्यात योद्धा होता. तो स. १७६७ त नोकरीस लागला. तो मोठा हुशार व शूर असल्याकारणानें त्याला भराभर बढती मिळाली. पण कॅप्टनच्या अमलदारीपलिकडे वाढण्याची त्याची इच्छा नसल्यामुळें तो शेवटपर्यंत ह्याच हुद्यावर राहिला. पुढें फ्रांसांत राज्यक्रांति होऊन

लोकसत्ताक राज्याची स्थापना करणारांवर आसपासची राष्ट्रं उठलीं. तेव्हां फ्रेंच लष्करांत नेपोलिअन नांवाचा परम विख्यात सेनापति पुढें येऊन त्यानें बहुतेक राष्ट्रांला अगदीं चीत करून टाकून त्यांवर आपला अमल बसविला; आणि पुढें तो स्वतः फ्रान्सचा बादशाहा झाला.

नेपोलिअनाची आस्त्रियाशीं लढाई चालली असतां, सदरील विख्यात योद्धा त्याच्या हाताखालील एका तुकडीचा कॅप्टन होता. पण ह्या वेळीं नेपोलिअनानें त्याच्या हाताखालीं आठ हजार लोक दिले होते. ह्या मोहिमेंत एके दिवशीं आवर्नी कांहीं मित्रांस भेटण्याकरितां आपल्या ठाण्यावरून गेला असतां, तेथें त्याला कळलें कीं, आस्त्रियन लोकांचे मोठें सैन्य एका पहाडांतून पुढें चाल करून येऊन फ्रेंच सैन्याचा रस्ता रोवून धरण्याच्या विचारांत आहे. ह्या पहाडांतून लहान खिंड असून तिच्या तोंडाशीं एक लहानसा किल्ला होता, त्यावर अवघे तीस सैनिक रखवालीस ठेविले होते. ह्या सैनिकांला आस्त्रियन लोक पहाडांतून वर चालून येत आहेत अशी वर्दी देण्याच्या इराद्यानें आवर्नी स्वतः तिकडे मोठ्या त्वरेनें गेला. पण किल्ल्यांत जाऊन पाहतो तों तेथले सगळे सैनिक आस्त्रियन लोकांच्या भीतीनें पळून गेले आहेत, व त्यांच्या बंदुका तेवढ्या तेथें आहेत, असें त्याला आढळून आलें. तेव्हां तो मोठ्या फिकिरींत पडला. तरी माघारी जाऊन दुसरे शिपाई ती खिंड रोखून धरण्यासाठीं पाठविण्यास मुळीं अवकाश नव्हता. ह्मणून त्यानें त्या सगळ्या बंदुका भरून नीट लावून ठेविल्या, आणि आपण स्वतः शत्रूची वाट पाहत राहिला. त्या किल्ल्याजवळची खिंड चढावाची असून फार अरुंद होती. तींतून फक्त दोन रांगा एकदम जाण्यासारख्या होत्या; आणि किल्ल्यावरून त्यांवर चांगला मारा होण्यासारखा होता. तेथें तो असा एकटा टपत बसला असतां, मध्यरात्रीच्या सुमारास त्याला शत्रूची चाऊल लागली; आणि आस्त्रियन शिपाई त्या सांकड्या खिंडींत आल्याबरोबर आवर्नीनें त्यांजवर दोन बार केले. त्याबरोबर शत्रूच्या सैन्यावरील अमलदारानें आपल्या लोकांस त्या खिंडींतून मार्गें हटण्याचा हुकूम दिला. त्याचा असा हिशोब होता कीं, किल्ल्यावरून रखवालदार रात्रीच्या वेळीं बेफाम राहिल्यास आपणांला त्या खिंडींतून निर्वेधपणें फ्रेंचांच्या मुलखांत प्रवेश करितां येऊन त्यांच्या सैन्यावर अचानक घाला घालितां येईल, व ती खिंड एकदा हस्तगत झाली ह्मणजे त्यांच्या सैन्याची त्या बाजूकडील पुढील हालचाल बंद करितां येईल. त्या किल्ल्यांतले रखवालदार आपल्या छाप्याला हरकत करण्यास तयार आहेत

असें पाहून त्या आस्त्रियन सेनापतीनें आपला हल्ला उजाडेपर्यंत तहकूब ठेविला. सूर्योदय झाल्यावर किल्ल्यावरील रखवालदारांनीं किल्ला आपल्या स्वाधीन करून द्यावा असा निरोप आस्त्रियन सेनापतीनें पाठविला. तेव्हां आवर्ती तटावर येऊन ह्मणाला: “येथील रखवालदार हा किल्ला शेवटपर्यंत लढवितील असें आपल्या सेनापतीला जाऊन सांगा.” असा जबाब मिळाल्यावर आस्त्रियन लोकांनीं एक तोफ त्या खिंडीतून वर आणून त्या किल्ल्यावर रोंखिली. ती त्यांना किल्ल्यावरील बंदुकांच्या थेट मान्यांत आणून लावावी लागली. त्याबरोबर आवर्तीनें शत्रूच्या गोलंदाजांवर बंदुका सोडण्याचा धडाका चालविला. त्या मारापुढें त्यांचा टिकाव न निघून त्याला ती तेथून लौकरच काढावी लागली. ह्या प्रयत्नांत त्यांचे पांच शिपाई मरण पावले. मग आस्त्रियन सेनापतीनें आपल्या पायदळांतील कांहीं शिपायांला किल्ल्यावर हल्ला करावयाचा हुकूम केला. त्याप्रमाणें ते पुढें येऊं लागले तेव्हां आवर्तीनें त्यांजवर बंदुका अशा नेमानें सोडिल्या कीं, त्यांच्यापैकीं बरेच ठार झाले. हे असे हल्ले त्यांनीं सगळ्या दिवसांत तीनचार वेळां केले. पण त्यांना आवर्तीच्या मारापुढें पाऊल टाकितं येईना. सूर्यास्त होईपर्यंत त्यांचे पंचेचाळीस लोक पडले. संध्याकाळ झाला तेव्हां आस्त्रियन सेनापतीनें किल्ल्यावरील रखवालदारांना किल्ला हस्तगत करून देण्याविषयीं पुनः निरोप पाठविला. ह्या वेळीं आवर्तीनें असा जबाब दिला कीं, “उजाडलें ह्मणजे किल्ला स्वाधीन करून देऊं, पण रखवालदारांला आपल्या शस्त्रांसह बिनहरकत जाऊं दिलें पाहिजे. ते आपल्या लष्करास जाऊन मिळत तोंपर्यंत त्यांच्या केशासही धक्का लागता कामा नये.” ही अट त्याला मान्य झाली.

आतां आवर्तीनें ह्या वेळीं तें ठाणें सोडण्याचा विचार केला याचें कारण असें कीं, तेवढ्या अवकाशांत फ्रेंच सैन्यानें बंदोबस्तानें राहून शत्रूशीं सामना करण्याची योग्य तजवीज केली असावी असें त्याला वाटलें. ठरल्याप्रमाणें दुसऱ्या दिवशीं प्रातःकाळीं त्यानें त्या सगळ्या बंदुका एकत्र बांधून आपल्या पाठीवर घेतल्या, आणि शत्रूचे शिपाई खिंडींत दुतर्फा उभे होते त्यांमधून तो मेटाकुटीनें चालूं लागला. तो एकटाच बाहेर पडलेला पाहून आस्त्रियन सेनापतीनें बाकीचे शिपाई बाहेर कां पडत नाहींत ह्मणून त्याला विचारलें. तेव्हां तो ह्मणाला: “सेनापतिसाहेब, किल्ल्यावर मीच एकटा होतो. त्यांत आतां दुसरा कोणी नाहीं.” सेनापतीनें पुनः विचारिलें: “काय, तूच एकटा माझ्या एवढ्या लोकांला टक्कर देऊन किल्ल्याचें रक्षण करित होतास?”

आवर्नी शांतपणे ह्यणाला: “होय, मीच तें काम केलें.” सेनापति ह्यणाला: “हें असें धाडस करण्याची बुद्धि तुला झाली तरी कशी?” त्यानें उत्तर केलें: “फ्रान्स देशाची इभ्रत राखावी ह्या बुद्धीनें मीं हें माझें कर्तव्य केलें आहे.” हें ऐकून तो सेनापति त्याच्याकडे क्षणभर मोठ्या आदरानें व कौतुकानें पाहत राहिला, आणि मग आपल्या डोकीची टोपी उचलून मोठ्या गहिंवरानें ह्यणाला: “हे शूर योद्ध्या, मी तुला सलाम करितों. तूं अत्यंत शूर वीररत्न आहेस.” नंतर त्यानें त्याच्याकडच्या त्या सगळ्या बंदुका फ्रेंचांच्या छावणींत नेऊन पोंचविण्याचा हुकूम आपल्या शिपायांला केला आणि त्याच्या शूर कृतीच्या वाखाणणीचें एक पत्र फ्रेंच सेनापतीला पाठविलें. नेपोलीअनाला आवर्नीचें हें शौर्य कळलें तेव्हां त्यानें त्याला बढतीची जागा देण्याचा विचार केला. पण त्याला ती पसंत वाटली नाहीं. पुढें हा शूर योद्धा स. १८०० त एका लढाईत पडला.

ह्या महायोद्ध्याचें चिरकाळ स्मरण रहावें ह्यणून तो ज्या पलटणींत होता तिच्या परडीच्या वेळीं शिपायांची नांवें पुकारूं लागले ह्यणजे त्याचें नांव पहिल्यानें वाचीत. तें वाचितांच एक सार्जंट पुढें येऊन सेनापतीस सलाम करून मोठ्यानें ह्याणे कीं, “कीर्तिरूप समरांगणावर पडला” ह्या रीतीनें त्याच्या शौर्याची आठवण सगळ्या शिपायांला नेहमीं होऊन त्यांच्या अंगांत स्फुरण चढे, आणि आवर्नीविषयींची पूज्यताबुद्धि त्यांच्या हृदयांत जागृत होई.

***

भाग सहावा

सत्कृत्य

एका गरीब मुलाचा चांगुलपणा

दोन मुली समुद्रतीरावर शिंपा वगैरे वेंचण्यास गेल्या होत्या. त्या नादानादानें बऱ्याच पुढें गेल्या; आणि त्यांचे खिसे शिंपांनीं भरले तेव्हां त्या माघारी परतल्या. पण तेवढ्या वेळांत भरतीचें पाणी चढून चोहींकडे पसरलें. त्यामुळें त्यांला पुढें पाऊल टाकायाला भय वाटूं लागलें. त्यांपैकीं धाकटी मुलगी होती ती तर भळभळां रडूं लागली. त्या वेळीं किनाऱ्यावर एक गरीब मुलगा उभा होता. त्यानें त्या मुलींचें संकट पाहून एकदम धाव मारून त्या लहान मुलीस उचलून घेतलें आणि थोरल्या मुलीचा हात धरून त्यांला संभाळून कोरड्या जमिनीवर आणून सोडिलें. त्यांनीं घरीं धावत जाऊन त्या मुलाचे आपणांवर कसे उपकार झाले तें आपल्या आईला सांगितलें. तेव्हां तिनें त्या मुलास चांगलें बक्षीस दिलें.

दीपगृहांतील मुलें

एकदां एका दीपगृहाचा रक्षक कांहीं जरूरीच्या जिनसा आणण्याकरितां किनाऱ्यावर गेला असतां, कांहीं वेळानें एकाएकीं मोठें वादळ झालें, आणि समुद्र पराकाष्ठेचा खवळून प्रचंड लाटा उसळूं लागल्या. त्यामुळें तो रक्षक किनाऱ्यावरच अडकून राहिला. कारण पडाव पाण्यांत लोटण्याची मुळी सोय नव्हती. संध्याकाळच्या वेळीं हें असें अरिष्ट आलें असल्यामुळें दीपगृहांतला दिवा पेटतो कसा, याची त्याला चिंता लागून राहिली. दीपगृहांत त्याची दोन लहान मुलें होती. वादळ झालें आणि काळोख पडला, तेव्हां त्यांतली मुलगी होती ती घाबरून रडूं लागली, पण तिचा भाऊ तिच्याहून अमळ जाणता होता, तो कांहीं घाबरला नाही. तो आपल्या बहिणीचें सांत्वन करून व तिला धीर देऊन वरती दिवे पेटवायाच्या ठिकाणीं घेऊन गेला आणि

ते पेटवून व त्यांत तेल घालून तिला नाना प्रकारच्या गोष्टी सांगून रिझवीत बसला. अशीं तीं मुलें सगळी रात्र दिवे राखीत बसलीं; आणि झोप आली तेव्हां तेथेंच निजून राहिलीं. उजाडल्यावर वादळ शांत झालें तेव्हां त्यांचा बाप होडीत बसून आला त्यानें मुलांस जागीं करून खाऊंपिऊं घातलें आणि त्यांनीं आपल्यामागे आपली कामगिरी चांगली बजाविली ह्मणून त्यांचे शतशः मुके घेतले.

ग्रेस डार्लिंग

इंग्लंडच्या वायव्यदिशेकडील किनाऱ्याच्या लगत्यास कांहीं लहान लहान खडकाळ बेटें आहेत. त्यांतील एका बेटावर दीपगृह बांधिलें आहे. ह्या दीपगृहाचें रक्षण करण्याच्या कामावर एक वृद्ध मनुष्य होता. तो आपल्या लहान मुलीसह त्या ठिकाणीं रहात असे एके रात्रीं मोठें वादळ होऊन एक मोठें जहाज त्यांत सापडलें. तें ह्या बेटांवर आपटून फुटलें; आणि त्याचे दोन तुकडे होऊन एक पाण्यांत बुडून गेला, आणि दुसरा खडकांत अडकून राहिला. त्यावरील नऊ मनुष्य तेवढे त्या तुकड्याला लोंबत राहिले. बाकीचे सगळे पाण्यांत बुडून मेले. सकाळीं दिवस उगवला तेव्हां त्या दीपगृहाच्या रक्षकाला तो जहाजाचा तुकडा आणि त्याला बिलगून राहिलेले नऊ माणूस दिसले. त्यांची ती अवस्थ्या पाहून तो अतिशयित हळहळला. त्याची होडी लहान असून लाटांचा व वाऱ्याचा जोर मोठा असल्यामुळें व ती वल्हवायाला दुसरा कोणी मदतगार नसल्यामुळें त्याला त्यांचा बचाव करण्यास जातां येईना, ह्याबद्दल त्याला फार वाईट वाटलें. त्याची ग्रेस डार्लिंग नांवाची मुलगी होती, तिला त्यांचा फारच कळवळा वाटून तिनें आपल्या बापास होडी लोटून त्यांच्या बचावास जाण्याचा अतिशयित आग्रह केला. ती स्वतः त्याच्याबरोबर होडीत बसून ती वल्हविण्यास तयार झाली. तरी तो तें जिवावरचें काम करण्यास धजेना. पण ती मुलगी डोळ्यांत आसवें आणून त्याला मोठ्या केविलवाण्या शब्दानी विनवू लागली. तेव्हां शेवटीं तिच्या अत्याग्रहास्तव त्यानें आपली होडी पाण्यांत लोटिली, आणि ग्रेस डार्लिंग त्याच्याबरोबर गेली. त्यांनीं मोठ्या प्रयासानें ती त्या माणसांकडे नेली. ती लहान असल्यामुळें त्याला दोन खेपा करून त्या माणसांला दीपगृहांत न्यावें लागलें. असा अनपेक्षित बचाव झाल्याबद्दल त्यांला केवढा आनंद झाला असावा याची सहज कल्पना होण्यासारखी आहे. वादळ आणखी थोडे दिवस चालल्यामुळें त्यांला किनाऱ्यास लौकर नेऊन पोंचवितां आलें नाहीं. त्यांची तेवढे दिवस त्या मुलीनें चांगली व्यवस्था ठेविली, व ते पूर्ववत् हुशार झाले.

ह्या मुलीच्या कळवळ्यामुळे व धैर्यामुळे त्यांचा असा बचाव झाल्याचें चोर्हीकडे जाहीर होऊन तिला पाहावयास मोठेमोठे लोक त्या दीपगृहांत जाऊं लागले. तिची फार गरिबी असल्यामुळे पुष्कळांनीं वर्गणी करून एक मोठी रकम तिला पारितोषिकादाखल दिली.

एका रुसाची सत्कृति

एक फ्रेंच गृहस्थ हिंवाळ्यामध्ये रशियादेशांत कांहीं कामानिमित्त जाऊन राहिला होता. हिंवाळ्यांत त्या देशांत पराकाष्ठेची थंडी पडते. त्या वेळीं सगळें अंग ऊबदार कपड्यांनीं झाकून घ्यावें लागतें. ह्या फ्रेंच गृहस्थास तेथल्या कडक हिंवाळ्याचा अनुभव नव्हता. एके दिवशीं बरफ पडून अतिशयित गारठा झाला असतां, त्याला कांहीं कामासाठीं बाहेर जावें लागलें. तेव्हां त्यानें आपलें सगळें अंग व तोंड गरम कपड्यांनीं झाकून घेऊन नाक तेवढें उघडें ठेविलें. अशा बंदोबस्तानें तो वाटेनें चालला असतां, एक रूस त्याला भेटला. त्यानें त्याला आपल्या भाषेनें तुझे नाक संभाळ ह्मणून सांगितलें. तें त्याला समजलें नाहीं. कांहीं पुढें गेल्यावर त्याला दुसरा एक रूस भेटला. तोही तेच शब्द बोलला. आणखी पुढें गेल्यावर तिसरा एक रूस त्याला भेटला. तो त्याला तेच शब्द बोलून बरफाचा एक तुकडा उचलून त्याच्या नाकावर ठेवावयास गेला. तेव्हां तें त्याचें चमत्कारिक वर्तन पाहून त्याला मोठा राग आला, व तो त्याचा हात उडवून देऊं लागला. तरी तो रूस त्याच्या नाकावर तो बरफाचा तुकडा घासण्याचा प्रयत्न करूं लागला. तेव्हां त्यानें त्याला एकदम धक्का मारून लोटून दिलें. त्याबरोबर तो दूर जाऊन पडला, इतक्यांत दुसरे दोघे रूस तेथें आले. त्यांनीं त्या फ्रेंच गृहस्थाचे दोन्ही हात घट्ट धरून त्याला खाली पाडिलें; आणि त्या कोलमडून पडलेल्या रुसानें पुनः एक बरफाचा तुकडा घेऊन त्याचें नाक जोरानें घासिलें. तेव्हां तो मोठ्यानें ओरडूं लागला व त्याला शिव्याशाप देऊं लागला. ती गडबड ऐकून जवळच्या लष्करी ठाण्यावरचा एक अमलदार तेथें आला. त्याला फ्रेंच भाषा येत होती. त्या भाषेंत तो त्याला काय झालें ह्मणून विचारूं लागला. इतक्यांत ते तिघेही रूस त्याला सोडून खुशाल चालते झाले; आणि तो अमलदारही त्याला मुळीं हटकनीना किंवा उभे करीना. हा विलक्षण प्रकार पाहून तो फ्रेंच गृहस्थ त्याला ह्मणाला: “त्यांनीं माझी अशी विटंबना केलेली तुम्ही पाहत असतां, तुम्ही मलाच काय झालें ह्मणून विचारितां, आणि त्या दांडग्या माणसांला कांहींच बोललां नाहीं,

याचें मला नवल वाटतें.” तो ह्यणाला: “बाबा, ते तुला कांहींएक अपकार करीत नव्हते. ते तुझ्या नाकाचें रक्षण करीत होते. तें उघडें पडल्यामुळें गारठून जात होतें. तें तसें कांहीं वेळ गारठत राहिलें असतें तर तें साफ गळून पडलें असतें.” इतकें तो बोलत आहे तों तिकडून एक रूस आला, तो त्या अमलदाराला म्हणाला: “तुमचे नाक गारठूं लागलें आहे, संभाळा.” त्याबरोबर तो अमलदार जवळचा एक बरफाचा तुकडा उचलून घेऊन त्यानें तो आपलें नाक घासूं लागला. हें पाहिल्यावर त्या फ्रेंच गृहस्थाची समजूत पडून त्या रुसाला धक्का मारून पाडल्याबद्दल त्याला फार वाईट वाटलें; आणि त्याची क्षमा मागून त्याला कांहींतरी इनाम द्यावें ह्यणून त्याला गांठण्यासाठीं त्याच्यामागून तो धावूं लागला. तो असा आपल्या मागून धावत येत आहे असें पाहून, तो आपणास मारावयाला येत आहे अशी त्या रुसाला भीति वाटली व तो मोठ्या वेगानें धावत सुटला. अशी त्यांची धावपळ चाललेली दुसऱ्या लोकांनीं पाहून तो रूस चोरी करून पळत आहे अशा वहिमावरून त्याला धरून ठेविलें. मग तो फ्रेंच गृहस्थ त्याच्याजवळ गेला आणि त्याच्या हातावर दहा फ्लॉरिन ठेवून त्याची क्षमा मांगू लागला. ते पैसे हातीं पडतांच तो त्याचे आभार मानून तेथून चटकन निसटला.

फ्लॉरिन्स नाइटिंगेल

ही एका श्रीमंत गृहस्थाची मुलगी होती. ती फार हुशार व चलाख असून चांगली देखणी होती. ती इटालीदेशांतल्या फ्लॉरिन्स शहरी स. १८२० त जन्मली असून तिचा विद्याभ्यास इंग्लंडांत झाला. स्त्रियांला भूषणरूप मानलेल्या सगळ्या विद्यांत व कलांत ती अल्प वयांतच निपुण झाली. तिचा स्वभाव लहानपणापासूनच मोठा प्रेमळ व मायाळू होता. आसपासच्या गरीब लोकांची विपत्ति पाहून तिला अतिशयित दया येई, आणि ती त्यांला मदत करण्यास नेहमी तयार असे. आपल्या वडिलांकडून पैसे घेऊन ते सगळे ती परोपकाराच्या कार्मी वेंची. शेजारचें एकादें माणूस आजारी पडून त्याची निगा करावयास कोणी नसलें तर त्याचा परामर्ष घेण्यास ती सर्वदा तत्पर असे. अशा रीतीनें ती मुलगी सगळ्या लोकांच्या उपयोगी पडण्यास तयार असल्यामुळें तिच्यावर त्यांचें अतिशयित प्रेम जडलें. ते तिला देवीसारखी मानूं लागले.

पुढें तिचे आईबाप मृत्यु पावून ती सगळ्या दौलतीची मालकीण झाली. कारण ती त्यांची एकुलतीएक मुलगी होती. ही अशी सगळी दौलत हातीं आल्यावर तिनें ती परोपकाराच्या कार्मी खर्चण्याचा निश्चय केला. तिच्याशीं विवाह करण्याचा प्रयत्न

कित्येकांनीं केला. पण तिनें आमरण अविवाहित राहून जनसेवा करण्यांत आयुष्य वेंचावें असा संकल्प केल्यामुळें त्यांची निराशा झाली. नाइटिंगेल बाईनें रोग्यांची शुश्रूषा करण्याची कला शिकण्याचें मनांत आणून तीसंबंधाची स्वदेशांत व दुसऱ्या देशांत जेवढी ह्मणून माहिती मिळण्याजोगी होती तेवढी मिळविली, आणि आपल्या देशांतल्या बायांस शिकवून परिचारिका तयार करण्याचा उद्योग चालविला.

पुढें स. १८५४ सालीं ब्रिटिश लोकांची रशियन लोकांशीं लढाई सुरू होऊन क्रिमिया येथें २५००० ब्रिटिश शिपाई गेले. तेथल्या घोर संग्रामांत पुष्कळ ब्रिटिश शिपाई जखमी झाले, व ब्रिटिश छावणींत अनेक प्रकारचे रोग उद्भवून शेंकडोहजारो लोक बेजार झाले. त्यांच्यासाठीं रुग्णालये केलीं, त्यांनीं चार मैल जागा व्यापिली. असा तिकडे कहर झाला तेव्हां ब्रिटिश शिपायांचे फार हाल होऊं लागले. एवढ्या लोकांस औषधोपचार करण्याची व त्यांची योग्य शुश्रूषा करण्याची मोठी पंचाईत पडूं लागली. हें भयंकर वर्तमान इंग्लंडांतल्या वर्तमानपत्रांत प्रसिद्ध होतांच नाइटिंगेलबाई त्यांच्या शुश्रूषेस जाण्यास तत्काळ सिद्ध झाली; आणि तिचें असें धैर्य व कळवळा पाहून तिच्याबरोबर आणखी बेचाळीस बाया जावयास तयार झाल्या. त्यांपैकी बऱ्याच बाया मोठ्या घराण्यांतल्या होत्या. त्या क्रिमिया येथील ब्रिटिश छावणींतल्या रुग्णालयांत शिपायांची शुश्रूषा मोठ्या उत्साहानें व आस्थेनें करूं लागल्या. सगळ्या जणी नाइटिंगेल सांगे तसें वागत. ती सगळ्या रुग्णालयांत एकसारखी रात्रंदिवस फिरत राही. रात्रीच्या वेळीं सगळे वैद्य झोपी गेले ह्मणजे ती हार्ती कंदील घेऊन सगळ्या रुग्णालयांत एकसारखी फिरे व एकंदर रोग्यांला औषधपाणी वगैरे बरोबर मिळालें कीं नाहीं तें पाही. ह्याशिवाय आणखी आजारी व जखमी शिपायांचीं पत्रें वगैरे लिहावयाचें व त्यांचा पैसाआडका त्यांच्या नातलगांकडे पाठवून देण्याचें काम ती करी. जे कोणी मरणोन्मुख होत, त्यांचें आपल्या नातलगांना कांहीं शेवटचें सांगणें असल्यास तें ती टिपून घेई. असे अविश्रांत श्रम केल्यामुळें ती तेथें बरेच दिवस आजारी पडली. तेव्हां तिला स्वदेशीं जाण्याचा वैद्यलोक आग्रह करूं लागले. पण तिनें तसें न करितां लढाई संपेपर्यंत तेथें राहून तें दयेचें व परोपकाराचें काम नेटानें, निश्चयानें व उत्साहानें केलें. तिचें पाहून तिच्याबरोबर गेलेल्या दुसऱ्या बायाही तिच्या देखरेखीखालीं मोठ्या आस्थेनें आपआपलीं कामें करीत. नाइटिंगेलबाईला सगळे शिपाई देवीसारखी पूज्य मानीत. तिचा शब्द कानीं पडला ह्मणजे ते आपलें दुखणेंखुणें विसरून जात. ते ह्मणत कीं, “तिची नुसती छाया आपणांवर पडली तर आपणांस आराम वाटतो.”

ह्याप्रमाणें तेथें दोन वर्षे सतत काम करून लढाई आटपल्यावर नाइटिंगेलबाई आपल्या बरोबरच्या बायांसहवर्तमान स्वदेशी परत आली. तेव्हां तिचें स्वागत करण्यासाठी मोठी सभा भरली; आणि तिच्या प्रीत्यर्थ फंड उभारिला, तो पांच लाख रुपये झाला. ह्या फंडाचा विनियोग तिच्या सांगण्यावरून परिचारिका तयार करण्याची एक संस्था स्थापण्याकडे केला. व्हिक्टोरिया महाराणी यांनी तिला एक रत्नखचित शिरोभूषण नजर केलें; त्याप्रमाणेंच तुर्कस्थानाच्या सुलतानानें तिला एक रत्नखचित बांगडी बक्षीस दिली.

ह्या बाईनें आपलें शेष जीवित परोपकाराच्या कामांत घालविलें. हिंदुस्थानांतील खेड्यापाड्यांतल्या व शहरांतल्या लोकांच्या आरोग्याकडे सरकारानें विशेष लक्ष पुरवावें असें तिनें लेख लिहून व इतर प्रकारीं सुचविलें. येथील लष्करांतल्या शिपायांचें आरोग्य कायम राखण्यास कोणकोणत्या गोष्टी अवश्य केल्या पाहिजेत ह्याविषयी तिनें लेख लिहिले.

एलिझाबेथ गर्नी

ही एक परोपकारी बाई इंग्लंडांत होऊन गेली. ही लहान वयांत इतर मुलींप्रमाणें अमळ हूड व अविचारी होती; व ती घरची श्रीमंत असल्यामुळें तिला छानछुकी करून लोकांत मिरवण्याचा नाद असे. पण एक सज्जन पाहुणा तिच्या बापाच्या घरीं आला. तो तेथें थोडे दिवस राहिला. त्यानें त्या मुलीस चांगला उपदेश करून सन्मार्गास लाविलें. तेव्हांपासून ती सत्कृत्यें करण्यास झटूं लागली. आपल्या आसपासच्या गरीब लोकांस ती अनेक प्रकारीं साहाय्य करूं लागली. कोणी गरीब माणूस आजारी पडलें असतां, त्याचा योग्य परामर्ष घेऊन ती त्याच्या औषधपाण्याची व्यवस्था आपल्या खर्चानें ठेवूं लागली. आपल्या घरीं एक शाळा घालून तीत साठसत्तर गरीब मुलांस ती फुकट शिकवू लागली. पुढें तिचा विवाह होऊन ती लंडनास गेली. तेथेंही तिनें आपला पूर्वक्रम चालू ठेविला. दररोज कांहीं तरी परोपकाराचें कृत्य केल्यावांचून तिला चैन पडत नसे.

लंडन येथील एका तुरुंगांत कांहीं बायका कैदी होत्या. त्यांची भयंकर हवाल तिच्या कार्नी आली. ती अशी: त्या तुरुंगांत तीनशें बायका कैदी असून त्यांला लहान कोठड्यांत सगळा वेळ अडकवून ठेवीत. कित्येकांची लहान मुलेंही त्यांच्याबरोबर तेथें असत. ह्या गुन्हेगार बायकांला कसलेंही काम सांगत नसत. त्या सगळा वेळ

आरडाओरड करण्यांत किंवा एकमेकांशीं भांडण्यांत काळ घालवीत. त्या फारच उनाड व बेशरम असत. त्यांच्या अंगावर धड वस्त्र नसे, व त्यांस आथरूणपांघरूणही नीट देत नसत. अशी त्यांची वाईट स्थिति ऐकून एलिझाबेथबाईला पराकाष्ठेचें दुःख झालें; आणि त्यांची स्थिति सुधरण्याचा साधेल तेवढा प्रयत्न करावयाचा, असा तिने संकल्प केला.

मग ती आपल्या एका मैत्रिणीस बरोबर घेऊन त्या तुरुंगांत गेली. हा तिचा मोठा अविचार आहे, तेथल्या उद्दाम बायका तिची बेअदबी करितील, अशी तिला कित्येकांनीं भीति घातली. पण ती मनास न आणून ती न्युगेट येथील तुरुंगांतल्या त्या बायकांकडे गेली. त्या वेळीं त्यांतल्या कांहीं नाचतखिदळत होत्या, कांहीं काडें खेळत बसल्या होत्या, व कांहीं जणी जमिनीवर सपसेल पडून लोळत होत्या. एलिझाबेथ आपल्या मैत्रिणीसह तेथें गेली तेव्हां त्या सगळ्या एकदम चपापून गुपचूप बसल्या. एलिझाबेथबाईनें ख्रिस्तीधर्मपुस्तक उघडून त्यांतला कांहीं भाग त्याला मधुर स्वरानें व स्पष्टपणें वाचून दाखविला; आणि सौम्य व प्रेमळ शब्दांनीं त्याला थोडासा उपदेश केला.

तो त्यांच्या मनावर ठसला असें त्यांच्या मुद्रांवरून स्पष्ट दिसलें. असा आपल्या शब्दांचा त्यांच्या मनावर इष्ट परिणाम झाला हें पाहून तिला उत्तेजन आलें; आणि ती त्या बायकांला उपदेश करायला नित्य जाऊं लागली. त्यामुळें त्यांपैकीं पुष्कळांच्या मनावर सुपरिणाम होऊन त्यांचा वृत्तीत चांगला पालट झाला.

एलिझाबेथबाई एवढेंच करून राहिली नाही. तिनें त्याला चांगली वस्त्रें आपल्या खर्चानें दिलीं; त्यांच्या आंथरूणापांघरूणाची चांगली सोय तुरुंगाच्या अधिकाऱ्यांकडून करविली; त्यांला कांहीं तरी काम देऊन त्यांत त्यांचें मन रमेसें केलें; त्यांच्या मुलांसाठीं तुरुंगांत एक शाळा घालावयास लाविली; ज्यांचा गुन्हा हलका व एकदोन खेपांचा होता, त्यांला इतरांपासून निराळ्या ठेवण्याची व्यवस्था करविली; ज्याला कसलेंच उपयुक्त काम करितां येत नसे, त्यांला एकादा दुसरा हुन्नर शिकविण्याची व्यवस्था करविली. ज्या कित्येक कैदी बायका विशेष अल्लड व उद्दाम असत, त्याला एकएकट्या गाठून त्यांच्याशीं मोठ्या ममतेनें व कळकळीनें बोलून त्यांची वृत्ति पालटण्याचा प्रयत्न ती करी. ती ज्या कांहीं सूचना करी, त्या सगळ्या सरकारी अधिकारी अमलांत आणीत. त्यामुळें तिच्या ह्या सत्कृत्याला चांगलें यश आलें.

ह्याप्रमाणें न्युगेट येथील तुरुंगांतल्या बायकांची स्थिति सुधरल्यावर ती इतर ठिकाणच्या तुरुंगांत क्रमाक्रमानें जाऊन तेथच्या कैदी बायकांची सुधारणा करूं लागली. हा असा सदुद्योग तिनें बरीच वर्षे चालवून ग्रेटब्रिटनांतील सगळ्या तुरुंगांतल्या कैदी बायकांची स्थिति सुधारण्याचें सुयश संपादिलें; आणि तिचा लौकिक चोहोंकडे पसरला. मोठमोठ्या श्रीमंत बाया व गृहस्थ तिला ह्या सत्कार्यासाठीं द्रव्यादिकांची मदत मोठ्या आनंदांनें करूं लागले. तिचें वजन सरकारी अधिकाऱ्यांकडे मोठें असे. त्यामुळें तिला कोठल्याही तुरुंगांत इष्ट दिसे तेवढी सुधारणा करविण्यास मुळीं अडचण पडत नसे.

ह्या अशा तिच्या सत्कृत्याचा लौकिक तिसऱ्या जॉर्जराजाच्या राणीच्या कार्नी गेला, तेव्हां तिनें तिला भेटून तिचा गौरव केला. परराष्ट्रांतल्या लोकांमध्येही तिचा लौकिक होऊन तेथले सरकारी अधिकारी आपल्या देशांतल्या तुरुंगांत सुधारणा करण्याच्या कार्मी तिची मसलत विचारूं लागले. एके समर्या प्रशियाचा राजा इंग्लंडांत आला तेव्हां त्यानें एलिझाबेथबाईची भेट घेऊन तिच्याबरोबर तो न्युगेट येथील तुरुंगांची व्यवस्था पाहावयास गेला. या राजाच्या मनांत तिच्याविषयी एवढी आदरबुद्धि उत्पन्न झाली कीं, तो तिच्या घरीं जाऊन तिच्याबरोबर एकाद्या जवळच्या नातलगाप्रमाणें बोलत बसला व तिच्या मेजावर तिच्याबरोबर चहा प्याला. ही परोपकारी बाई आपल्या या सत्कृत्यांत आमरण रत राहून स. १८४५ त मरण पावली.

***

भाग सातवा

धैर्य

वामनमूर्ति राजा

फ्रान्सदेशाचा पेपिननामा एक राजा होता. तो फारच ठेंगणा होता, ह्याणून त्याला वामनमूर्ति ह्याणत; आणि त्याचे सरदार ह्याबद्दल त्याची थड्या करीत. हा राजा एके दिवशी सिंह व बैल यांची झोंबी पाहावयास बसला होता. सिंह बैलावर झडप घालून त्याला आतां ठार मारणार इतक्यांत हा राजा आपल्या सरदारांस ह्याणाला: “ह्या पशूंची झोंबी सोडविण्यास किंवा ह्या दोघांला ठार मारण्यास तुमच्यापैकीं कोणी पुढें होतो काय?” ह्या त्याच्या प्रश्नाचें होय असें उत्तर देण्याची कोणाला, छाती होईना. तेव्हां राजा स्वतः रमण्यांत उडी टाकून त्या सिंहाच्या अंगावर नीट चालून गेला, आणि त्याची गर्दन तरवारीच्या एका वारासरशीं त्यानें छाटून टाकिली आणि दुसऱ्या वारानें त्या बैलाचें डोकें उडविलें. ह्याप्रमाणें आपल्या अंगचें अचाट धैर्य दाखवून तो आपल्या आसनावर येऊन मुकाट्यानें बसला.

रशिअन सेनापतीचें धैर्य

कांहीं वर्षापूर्वीं रशिअन व तुर्क लोकांचें युद्ध चाललें असतां एका मोठ्या लढाईंत एका रशिअन सेनापतीच्या पायाला जबर जखम झाली. तेव्हां त्याला उचलून छावणींत नेलें तेथें वैद्यांनीं त्याची जखम तपासून पाहून पाय कापून काढिल्यावांचून गति नाही असें ठरविलें. तें ऐकून त्या सेनापतीच्या मित्रांला फार वाईट वाटलें; आणि त्याचा एक विश्वासू नोकर होता, तो तर स्फुंदूनस्फुंदून रडूं लागला. त्याच्या मनाची अशी अवस्था पाहून तो सेनापति ह्याणाला: “अरे, यांत खेद तो कसला करावयाचा? ह्यांनंतर तुला एक बूट कमी साफ करावयाचा पडेल. एवढे तुजें काम नाही का कमी होणार?” त्या सेनापतीनें पुष्कळ लढाया मारिल्या असून, समरांगणांत त्याला अनेक जखमा लागल्या होत्या. अशा कसलेल्या वीराला असल्या प्रसंगाचें कांहींच वाटूं नये हें स्वाभाविक आहे.

शूर कामकरी

बेल्जमदेशांतील एका गांवांतल्या देवालयाच्या उंच शिखरावर विजेची तार लावावयाची होती. उंच इमारतींवर वीज पडावयास आली असतां, ती लोखंडी तारेवरून खाली जमिनींत यावी ह्यासाठी ही योजना करितात. ही तार लावावयाचें काम दोघां माणसांला सांगितलें असून ते त्या इमारतीच्या शिखरापर्यंत चढले होते. तेथें तार अडकविण्यासाठी एका माणसाला दुसऱ्याच्या खांद्यावर उभें रहावें लागलें. असा चढून तो काम करीत असतां, त्याच्या जवळचें वितळलेलें शिसें खालच्या मनुष्याच्या हातावर पडलें. त्यामुळें त्याला पराकाष्ठेची वेदना होऊं लागली. त्याच्या हाताचें मांस अगदीं हाडापर्यंत जळत गेलें. तथापि तो यत्किंचित्ही हालला नाहीं. तो थोडासा जर डगमगला असता तर त्याच्या खांद्यावरचा तो सोबती खालीं साठसत्तर हात पडून तत्काळ प्राणास मुकला असता. ह्यासाठी त्यानें मोठ्या विलक्षण धैर्यानें ती असह्य वेदना कांहीं वेळ सोशिली. मग त्याचा तो सोबती हळूच खालीं उतरून सुरक्षित जागीं उभा राहिला.

शूर मुलगी

एक जर्मन मुलगी एका इंग्रज गृहस्थाच्या घरीं नोकरीस होती. ती एके दिवशीं आपल्या धन्याचें नऊ महिन्यांचें एक मूल घेऊन एका बागेंत फिरावयास गेली होती. मूल कडेवर वागवूनवागवून ती थकल्यामुळें तिनें तें थोडा वेळ चारीवर ठेविलें. इतक्यांत एका गरुडानें त्या मुलावर झेंप घातली. त्याबरोबर त्या मुलीनें धावत येऊन आपल्या अंगावरची शाल त्या पक्ष्यावर घातली. त्यामुळें त्याला त्या मुलास आपल्या गर्वीत धरितां आलें नाहीं, व तेथून उडून जातांही आलें नाहीं. मग तिनें त्या पक्ष्याला शालीखाली मजबूत धरून ठेविलें. तो सुटून जाण्यासाठीं पराकाष्ठेची धडपड करूं लागला. पण तिनें त्याचें कांहींएक चालूं दिलें नाहीं. इतक्यांत दुसऱ्या माणसांनीं तेथें धावत येऊन त्या पक्ष्याला धरून ठेविलें. अशा त्या बळकट पक्ष्याशीं झोंबी घेत असतां त्या मुलीस बरीच दुखापत झाली. तिनें आपल्या ताब्यांतल्या मुलाचा ह्याप्रमाणें मोठ्या धैर्यानें बचाव केला, ह्याबद्दल तिच्या धन्यानें तिला चांगलें बक्षीस दिलें.

धीट मुलगा

नेल्सन नामेकरून ब्रिटिश आरमाराचा एक अतिविख्यात सेनापति होऊन गेला. त्याची बाळपणची एक गोष्ट सांगतात. ती अशी: तो एकदां आपल्या आजीला भेटायाला गेला होता. त्याला तिने थोडे दिवस आपल्या घरी ठेवून घेतले. तो एके दिवशीं फिरतफिरत कोठच्या कोठे निघून गेला. तो कोठें दिसेनासा झाला तेव्हां त्याला शोधायाला घरांतलीं माणसें चोहोंकडे गेलीं. त्यांला तो एका मोठ्या ओहळाच्या काठावर उभा राहिलेला आढळला. त्यांनीं त्याला तेधून घरीं आणिलें. तेव्हां त्या ओहळावर तूं कां उभा होतास, असें आजीनें त्याला विचारिलें. तो ह्मणाला: “तो ओहळ मोठ्या वेगानें वाहत होता. त्यांत उतरून अलिकडे येणें कठीण होतें, ह्मणून तो वाहून जाईपर्यंत मी तेथें उभा रहाणार होतों.” ती ह्मणाली: “अरे, पण रात्र झाली म्हणजे श्वापदे आपणाला खातील असें भय तुझ्या मनांत आलें नाहीं काय?” तो ह्मणाला: “आजी, भय कसलें असतें ग? मला तर तें अजून कोठें पाहावयास मिळालें नाहीं.”

पडघमवाला मुलगा

आयर्लंडांतील कांहीं लोकांनीं बंड केलें, तें मोडण्याच्या कामावर कांहीं ब्रिटिश सैन्य गेलें. त्याच्या निरनिराळ्या तुकड्या होऊन त्या बंडखोरांला रानावनांतून हुडकून काढू लागल्या. अशा एका तुकडींतले लोक एके जागीं छावणी करून बंडवाल्यांच्या मागावर गेले असतां, कांहीं बंडवाले त्यांच्या पश्चात छावणींत शिरून त्यांची चीजवस्त सांपडली तेवढी घेऊन गेले. त्या गर्दींत त्यांनीं एका पडघम वाजविणाऱ्या मुलास पकडून नेले. ते पहाडांत आपल्या ठिकाणी जाऊन लुटींत सांपडलेल्या खाण्यापिण्याच्या जिनसांवर यथेच्छ ताव मारून रंगांत आले, आणि त्या पडघमवाल्या मुलास पडघम वाजवून आपणांस करमणूक करावयास सांगू लागले. पण तो मुलगा कांहीं केल्या ऐकेना. ते फारच जिकीर करूं लागले तेव्हां तो त्यांस मोठ्या धीटपणानें ह्मणाला: “हा पडघम आमच्या राजाचा आहे. हा कांहीं त्याच्यावर उठलेल्या लोकांच्या करमणुकीसाठीं नाहीं.” असें ह्मणून त्यानें तो तत्काळ फोडून टाकिला.

पिसाळलेला कुत्रा

फ्रान्सदेशांतल्या एका शहरांतला एक कोष्टी संध्याकाळीं आपल्या कामावरून घरीं येत असतां, वाटेंत त्याला एक पिसाळलेला कुत्रा आढळला. तो मोठा शिकारी कुत्रा होता. त्यानें अनेक माणसांला इजा केली होती. त्याला पाहून लोक सैरावैरा पळत. तो ह्या कोष्ट्याच्या अंगावर चालून आला. तेव्हां त्यानें न घाबरता त्या पशूला मोठ्या जोरानें जागच्याजागीं धरून ठेविलें. कुत्र्यानें सुटून जाण्यासाठीं त्याला चावे घेतले. पण त्याला त्यानें सोडिलें नाहीं. अशी त्याशीं झटापट करित असतां, तो लोकांला हाका मारून सांगूं लागला कीं, “कुन्हाड आणून ह्याचें डोकें फोडा. मी ह्याला मजबूत धरून ठेवितों.” पण तसें करण्याचा कोणालाही धीर होईना. शेवटीं दोन घोडेस्वार त्या वाटेनें आले, त्यांनीं आपल्या हातांतल्या काठ्यांनीं त्या कुत्र्याला बडवून ठार केलें. ह्या झटापटींत त्या कोष्ट्याला त्या कुत्र्यानें चौदा ठिकाणीं चावे घेतले. मग त्याला रुग्णालयांत नेऊन त्या जखमांवर लागलींच शस्त्रप्रयोग केले; आणि विषप्रतिकाराचे योग्य उपाय योजिले. त्यांच्यायोगानें तो कांहीं दिवसांनीं बरा झाला.

खलाश्यांचा बचाव

सनबीम नांवाचें एक जहाज पृथ्वीपर्यटन करून स्कॉटलंडांतील एका खाडींत येऊन राहिलें असतां, त्यांत बसून पर्यटन करणारा सर टॉमस ब्रासी याचा मुलगा आणि कांहीं खलाशी एक मोठी होडी घेऊन किनाऱ्याकडे जावयास गेले. त्या वेळीं समुद्राला तुफान होऊन मोठाल्या लाटा उसळत होत्या. त्यांमुळें होडीचा एक भाग उखळून तीत पाणी भरूं लागलें. हें संकट पाहून ब्रासीच्या मुलानें आपल्या अंगांतला अंगरखा काढिला, आणि आपल्या सोबत्यांलाही तसेंच करावयास सांगितलें. मग ज्यांला पोहतां येत नव्हतें, त्यांच्या हातांत एकएक वल्हें देऊन ठेविलें. कांहीं वेळानें होडीत पाणी भरून ती बुडाली. तेव्हां ते सगळे पाण्यांत पडून पोहूं लागले. त्यांपैकीं एका खलाश्याच्या हातचें वल्हें त्या घाईत जाऊन तो गटंगळ्या खाऊं लागला. त्याचें तें संकट पाहून ब्रासीच्या मुलानें त्याच्याकडे पोहत जाऊन आपल्या हातचें वल्हें त्याला दिलें, आणि त्या प्रचंड लाटांच्या तडाक्यांत त्याला बराच वेळ सावरून धरिलें. एवढ्या अवकाशांत त्यांच्या बचावासाठीं दुसरी होडी रवाना झाली. तीत बसून ते किनाऱ्यावर गेले. अशा संकटाच्या वेळीं त्या तरुण पुरुषानें शांतपणा व धैर्य प्रकट केलें ह्मणून त्या सगळ्यांचा बचाव झाला.

शूर मुलगा

एक मुलगा आपल्या लहान बहिणीबरोबर रस्त्यांत खेळत असतां, कांहीं माणसांची हाकआरोळी त्याच्या कार्नी आली. त्याबरोबर तो दचकून मार्गें वळून पाहूं लागला, तों तीं माणसें एका पिसाळलेल्या कुत्र्याच्या मार्गें लागलीं आहेत असें त्याला दिसलें; आणि तो चवताळलेला प्राणी त्याच्याकडे मोठ्या वेगानें धावत येत आहे असें पाहून तो घाबरला. पण आपल्या लहान बहिणीस तेथेंच सोडून पळून जावें हें त्याला बरोबर न वाटून त्यानें आपल्या अंगांतली लोकरीची बंडी काढिली, आणि ती आपल्या हातासभोंवतीं गुंडाळून त्या कुत्र्यासमोर तो धरिला. तेव्हां तो कुत्रा त्याजवर झडप घालून त्याला चावे घेऊं लागला. इतक्यांत त्याच्या पाठीस लागलेलीं माणसें तेथें आलीं; आणि त्यांनीं त्याला काठ्यांनीं बडवून ठार केलें. त्या शूर मुलाच्या हाताला त्याचे दांत मुळीं लागले नाहीत. कारण त्यासभोंवतीं बंडीचें जाड वेष्टन होतें. “तूं असें धाडस केलें त्यापेक्षां तूं येथून पळून कां गेला नाहीस?” असें तेथें जमलेल्या माणसांनीं त्याला पुसलें. तेव्हां तो ह्मणाला: “मी पळून गेलों असतों, पण माझ्या ह्या लहान बहिणीस माझ्याबरोबर पळतां आलें नसतें, आणि कुत्र्यानें हिच्यावर झडप घातली असती.”

शूर बेलदार

स्पेनदेशांत तांब्याच्या मोठ्या खाणी आहेत. त्यांतल्या एका खाणींत उतरण्यासाठीं मोठें विवर पाडण्याच्या कामावर कित्येक बेलदार ह्मणजे खाण खणणारे ठेविले होते. ते खडकांला सुरंग लावीत होते. त्यांतल्या तिघांनी सुरंगासाठीं खडकांला जागजागीं भोंकें पाडून त्यांत दारू भरिली, आणि एक जण खालीं सरबत्ती द्यावयासाठीं राहिला, व दोघे वरच्या दालनांत चढून गेले. खालीं राहिलेल्या माणसानें सुरंगांला जोडलेल्या सगळ्या दोऱ्या पेटवून आपणाला वर ओढून घेण्याचा इशारा वरल्या सोबत्यांला केला. त्याबरोबर रहाटाला लाविलेला दोर ते ओढूं लागले. तो बराच वर आल्यावर त्याचा हात अकस्मात् सुटून तो खाली पन्नास फुटींवर पडला. त्यामुळें त्याला मोठी दुखापत होऊन तो बहुतेक बेशुद्ध झाला; आणि तो खालीं अगदीं सुरंगाजवळ जाऊन पडला. त्याची ती अवस्था पाहून रहाटावरील एक माणूस दातांत मोठी सुरी धरून लागोलाग सांखळीच्या शिडीवरून खालीं गेला; तेथें त्यानें प्रथम सुरंगांच्या पेटविलेल्या सगळ्या दोऱ्या चटकन तोडून टाकिल्या. ही सावधगिरी घेण्याचें कारण उघडच होतें

कीं, त्यांतला एकादा सुरंग उडाला असता तर त्या दोघांचाही तेथल्यातेथे चुराडा झाला असता. नंतर त्या दुखापत झालेल्या माणसाला वर आणून त्यांनी योग्य उपचारांची योजना केली. त्यांमुळे तो लौकरच बरा झाला.

मुलगा आणि लांडगा

एका शेतकऱ्याचा मुलगा जवळच्या गावांत कांहीं कामासाठी गेला होता. तेथे दिवस मावळून रात्र झाली तेव्हां तो घरीं यावयास निघाला. ती चांदणी रात्र असल्यामुळे त्याला माळावरून एकटें जाण्याची भीति वाटली नाही. तो असा चालला असतां, वाटेत एक मोठा कुत्रा बसल्याचा भास होऊन तो बेधडक त्याच्या जवळून जाऊं लागला. तेव्हां तो कुत्रा नसून मोठा लांडगा आहे असें त्याच्या लक्षांत आले. तो क्रूर प्राणी त्याच्यावर झडप घालाच्या अगदीं बेतांत होता. इतक्यांत तो पटकन जमिनीवर उपडा पडून मेल्यासारखा निश्चल राहिला. लांडगा त्याच्याकडे हळूच येऊन त्याला हुंगूं लागला आणि शेवटीं त्याच्या खांद्यांवर आपले पुढले पंजे ठेवून बारकाईनें पाहूं लागला. ही संधि पाहून त्या शूर मुलानें त्याचे ते पंजे चटकन घट्ट धरून आपल्या खांद्यावरून ओढून घेतले आणि आपल्या डोक्याचा नेटावा त्याच्या गळ्याला देऊन त्याचें मुसकूट मुळीं हालेनासें केलें. असा त्याला गच्च धरून तो मग मोठ्या प्रयासानें वर उठला आणि त्याला पाठीवर तसाच धरून आपल्या घरापर्यंत जेमतेम गेला. घरापाशीं पोंचल्यावर त्यानें आपल्या बापास हाका मारून ह्मटले: “बाबा, बाबा, जीवंत लांडगा माझ्या पाठीवर आहे. दार उघडून बाहेर या आणि आपले कुत्रे सोडा.” हे शब्द ऐकतांच बाप बाहेर आला, आणि कुत्र्यांला सोडून मुलाच्या मदतीला धावला. कुत्रे जवळ आल्यावर त्या मुलानें त्या लांडग्याला झटकन उडवून दिलें. तेव्हां कुत्र्यांनीं त्याला अडविलें, आणि बापानें गोळी घालून त्याला ठार केलें.

धीट मुलगी

फ्रान्सांतल्या एका अरण्याच्या सीमेवरील एका खेड्यांत हिंवाळ्याच्या दिवसांत लांडग्यांचा मोठा उपद्रव होऊं लागला. अशा समयी तेथल्या झोंपडीत संध्याकाळच्या वेळीं दोन मुलें एकटीं होती. त्यांची आई कांहीं कामासाठीं बाहेर गेली होती. त्या मुलांपैकीं एक मुलगी अकरा वर्षांची होती, आणि मुलगा सातआठ वर्षांचा होता ती एक प्रवास भाकरी वगैरे ऊन करीत होती, तिचा वास बाहेर फिरत असलेल्या एका लांडगीला लागून ती आपल्या पिलांसकट त्या झोंपडींत शिरली, आणि थेट त्या

मुलीकडे आली. तेव्हां जवळ एक मोठे लाकूड होते तें तिनें उचलून त्या लांडगीच्या कपाळावर मारिलें, त्याबरोबर ती ओरडत मागे पळाली. पण तिचें एक पोर आपल्या भावावर उडी घालाय्यास पाहत आहे, व तो कपाटाला टेकून थरथर कांपत आहे, असें पाहून ती त्याच्याकडे चटदिशीं धावत गेली, आणि त्याला तिनें लाकडाचा एक टोला देऊन आपल्या भावाला कपाटांत ढकलून तें चांगले बंद करून घेतलें. ती अशी गुंतली असतां ती लांडगी आपल्या पोराचें केंकावणें ऐकून मागे आली, आणि तिनें त्या मुलीवर झडप घालून तिची नरडी फोडिली. त्यांच्या झोंपडींतली आरडाओरड ऐकून शेजारची माणसे काय झालें ह्मणून पाहावयास आलीं. पण तीं वेळेवर न आल्यामुळे त्या शूर मुलीचा घात झाला. मग त्यांनीं त्या मुलास फडताळांतून बाहेर काढिलें. हा मुलगा पुढें मोठ्या योग्यतेस चढून मोठ्या प्रख्यातीस आला. तो आपल्या ह्या बहिणीचें शौर्य आणि उपकार आमरण विसरला नाही.

इराणच्या राजाचें धैर्य

इराणावर मुसलमानांनीं अनेक स्वाऱ्या करून शेवटीं तेथें आपली सत्ता स्थापित केली. शेवटल्या स्वारींत त्यांनीं इराणच्या राजाला बंदिवान केलें. शत्रूच्या शिपायांचा त्याच्या सभोवती सक्त पहारा बसला; आणि कांहीं वेळानें ते आपला प्राण घेण्यास चुकणार नाहीत अशी त्या राजाची खातरी झाली. त्या वेळीं तो ह्मणाला: “मला पराकाष्ठेची तहान लागली आहे. अशा अवस्थेंत माझा आतां अंत व्हावयाचा आहे. तरी मला प्रथम थोडें पाणी प्यावयाला द्या आणि मग माझें काय करणार तें करा. त्याला मी अगदीं तयार आहे.” ते त्याचे शब्द ऐकून एकांनें त्याला पाण्याचा पेला आणून दिला. तो तोंडास लावण्यापूर्वीं त्याकडे तो थोडा वेळ पाहत राहिला. तें पाहून मुसलमानांचा मुख्य सेनापति खलीफ जवळ होता, तो त्याला ह्मणाला: “हे राजा, त्या पाण्याकडे तूं असा पाहत कां राहिला आहेस? त्यांत विष कालविलें आहे असा तुला वहीम वाटतो काय? असली दगाबाजी आमचे मुसलमान वीर कधीं करीत नसतात. तर तूं आपली तहान यथेच्छ भागीव. ती भागवीपर्यंत तुला कोणी हात लावीत नाहीत. मग मात्र तुझा अंत लागलीच होणार आहे.” हे त्या खलिफाचे शब्द कानीं पडतांच त्या राजानें तो पेला जमिनीवर झुगारून दिला, आणि तें पाणी रेतीवर पडून तत्काळ जिरून गेलें. मग तो खलिफास ह्मणाला: “तूं ह्मणालास कीं, तें पाणी पिईपर्यंत माझा प्राण तूं घेणार नाहीस. तर आतां तें जमिनीवर सांडलेलें पाणी त्या पेल्यांत भरून

देण्याविषयी तू आपल्या चाकरांला हुकूम कर.” ही त्याची कृति पाहून व बोलणें ऐकून तो खलीफ चकित झाला आणि मोठ्या विचारांत पडला. पण लागलीच ह्याणाला: “मी उच्चारिलेले शब्द कधीही खोटे ठरूं नयेत हें रास्त आहे. तर ह्या राजाला दुसऱ्या पेल्यांत पाणी आणून द्या.” त्याप्रमाणें त्याच्या लोकांनीं दुसरा पेला आणिला तेव्हां तो खलीफ म्हणाला: “हे राजा, मी पहिल्यानें ह्मटलें होतें कीं, पाणी पिऊन मरण्यास सिद्ध हो. पण आतां ह्याणतों कीं, हें पाणी पिऊन तूं बिनधोक जीवंत रहा.”

धीट बाई

इंग्लंडच्या पहिल्या जेम्स राजाची आई मेरी ही स्कॉटलंडचा पांचवा जेम्स राजा याची मुलगी व इंग्लंडच्या आठव्या हेन्री राजाची नात होय. ही आपल्या बापाच्या मागून स्कॉटलंडदेशाची राणी झाली. हिला इंग्लंडच्या एलिझाबेथ राणीच्या कारस्थानामुळे दुराचाराच्या आरोपावरून स्कॉटिश सरदारांनीं ठार मारिलें. ह्या स्कॉटिश राणीच्या पदरीं मागरिट नांवाची एक बाई होती. मेरी मेल्यानंतर ह्या बाईच्या कुटुंबाला मोठी विपत्ति भोगावी लागली. ती सहन न होऊन तिने एलिझाबेथ राणीचा वध करण्याचा निश्चय केला, आणि पुरुषवेष धारण करून ती एलिझाबेथ राणीच्या दरबारांत आली. त्या वेळीं तिने आपल्या झग्यांत दोन पिस्तुलें लपवून आणिलीं होती. संधि साधून ती राणी जवळ गेली असतां, त्या गडबडीत तिच्या झग्यांतलें एक पिस्तुल खालीं पडलें. त्याबरोबर तिला पकडून राणीसमोर आणिले. तेव्हां तिनें आपला उद्देश धीटपणानें कबूल केला. असा बेत करण्याचें कारण राणीनें तिला विचारिलें असतां, तिनें ह्मटलें: “तुही हा प्रश्न मला राणीच्या नात्यानें करित आहां कीं न्यायाधीशाच्या नात्यानें, तें पहिल्यानें मला सांगाल तर मी खरें काय तें स्पष्टपणें सांगेन.” एलिझाबेथ ह्याणाली: “मी राणीच्या नात्यानें हा प्रश्न विचारित आहे.” हें ऐकून ती ह्याणाली: “तर मग, तुहीं मला ह्याबद्दल क्षमा केली पाहिजे.” राणीने विचारिलें: “तूं माझा खून करण्याचा पुनः प्रयत्न करणार नाहीस ह्याबद्दल तूं काय खातरी देतेस?” ती ह्याणाली: “अशा अटीवर मला तुही क्षमा करणार तर त्यांत कांहीं अर्थ नाही. अशी अट घालणें ह्याणजे न्यायाधीशाप्रमाणें वागणे होय.” हे तिचे शब्द ऐकून राणीनें तिला तत्काळ क्षमा केली आणि आपल्या तैनातीच्या नोकरांकडे वळून ह्मटलें: “मी आज तीस वर्षे राणी आहे. पण माझ्यासमोर असें स्पष्टपणें कोणी बोलल्याचें मला आठवत नाही.”

अप्रतिम धैर्य

स्पेन व ग्रेटब्रिटन यांमध्ये युद्ध सुरू होऊन ब्रिटिश आरमाराने स्पेनदेशाच्या समुद्रकिनाऱ्यावरील एका किल्ल्यावर हल्ला केला. ह्या आरमारांत हेक्टर नांवाचे एक लढाऊ जहाज होते. त्यावर टॉम नावाचा एक तरुण मुलगा नुकताच नोकरीस लागला होता. सदरील किल्ल्यावर ब्रिटिश आरमाराचा हल्ला सुरू झाला तेव्हां शत्रूने किल्ल्यांतून तोफांचा भडिमार मोठ्या निकराने चालविला. टॉम अगदी नवीन असून त्याला लढाईचा अनुभव हा पहिलाच होता. तरी तो जात्याच मोठा शूर होता. तो ह्या वेळीं मुळीं घाबरला नाही. त्याला इकडून तिकडे निरोप पोंचविण्याचे काम सांगत. ते तो मोठ्या त्वरेने व हुशारीने करी. असा तो एकदां वरल्या तक्तपोशीवरून धावत चालला असतां, एक कुलपी गाळा पडलेला त्याने पाहिला. तो धुमसत असून त्याचा लौकरच स्फोट होणार होता. तो गोळा जेथे पडला होता, तेथे जवळच एकदोन तोफा असून त्यांच्या आसपास बरेच शिपाई उभे होते. त्यांनी तो गोळा पाहिला नव्हता. थोड्या अंतरावर त्या सैनिकांचा कॅप्टन होता. त्याच्या दृष्टीस तो गोळा पडतांच तो एकदम दचकून मार्गे सरला. ज्या गोलंदाजांजवळ तो गोळा पडला होता, त्यांला तेथून दूर होण्यास सांगण्याचे सुद्धा अवधान त्याला राहिले नाही. टॉमने तो गोळा पाहतांच बिलकूल न डगमगतां तो दोन्ही हातांनी मोठा जोर करून उचलिला आणि चटदिशीं पाण्यांत फेकून दिला. ही त्याची अचाट कृति पाहून त्या कॅप्टनाला पराकाष्ठेचे आश्चर्य वाटले. तो मुलगा तेथून लागलीच आपले काम करण्यासाठी धावत जाऊं लागला. तेव्हां त्या कॅप्टनाने त्याच्या हाताला धरून हटले: “अरे भल्या मुला, तूं आतां काय केले तें तुला कळले काय?” तो हसून हणाला: “मीं एक कुलपी गोळा फुकट घालविला हेंच कीं नाही?” कॅप्टन हणाला: “अरे, तुझ्या ह्या अचाट शूर कृतीच्या योगाने ह्या बाजूच्या सगळ्या माणसांचे जीव वांचले आहेत.”

खरें धैर्य

विलायतेतील एका शाळेतल्या कांहीं मुलांस वर्ग चालला असतां शीळ घालण्याची वाईट खोड लागली होती. तीमुळे त्यांच्या शिक्षकाला फार त्रास होऊं लागला. ह्यापून त्याने अशी ताकीद दिली कीं, जो कोणी शीळ घालतांना आढळेल, त्याला पांच छड्या मिळतील. ही अशी माराची दहशत पडल्यामुळे कोणीही शीळ घालीनासा झाला. असा तो वर्ग अगदीं शांत झाला असतां, एके दिवशीं एकाएकीं मोठी शीळ

ऐकू आली. त्याबरोबर सगळे मुलगे दचकून चोहोंकडे पाहू लागले; आणि तो शिक्षक हा गुन्हा करणारा कोण असावा हें पाहू लागला. पण त्याला कोणीच आढळना. तेव्हां त्या वर्गातल्या एका विशेष उनाड मुलावर त्या गुन्ह्याचा आरोप लादून त्याला शिक्षा करण्यास, तो तयार झाला. तो मुलगा आपण शीळ घातली नाही असें निक्षून सांगू लागला. पण तो लबाड असल्यामुळे त्याचें म्हणणे शिक्षकाला खरें वाटलें नाहीं. ह्याप्रमाणें त्या मुलास तो शिक्षा करणार इतक्यांत एक नऊ वर्षांचा मुलगा पुढें येऊन ह्मणाला: “त्याला तुझी शिक्षा करूं नका. शीळ मीं घातली, त्यानें घातली नाही. मीं पाटीवर गणित करीत असतां कांहीं आकडे चुकून पुसले. तेव्हां मला भान न राहून मी चटदर्शी शीळ घातली. ती मीं मुद्दाम घातली नाही. तरी त्याबद्दल मला शिक्षा करा.” असें ह्मणून त्यानें आपला हात पुढें केला.

हें त्या मुलाचें बोलणें ऐकून शिक्षकानें त्याचा हात मोठ्या प्रेमानें धरून ह्मटलें: “तूं ह्या वेळीं फार चांगली गोष्ट केली. तूं जें कांहीं सांगितलें, त्याबद्दल कोणीही संशय घेणार नाही. शीळ कांहीं तूं मुद्दाम घातली नाही ह्याविषयी मला खातरी वाटते. माझ्या बाळा, तूं अशा उत्तम रीतीनें वर्तन केलें असल्याकारणानें तुला शिक्षा करावयास माझा हात वाहत नाही.” ह्याप्रमाणें त्या खऱ्या व शूर मुलाची तारीफ शिक्षकानें केलेली पाहून वर्गातल्या सगळ्या मुलांस त्या आपल्या संवगड्याचा मोठा अभिमान वाटला.

एका इंग्रज गृहस्थाचें विलक्षण धैर्य

आपल्या देशांतल्या कांहीं लोकांनीं ब्रिटिश सरकाराविरुद्ध बंड करून जिकडेतिकडे धामधूम सुरू झाली असतां, बांदानामक एका शहरांतले इंग्रज गृहस्थ जवळपासचे लोक आपल्यावर उठून आपला नाश करण्यास प्रवृत्त होणार असें कळतांच तेथून पळून गेले. त्यांच्यापैकीं एक जण तेथल्या राजाच्या पदरी न्यायमंसोबा करण्याच्या कामावर होता, तो तेवढा बाकीच्यांबरोबर पळून गेला नाही. लोकांच्या गडबडीची कुणकुण त्याच्या कार्नी येतांच तो थेट राजाच्या वाड्यांत जाऊन हा काय प्रकार आहे ह्मणून त्याला विचारू लागला. तो राजा वरकरणी इंग्रजांशी स्नेहभाव दाखवी, परंतु आतून तो त्यांचा द्वेष करी. हा इंग्रज न्यायाधीश त्या राजाशी दरबारांत बोलत बसला असतां, वाड्याच्या बाहेर पुष्कळ बंडखोर लोक जमून गोंगाट करूं लागले. त्याबरोबर वाड्यांतले सगळे चाकरप्यादे जागच्याजागी स्तब्ध उभे राहिले; आणि राजा किंचित्

हसल्यासारखे करून त्या इंग्रज गृहस्थाकडे पाहू लागला. त्याबरोबर त्याच्या कपटाविषयी त्याची खातरी होऊन, त्याने त्या राजाच्या गरदनीला चटकन हात घालून त्याच्या मस्तकावर पिस्तुल रोखून धरिले आणि, “मला निघून जाण्यासाठी एकादी गाडी लौकर तयार होण्याजोगी आहे काय?” असे जवळच्या चाकरांस विचारिले. त्या घाबरलेल्या चाकरांनी “होय, आहे” असे उत्तर दिले. तेव्हां त्याने त्या राजाला आपल्याबरोबर बाहेर पडावयास सांगितले आणि त्याच्या गळ्याला हात होता तसाच घट्ट धरून त्याला वाड्याबाहेर आणिले. त्या राजाची ती दशा पाहतांच बाहेर जमलेल्या लोकांच्या आरोळ्या एकदम बंद झाल्या, आणि त्या इंग्रज गृहस्थाचे ते धाडस पाहून ते अगदी थक्क होऊन गेले.

मग त्याने राजाला हटले: “माझी यांनी कोणत्याही प्रकारे बेअदबी केली किंवा मला मारण्यासाठी हात उचलिला की तुझा प्राण गेलाच ह्मणून समज.” असा धाक घालून त्याला त्याने आपल्याबरोबर गाडीत बसविले; आणि ती भरधांव काढून तो तेथून निसटला. ह्याप्रमाणे शहरापासून बारा मैल गेल्यावर तेथे एक घोडा त्याने आपल्यासाठी तयार ठेवायास सांगितले होते, त्यावर तो बसला व त्या राजाला सलाम करून निघून गेला.

एका मुलाचे धैर्य

गांवढ्यांतल्या एका घरांत एक लहान मुलगा आपला दुसऱ्या दिवसाचा अभ्यास करित संध्याकाळच्या वेळी बसला असता, त्याला खिडकी पार्शी टांगलेल्या पिंजऱ्यांतल्या मैनेचे ओरडणे ऐकू आले. तेव्हां ती अशी एकदम कां ओरडली ह्मणून तो जागचा उठून पिंजऱ्याकडे पाहू लागला, तों एका माणसाचे डोके बारीच्यावर आलेले त्याच्या नजरेस पडले. त्याबरोबर तो कोणीतरी चोर आहे असे त्याला वाटले. त्या वेळी त्याचा बाप कांहीं कामानिमित्त घोड्यावर बसून दूर गेला होता. घरांतला चाकर शहरांत कांहीं जिनसा आणायला गेला होता. त्याची आई तेवढी घरांत होती. पण ती आजारी व अशक्त होऊन बिछान्याला खिळली होती; आणि शेजारी हाक ओरड एकू जाई इतके जवळ कोणाचेही घर नव्हते. धावत जाऊन कोणाला कळवावे, तर घरांत आई एकटी पडते. अशा पेंचांत तो मुलगा सांपडला. तेव्हां आतां काय करावे अशा विचारांत तो होता, इतक्यांत बाहेर रस्त्यावरून एक गाडी जात होती तिचा आवाज त्याच्या कानी पडला. त्या बरोबर एका कागदावर “आमच्या घरांत चोर शिरला आहे;

मदत करायास धावत या.” असे शब्द लिहून तो पुढले दार गुपचूप उघडून रस्त्यावर धावत गेला आणि तो कागद त्या गाडीवानाच्या हातीं देऊन हळूच ह्मणाला: “हा जवळच्या पोलीसचौकीवर नेऊन द्या. संकट मोठें बिकट आहे. गाडी साधेल तेवढी जलद हाकून जा.” अशी व्यवस्था करून तो पुनः घरांत येऊन आपल्या जागीं स्वस्थपणें वाचीत बसला. गाडीवानानें ती चिठ्ठी वाचून पाहिली, त्यावरून कांहीं तरी खराच घात आहे असें वाटून त्यानें गाडी मोठ्या वेगानें हाकून पोलीसचौकीपाशीं नेली आणि पोलिसांच्या हातांत ती चिठ्ठी देऊन त्याला त्या घराकडे धावत जावयाला सांगितलें. तें संकट ऐकून ते पोलिस शिपाई त्या घराकडे आले, आणि तो चोर घरांत शिरून कांहीं माल लांबविण्याच्या बेतांत होता, इतक्यांत त्याला त्यांनीं पकडून त्याच्या मुसक्या बांधिल्या.

कांहीं वेळानें त्या मुलाचा बाप घरीं आला, तेव्हां आपल्या मुलानें मोठें धैर्य व प्रसंगावधान दाखविल्याबद्दल त्याला अतिशयित समाधान वाटलें; आणि तो त्याला शाबासकी देऊं लागला. पण तो मुलगा ह्मणाला: “बाबा, ह्याबद्दल मला शाबासकी देऊं नका. आमच्या मैनेला ती द्या.”

एका शिक्षक बाईंचें धैर्य

उत्तरअमेरिकेंत रॉकीपर्वताच्या पायथ्याशी एक गांव आहे, तेथल्या शाळेंत एक मुलगी जात असे. तिचें एक हरिणाचें पाडस होतें. तें तिच्या मागून कधीकधी शाळेपर्यंत जाई, आणि मुलगी शाळेंत गेल्यावर तें बाहेर खेळतबागडत राही. एके दिवशीं हें पाडस बागडतांबागडतां थकून शाळेच्या दाराशीं उनांत शेकत पडलें. इतक्यात एक पहाडी सिंह तेथें येऊन त्या पाडसाच्या अंगावर आपला पंजा ठेवून शाळेंतल्या मुलांकडे पाहूं लागला. त्याचें तें भयंकर तोंड व डोळे पाहून सगळ्या मुलांनीं किंकाळ्या मारिल्या. त्यांच्या वर्गावर एक तरुण मुलगी शिकवायाला होती. तीही भयभीत होऊन फिक्री पडली. सगळीं मुलें एका कोपऱ्यात एकमेकांला खेटून बसलीं. ती शिक्षक मुलगी धैर्य न सोडितां त्या मुलांचा बचाव कसा करावा याचा विचार करूं लागली. तेव्हां तिची नजर भिंतीला टांगलेल्या एका बंदुकीकडे गेली. ती बंदूक काढून घ्यावयास तिला तो सिंह दबा धरून बसला होता त्या बाजूला जावें लागलें. तरी ती धीर करून व त्या सिंहाच्या डोळ्यांकडे आपले डोळे एकसारखे लावून ती बंदूक काढावयाला गेली. तिची हालचाल तो उग्र पशु एकसारखा पाहत होता. बंदूक तिनें खालीं

काढिली, पण तीत बार भरला नव्हता. काडतुसें टेबलाच्या खणांत होती. तीं काढण्यासाठी ती पुनः माघारीं गेली. तेव्हां सिंह गुरगुर करीत तिच्या मागून गेला, आणि टेबलाच्या दुसऱ्या बाजूला दबा धरून तिच्यावर उडी टाकायास पाहूं लागला. इतक्यांत तिनें बंदुकींत काडतूस भरून तिचें तोंड त्या पशूच्या कानशिलाजवळ नेऊन दोन्ही चाप ओढिले. त्याबरोबर त्याचें डोकें छिन्नभिन्न होऊन तो तेथें तत्काळ मरून पडला; आणि त्या मुलीच्या छातीस बंदुकीचा मोठा धक्का लागून ती बेशुद्ध होऊन उताणी पडली.

ह्याप्रमाणें संकटनिवारण होतांच तीं मुलें शाळेबाहेर पडून गांवांत धावत गेलीं; आणि त्यांनीं शाळेंत घडलेली हकिकत लोकांनां सांगितली. ती ऐकून कांहीं लोक शाळेकडे धावत आले; आणि त्यांनीं त्या शिक्षक मुलीस सावध करून तिच्या घरीं उचलून नेले. तिच्या मागोमाग तें सिंहाचें प्रेत चालविलें. तिला अशी नेत असतां शाळेंतलीं सगळीं मुलें व गांवांतली इतर माणसें तिचा जयजयकार करीत चाललीं होती. अशा रीतीनें त्या मुलीनें धैर्य प्रगट केलें. ह्मणून त्या मुलांचे प्राण वांचले. त्याबद्दल त्या मुलांचे आईबाप तिचे किती उपकारी झाले असतील बरें!

एका बाईचें धैर्य

इंग्लंडांतल्या एका डोंगरी प्रदेशांत एक गृहस्थ रहात असे. त्याच्या घरांत त्याच्या दोन दासी व एक चाकर एवढीच माणसें होती. एके दिवशीं त्याला एका दूरच्या गांवीं जावें लागलें. जातांना त्यानें आपल्या चाकरास सांगितलें कीं, “मी परत येइतोंपर्यंत घर सोडून कोठेंही जाऊं नको.” पण धनी गेल्यावर तो चाकर संध्याकाळच्या सुमारास बाहेर निघून गेला. त्या दासींनीं आपणांला एकट्या टाकून जाऊं नको ह्मणून त्याला पुष्कळ विनवून सांगितलें, तें त्यानें मुळीं ऐकिलें नाहीं. याप्रमाणें त्या दोघी जणी घरांत रात्रीच्या एकट्या असतां, कोणी माणूस येऊन दार ठोकूं लागला. तेव्हां एका दासीनें बाहेर कोण आहे ह्मणून आतून विचारिलें. तो माणूस ह्मणाला: “मी तुझ्या धन्याचा मित्र आहे. मी थंडीत व वादळांत सापडून अगदीं गारटून गेलों आहे. मला रात्रीचीरात्र आसरा दे.” हे त्याचे केविलवाणे शब्द ऐकून तिनें दार उघडिलें, आणि त्याला आंत शेंगडीपाशीं बसवून त्याचा घोडा तबेल्यांत नेऊन बांधिला. मग तिनें त्याला घरांत कांहीं होतें तें खायाला घालून निजावयाची खोली दाखविली. तीत तो जाऊन निजल्यावर, त्याच्या अंगातला झगा भिजला होता तो वाळण्यासाठीं

शेगडीसमोर अडकवून ठेवावयास ती गेली. तो ती उचलून लागली तों तो हाताला फार जड लागला. त्यावरून ती तो चाचपून पाहून लागली. तेव्हां त्याच्या खिशांत पिस्तुलें व दारें पोखरण्याचें एक आऊत अशीं तिच्या हातास लागलीं. त्याबरोबर तिला त्या पाहुण्याचा वहीम आला. तो कोणीतरी अट्टल चोर असावा अशी तिची तत्काळ खातरी झाली; आणि त्याच्या खोलीचें दार बाहेरून दोरीनें गच्च बांधून ठेवून व तीं पिस्तुलें काढून घेऊन ती गुपचूप आपल्या खोलींत जाऊन बसली. बरीच रात्र उलटल्यावर एक माणूस खिडकीपाशीं येऊन त्या आंतल्या माणसाला हळूच हाक मारून लागला. त्याचा शब्द ऐकतांच तिनें बारीपाशीं जाऊन त्याच्या मस्तकावर एक पिस्तुल झाडून त्याला ठार केलें. पिस्तुलाचा आवाज ऐकितांच तो खोलींतला चोर बाहेर पडण्याचा यत्न करून लागला. तेव्हां ती धीट बाई त्याला ह्मणाली: “तुला आपला प्राण हवा असला तर खोलींतून बाहेर पडण्याची खटपट करून नको.” असा त्याला धाक घालून ती दारापाशीं दुसरें पिस्तुल घेऊन उभी राहिली; आणि आपल्या बरोबरच्या दासीला तिनें मदतीकरितां बाहेर पाठवून दिलें. त्यांच्यावरचें तें संकट ऐकून शेजारचे लोक तेथें धावत आले. त्यांनीं त्या चोराच्या मुसक्या बांधिल्या, आणि बारीखालीं पिस्तुल लागून पडलेल्या माणसाला ते पाहून लागलें, तों तो त्या गृहस्थाचा बाहेर निघून गेलेला चाकर आहे असें त्याला आढळून आलें.

ह्या बाईनें असा धीटपणा व इमानीपणा दाखविल्यामुळें तिच्या धन्याला मोठा संतोष झाला आणि त्यानें तिच्याशीं विवाह केला.

शूर बाया

उत्तरअमेरिकेंत ब्रिटिश लोकांनीं पहिल्यानें वसाहती केल्या तेव्हां त्यांला तेथल्या रानटी लोकांपासून वारंवार उपद्रव होत असे. त्यांच्याशीं त्यांला कर्धीकर्धी घोर युद्धें करावीं लागत. केन्टकी नांवाच्या संस्थानांतल्या ब्रिटिश लोकांच्या कांहीं बायकांच्या शौर्याची एक गोष्ट सांगतात ती अशी:-

ह्या वसाहतींतल्या लोकांवर रानटी लोकांचे हल्ले आले ह्मणजे ते एका किल्ल्यांत जाऊन रहात असत. ह्या किल्ल्यावर त्यांचे कांहीं लढाऊ लोक नेहमीं ठेविले असत. ह्या वसाहतवाल्यांवर एके समर्थी रानटी लोकांचा मोठा हल्ला झाला असतां, सगळे युरोपियन लोक ह्या किल्ल्यांत जाऊन राहिले. पण त्या वेळीं तेथले लढाऊ लोक दुसऱ्या एका वसाहतीवर असाच हल्ला आल्याकारणानें तिच्या बचावासाठीं निघून

गेले होते. तरी तेथे जमलेल्या लोकांनी किल्ला लढविण्याचा निश्चय केला, आणि ते रानटी लोकांवर गोळीबार करू लागले. रानटी लोकांपैकी थोडे असामी किल्ल्यासमोर गेले असून बाकीचे मोठ्या जमावाने जवळच्या रानांत दबा धरून बसले होते. हे असे थोडे लोक पुढे येण्याचा उद्देश असा होता कीं, त्यांचा थोडा जमाव पाहून वसाहतवाले त्यांच्या अंगावर बेलाशक चालून यावे, आणि मग त्यांच्यावर मोठ्या जमावाने घाला घालावा. पण ही त्यांची युक्ति फुकट गेली. असल्या गुलकावणीस ते फसले नाहीत. ते किल्ला सोडून बाहेर पडले नाहीत. अशा रीतीने ते त्या रानटी लोकांशी लढत असतां किल्ल्यांत पाण्याचा पुरवठा मुळीं नसल्यामुळे त्यांची मोठी पंचाईत झाली. किल्ल्याबाहेर कांहीं अंतरावर रानांत एक झरा होता, तेथून त्यांला पाणी मिळण्याजोगें होतें. पण बाहेर रानटी लोकांचा गराडा पडला असल्याकारणाने त्या झऱ्यापर्यंत जाण्याची सोय नव्हती. तेव्हां वसाहतवाल्यांच्या बायकांनी त्या झऱ्यावरून पाणी आणण्याचा निश्चय केला; आणि पाण्याची भांडी घेऊन त्या किल्ल्याच्या मागच्या दरवाज्याने बाहेर पडल्या. त्या वेळीं रानांत आसपास पुष्कळ रानटी लोक लपून बसले होते. त्यांच्या देखत जाऊन त्या झऱ्याचे पाणी आणावयाचे होतें. पण त्या बायका मुळीं डगमगल्या नाहीत. आसपास रानटी लोक दबा धरून बसले आहेत हें आपल्या जसे काय गांवीही नाही, असे त्या आपल्या हालचालीवरून दाखवीत चालल्या. त्या नेहमीच्या रिवाजाप्रमाणेंच पाणी आणावयास चालल्या आहेत, असे त्यांच्या चालण्याबोलण्यावरून दिसलें. ह्या वेळीं त्यांनीं शत्रु जवळ कोठेंतरी आहे हें आपणांस ठाऊक आहे असें आपल्या चालचर्येवरून यत्किंचित् दाखविलें असतें तर त्या प्राणांस मुकल्या असत्या. अशा रीतीने रानटी लोकांच्या मनांत जरासुद्धां संशय उत्पन्न होऊं न देतां त्या शूर बायांनी आपलीं भांडी त्या झऱ्यावर सावकाश भरून किल्ल्यांत नेलीं. ह्याप्रमाणें त्यांनीं ऐन आणीबाणीच्या वेळीं धैर्य प्रकट केलें ह्यापून किल्ल्यांतील लोकांची पाण्यासंबंधाची ददात मिटून त्यांला शत्रूंशीं टक्कर देतां आली व स्वतांचा बचाव करितां आला.

एका मुलाची युक्ति

एके समर्थी इंग्रज व फ्रेंच यांच्यामध्ये लढाई चालली असतां, इंग्रजांचें एक व्यापारी जहाज अमेरिकेस चाललें होतें. त्यावर तोफा बंदुका वगैरे कांहीं नसल्यामुळें त्याला शत्रूपासून आपला बचाव करितां येण्याजोगा नव्हता. ह्या जहाजाच्या मार्गे फ्रेंचांचें एक लढाऊ जहाज लागलें. त्याच्या तडाक्यांतून सुटण्याचा साधेल तेवढा

प्रयत्न इंग्रज कप्तानानें केला. पण फ्रेंच जहाज मोठें वेगवान असल्यामुळें त्यानें त्याला लौकरच गांठिलें. तेव्हां आतां शत्रूच्या स्वाधीन झाल्यावांचून दुसरी गति नाही असें पाहून त्या कप्तानानें खालीं आपल्या खोलींत जाऊन कागदपत्रांची वगैरे तयारी चालविली. त्याच्या जहाजावर एक तरुण मुलगा नुकताच नोकरीस लागला होता. तो तें संकट जाणून त्या कप्तानाच्या मागोमाग गेला, आणि ह्मणाला: “आपल्या जहाजाचा बचाव करण्याचा कांहीं उपाय राहिला नाही काय?” कप्तान ह्मणाला: “कांहींएक उपाय नाही. आतां आपणांस शत्रूच्या स्वाधीन झालें पाहिजे.” हे त्याचे निराशेचे शब्द ऐकून तो मुलगा लागलीच वरल्या तक्तपोशीवर आला आणि सगळ्या खलाश्यांला आपल्याजवळ बोलावून ह्मणाला: “आमच्या कप्तानानें शत्रूच्या स्वाधीन होण्याचें ठरविलें आहे. तथापि मी सांगतों त्याप्रमाणें तुम्ही वागण्यास तयार व्हाल तर आपल्या जहाजाचा कदाचित् बचाव होऊन आपण शत्रूला जिंकू.” हें त्या शूर व धीट मुलाचें ह्मणणें सगळ्यांनीं मान्य केलें; आणि कोणती युक्ति योजण्याचा आपला इरादा आहे तें त्यानें त्यांला कळविलें. तेव्हां तर त्याला विशेषच हुरूप आला. इतक्यांत फ्रेंच तारूं त्या जहाजाला येऊन बिलगलें; आणि आपणांस अशी नामी लूट मिळाल्याबद्दल फ्रेंच खलाश्यांला मोठा हर्ष होऊन त्या सगळ्यांनीं इंग्रज जहाजावर पटापट उड्या टाकिल्या. त्यांनीं तसें करितांच त्या मुलानें आपल्या सगळ्या खलाश्यांना शत्रूच्या तारवावर चढण्याचा इशारा केला. त्यासरशी ते सगळे त्यावर गेले, आणि आडकविलेल्या दोऱ्या त्यांनीं चटकन सोडवून तें सुटे केलें; आणि तें अमळ दूर नेऊन त्या मुलानें फ्रेंचखलाश्यांना असें सांगितलें कीं, “आमचें जहाज मुकाट्यानें आमच्या मागून चालवा; नाही तर प्राणांस मुकाल.” अशी धमकी घालून सगळे इंग्रज खलाशी फ्रेंचांच्या बंदुका वगैरे घेऊन तयार झाले, आणि तोफा भरून ठेविल्या होत्या त्याला सरबत्ती देण्याच्या तयारीनें राहिले. हा असा पेंच पाहून त्या फ्रेंचाला तें जहाज त्यांच्यामागून मुकाट्यानें न्यावें लागलें. इंग्रजांनीं तें जवळच्या बंदरांत नेले, आणि जे त्यांला पकडावयास आले होते, त्यांलाच कैद करून ठेवावयास लाविलें.

ह्या तरुण मुलाच्या अशा अलौकिक धैर्याची व युक्तिमत्तेची तारीफ झाली; आणि त्याला ब्रिटिश आरमारामध्ये चांगली जागा मिळाली. तेथें त्याच्या अंगचे धैर्यशौर्यादि गुण चांगले कसास लागून त्याला भराभर बढती मिळत गेली; आणि तो लौकरच आरमारावरचा मुख्य सेनापति झाला. तो सर चार्लस वेजर ह्या नांवानें पुढें प्रसिद्धीस आला.

बाबरबादशाहाचा थोरपणा

मुसलमान लोकांची दिल्ली येथील गादी हस्तगत करून मोंगलांची पादशाही स्थापना करणारा योद्धा बाबर याने हिंदुस्थानांतल्या हजारों हिंदु लोकांना युद्धांत जेर करून त्यांचीं राज्ये व स्वातंत्र्य हीं हरण केलीं. तेव्हां ते लोक त्याच्या नाशाचे उपाय योजूं लागले. एका हिंदु योद्ध्यानें त्याचा खून करण्याचें मनांत आणिलें, आणि आपल्या अंगांतल्या झग्यांत कट्यार छपवून तो दिल्ली येथील रस्त्यांवरून त्याला पाहत हिंडूं लागला. बाबर आपल्या राजधानींत वेष पालटून लोकांच्या व्यवहारांसंबंधानें माहिती मिळविण्यासाठी हिंडत असतो, असें त्या योद्ध्याला कळलें होतें. ह्मणून रस्त्यांतून त्याला पाहत तो फिरत होता. असा तो चालला असतां एक हत्ती सुटून रस्त्यांतून धावूं लागला. तो फार चवताळला असल्यामुळें त्याला पकडण्याचें धैर्य कोणालाही होईना. रस्त्यांतले लोक घाबरून पळाले. इतरांबरोबर हा योद्धाही एका घराआड झाला.

ह्याप्रमाणें सगळ्या लोकांची धांदल उडाली असतां, एक लहान मूल एकटेंच रस्त्यांत राहिलें; आणि हत्ती त्या वाटेनें आला ह्मणजे त्याच्या पायांखालीं तें मिळेल अशी पक्की खातरी वाटूं लागली. पण तें मूल अंत्यजाचें असल्यामुळें त्याला शिवून उचलून बाजूस ठेवण्याची बुद्धि कोणालाही होईना. इतक्यांत हत्ती अगदीं जवळ आला. त्याबरोबर एक मनुष्य त्या मुलाकडे चटदिशीं धावत गेला आणि त्याला उचलून रस्त्याच्या बाजूस झाला. ह्या मनुष्यानें त्या मुलास आणून त्या योद्ध्याच्या शेजारी ठेविलें. त्या घाईत त्याच्या डोकीचें पागोटें उडालें. त्याबरोबर त्या योद्ध्यानें त्याला ओळखिलें; आणि ज्याचा खून करावयास तो इतके दिवस टपला होता, तोच हा थोर पुरुष अशी त्याची खातरी होतांच तो त्याच्या पायांवर पडून ह्मणाला: “राजाधिराज, ही कट्यार घेऊन माझी गरदन छाटा. मी तुमचा खून करण्याच्या उद्देशानें तुझाला शोधीत होतो. पण प्राण घेण्यापेक्षा प्राणाचें रक्षण करणें विशेष पुण्याईचें आहे.” बादशाहा प्रथम त्या नवख्या मनुष्याला पाहून चकित झाला, पण त्याचा मनोदय ताडून लागलीच हसून ह्मणाला: “भाई, तूं ह्मणतोस तें अगदीं खरें आहे. कोणाच्या प्राणांचा नाश करण्यापेक्षां त्यांचा बचाव करणें विशेष थोरपणाचें आहे, हें मलाही मान्य आहे. तर तूं आपलें जीवित मला अर्पण केलें आहे, त्याचा मी स्वीकार करितों. तूं इतःपर माझ्या नोकरांत आपलें जीवित वेंचावें ह्मणजे झालें.

माझ्या रक्षणासाठी राजवाड्यांत शिपाई ठेविले आहेत, त्यांमध्ये राहून तूं माझी नोकरी कर." बाबरचे हे शब्द ऐकून त्या योद्ध्याला अतिशयित गहिवर आला, आणि त्याचे डोळे आसवांनी भरले. हा योद्धा बाबराच्या लष्करांत मोठ्या योग्यतेस चढला, व त्यानें अनेक युद्धप्रसंगी त्याच्या प्राणाचें रक्षण अतिशयित शौर्यानें केलें.

शिपाई आणि सर्प

मद्रासेंतील ब्रिटिश पलटणींतला एक शिपाई मोठा दारूबाज होता. तो एकदां दारू पिऊन परडीला गेल्यावरून त्याला आठ दिवसांची सजा झाली; आणि त्याला एका लहान कोठडीत कोंडून ठेविलें. तेथें तो असा अडकून पडला असतां, एके दिवशीं रात्री त्याला कांहीं आवाज ऐकू आला. तेव्हां, त्या खोलींत हवा येण्यासाठी भोक होतें तें रात्रीचें बंद करून घेतलें नव्हतें, त्याची त्याला आठवण झाली. पण तें अंधारांत चाचपडत जाऊन शोधून काढून बंद करण्यांत आतां कांहीं हाशील नाहीं असें वाटून तो जागच्या जागी निजून राहिला. तो सर्प असावा असें त्याला वाटलें. पण त्याला आपलें सगळें अंग पांघरूणांत लपेटून घेण्याची सोय नव्हती. कारण त्यानें आपला बुरणूस दारूसारी विकिला होता. त्यामुळें त्याचे पाय उघडे पडले होते. थोड्या वेळानें त्याच्या पायांस कांहीं थंड लागलें. त्यावरून तो सर्प आहे अशी त्याची पक्की खातरी झाली. मग आपलें अंग मुळीं हालवायाचें नाहीं असा निर्धार करून तो जागच्या जागी दगडासारखा निश्चल पडून राहिला. तो सर्प त्याच्या पायावर चढून सगळ्या अंगावरून सरपटत डोकीपर्यंत आला आणि तेथून माघारी वळून त्याच्या पायांकडे गेला. असा तो त्याच्या अंगावर खालींवर दोन वेळां फिरला तरी तो मुळीं हलला नाहीं. अमळ अंग हालविलें असतें तर तो सर्प दंश करिता हें त्याला ठाऊक होतें. त्या सर्पानें ह्या प्रमाणें त्याच्या अंगावरून दोन वेळां खालींवर जाऊन शेवटीं त्याच्या डोकीजवळ वेटाळें केलें. असा तो त्याला अगदीं लागून पडल्यामुळें त्या शिपायाला सर्व रात्रभर उताणा पडून रहावें लागलें. आपलें अंग जरासुद्धां हालविण्याचा धीर त्याला झाला नाहीं. सकाळीं दिसूं लागलें तेव्हां त्यानें प्रथम हळूच डोळे उघडून जिकडेतिकडे पाहिलें; आणि तो सर्प कोठें दिसेना हें पाहून तो आपल्या बिछान्यावरून पटकन उठला आणि खोलींतला कोनकोपरा शोधून पाहूं लागला. पण तो त्याला कोठेंच दिसेना. मग तो कदाचित् आपल्या उशीखालीं असा तर्क करून तो तेथें पडलेला एक मोठा दगड घेऊन उशीपाशीं आला; आणि उशी दाबितांच त्यानें आपलें डोके बाहेर काढिलें. तें त्यानें चांगले ठेंचून त्याचा प्राण घेतला. प्रहर दिवस उलटल्यावर

त्याला न्यहारी आणून दिली. त्या वेळीं दार उघडलें तेव्हां त्यानें तो मेलेला सर्प उचलून बाहेर फेकून दिला. त्याला न्यहारी आणून देणाऱ्या अमलदारानें त्याला त्यासंबंधाची हकिकत विचारिली. त्यावरून त्यानें आपल्यावरच्या संकटाचें त्याला निरूपण केलें. तें ऐकून तो अमलदार चकित झाला, आणि त्यानें ती गोष्ट आपल्या पलटणीच्या मुख्य अधिकाऱ्याला सांगितली. ती ऐकून त्या वरिष्ठ अमलदाराला त्या शिपायाच्या धैर्याचें व मनोनिग्रहाचें मोठें चोज वाटलें; आणि त्यानें त्याची बाकीची शिक्षा रद्द करून त्याला मोकळें केलें.

एका तरुण मुलीचें अलौकिक धैर्य

अमेरिकेंत ओहायओनदीच्या तीरापार्शी एक किल्ला होता. त्यांत ब्रिटिश वसाहतवाल्यांचे बेचाळीस मनुष्य रखवालीस ठेविले होते. ते तेथें आपल्या बायकामुलांसह रहात असत. त्या किल्ल्यावर १७७७ सालीं तेथल्या मूळच्या रानटी लोकांच्या एका मोठ्या टोळीनें अकस्मात् हल्ला केला. ह्या टोळींत पांचशें माणूस होते. ह्या किल्ल्यांतील तीस असामीला त्या टोळीनें किल्ल्याबाहेर एकाएकीं गाढून त्यांची कत्तल उडविली; आणि किल्ल्यास वेढा दिला. तेव्हा अर्थात् आंतील अवघ्या बारा मनुष्यांला किल्ल्याचें रक्षण करण्यास झटणे प्राप्त झालें. तो शत्रूच्या स्वाधीन करून दिला असता तर त्यांचे व त्यांच्या बायकामुलांचे प्राण वांचणें शक्य नव्हतें. ह्याणून अखेरपर्यंत किल्ला लढविण्याचा त्या शूर माणसांनीं निश्चय केला, आणि ते शत्रूवर आंतून गोळ्यांचा भडिमार करूं लागले. पण थोड्याच अवकाशांत किल्ल्यांतली सगळी दारू खलास झाली. तेव्हां आतां काय करावें हा पेंच आला. त्यांचा नायक ह्याणाला: “किल्ल्याबाहेरील एका घरांत दारू भरून ठेविली; ती मिळेल तरच आपणांस कांहीं वेळ तग धरून रहातां येईल व पण, ती आणावयास तुमच्यापैकीं कोणाला पाठवायास माझें मन घेत नाहीं. कारण जो कोणी किल्ल्याबाहेर पडेल, तो परत सुरक्षित येण्याची बिलकूल आशा नाहीं.” हे त्याचे निराशेचे शब्द ऐकून त्यांतले तिघेचौघे दारू आणायला जाण्यास सिद्ध झाले. तें काम एका माणसाकडून होण्याजोगें असल्यामुळें त्यांतल्या कोणास पाठवावें याचा त्या नायकाला विचार पडला. ते चौघेही आपणांला पाठविण्याविषयीं आग्रह धरून बसले. इतक्यांत एक तरुण सतराठरा वर्षांची मुलगी पुढें येऊन ह्याणाली: “तुम्ही कोणीच त्या कामगिरीवर जाऊं नका. मी ती करण्यास तयार आहे. तुझी अवघे बारा पुरुष आहां. तुमच्यांतला कोणीही अशा

आणीबाणीच्या प्रसंगी शत्रूच्या तडाक्यांत सांपडून प्राणास मुक्तां कामा नये. मला त्यांनीं ठार मारिलें तर कांहींएक नुकसान होणार नाही.” हें तिचें ह्मणणें अर्थात् कोणासही, कबूल होईना; व तिचे आईबापही तिला असलें धाडस न करण्याविषयी सांगूं लागले. पण त्या मुलीनें फारच हट्ट धरिला, आणि ती त्यांतल्या एकाही पुरुषाला जाऊं देईना. तेव्हां निरुपाय होऊन त्यांनीं तिला जाऊं दिलें. ती किल्ल्याचा दरवाजा उघडून मोठ्या धीटपणानें व त्वरेनें जाऊं लागली. तिला त्या रानटी लोकांनीं पाहिलें, पण तिच्यावर तीर वगैरे सोडण्याची बुद्धि एकालाही झाली नाही. तिने त्या घरांत जाऊन बरीच दारू काढून आपल्या कमरेस तिचा बोजा बांधिला; आणि पुनः मोठ्या वेगानें ती मार्गें परतली. परत येतांना तिच्या कमरेला कसला तरी बोजा आहे हें पाहून त्या रानटी लोकांला वहीम आला, आणि त्यांनीं तिच्यावर तीर सोडिले. पण त्यांतला एकही तिला लागला नाही, व ती बिलकूल घाबरली नाही. ह्याप्रमाणें त्या मुलीच्या अप्रतिम धैर्यामुळें त्यांला दारू मिळून तो किल्ला बाहेरून कुमक येईपर्यंत लढवितां आला.

बर्कनहेड तारवावरील शिपाई

हें ब्रिटिश लढाऊ जहाज कांहीं सैन्य घेऊन स. १८५२ सालीं आलंगोवाउपसागरांत चाललें होतें. ह्या जहाजांत एकंदर ६३० माणसें होती. त्यांपैकी १३२ असामी जहाजावरचे खलाशी होते; आणि काहीं शिपायांचीं बायकामुलें होती. हें जहाज डेंजर नांवाच्या भूशिरापाशीं पाण्याखालच्या खडकांवर लागून फुटलें, आणि त्यांत भराभर पाणी शिरायाला लागलें. तेव्हां त्यावरील सैन्याचा मुख्य अमलदार कर्नल सेटन यानें आपल्या हाताखालच्या अमलदारांला असा हुकूम केला कीं, त्यांनीं शिपायांला कवचांत ठेवून कांहींएक गडबड करूं देऊं नये आणि जहाजाच्या कप्तानाला सगळ्या प्रकारची मदत करण्यास सर्वांनीं सगळा वेळ तयार असावें. ह्याप्रमाणें व्यवस्था केल्यावर त्यांतल्या साठ शिपायांला पाणी भरत होतें तें उपसायाला लाविले, कांहीं असामींला जहाजावरच्या होड्या पाण्यांत लोटायाला सांगितलें, कांहीं जणांला जहाजावर घोडे होते ते पाण्यांत लोटून देऊन जहाजावरचें ओझें हलकें करावयास हुकूम केला. ह्याशिवाय आणखी कित्येकांला कप्तान सांगेल ती कामगिरी करण्याची ताकीद दिली. हीं सगळीं कामें त्या शिपायांनीं बिनबोभाट केलीं. कोणीं यत्किंचित्ही गडबड किंवा धांदल केली नाही. ते जहाज थोड्या वेळानें साफ फुटून त्याचे दोन तुकडे झाले. तेव्हां पहिल्यानें त्यावरील

सगळ्या बायकांमुलांस होड्यांत उतरून किनाऱ्यास लावावें असा अमलदारांनीं हुकूम केला. त्या हुकमाप्रमाणें मुकाट्यानें शिपायांनीं बायकांमुलांस होड्यांत उतरिलें. त्यामुळें होड्यांची भरताड होऊन त्यांत पुरुष उतरण्याची सोय राहिली नाही. तेव्हां कांहीं शिपाई ह्याणू लागले कीं, ज्याला पोहतां येत असेल त्यांनीं पाण्यांत उड्या टाकून त्या होड्यांला धरून किनारा गांठावा. पण असें केल्यानें होड्या उलटून बायकांमुलांचा नाश होण्याची भीती आहे असें त्या अमलदारांनीं निश्चून सांगितल्यावरून दोनतीन शिपाई खेरीज करून दुसऱ्या कोणीही तसें केलें नाही. त्या होड्या किनाऱ्यास जाऊन लागण्याची मोठीच पंचाईत झाली. कारण त्या वेळीं भरतीची ताण असून लाटा मोठमोठ्या उसळत होत्या. यास्तव त्या होड्या किनाऱ्यास लावण्यास सोईची जागा पाहण्यासाठी त्याला पाण्यांत बरेच तास रखडावे लागलें. ह्याप्रमाणें त्या होड्या परत येण्याची आशा खुंटली; आणि जहाजाच्या त्या शकलांवर जीवंत रहाणे निखालस अशक्य झाल्या कारणानें त्यावरील माणसांनीं तुळ्या, फळ्या, वल्हीं वगैरे जें जें कांहीं हातास लागलें, तें घेऊन पाण्यांत उड्या टाकिल्या. त्यांपैकीं जे चांगले पोहणारे होते ते किनाऱ्यावर गेले. कित्येकांस सुसरींनीं खाल्लें; पुष्कळसे बुडून मेले. असा त्या लोकांवर गहजब गुदरला असतां त्यांच्या मदतीला एक जहाज तेथें आलें, आणि त्यानें सांपडले तेवढे शिपाई व खलाशी आणि त्या होड्यांत रखडत असलेली बायकांमुलें वर घेतलीं. हें जहाज त्यांच्या मदतीला आल्यामुळे एकंदर १९२ माणसें बचावलीं. बाकीच्या सगळ्यांला जलसमाधि मिळाली. ह्या अशा अतिघोर प्रसंगीं त्या शिपायांनीं लष्करी शिस्त बिलकूल न मोडितां व मरणभीतीनें गांगरून न जातां आपल्या अमलदाराच्या हुकमाप्रमाणें शांतपणें वर्तन केलें. यांत त्यांनीं खरोखरीच अलौकिक धैर्य दाखविलें.

शूर मुलगी

एके समर्थी एका घरांत चार लहानलहान मुलें एकटीं ठेवून त्यांच्या आईबापांला कांहीं महत्त्वाच्या कामासाठीं बाहेर जावें लागलें. ह्या मुलांत वडील मुलगी होती ती अवघी बारा वर्षांची होती. तिच्या मागला मुलगा होता तो अकरा वर्षांचा होता. संध्याकाळ होईपर्यंत त्या मुलीनें आपल्या धाकट्या भावंडांला खेळविलें. काळोख पडावयाच्या सुमारास तिच्या त्या अकरा वर्षांच्या भावानें घरांतला दिवा पेटविण्याचें मनांत आणिलें; आणि तो पेटवायासाठीं त्यानें त्याच्या वरची चिमणी काढिली. तेव्हां

त्याची बहीण ह्यणाली: “भाऊ, आपली आई आपणांस दिव्याला हात लावूं नये ह्यणून नेहमी सांगत असते. तरी तूं आई येईपर्यंत दिव्याला हात लावूं नको. त्यावांचून आमचें कांहीं अडलें नाहीं. आपण शेगडी पार्शी बसून एकमेकांला गोष्टी सांगूं या.” तो मुलगा अमळ आपढंगी होता, तो ह्यणाला: “मला दिवा पेटवून कांहीं चित्रे पाहावयाची आहेत.” असें बोलून त्यानें वातीला काडी लाविली. तो दिवा कसा पेटवितो तें पाहण्यासाठी त्याचा एक धाकटा भाऊ खुरचीवर उभा होता. वातीला काडी लागतांच ती एकदम पेटून तिचा उंच जाळ झाला. तेव्हां तो धाकटा मुलगा ती फुंकून विझवायास पाहूं लागला. त्याबरोबर त्या मोठ्या भावानें त्याला एकदम एकीकडे लोटिलें. त्यासरसा तो खुरचीवरून खाली पडला. पडतांपडतां त्यानें मेजावरच्या कपड्यास धरिलें. त्यामुळें तो कपडा व त्यावर ठेविलेला तो दिवा मेजाखाली आला; आणि दिवा फुटून आंत भरलेलें केरोसीन तेल खोलीभर पसरून पेटलें. तें पाहून सगळीं मुलें घाबरून ओरडूं लागलीं. त्या मुलीनें बारीबाहेर तोंड करून मोठ्यानें ओरडून आपल्यावरचें संकट लोकांला कळविलें. इकडे त्या तेलाचा जाळ चोहोंकडे पसरला, आणि त्यामुळें दरवाजा व जिना यांना आग लागली. तेव्हां त्या मुलीनें आपल्या दोघां धाकट्या भावांला पोटाशी धरून त्यांच्या सभोंवतीं बुरणूस गुंडाळिला आणि आतां आपल्या बचावाला लोक येतील असा धीर ती त्यांला देऊं लागली. त्यांच्या अंगाला आगीचा शेक लागूं नये ह्यणून तिनें त्यांला आपल्या अंगाचें साधेल तेवढें झांकण घातलें. इतक्यांत बंब आले; आणि बारीखालीं जमलेल्या लोकांनीं त्या मुलीस हाक मारून एकाएका मुलास खालीं सतरंज्या धरिल्या होत्या त्यांवर सोडायला सांगितलें. तेव्हां तिनें पहिल्यानें सगळ्यांत लहान मूल होतें त्याच्या अंगाला शाल लपेटून खालीं टाकिलें. तो सतरंजीवर सुरक्षित पडल्यावर त्यांनीं दुसऱ्या मुलास टाक म्हणून सांगितलें. तेव्हां ती त्याला खालीं टाकूं लागली. पण तो तिला सोडिना. तिनें त्याची जेमतेम समजूत करून एकदांचा त्याला खालीं सोडिलें. तोही सुरक्षितपणें जमिनीवर गेला, तेव्हां त्यांनीं त्या मोठ्या मुलास खालीं उडी टाकावयाला सांगितलें. पण तसें करावयाची त्याला भीति वाटूं लागली. तेव्हां त्याच्या बहिणीनें आपला झगा फाडून त्याच्या चिंधीनें त्याचे डोळे बांधिले आणि तो खिडकीवर बसला होता तेथून त्याला खालीं लोटून दिलें. अशा रीतीनें तिघे भाऊ खाली सुखरूप पोंचल्यावर लोकांनीं तिला उडी टाकावयास सांगितलें. पण ह्या वेळीं आगीच्या शेकानें तिला झीट आल्यासारखी होऊन तिची उडी खालीं न पडता खोलींतल्या आर्गांत पडली. त्याबरोबर

एक पोलिस शिपाई तेथें शिडी आणिली होती ती भिंतीला लावून चटदिशीं वर चढून गेला, आणि तिला उचलून त्यानें खाली आणिलें. ती त्या वेळीं अगदीं बेशुद्ध झाली होती. तिचे पाय भाजून गेले होते. तिला त्यांनीं तत्काळ रुग्णालयांत नेलें. तेथें तीं बरी होण्यास बरेच दिवस लागले.

एका खलाशीमुलाचें शौर्य

दक्षिणअमेरिकेच्या एका बंदराजवळ ब्रिटिश लोकांचें एक तारूं ओरव्यास असतां, त्यावरील बहुतेक खलाशी संध्याकाळच्या सुमारास पाण्यांत उड्या टाकून मोठ्या मजेनें पोहू लागलें. ते दिवस उन्हाळ्याचे असून सगळा दिवस माल चढविण्याचें काम केल्यामुळें ते अगदीं तापून गेले होते, म्हणून ते असे पाण्यांत डुंबत होते. खलाशी एकामागून एक पाण्यांत उड्या टाकीत असतां, एक लहान खलाशी मुलगा त्यांच्याबरोबर पाण्यांत उडी न टाकित तारवावर बसून राहिला होता. तेव्हां एक खलाशी त्याला ह्मणाला: “तुला नाही का पाण्यांत उतरावेंसें वाटत?” तो ह्मणाला: “इकडच्या बंदरांत सुसरी असतात असें मीं ऐकिलें आहे. ह्मणून असल्या पाण्यांत उतरून पोहणें धोक्याचें आहे असें मला वाटतें.” तो खलाशी ह्मणाला: “अरे, तूं पटाईत पोहणारा आहेस. तूं सुसरीला भ्यावें काय? आणि एकादी सुसर अंगावर चालून आलीच तर तिच्याबरोबर आफ्रिकेच्या किनाऱ्यावरील शिडी लोकांप्रमाणें लढून तिला ठार करावें म्हणजे झालें.” तो ह्मणाला: “मी कांहीं मोठा पोहणारा नाही; आणि सुसरीशीं ते लोक कसे लढतात तें मीं अजून पाहिलें नाही. तेव्हां असल्या फंदांत पडावेंसें मला वाटत नाही.” हें ऐकून तो खलाशी निरुत्तर होऊन बाकीच्यांप्रमाणें पाण्यांत उतरला.

ते असे पोहत असतां, जहाजावर टेहळणीत बसलेल्या मनुष्यानें “सुसर आली रे! सुसर आली!” असा एकदम पुकारा केला. त्याबरोबर पाण्यांत पोहत असलेले खलाशी तारवाकडे वळून झपाझप वर चढले. पण त्यांच्यापैकीं तीनचार तरुण मुलगे एकमेकांच्या पाठीस लागून त्या ईर्ष्येनें बरेच दूर पोहत गेले होते. ते सुसर पाण्यावर दिसल्याचा इशारा मिळतांच पाणी तोडीत मोठ्या वेगानें तारवाकडे आले. पण ते जवळ येण्यापूर्वीच सुसर त्यांला पाहून त्यांच्यामागें लागली. पण ते सगळे तारवाजवळ येत तोंपर्यंत त्यांतल्या कोणावरही तिनें झडप घातली नाही. त्यांला वर ओढून घेण्याकरितां दोर टाकिले होते. त्यांला धरून ते वर येऊं लागले असतां, त्यांतला एकजण अजून पाण्यांतच होता त्याला ग्रासण्यासाठीं ती उताणी झाली. इकडे तो पाण्यांत न उतरलेला

मुलगा सुसर त्यांच्या पाठीस लागली हें पाहून एक मोठा सुरा हातीं घेऊन तारवाच्या कडेपाशीं टपत राहिला होता. त्यानें आपल्या सोबत्यावरचें तें संकट पाहून त्या सुसरीवर ताडकन डोकीकडून उडी घातली. त्या धक्क्याबरोबर ती पाण्यांत बरीच खोल बुडली, आणि त्या मुलास खलाश्यांनीं चटदिशीं वर ओढून घेतलें. त्या उडी मारणाऱ्या मुलाच्या डोकीला जबर धक्का बसल्यामुळें तो थोडा वेळ बेशुद्ध झाला. पण लागलीच शुद्धीवर येऊन तो तारवावरून सोडलेल्या दोरास धरावयास मोठ्या लगबगीनें येऊ लागला. पण इतक्यांत ती सुसर तारवापाशीं उमटून त्याच्या पाठीस लागली. त्याबरोबर त्यानें बुडी मारून तिच्या पोटाखालीं जाऊन तिच्या अंगावर हातांतल्या सुच्याने बरेच प्रहार केले. त्यांमुळें ती घाबरी होऊन पाण्याखाली गेली. तेव्हां तो पुनः तारवाजवळ येण्याची त्वरा करूं लागला. पण तिने त्याला पुनः अडविलें. तेव्हां त्यानें पुनः तिच्या पोटाखालीं जाऊन तिच्यावर आणखी बरेच प्रहार केले. तेव्हां ती अगदीं घायाळ होऊन पाण्याखालीं गेली ती पुनः वर आली नाही. मग तो शूर मुलगा दोराला धरून तारवावर आला. तो असें विलक्षण शौर्याचें कृत्य करून सुखरूप वर आला हें पाहून सगळ्या खलाश्यांना मोठा आनंद झाला, आणि ते त्याला वाखाणूं लागले. क्यापटन त्याची पाठ थोपटून म्हणाला: “बाळा, तूं मोठा शूर आहेस. तूं आपला जीव धोक्यांत घालून आपल्या मित्राचा जीव वांचविला, हा तूं त्या मुलावर व त्याच्या वृद्ध बापावर मोठाच उपकार केला आहे.” तो म्हणाला: “महाराज, मीं यांत विशेष कांहीं केलें नाही. आह्मी एकमेकांस संकटाच्या वेळीं मदत करावी हें आमचें कर्तव्यच आहे.”

धनगराचा शूर मुलगा

पुष्कळ वर्षांपूर्वी फ्रान्सांतल्या एका प्रांतांत एका लांडगीनें मोठा उच्छाद मांडिला होता. ती तेथल्या लोकांची मेंढरें व गुरें मारी आणि माणसांचेही प्राण घेई. अशा रीतीनें तिनें सुमारें दोनशें माणसांला ठार मारिलें. तिचा असा भयंकर उपद्रव होऊं लागला तेव्हां त्या प्रांतांतल्या लोकांला मोठी दहशत पडून ते घरांतून बाहेर पडायला भिऊ लागले. त्यामुळें त्यांचीं कामें बहुतेक बंद पडली. त्यांत आणखी अशी अवई उठली कीं, हा हिंसक पशु कसला आहे तें कोणालाच ठाऊक नसून तो दिवसाचा व रात्रीचा चोहीकडे हिंडून गुरांदोरांवर व माणसांवर हल्ले करित असतो. तेव्हां कित्येक शिकारी लोकांनीं तिची शिकार करण्याचा प्रयत्न केला. पण ती कोणालाच गांठेना.

त्या देशाच्या राजानें त्या पशूला ठार मारील त्यास मोठें बक्षिस देण्याचें ठरवून त्यासंबंधाची चोहोंकडे दवंडी पिटविली. ह्या बक्षिसाच्या लालचीनें पुष्कळ लोकांनीं तिचा शोध केला. पण ती कोणासही आढळली नाहीं. शेवटीं ती एका बारा वर्षांच्या मुलानें पाहिली. तेव्हां ती लांडगी आहे असें लोकांला कळलें. हा मुलगा आपल्याबरोबर पांचसहा लहानलहान मुलें घेऊन मेंढरें राखीत एका रानांत बसून त्या लांडगीच्या गोष्टी सांगत असतां, व ती आपल्यावर घाला घालण्यास आली असतां आपण तिला भिऊन पळावयाचें नाहीं, तर आपल्या कमरेच्या कोयत्यांनीं तिचा प्राण घ्यावयाचा, असें तो आपल्या छोटेखानी सोबत्यांस सांगत असतां, ती लांडगी त्या मुलांवर खरीखुरीच झडप घालायास धाऊन आली तेव्हां त्यानें त्याला धीर देऊन आपल्या जवळ घेतलें, आणि ते सगळे काठ्यांला कोयत्या बांधून तिच्यावर प्रहार करावयास तयार झाले. इतक्यांत त्या भयासूर लांडगीनें त्यांजवर विजेच्या वेगानें झेंप घातली; आणि त्यांच्यापैकीं एका लहान मुलास तोंडांत धरून ती पळत सुटली. तेव्हां त्या थोरल्या मुलाचें बाकीचे सोबती तेथून पळून जाण्यास तयार झाले. पण तो धीट मुलगा त्याला ह्मणाला: “गड्यांनो, आपल्या सोबत्याला लांडगीच्या तोंडांतून सोडविण्याचा प्रयत्न आपण अवश्य केला पाहिजे. तो करितांना आपले प्राण खर्ची पडले तरी हरकत नाहीं. एक तर आपण त्याला तिच्या दाढेंतून सोडवूं किंवा त्याच्याबरोबर आपणही प्राणांस मुकूं. तर माझ्या मागून या. आपण त्या लांडगीचा पाठलाग करूं.” हें असें त्याचें मोठ्या हुरुपाचें बोलणें ऐकून त्याच्या त्या लहान सोबत्यांच्या अंगांत आवेश चढला, आणि ते सगळे त्या लांडगीच्या मागून हाकआरोळी करीत धावत सुटले. त्यांच्या अशा पाठलागामुळें ती लांडगी बिचकून एका दलदलींत शिरली आणि तेथें चिखलांत रुतून अडकून पडली. तेव्हां ते मुलगे मोठा धीर करून तिच्यावर आपल्या काठ्यांचे प्रहार करूं लागले. त्यांच्या त्या शूर मोहरक्यानें त्याला तिचे डोळे आघात करून फोडण्याचा प्रयत्न करावयास सांगितलें. ह्मणून त्यांनीं सगळ्यांनीं तिच्या तोंडावर वार केले. पण तिचे डोळे फोडण्याचे त्याला साधेना. त्यांच्या अशा हल्ल्यानें ती घाबरून जाऊन आणि तोंडांतल्या त्या मुलास तेथेंच टाकून त्या चिखलांतून मोठ्या प्रयासानें बाहेर आली आणि तेथून पळून गेली. तिच्या दाढेंत सांपडलेल्या त्या मुलास तिचे दांत कांहीं ह्मणण्यासारखे लागले नाहींत व दुसरी कसलीही इजा झाली नाहीं. ह्मणून तो लौकरच सावध झाला; आणि ते सगळे मुलगे आपलीं मेंढरें घरीं घेऊन गेले.

ह्यानंतर त्या लांडगीपासून कोणालाही मुळीं उपसर्ग झाला नाही, व ती कोणालाही पुनः कधीं आढळली नाही. त्यावरून असें दिसून आलें कीं, एक तर तिला त्या प्रांतांत रहाणें धोक्याचें वाटलें असावें किंवा त्या मुलांच्या कोयत्यांच्या जखमा होऊन ती मेली असावी. धनगराच्या त्या मुलाच्या शौर्याची वार्ता राजाच्या कानी गेली, व पुढें त्या पशूपासून कोणाला त्रास होत नाही अशी त्याची खातरी झाली, तेव्हां त्यानें ठरविलेलें पुरें बक्षिस त्या मुलास दिलें व त्याची फारच तारीफ केली.

***

भाग आठवा

सौजन्य

हत्तीचा चांगुलपणा

एकदां ह्या देशांतलें कांहीं सैन्य एका टेकडीवरून कूच करीत होतें. त्याच्याबरोबर पुष्कळ जड तोफा होत्या. त्यांचे गाडे ओढून नेण्यास हत्ती लाविले होते. ह्या गाड्यांची सारखी रांग लागून राहिली होती. त्यांतल्या एका गाड्यावरचा शिपाई फार थकल्यामुळें दुलक्या खाऊं लागला, आणि कांहीं वेळानें त्याला अनावर झोप येऊन व त्याचा तोल जाऊन तो खालीं पडला. तो त्या गाड्याच्या चाकाच्या अगदीं मार्गांतच पडला. तो असा पडला तें मागल्या गाड्याच्या हत्तीनें पाहिलें. तेव्हां त्याचें संकट त्याच्या लक्षांत येऊन त्यानें त्या गाड्याचें चाक आपल्या सोंडेंनें उचलून धरून त्याच्या अंगाबाहेर ठेविलें; आणि तो स्वतः जागच्या जागीं उभा राहिला. तो असा उभा राहिला तेव्हां त्याला हाकणाच्या शिपायाची नजर त्या पडलेल्या शिपायाकडे गेली, आणि त्यानें खालीं उडी मारून त्याला उठविलें.

राजपदाला कोण योग्य

प्राचीन काळीं इंग्लंडच्या एका राजाला आपल्या तिघां मुलांपैकीं कोणाला आपल्या मार्गे ग्रादीचा मालक करावें असा विचार पडला; आणि त्यानें आपल्या मंत्र्यांस बोलावून तो प्रश्न विचारिला. ते ह्मणाले: “तुमच्या तिघांही मुलांची कशी काय वृत्ति आहे तें पाहिल्यावांचून आह्वांला ही निवड करितां येण्यासारखी नाहीं. तर त्यांला आमच्या समोर आणा. त्यावरून राजानें प्रथम एका मुलास बोलावून आणिलें. त्याला एका मंत्र्यानें विचारिलें: “अहो छोटे महाराज, समजा कीं, तुमचे हें रूप पालटून तुह्वांला कोणी पक्षी बनवूं लागला, तर कोणता पक्षी व्हावेंसें तुह्वांला वाटेल?” त्यानें उत्तर केलें: “मला ससाणा व्हावेंसें वाटेल. कारण ससाणा मोठा वेगवान् व धीट

असतो; आणि त्याला वाटेल त्या पक्ष्याला झडप घालून ठार मारितां येतें.” नंतर दुसऱ्या राजपुत्राला त्यानें तोच प्रश्न केला. त्याचें त्यानें असें उत्तर दिलें कीं, “मला गरुड पक्षी व्हावेंसें वाटेल. कारण तो पक्ष्यांचा राजा असून सगळे पक्षी त्याला भिऊन वागतात.” शेवटीं त्यानें तिसऱ्या राजपुत्रालाही तोच प्रश्न केला. तेव्हां तो ह्मणाला: “मला साळुंखी व्हावेंसें वाटेल. कारण ती फार मायाळू व सौम्य असते. ती कोणालाही त्रास देत नाही व कोणाचे कांहीं चोरीत नाही?” ह्याप्रमाणें तिघां मुलांचीं उत्तरें ऐकून त्या मंत्र्यांनीं राजाला ह्मटलें: “महाराज, तुमचा पहिला मुलगा क्रूर व धाडसी निपजेल; दुसऱ्याला इतरांवर ताबा व दारारा ठेवण्यांतच संतोष वाटेल; आणि तिसरा मुलगा मायाळू व सज्जन निपजेल. त्याच्याकडून सगळा रयतेला सुख लाभेल ह्यासाठीं त्यालाच तुम्हीं आपल्या पश्चात् गादी देण्याची व्यवस्था करावी.”

सौजन्याचा प्रभाव

एका मनुष्यानें आपल्या एका उनाड मुलास एका शाळेंत नेऊन तेथल्या शिक्षकाला ह्मटलें कीं, हा मुलगा फार द्वाड व हट्टी आहे याला ताळ्यावर आणण्याचे सगळे उपाय हरले. याला तुम्ही तरी सुधरण्याचा प्रयत्न कृपा करून करा.” शिक्षक ह्मणाला: “तुम्ही याला माझ्या स्वाधीन करा. मी याला पाहतों.” पुढें एके दिवशीं त्या शिक्षकानें त्याला एकटा गांठून त्याच्या मस्तकावर हात ठेविला. त्याबरोबर तो थरथरां कांपूं लागला. तें पाहून त्यानें त्याला मोठ्या ममतेच्या शब्दांनीं कांपण्याचें कारण विचारिलें. मुलगा ह्मणाला: “महाराज, मला वाटलें कीं, तुम्ही मला मारायला आलां आहां.” शिक्षकानें विचारिलें: “तुला मी मारणार असें वाटायला काय कारण झालें?” त्यानें उत्तर केलें: “महाराज, मी वाईट मुलगा आहे ह्मणून.” शिक्षकानें विचारिलें: “तूं वाईट आहेस असें कोण ह्मणतो?” त्यानें उत्तर केलें: “माझा बाबा, माझी आई व दुसरीं सगळीं माणसें मला वाईट ह्मणतात.” तें ऐकून शिक्षक ह्मणाला: “तूं कांहीं वाईट मुलगा नाहीस. ह्या शाळेंत आल्यापासून तरी तुझे वर्तन वाईट असल्याचें माझ्या दृष्टीस पडलें नाही. तुला इतर चांगल्या मुलांसारखा होण्यास मुळीं हरकत नाही.” हे ममतेचे शब्द ऐकून त्या मुलाचे डोळे आसवांनीं भरले, आणि त्याला मोठा हुंदका आला. ती त्याच्या मनाची स्थिति पाहून तो शिक्षक तेथून निमूटपणें निघून गेला. तो गेल्यावर तो मुलगा आपणाशीं ह्मणाला: “सगळीं माणसें मला वाईट ह्मणत असतां, मी कसा बरें चांगला असेन! तरी गुरुजी कांहीं मला वाईट ह्मणत नाहीत. ते ह्मणतात

कीं, मला चांगलें होतां येईल, तर आजपासून आपण आपलें वर्तन सुधरण्याचा प्रयत्न करावा.” असा निर्धार करून तो मुलगा तेव्हांपासून चांगल्या रीतीनें वागून आपले धडे वेळच्यावेळीं करूं लागला. त्याच्या वर्तनांत असा चांगला पालट झाला हें पाहून त्याचे सोबती त्याजवर प्रेम करूं लागले. शिक्षकाचें किंवा दुसऱ्या कोणाचें कसल्याही बाबतींत बोलून घ्यावयाचें नाहीं असा त्यानें निश्चय केला. याप्रमाणें त्याचें वर्तन सुधरून तो चांगला विद्वान् व शहाणा निपजला, आणि मोठ्या नांवारूपास आला.

मर्दपणा आणि सौम्यपणा

एक मुलगा आपल्या धाकट्या बहिणीबरोबर खेळतांखेळतां कांहीं कारणामुळें तिच्यावर रागावला आणि तिला लोटून घरांत धावत गेला. त्याची आई खिडकीपाशीं शिवीत बसली होती, तिनें त्याला विचारिले: “बाळा, तुझी बहिण चारीवर लोळून रडत आहे, तिला घेऊन ये. तिचें तूं काय केलें रे?” तो ह्मणाला: “आई, मुलींबरोबर खेळण्याचा मला भारी कंटाळा वाटतो. जरा कांहीं झालें कीं, त्या रडूं लागतात.” असें बोलून तो परत बाहेर धावत गेला आणि आपल्या बहिणीला उचलून घेऊन घरांत आला. आईनें तिला उगी करून रडण्याचें कारण विचारिलें, तेव्हां तिनें आपल्या भावाची कागाळी तिला सांगितली. त्यावरून ती त्याला म्हणाली: “बाळा, तुझी अशी वर्तणूक पाहून मला मोठी शरम वाटते.” मुलगा ह्मणाला: “माझ्यामुळें तुला शरम वाटते? ती कां ह्मणून? मी कांहीं उनाड मुलगा नाही.” आई ह्मणाली: “इतर कांहीं मुलांसारखे तुझ्यांत अवगुण नाहींत, व तूं नेहमीं खरें बोलतोस, हें मला ठाऊक आहे. तरी तूं सौम्य मुलगा नाहीस.” तो ह्मणाला: “काय! सौम्य! मुलगे कोठें सौम्य असतात काय? ते आडदांड, मजबूत व उल्हासीच असले पाहिजेत. लष्करांतले शिपाई व आरमारावरचे खलाशी कसे जोमदार व अल्लड असतात. सौम्यपणाचा गुण मुलींत व बायकांत असला तर तो त्याला शोभतो. परंतु पुरुषांत तो असला तर तो कुचकामाचा समजतात. खऱ्या मर्दाच्या अंगांत तो असत नाहीं. मला तर मर्दपणा आवडतो. सौम्यपणाचा गुण मी नेभळा समजतों. मला कोणी सौम्य ह्मटलें तर त्याला मी ठोक देईन.” आई ह्मणाली: “बाळा, मर्दपणा आणि सौम्यपणा हे गुण कांहीं परस्परविरोधी नाहींत. ते एकाच माणसाच्या अंगांत असू शकतात; आणि ते तसे असले तरच मनुष्याला खरा सुजन समजतात. मोठमोठी मर्दमकीचीं व शौर्याचीं कामें

करणारे महावीर अत्यंत सौम्य व सजन असल्याची पुष्कळ उदाहरणे आहेत; आणि त्यामुळे ते सर्वांच्या आदरास व प्रीतीस पात्र होतात. यास्तव आपल्या अंगी मर्दपणा वाढावा असे ज्याप्रमाणे तुला वाटते, त्याप्रमाणेच तुझ्या ठायीं खरी सुजनताही विकास पावण्याविषयीं तूं ह्याटले पाहिजे. असा प्रयत्न करून तूं आपले आचरण सुधरशील तर तूं खरा सुखी होशील आणि ह्या प्रपंचांत सर्वांच्या प्रेमास व आदरास पात्र होशील.” हा आईचा उपदेश त्या मुलाच्या मनावर ठसला, आणि त्याचे आचरण तेव्हांपासून सुधरून तो मोठा सज्जन पुरुष निपजला.

सज्जन मुलगा

एक बाई आपल्या तीनचार वर्षांच्या एका मुलासह आगगाडीत जाऊन बसली. ती अगदीं अशक्त व थकली होती. परंतु तिचा तो मुलगा तिला स्वस्थ बसूं देईना. तो फार चळवळ करूं लागला आणि बारीपार्शी उभा राहून बाहेर डोके काढूं लागला. ती ह्याणाली: “बाळा, मी अगदीं थकले आहे. तुला धरून बसायला मला शक्ति नाही. तूं उगी बसशील तर मला जरा स्वस्थपणे पडायलास मिळेल.” तिची काय अवस्था झाली आहे तें कळण्याइतका तो मोठा नसल्यामुळे तो बारीकडचा दूर होईना. हा प्रकार पाहून तिच्या समोरल्या बाजूस बसलेल्या एका तरुण मुलाने ह्याटले: “बाळा, तूं मजकडे ये. मी तुला बाहेरली गमत दाखवितों. तुझ्या आईला स्वस्थ ठेकून राहूं दे.” ते ऐकून तो मुलगा त्याच्याजवळ जाऊन बसला. तेव्हां तो ह्याणाला: “बाई, तुम्ही आतां स्वस्थ पडा. तुमच्या मुलास मी संभाळितों. तुम्ही त्याची काळजी करूं नका.” ती ह्याणाली: “बाळा, याबद्दल मी तुझे उपकार मानितें. पण तो फारच चळवळ्या आहे; आणि तूं तरी त्याला संभाळण्याइतका कोठें जाणता आहेस? तो तुला त्रास देईल.” तो मुलगा ह्याणाला: “त्याबद्दल तुम्ही निश्चित असा. मी याला चांगला संभाळितों.” असें त्या मुलाचे आश्वासन मिळाल्यावर ती डोळे झांकून स्वस्थ पडली; आणि तिच्या मुलास तो बाहेरली मजा दाखवून रिझवीत बसला. इतक्यांत पुढले स्टेशन आले. तेव्हां त्या मुलाने त्या बाईला पाणी हवें काय ह्याणून विचारिलें. तिनें होय ह्याणतांच त्यानें तिला थंड व स्वच्छ पाणी आणून दिलें. तें प्याल्यामुळे तिला जरा हुशारी आली. दुसरे स्टेशन आले तेव्हां तो तिच्या मुलास ह्याणाला: “बाळा, जरा स्वस्थ बसून रहाशील तर तुला मी खाऊ घेऊन येईन.” खाऊचें नांव ऐकतांच तो हर्ष पावला आणि स्वस्थ बसण्यास कबूल झाला. मग तो सज्जन मुलगा पटकन खाली

उतरून पेलाभर चहा, एक नारिंग व कांहीं बिस्कितें घेऊन आला. त्यानें त्या मुलाच्या हातांत तें नारिंग व कांहीं बिस्किते दिलीं आणि त्या बाईला उठवून चहा व बिस्कितें तिच्यापुढें ठेवून हटले: “बाई, एवढा चहा तुम्ही घ्याल तर तुम्हांला थोडीशी हुशारी येईल.” हे त्याचे ममतेचे शब्द ऐकून तिनें त्याचे आभार मानिले व तो चहा घेतला. त्याच्या योगानें तिला बरीच हुशारी आली, आणि ती पुनः स्वस्थ पडून राहिली. शेवटीं त्या बाईचें उतरावयाचें स्टेशन आलें. तेव्हां त्या मुलानें तिचें सगळें सामान खालीं काढिलें व तिच्या मुलासही उचलून खालीं ठेविलें. हा असा त्याचा उपकारी स्वभाव पाहून ती बाई फारच समाधान पावली, आणि त्याचें मोठ्या प्रेमानें चुंबन घेऊन त्याच्या हातावर तिनें एक क्राऊन ठेविला आणि हटलें: “माझ्या सज्जन बाळा, ह्या पैशांचें तुझ्या आवडीचें पुस्तक घे आणि त्यावर माझे आणि माझ्या ह्या मुलाचें नांव लिहून ठेव, ह्यणजे आमची तुला आठवण राहिल. देव तुला शतायु करो, आणि माझा हा मुलगा तुझ्यासारखा सदुणी निपजो.”

सुजनतेचा प्रभाव

एकदा एक प्रवासी वाट चालतांचालतां सायंकाळ झाल्यामुळें पुढें जाणें बरोबर नाही असें वाटून एका गांवांत गेला. त्यात एक घर अंमळ चांगलें दिसल्यामुळें तेथें जाऊन रात्र काढावी असें त्यानें मनांत आणिलें. त्या घराच्या आवाराचें फाटक उघडून तो हळूच आंत गेला. त्याबरोबर एक मोठा कुत्रा त्याच्या अंगावर भुंकू लागला. त्याचें भुंकणें ऐकून एक तरुण मुलगी बाहेर आली आणि त्याजकडे पाहून त्या कुत्र्यास सौम्य स्वरानें ह्यणाली: “टायगर, चूप रहा आणि घरांत जा.” ते शब्द ऐकतांच तो कुत्रा भुंकायाचें सोडून शेंपूट हालवीत घरांत गेला. तो प्रवासी ओटीजवळ आला तेव्हां एकां मनुष्यानें बाहेर येऊन कठोर स्वरानें “कोण आहे?” असा त्याला प्रश्न केला. तेव्हां आपणास रात्रीच्या वस्तीस रहाण्यास जागा हवी असें त्याला प्रथमच सांगणें बरें न वाटून, त्यानें पुढला गांव येथून किती दूर आहे असें विचारिले. त्यानें “सहा मैल आहे,” असा जबाब दिला. तेव्हां तो प्रवासी ह्यणाला: “बराच लांब आहे तर! मी सगळा दिवस पार्यां चालून थकलों आहे; आणि आतां संध्याकाळ झाला आहे. तरी मला उजाडेपर्यंत आपल्या घरीं वस्तीस रहावयास आपण जागा द्याल तर मोठे उपकार होतील.” असें तो बोलत आहे तों त्या मुलीनें त्या मनुष्याजवळ येऊन त्याच्या

खांद्यावर हळूच हात ठेविला. त्याबरोबर तो आपला स्वर बदलून सौम्यपणाने ह्मणाला: “आंत या. तुमची कशी काय सोय करितां येते तें पाहूं.”

आंत गेल्यावर त्या मनुष्याने आपल्या आईला ह्मटलें: “आई, हे गृहस्थ प्रवासी आहेत. यांना आजची रात्र आमच्या घरीं वस्तीस रहावयाचें आहे.” तेव्हां तिने त्या प्रवाशाकडे कांहीं पळें पाहून ह्मटलें: “आमच्या घरीं कांहीं खाणावळ नाही.” तें ऐकून तो प्रवासी ह्मणाला: “बाई, मला तें ठाऊक आहे. पण पुढला गांव बराच दूर असून आतां सांज झाली आहे, आणि मी चालतांचालतां अगदीं थकलो आहे.” तिचा मुलगा ह्मणाला: “आई, पुढला गांव बराच दूर असून थकलेल्या मनुष्याला तेथपर्यंत काळोखांतून चालत जाणें कठीण आहे. तरी आपणांला ह्या गृहस्थांस आपल्या घरीं आजची रात्र निजावयास जागा दिलीच पाहिजे.” इतक्यांत तीं मुलगी आपल्या आईजवळ चटकन जाऊन तिचा हात धरून तिच्या कानांत कांहीं शब्द पुटपुटली. त्याबरोबर त्या बाईच्या मुद्रेत एकदम पालट झाला, आणि तिने आपला स्वर बदलून ह्मटलें: “पुढला गांव खरोखरीच लांब आहे. आपण ह्या गृहस्थांला आजची रात्र रहावयास जागा देऊं.” ह्याप्रमाणें त्या सुजन मुलीच्या रदबदलीमुळें त्या प्रवाशाला तेथें वस्तीला जागा मिळून आणखी जेवायालाही मिळालें. दुसरे दिवशीं सकाळी चहा प्याल्यावर तो प्रवासी पुढें जावयास तयार झाला. इतक्यांत त्या मुलीचा तो भाऊ त्याला ह्मणाला: “तुम्ही थोडा वेळ थांबाल तर मी तुम्हांला पुढल्या गांवीं गाडींतून नेईन. त्या गांवीं माझें कांहीं काम असल्यामुळें मलाही तिकडे जावयाचें आहे. तें ऐकून त्याला अर्थात् मोठा आनंद होऊन तो थांबला. कांहीं वेळानें त्यांच्या दारार्शी गाडी आली. तीत तो मनुष्य त्या प्रवाशासह बसला; आणि लगाम हातीं धरून घोडा हाकूं लागला, पण तो चालेना. ह्मणून तो त्याला चाबूक मारूं लागला. तरी तो पुढें पाऊल टाकीना व मागचे पाय उचलून गाडीवर मारूं लागला. तो असा मस्ती करितांना पाहून त्या मनुष्याचा धाकटा भाऊ तेथें आला, आणि त्याची लगाम धरून त्याला खेचूं लागला. तरी तो ऐकेना. तेव्हां तोही त्याला काठीनें बडवूं लागला. त्याबरोबर ती सुजन मुलगी धावत येऊन ह्मणाली: “भाऊ, त्याला असा मारू नको. तूं दूर हो. मी त्याला चालवितें.” हे तिचे मृदु शब्द ऐकितोच तो एवढा संतापला होता तरी एकदम शांत होऊन एकीकडे झाला. मग त्या मुलीनें त्या घोड्याचें नांव घेऊन त्याला आपल्या कोमल हातांनी थोपटलें, आणि ती मृदु शब्दांनीं त्याला

ह्यणाली: “अशी मस्ती करूं नको. नीट चाल.” ह्या तिच्या गोंजारण्याचा व ममतेच्या शब्दांचा त्या प्राण्यावर जादूसारखा परिणाम होऊन त्याचा उत्संखळपणा लागलीच नाहीसा झाला आणि त्या मायाळू मुलीच्या हातावर आपलें डोकें घासून व खिंकाळून तो चालू लागला. हा चमत्कार पाहून तो प्रवासी अगदीं थक्क झाला आणि ह्यणाला: “तुमच्या ह्या बहिणीची सुजनता व मायाळूपणा पाहून मला अतिशयित संतोष वाटला. अशी सद्गुणी मुलगी माझ्या पाहण्यांत कचित्च आली असेल.” तो शेतकरी ह्यणाला: “आमची बहीण अशी सुस्वभावी असल्याकारणानें आह्मां सगळ्यांला ती प्राणांहून प्रिय वाटते. तिच्या संतोषासाठीं आह्मीं सगळीं हवें तें करण्यास नेहमीं तयार असतो.”

***

भाग नववा

सभ्यता

जॉर्ज वाशिंगटनचा सभ्यपणा

हा अमेरिकेतील स्वतंत्र संस्थानांचा पहिला अध्यक्ष झाला. हा एके दिवशी वाटेने चालला असता, एका शिंदी गुलामाने आपल्या डोकीची टोपी उचलून त्याला प्रणाम केला. त्याबरोबर त्यानेही आपली टोपी उचलून त्याला उलट प्रणाम केला. ती त्याची कृति पाहून त्याच्या बरोबर असलेला एक मोठा कामदार त्याला ह्मणाला: “तुम्ही त्या हलक्या माणसाला आतां प्रणाम केला, हें तुमच्या योग्यतेला शोभलें नाहीं.” त्याने उत्तर केलें. “त्यानें माझ्याशीं सभ्य रीतीचें वर्तन केलें असून मी आपल्या अंगचा सभ्यपणा त्याला दाखविला नसता तर त्यानें मला उद्दाम ह्मटलें असतें, आणि त्याचा माझ्याविषयी चांगला ग्रह झाला नसता.”

सभ्य रीतीबद्दल बक्षीस

विलायतेतला विख्यात ग्रंथकार सर वॉल्टर स्कॉट हा एके दिवशीं घोड्यावर बसून फेरफटक्याला निघाला असतां एका शेताच्या फाटकापाशीं आला. तें त्या वेळीं बंद होतें. तो जवळ येतांच तेथें एक गरीब मनुष्य उभा होता त्यानें धावत येऊन तें त्याला उघडून दिलें. ही त्याची सभ्य रीति पाहून स्कॉट फार खुश झाला आणि त्याला कांहीं तरी द्यावें ह्मणून आपला खिसा चाचपूं लागला. तो त्यांत एक शिलिंग सांपडला. त्याहून लहान नाणें त्यांत नव्हतें. तेव्हां तो शिलिंग त्याच्या हातावर ठेवून स्कॉट ह्मणाला: “भल्या मनुष्या, हा शिलिंग घे. यांतले सहा पेन्स तूं घे आणि बाकीचे मला परत कर.” तो मनुष्य ह्मणाला: “हे महाराज, देव तुमचें कल्याण करो आणि तुहांला दीर्घायुष्य देवो. हे तुमचे पैसे मी परत देईपर्यंत तुम्हीं जीवंत रहावें, अशी माझी देवापाशीं प्रार्थना आहे.”

एका नोकराचा उद्धटपणा

एका मोठ्या गृहस्थानें आपल्या नोकराकडे एक वस्तु देऊन ती आपल्या मित्राच्या घरीं पोंचवायास सांगितलें. तो नोकर ती घेऊन त्या गृहस्थाच्या घरीं आला, आणि त्याच्या खोलीचें दार उघडून ती जमिनीवर ठेवून त्यानें मोठ्यानें ह्मटलें: “ही वस्तु आमच्या धन्यानें पाठविली आहे.” त्याचा तो आडदांडपणा पाहून त्याला वाईट वाटलें. आणि तो आरामखुरचीवर वाचीत बसला होतां तेथून उठून त्या नोकराला ह्मणाला: “भल्या माणसा, असें दांडगेपणानें कोणार्शी बोलूं नये. इकडे ये, तुला मी कसें बोलावें तें शिकवितों” असें बोलून त्यानें त्या नोकराला आपल्या खुरचीवर बसविलें, आणि ती वस्तु उचलून तो दाराबाहेर गेला. मग दारावर हळूच टिचकी मारून तो आंत आला आणि लवून प्रणाम करून मोठ्या अदबीनें व अतिशयित नम्र स्वरानें ह्मणाला: “महाराज, माझ्या धन्यांनीं आपणांस नमस्कार सांगितला आहे, आपलें कुशल विचारिलें आहे आणि हा अल्पसा नजराणा स्वीकारण्याविषयीं विनंति केली आहे.” हें ऐकून तो नोकर ह्मणाला: “असें काय? तर ह्याबद्दल तुझ्या धन्यांचे मीं आभार मानिले आहेत ह्मणून सांग, आणि तुझ्या ह्या मेहनतीबद्दल हा घे तुला अर्धा क्राऊन.” हे त्या नोकराचे शब्द ऐकून तो गृहस्थ खदखदां हसला आणि मनांत समजला कीं, ह्या नोकरानें ह्यापूर्वीं अनेक वेळां आपणाकडे असे नजराणे आणिले असून आपण ह्याला कधींही बक्षीस दिलें नाहीं, हें ह्यानें मनांत ठेवून आपणाला हा त्यानें टोमणा दिला आहे. मग त्यानें त्याच्या हातावर एक क्राऊन ठेवून त्याला खूश करून पाठवून दिलें. ह्याप्रमाणे त्या गृहस्थानें त्या मनुष्याला सभ्यरीति शिकविली, आणि त्यानें त्याला उदारपणा शिकविला.

सभ्य चालीचा मुलगा

एकदां एका गृहस्थानें आपले या ऑफिसांत एक नोकर पाहिजे, अशी जाहिरात दिली. ती वाचून जवळजवळ पन्नास तरुण मुलगे अर्ज घेऊन त्याच्याकडे आले. त्या सगळ्यांला पाहून त्यानें त्यांतला एक चटदिशीं निवडिला आणि बाकीच्यांला जा ह्मणून सांगितलें. त्या वेळीं त्याचा एक मित्र त्याच्या जवळ बसला होता, त्यानें त्याला विचारिलें: “तुहीं त्या मुलास काय पाहून निवडिलें? त्यानें कोणाचें शिफारसपत्र वगैरे काहीएक आणिलें नव्हतें.” तो गृहस्थ ह्मणाला: “त्याच्यापार्शीं बरींच शिफारसपत्रें मीं पाहिलीं. तीं कोणतीं ह्मणाल तर सांगतो एका: “आंत येतांना त्यानें आपले जोडे

साफ पुशिले आणि आंत आल्यावर दरवाजा लावून घेतला. त्यावरून तो व्यवस्थित मुलगा असून त्याला टापटीप आवडते असें मला आढळून आले. एक ह्यातारा लंगडा मनुष्य आंत आला तेव्हां त्यानें चटकन उठून त्याला आपली खुरची दिली. त्यावरून तो मायाळू व समंजस मुलगा आहे असें दिसून आले. तो आंत आला तेव्हां त्यानें आपली टोपी काढिली आणि माझ्या प्रश्नांची उत्तरे झपकन व अदबीनें दिली. त्यावरून तो सभ्य चालीचा मुलगा आहे असें माझ्या लक्षांत आले. एक पुस्तक मीं मुद्दाम जमिनीवर टाकिलें होतें, तें त्यानें पाहतांच उचलून पुसून टेबलावर ठेविलें. बाकीचे मुलगे आले त्यांनीं तें तसेंच राहूं दिलें. त्यावरून तो जपून वागणारा मुलगा आहे अशी माझी खातरी झाली. तो बाकीच्यांबरोबर उभा राहिला तेव्हां आपली पाळी येईपर्यंत तो शांतपणे थांबला. त्यानें दुसऱ्यांला लोटून पुढेपुढे केले नाही. त्यावरून तो विनयसंपन्न आहे असें मला वाटलें. तो मजशी बोलत असतां, त्याचे दांत मीं पाहिले ते चांगले स्वच्छ होते, त्याचीं वस्त्रे निर्मळ होतीं, व त्याचे केश नीट विंचरिले होते. तो आपलें नांव लिहूं लागला तेव्हां त्याचीं नखें मला स्वच्छ दिसलीं. बाकीच्या मुलांप्रमाणें त्यांत मळ सांचला नव्हता. हीं एवढीं सगळीं त्याचीं शिफारसपत्रें नव्हत काय? एकाद्या मनुष्याकडे दहा मिनिटें निरखून पाहून त्याच्या विषयीं मला जी माहिती होते, ती त्यानें आणिलेल्या उत्तम शिफारसपत्रांपेक्षां मी अधिक समजतो.”

एका मुलाचा सभ्यपणा

एका मोठ्या व्यापाऱ्याकडे दोन मुलगे चाकरीसाठी आले. त्यांतला एक मोठा असून घरचा सुखी होता, आणि त्याच्या पोषाखाची वगैरे टापटीप चांगली होती. दुसरा वयानें लहान असून एका गरीब विधवेचा मुलगा होता. त्याचा पेहराव अगदीं साधा होता. त्याचीं वस्त्रे जीर्ण झालीं होती तरी चांगलीं स्वच्छ होतीं. ते दोघे मिळून त्या व्यापाऱ्याच्या पेढीकडे येत असतां, तो व्यापारी दरवाजाच्या पायरीवर उभा होता. इतक्यांत एक अगदीं गरीब लहान मुलगी हातांत चार पेनी घेऊन बाजाराकडे चालली होती, ती बरफांत पाय घसरून पडली; आणि तिच्या हातांतल्या पेनी पडून घरंगळत गेल्या. ती अशी पडलेली पाहून तो मोठा मुलगा खदखदां हसला. पण त्या गरीब मुलानें तिच्याकडे धावत जाऊन तिला उठविलें. ती आपल्या पेनी सांडल्या ह्मणून रडूं लागली. तिचे सांत्वन करून त्या तो शोधूं लागला. तेव्हां त्यांतल्या दोन त्याला सांपडल्या, आणि बाकीच्या दोन जवळच्या एका डबक्यांत पडल्या असाव्या असा

तर्क करून त्यांतल्या घाणेरड्या पाण्यांत त्यानें बेलाशक हात घालून त्या शोधिल्या, तो त्यांत आणखी एकच सांपडली. अशा तीन पेनी हातीं आल्या तरी त्या मुलीचें रडे बंद होईना. ती ह्मणाली: “आह्मी फार गरीब आहों. माझ्या बाबाजवळ चारच पेनी होत्या. त्या घेऊन मी बाजारांतून कांहीं तरी खाण्याच्या जिनसा आणायला चालले होतें.” ते तिचे केवीलवाणे शब्द ऐकून त्या मुलानें आपला हात चांगला धुऊनपुसून ख्रिशांत घातला आणि त्यांतून एक पेनी काढून तिच्या हातावर ठेवून ह्मटलें: “मुली, मीही गरीबच आहे. माझ्याजवळ एवढीच पेनी होती. ही घेऊन बाजारांत जा.” ही त्याची कृति पाहून तो थोरला मुलगा त्याला हसला आणि ह्मणाला: “तू केवढा मूर्ख आहेस रे!”

आतां, हा सगळा प्रकार त्या व्यापाऱ्यानें पाहिला व ऐकिला होता. ते दोघे त्याच्यापुढे अर्ज घेऊन गेले तेव्हां त्यानें त्या गरीब मुलास आपल्याकडे नोकरीस ठेविलें. खरें ह्मटलें असतां त्या दुसऱ्या मुलाचें शिक्षण अधिक झालें असून तो दिसायलाही चांगला होता. तरी त्या व्यापाऱ्याला त्याचा निर्दयपणा व असभ्यरीति ही मुळीं आवडलीं नाहींत.

खरा सभ्यपणा

ग्रेटब्रिटनच्या राजवंशाचा मूळपुरुष जो उइलिअमविजयी त्याचा बाप रॉबर्ट हा फ्रान्सांतल्या नॉर्मंडीप्रांताचा ड्यूक होता. तो येरुशलेम येथें ख्रिस्ताच्या थडग्याचें दर्शन घ्यावयास जात असतां कॉन्स्टिनोपल येथें थोडे दिवस मुकाम करून राहिला. ही त्या काळीं पूर्वेकडील रोमन बादशाहाची राजधानी होती. रॉबर्टबरोबर पुष्कळ अमीरउमराव असून तो मोठ्या थाटानें रहात असे. तो मोठा उदार, उमदा व सज्जन असल्याबद्दलची ख्याति तेथल्या बादशाहाच्या कार्नी आली होती. हे गुण त्याच्या अंगांत कितपत आहेत हें पाहण्याच्या इराद्यानें त्यानें त्याला आपल्या सगळ्या परिवारासह मेजवानीस बोलाविलें. बादशाहानें हा मेजवानीचा थाट आपल्या वाड्यांत केला; आणि नेमिलेली वेळ होण्यापूर्वीं तेथें मांडलेल्या सगळ्या खुरच्यांवर आपले सरदार बसवून ठेविले. आमंत्रित पाहुण्यांसाठी एकही खुरची रिकामी ठेविली नाहीं. रॉबर्ट आपल्या सरदारांसह नेमिलेल्या वेळीं राजवाड्यांत आला, तों त्याचें स्वागत वगैरे बादशाहाच्या हुकमावरून कोणीही केलें नाहीं. तरी त्याची परवा न करितां तो थेट मेजवानीच्या जागी गेला. तेथेंही त्याला कोणीही या बसा ह्मणेना, व त्यांच्यासाठीं खुरच्या वगैरे मांडण्याची

व्यवस्था होईना. तरी तो बिलकूल न गोंधळता दिवाणखान्यांत मोकळी जागा होती तिकडे मुकाट्यानें गेला आणि आपल्या अंगातला उंची झगा काढून व नीट दुमडून जमिनीवर ठेवून त्यावर बसला. तें पाहून त्याच्या बरोबरच्या सरदारांनींही तसेंच केले. मग त्यांच्यापुढें जी कांहीं पकानें मांडिलीं, तीं त्यांनीं मोठ्या संतोषानें खाऊन इतरांबरोबर समाधान व आनंद हीं व्यक्त केलीं; आणि आपला चांगला पाहुणचार केल्याबद्दल बादशाहाचे मोठ्या अदबीनें आभार मानून रॉबर्ट आंतल्या कोटानेंच वाड्याबाहेर पडला. आपला बहुमोल झगा त्यानें तेथेंच टाकिला. त्याच्या सरदारांनीं अर्थात् त्याचें अनुकरण केले. हा सगळा प्रकार पाहून बादशाहा अगदीं थक्क झाला. त्यानें त्यांच्यामागून एक मानकरी पाठवून त्यांना आपले झगे घेऊन जाण्याची विनंति करविली. ती ऐकून रॉबर्ट म्हणाला: “नॉर्मनसरदार ज्यावर बसून भोजन करितात, तें आपल्याबरोबर वागवीत नसतात.” हा जबाब ऐकून तर तो बादशाहा फारच लज्जित झाला आणि आपल्या नीचपणाच्या कृतीबद्दल फार खिन्न झाला.

***

भाग दहावा

स्वावलंबन

दहा मित्र

एक आळशी मुलगा हातपाय सोडून जांभया देत बसला होता. तो गरीब होता पण मोठा आळशी होता. तो आपल्याशीच ह्याणाला कीं, “मला कांहीं चांगल्या मित्रांची मदत असती तर माझी अशी दशा नसती.” हे त्याचे शब्द एका शहाण्या गृहस्थानें ऐकून ह्यटलें: “हे तरुण मुला, तुझे दहा चांगले मित्र असतां असें कां बोलतोस?” तो ह्याणाला: “दहा मित्र! ते हो कोठले? माझे फार तर पांचसहा मित्र असतील. पण ते सगळे माझ्यासारखेच गरीब आहेत. त्यांच्याकडून मला मदत ती कसली होणार?” हे त्याचे निराशेचे उद्गार ऐकून तो गृहस्थ ह्याणाला: “मुला, तुझ्या दोन्ही हातांचीं बोटें मोज पाहूं. तीं किती आहेत पाहा.” मुलगा ह्याणाला: “मला दहा बोटें आहेत. त्यांनीं काय होणार?” तो गृहस्थ ह्याणाला: अरे, हे तुझे उत्तम मित्र आहेत. यांचा तूं चांगला उपयोग कर. यांला तूं चांगल्या उपयुक्त कामाकडे लाव. हे तुला आमरण साहाय्य करणारे आहेत. आपणाला कोणी मदत करायला नाहींत ह्याणून कष्टी होत बसण्यांत कांहींएक अर्थ नाहीं. आपल्या हातांचा सदुपयोग कर. आळसांत काळ घालवूं नको आणि दुसऱ्या कोणाच्या साहाय्याची अपेक्षा करूं नको.”

मुलगा आणि नाला

एक मुलगा एका नाल्याच्या तीरीं उभा राहून पाण्याच्या प्रवाहाकडे एकसारखा पाहत होता. त्याला तसा उभा राहिलेला एका वृद्ध मनुष्यानें पाहून पुसलें: “बाळा, तूं असा येथें उभा राहून काय पाहत आहेस?” त्यानें उत्तर केलें: “मला ह्या नाल्याच्या पलीकडे जावयाचें आहे. पण ह्याला पाण्याचा पूर आला आहे, तो ओसरून जाईपर्यंत मी येथें उभा रहाणार आहे. सगळें पाणी वाहून गेल्यावर मी माझे पाय भिजविल्यावांचून

पलीकडे जाईन ह्यणतों.” वृद्ध मनुष्य ह्यणाला: “तूं असा हवा तितका वेळ उभा राहिलास तरी ह्या नाल्याचें पाणी कांहीं साफ ओसरून जाणार नाहीं. तें एकसारखें वाहतच रहाणार. तुला पलीकडच्या तीरास जावयाचें असल्यास पाण्यांत उतरूनच गेलें पाहिजे. बाळा, हा सगळा प्रपंचच मुळीं असा आहे कीं, सगळ्या अडचणी दूर झाल्या ह्यणजे आपण कोणत्या कामास हात घालूं असें ह्यणून आपण स्वस्थ बसून राहिलों तर आपल्या हातून कसलाच पराक्रम किंवा उद्योग व्हावयाचा नाहीं. तर स्वतांच्या सामर्थ्याप्रमाणें सगळ्या संकटांशीं व अडचणींशीं झगडून आपलें कार्य सिद्धीस न्यावयास झटलें पाहिजे. यांतच खरा पुरुषार्थ आहे. दुसऱ्यावर अवलंबून राहून स्वकार्यसिद्धि करूं पाहणें बरोबर नाहीं.”

जॉनसन आणि चेस्टरफील्ड

जॉनसन नांवाच्या एका महाविद्वान व अतिविख्यात ग्रंथकारानें अठराव्या शतकांत प्रथम इंग्रजी भाषेचा चांगला मोठा कोश तयार करून तिला व्यवस्थित व निश्चित स्वरूप दिलें. हें कोशरचनेचें काम त्यानें हातीं घेतलें तेव्हां त्याची उत्कृष्ट ग्रंथलेखनासंबंधानें चांगली ख्याति झाली होती. शिवाय हा कोश खंडशः प्रसिद्ध करावयाचें ठरलें असल्याकारणानें त्याचे एकदोन खंड लोकांला पाहायाला मिळाले. त्यांवरून तें काम करण्याची लायकी त्याच्या अंगीं किती होती हें सगळ्यांच्या लक्षांत आलें, आणि वर्तमानपत्रांतून वगैरे त्याची स्तुति होऊं लागली. ह्या वेळीं लॉर्ड चेस्टरफील्ड नांवाचा एक मोठा श्रीमंत सरदार होता. तो स्वतः चांगला विद्वान् असून ज्ञानाचा भोक्ता होता. त्याला हा ग्रंथ फारच मानवला; आणि त्यानें जॉनसनची ओळख करून घेऊन त्याचा स्नेह संपादण्याचा प्रयत्न केला; आणि ह्या कोशाच्या कार्मी त्याला द्रव्यसाहाय्य करण्याचें अभिवचन दिलें. जॉनसन हा अगदीं गरीब असून कोशरचनेचें काम करीत असतां त्याला लेख वगैरे लिहून निर्वाहापुरते पैसे मिळवावे लागत. ही ददात कोश रचून होईपर्यंत तरी निदान मिटावी असें मनांत आणून त्यानें हें साहाय्य घेण्याचे कबूल केलें; आणि आपला कोश त्या सरदाराच्या आश्रयानें प्रसिद्ध करण्याचें योजिलें.

ह्या प्रमाणें त्या सरदाराचा आणि जॉनसनचा स्नेह जमून ते एकमेकांला वारंवार भेटूं लागले. परंतु त्यांचें लौकरच बिनसलें. याचें कारण असें झालें कीं, हा सरदार मोठा गर्विष्ठ असून त्याला सभ्य चालीरीतींची फारच आवड असे. जॉनसनानें आपल्याशीं

नम्रतेनें व विनयानें वागावें असें त्यास वाटे. पण जॉनसन जात्याच मोठा हूड व मानी असल्यामुळें कोणाचा केवढाही मोठा बडेजाव असला तरी त्याची तो परवा करीत नसे. ज्ञानसंपन्नतेपुढें संपत्तीचा कांहींएक तोरा चालूं नये असें त्याला वाटे. हा त्या गरीब मनुष्याचा उद्दामपणा त्या सरदाराला मुळीं खपेनासा झाला. शिवाय त्याची चालचलणूक सभ्यतेची नसल्याकारणानें त्याचा त्याला तिटकारा वाटूं लागला. यास्तव जॉनसन त्याच्या घरीं गेला ह्मणजे त्याला तो भेट देत नसे; आणि तोही स्वतः जॉनसनाकडे येईनासा झाला. असा त्याच्या वर्तनांत फरक पडला हें पाहून जॉनसनानें त्याच्या आश्रयाची परवा केली नाही. कोशाचें काम चाललें असतां, त्याला दुसरे लेख लिहून उदरनिर्वाह चालवावा लागला. तो नीट न चालून त्याला कर्ज झालें; आणि एकदां तर त्याला सावकारांनीं देण्याबद्दल तुरुंगांतही घातलें. तरी त्यानें धैर्य न सोडितां व निश्चय ढळूं न देतां आपला आरंभिलेला उद्योग कोणाच्याही साहाय्यावांचून शेवटास नेला. कोश संपण्याच्या सुमारास त्या सरदाराच्या तोंडाला पाणी सुटून त्यानें त्याची वर्तमानपत्रांतून पुष्कळ स्तुति केली आणि तो शेवटीं आपल्या आश्रयानें प्रसिद्ध व्हावा अशी खटपट केली. पण जॉनसनाने त्याची बिलकूल परवा केली नाही

गरीब आणि श्रीमंत

एका तरुण मनुष्याचा एक बाग होता. त्यांत तो सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत एकसारखा खपे; आणि संध्याकाळ झाला ह्मणजे तो झाडाच्या छायेखालीं बसून विश्रांति घेई. तेथें त्याचे दुसरे तिघे बाळपणचे मित्र येऊन त्याच्याशीं बोलत बसत. तेही आपआपल्या मळ्यांत सारा दिवस मेहनत करीत. एके दिवशीं ते असे बोलत बसले असतां, एक जण ह्मणाला: “आम्ही असे लहानपणापासून काबाडकष्ट करीत असून आम्हांला गरिबींत काळ कंठावा लागत आहे. आमच्यासमोर मोठमोठ्या हवेच्यांत रहाणारे लोक असून ते फारसे कांहीं श्रम न करितां सुखांत व ऐश्वर्यांत काळ घालवीत आहेत. याला काय ह्मणावें?” असेंच दुसऱ्या दोघांचें ह्मणणें पडलें. तेव्हां तो तरुण बागवान ह्मणाला: “मित्रांनो, आपणांला दुसऱ्यांच्या संपत्तीचा हेवा करण्याचें कांहींएक कारण नाही. जे आपणांस मोठे ऐश्वर्यवान्से वाटतात, ते म्हणजे आमच्याहून सुखी असतीलच असें खातरीनें ह्मणतां येणार नाही. पुष्कळांला तर त्यांच्या वडिलांकडून दौलत मिळालेली असते. त्याला ती अशी आयती मिळाल्यामुळें त्यांच्या अंगांत खरा पराक्रम असा फारसा नसतो; व त्यांचे देह व मनं बहुशः दुर्बळ असतात. ह्यामुळें

त्यांला खरें सुख असें फारसें लाभत नाही; आणि त्यांला कोणी फारसा मान देत नाहीत. दुसऱ्यांनी मिळवून ठेविलेल्या द्रव्यावर मजा मारणाऱ्या अशा लोकांस शहाणे लोक बांडगुळाची उपमा देतात. शिवाय त्यांनी स्वतः दौलत मिळविली नसल्यामुळे तिची त्याला फारशी किंमत न वाटून ती ते हवी तशी उधळतात; आणि ती खलास होऊन ते कफल्लक झाले ह्मणजे त्यांचे मनस्वी हाल होतात. त्याला कसलाही उद्योगधंदा करण्याची सवय नसल्यामुळे त्यांना तो मिळत नाही, आणि मिळाला तर होत नाही. आमची गोष्ट अशी नाही. आमच्या वडिलांनी आह्वांला कांहीं एक ठेविलें नव्हतें. आह्मी सगळे तेराचौदा वर्षांचे झालो तेव्हांपासून उद्योग करावयास लागलों असून आह्मी आपला निर्वाह स्वतांच्या कमाईवर चालविला आहे; आणि स्वतांच्या श्रमानें आपला चरितार्थ चालविण्याची धमक आमच्या अंगांत शेवटपर्यंत कायम रहाणार आहे. निढळाच्या घामानें मिळविलेल्या अन्नवस्त्राच्या उपभोगापासून आह्वांला जें सुखसमाधान वाटतें तें अशा श्रीमंतांच्या गावीही नसतें. आमचा सगळा वेळ श्रम करण्यांत जात असल्याकारणानें आह्वांला कसल्याही छंदांत पडण्यास अवकाश नसतो; आणि रात्री बिछान्यावर पडलों ह्मणजे आह्वांला गाढ निद्रा येते. आह्मी आपल्या पायावर उभे राहून स्वतांचा योगक्षेम चालवीत असतो. यास्तव आह्वांला कोणाचें आर्जव करावें लागत नाही, किंवा कोणाची खुशामत करण्याची गरज वाटत नाही. आमच्यावर कसलेही दुःखप्रसंग आले तरी आह्मी कधीही डगमगत नाही. आह्मी गरीब असलों तरी आह्मी आपला उद्योग प्रामाणिकपणानें करीत आहों. आह्मी आपले सगळे व्यवहार चोख राखून कोणाच्या दोषास कधीही पात्र होत नाही. आह्मी आजपर्यंत मोठ्या उत्साहानें व हुशारीनें आपला उद्योग करीत आलों आहों, तसाच तो शेवटपर्यंत करीत राहूं आणि स्वतांच्या श्रमानें जें कांहीं मिळेल तेवढ्यांत समाधान मानूं. दुसऱ्यांच्या संपत्तीचा किंवा ऐश्वर्याचा हेवा करण्यांत मुळीं हाशील नाही.”

वीराचा बच्चा

गेल्या शतकाच्या आरंभी फ्रेंच व ब्रिटिश लोकांच्या आरमारांची मोठी लढाई नाईलनदीच्या मुखापाशी झाली. तीत फ्रेंचांचा पराभव झाला; आणि ब्रिटिश आरमारास मोठा विजय मिळून इंग्लंडातल्या लोकांस अत्यानंद झाला. ह्या लढाईत एक इंग्रज योद्धा मरण पावला; आणि त्याच्या मृत्यूचें वर्तमान ऐकून त्याची बायको पराकाष्ठेचें दुःख होऊन मरण पावली. तिचा एक लहान मुलगा होता. तो सर्वस्वी अनाथ होऊन कोठें तरी काम पाहत फिरत असतां एका श्रीमंत बाईला पाहून ह्मणाला: “बाईसाहेब,

थोडा वेळ थांबून माझी अनाथाची कहाणी ऐका. माझी अशी दीन स्थिति पाहून तुम्हांला करुणा आली असेलच. माझे गाल बसले आहेत, आणि मी अगदीं निस्तेज दिसत आहे, याचें कारण मी अगदीं पोरका झालों असून मला अन्नवस्त्र मिळेंनासें झाले आहे. माझा बाप आमच्या देशांतला महावीर नेल्सन याजबरोबर नाईलनदीजवळ झालेल्या घोर संग्रामांत होता. तेथें तो आमच्या देशाच्या तर्फें लढत असतां पडला. ह्या मोठ्या विजयाची वार्ता आपल्या देशांत पसरून चोहोंकडे आनंद होऊन जिकडेतिकडे रोशनाई झाली, ती पाहण्यास मी लोकांच्या गर्दींत अविचारी मुलासारखा शिरलों. तें पाहून माझी आई माझ्या मागून धावत येऊन मला ओढून घरीं नेऊ लागली. माझ्या बापाच्या जिवाचा बळी पडून हा विजय प्राप्त झाला असून मी पोरका व अनाथ झालों, असें असतां मी इतरांबरोबर आनंदानें नाचूडडूं लागलों, तें माझ्या आईला सहन झालें नाहीं. लोकांचा आनंदोत्सव तिच्यानें पाहवेना. त्यांचा जयघोष तिच्यानें ऐकवेना. तिच्या नेत्रांतून अश्रुधारा वाहूं लागल्या. अशी तिची अवस्था पाहून मी तिला विचारिलें: “आई, सगळे लोक आनंदाच्या आरोळ्या देत असतां, तुझ्या डोळ्यांतून आसवें कां येत आहेत?” हें ऐकून ती माझा मुका घेऊन व अतिशयित कष्टी होऊन मंद स्वरानें ह्मणाली: “माझ्या बापड्या पोरक्या लेंकरा!” मी तिला विचारिलें: “मी पोरका तो कसा?” हा प्रश्न ऐकून त्या माझ्या प्रेमळ मातेला अनावर हुंदका येऊन तिचा श्वास गुदमरला, आणि तिने डोळे झांकिले! ती पुनः शुद्धीवर आली नाहीं! तिनें तत्काळ प्राण सोडिला! तेव्हांपासून मला कशी विपत्ति भोगावी लागत आहे तें मी सांगूं शकत नाहीं. मी असा पोरका व अनाथ झालो आहे तरी अन्नवस्त्र देऊन माझा प्रतिपाळ करा अशी मी तुमच्यापार्शी याचना करित आहे, असें आपण समजून माझा धिक्कार करूं नका. बाईसाहेब, मी वीराचा बच्चा आहे. अशी भिक्षा मी कधींही मागणार नाहीं. माझ्या हातून होण्याजोगें कांहीं तरी काम मला द्या. मी कांहीं तरी उद्योग करून स्वतांचा निर्वाह चालविण्याचा निश्चय केला आहे.” हें त्या दीन व अनाथ मुलाचें बोलणें ऐकून त्या दयाळू बाईला अतिशयित गहिंवर आला, व तिच्या नेत्रांतून टपटपां आसवें गळूं लागली. त्या मुलाचा तो स्वाभिमान व स्वावलंबनबुद्धि पाहून तिला तो फारच आवडला, आणि ती ह्मणाली: “बाळा, तूं आपल्या शूर बापाला साजणारा मुलगा आहेस. तूं मजबरोबर चल. तुला मी चांगलें काम लावून देतें व तुझी ददात कायमची मिटेल असें करिते.” हे तिचे कळवळ्याचे शब्द ऐकून त्या मुलास अत्यानंद झाला; आणि तो तिच्याबरोबर गेला.

भाग अकरावा

स्वाभिमान

मरावयास चाललों आहे

फ्रेंच सैन्यांतला एक शिपाई युद्धभूमीवर जखमी होऊन आपल्या रांगेतून मागे पडला आणि पिछाडीस जाऊं लागला. तो असा मागे हटतांना पाहून त्याच्या क्वाप्टनानें विचारिलें: “तो शिपाई असा मागे कोठें चालला आहे?” हे शब्द त्याच्या कार्नी पडतांच आपल्या अमलदाराला आपण भितरा आहे असा वहिम आला याचें अतिशयित वाईट वाटून, तो मोठ्या त्वेषानें मागे वळून व त्याला सलाम करून ह्मणाला: “क्वाप्टन साहेब, मी मरायाला चाललों आहे!” असे शब्द तो बोलतो न बोलतो तो त्याचें तेथल्या तेथें प्राणोत्क्रमण झालें.

हत्तीचा स्वाभिमान

एक मोठें जड ओझे ओढून न्यावयाच्या कार्मी एका हत्तीला लाविलें होतें. रस्ता अमळ खराब असून ओझे मनस्वी जड असल्यामुळें त्या जनावराला तें ओढवेना. त्यानें आपली शिकस्त केली, पण त्याचा कांहींएक इलाज चालेना. ह्मणून तो प्रयत्न करायाचा सोडून उभा राहिला. तो कांहीं केल्या पुढें पाऊल टाकीना. हा असा वाटेत खोळंबा झालेला न साहून त्याचा धनी ह्मणाला: “ह्या भिकार हत्तीला काढून दुसरा हत्ती लावा.” हे शब्द त्या शहाण्या पशूला चांगले समजले, आणि एवढी जिवापाड मेहनत करूनही आपणास अशा शिष्या खाव्या लागल्या त्याचें त्याला पराकाष्ठेचें वाईट वाटून त्यानें पुनः एक वेळ अतिशयित नेट करून तें ओझे थोडेंसें पुढें नेलें. पण ह्या प्रयत्नामुळें तो एकदम खचून तेथल्यातेथें मरण पावला. तेव्हां त्याच्या मालकाचे डोळे साफ उघडून असा उत्तम पशू गमावल्याबद्दल त्याला फार दुःख झालें.

जॉनसनचा स्वाभिमान

इंग्लंडांत जॉनसन नावांचा एक विख्यात ग्रंथकार अठराव्या शतकांत होऊन गेला. ही इंग्लिश भाषेला जें प्रौढ व व्यवस्थित स्वरूप आलें आहे, तें मुख्यतः ह्याच ग्रंथकाराच्या परिश्रमाचें फळ होय. हा मूळचा अगदीं गरीब होता. हा जात्या अतितीव्र बुद्धीचा असल्याकारणानें ह्याला एका श्रीमंत गृहस्थाच्या मुलाचा सहाध्यायी ह्मणून पाठशाळेंत जाऊन थोडे दिवस शिकण्याची संधि मिळाली. पाठशाळेंतल्या अध्यापकांला व विद्यार्थ्यांला यानें आपल्या अचाट बुद्धीनें थक्क करून सोडिलें. तेथल्या सगळ्या विद्यार्थ्यांचा तो प्यारा झाला. तो गरीब असल्यामुळें त्याला जुनेपुराणे कपडे घालावे लागत. एके दिवशीं त्याच्या पायांतले जोडे अगदीं फाटले आहेत असें पाहून एकादोघां विद्यार्थ्यांनीं आपल्या जवळच्या पैशांचे नवे जोडे घेऊन त्याच्या खोलीबाहेर ठेविले. ते त्यांनीं त्याला प्रत्यक्ष नेऊन दिले नाहीत. कारण तो गरीब होता तरी तो मोठा मानी होता, हें त्यांना ठाऊक होतें. सकाळीं जॉनसन खोलीबाहेर येऊन जोडे पाहूं लागला, तो तेथें ते नवे जोडे त्याला दिसले. ते पाहून त्याच्या लक्षांत तत्काळ आलें कीं, आपले फाटके जोडे पाहून हा कोणी तरी आपल्यावर गुप्त उपकार केला आहे. पण तो जात्या मानी स्वभावाचा असल्याकारणानें त्याला त्यांत आपली मानहानि केल्यासारखें वाटलें, आणि ते नवे जोडे फेकून देऊन आपले जुनेच जोडे त्यानें पायांत घातले.

ब्रिटिश शिपायाचा स्वाभिमान

ब्रिटिशलोकांची चिनदेशाशीं लढाई सुरू झाली तेव्हां तिकडे बरेच सैन्य गेलें होतें. त्यांत आमच्या देशीलोकांचेही कांहीं सैन्य गेलें होतें. ह्या सैन्यांतले कांहीं शिख शिपाई व एक ब्रिटिश शिपाई असे बाकीच्या सैन्याबरोबर कूच करावयाचें सोडून लष्करासाठीं मद्याच्या गाड्या चालल्या होत्या त्यांच्या मागून मजा करीत जात होते. त्यांनीं दारूवर यथेच्छ ताव मारिल्यामुळें ते बरेच बेहोश झाले आणि अगदीं मार्गें राहिले. तेव्हां त्यांस कांहीं शिपायांनीं पकडून अटकेंत ठेविलें. त्यांला रात्रभर कोंडून ठेविल्यावर दुसरे दिवशीं त्यांला एका चिनी अधिकाऱ्यापुढें नेऊन उभें केलें आणि गुढघे टेकून नमन करावयास सांगितलें त्याप्रमाणें शिख शिपायांनीं केलें. पण तो ब्रिटिश शिपाई ह्मणाला: “मी कोणाही चिनीमनुष्यापुढें गुढघे टेकून नमन करणार नाहीं.

असें केल्यानें माझी व माझ्या देशाची मानहानि केल्यासारखें होईल. ” हें त्याचे स्वाभिमानाचें बोलणे कानी पडताच चिनी शिपायांनी त्याचा तत्काळ शिरच्छेद करून त्याचें प्रेत उकिरड्यावर फेकून दिलें!

कुत्र्याची फजिती

एक अविचारी व हूड मुलगा उन्हाळ्याच्या दिवसांत आपल्या कुत्र्याला फार उष्मा होत असावा अशी कल्पना करून त्याचे केश भादरूं लागला. ते बरेच कापीपर्यंत तो स्वस्थ राहिला. पण त्याला असा उघडा केलेला पाहून घरातली माणसे मोठ्यानें हसूं लागलीं, तेव्हां त्याला आपली यांत मोठी फजिती झाली असें वाटून तो त्याच्या हातचा निसटून पळाला आणि एका अंधाराच्या खोलींत जाऊन लपून बसला. तो मुलगा त्याच्या मागून धावत जाऊन त्याला बाहेर आणूं लागला. पण तो कांहीं केल्या येईना. तोत्याला ओढूं लागला तेव्हां तो मोठ्यानें केंकावू लागला. हें पाहून त्या मुलांनें त्याला बाहेर आणण्याचा आणखी प्रयत्न केला नाही. पुढें तो कुत्रा त्या खोलींतून कित्येक दिवसपर्यंत मुळीं बाहेर आला नाही; आणि त्याच्यापुढे ठेविलेल्या अन्नपाण्यास तो बिलकूल शिवला नाही. अशी त्याला पराकाष्ठेची लज्जा वाटली याचें सगळ्यांला कौतुक वाटून तीं त्याला मोठ्या ममतेनें गोंजारू लागली व त्याच्यापुढें त्याच्या आवडीचे पदार्थ ठेवूं लागलीं. त्याप्रमाणेंच त्याला उद्देशून कोणी कांहीं बोलूं नये व हसूं नये असा त्यांनीं नेम केला. असा तो प्राणी कांहीं दिवस अंधारांत उपाशी बसून राहिल्यावर मग बाहेर येऊं लागला; आणि आपणास कोणी हसत नाहीत असें पाहून तो पूर्वीप्रमाणें खाऊंपिऊं व हिंडूंफिरूं लागला.

राजा आणि शिपाई

फ्रान्सदेशाचा चौदावा लुईराजा एका युद्धांत गुंतला असतां एके दिवशीं आपल्या सैन्याची पाहणी करण्यास उभा होता; आणि त्याच्याजवळ एक घोडेस्वार उभा होता. त्याचा घोडा अमळ तलख असल्यामुळें तो उत्संखळ होऊन मार्गेंपुढें होऊं लागला. त्याला आवरून धरण्याचा त्या स्वारानें पुष्कळ प्रयत्न केला, पण तो कांहीं केल्या काबूंत येईना. तो असा उडत असतां, त्याचा धक्का लुईराजाला लागला. त्यासरशी तो एकदम संतापून त्या शिपायाला हातांतल्या काठीनें बडवीत सुटला आणि तोंडानें त्याला नाहीनाहीं त्या शिव्या देऊं लागला. खरें हलतलें असतां हा त्याचा अन्याय नसून

केवळ त्या घोड्याचाच अवगुण होता. यास्तव राजानें ह्या गोष्टीचा नीट विचार करावयास हवा होता. पण त्याला त्या वेळीं असा विचार सुचला नाही. हा असा राजानें अन्याय केलेला पाहून त्या शिपायाला अतिशयित वाईट वाटलें; आणि आपल्या जवळचें पिस्तूल राजाकडे करून तो ह्मणाला: “खावंदांनीं सगळ्यांदेखत माझी अशी फजिती केली आहे, तर आतां जशी आपण माझी अब्रू घेतली, तसाच माझा प्राणही घ्यावा. कारण अशी बेअब्रू होऊन जगण्यांत कांहीं अर्थ नाही.” हे त्याचे शब्द ऐकून राजा लागलीच गहिंवरला आणि ह्मणाला: “मित्रा, मीं तुझा अन्याय केला तो मनांत ठेवूं नको. त्याची भरपाई करण्यास मी झटेन.” ह्या वचनाप्रमाणें राजानें त्याला चांगली बढतीची जागा देऊन गौरविलें.

तपकिरीची डबी

एक मोठा सेनापति आपल्या लष्करांतल्या कांहीं अमलदारांला घेऊन जुगार खेळत बसला होता. जुगार चालला असतां, त्यानें आपल्या खिशांतली तपकिरीची डबी काढून आपण तीतली चिमूट घेऊन दुसऱ्या मंडळीच्या हातीं ती दिली. ती डबी सोन्याची असून तिला हिरे जडले होते. पुढें कांहीं फासे टाकिल्यावर त्याला पुनः तपकिरी ओढण्याची हुकी येऊन ती डबी काढण्यासाठीं त्यानें खिशांत हात घातला. पण ती त्याच्या हाताला लागेना. त्यानें दुसरे खिसे चाचपून पाहिले. पण त्यांतही ती सापडेना. तेव्हां ती कोणी तरी दपटल्याचा त्याला वहीम येऊन तो त्याला दरडावून ह्मणाला: “डबी मिळेतोपर्यंत येथून कोणीही हालू नये.” पण ती कोणीही आपण होऊन काढून देईना. ह्मणून त्यानें सगळ्यांचा झाडा घेण्याचें ठरविलें आणि पहिल्यानें चेहऱ्यावरून गरीब दिसणाऱ्या एका अमलदाराचा झाडा घ्यावा असें ह्मटलें. तें ऐकून तो अमलदार ह्मणाला: “माझ्याकडे तुमची डबी नाही. मी कांहीं माझा झाडा घेऊं देणार नाही. मी आपल्या अंगाला कोणालाही हात लावूं देणार नाही. ज्या कोणाला माझें ह्मणणें खरें वाटणार नाही, त्याच्याशीं मी द्वंद्वयुद्ध करण्यास सिद्ध आहे.” हे त्याचे शब्द ऐकून आतां सेनापति त्याला काय उत्तर देतो तें ऐकण्यास सगळी मंडळी आतुर झाली. सेनापति आपल्या तरवारीस हात घालावयास गेला तों त्याच्या तुमानीच्या खिशांत ती डबी त्याच्या हातास लागली. त्या बरोबर तो अगदीं ओशाळला, आणि त्या अमलदाराची नाहक इज्जत घेतल्याबद्दल त्याला अतिशयित खेद वाटला. मग तो

त्यास ह्यणाला: “मी तुमची क्षमा मागतो; आणि उद्यां माझ्याकडे तुम्ही भोजनास यावे, ह्यणजे मला तुम्ही क्षमा केली असें मी समजेन. इतःपर तुम्ही मला आपला निकट स्नेही माना” एवढे बोलून तो तेथून निघून गेला. हें त्याचें आमंत्रण स्वीकारून तो अमलदार दुसरे दिवशीं त्याच्याकडे गेला. आपण केलेला अन्याय मनांत न ठेवितां तो आपल्याकडे भोजनास आल्याबद्दल त्या सेनापतीला मोठे समाधान वाटलें; आणि त्याचा योग्य पाहुणचार करून मग तो त्याच्याशीं मोठ्या रहसाळीनें इकडच्या तिकडच्या गोष्टी कांहीं वेळ बोलत बसला. शेवटीं त्यानें त्यास विचारिलें: “तुम्ही काल आपला झाडा घेण्यासंबंधानें एवढी हरकत घेतली त्याचें कारण काय?” त्यानें उत्तर केलें: “सेनापतिसाहेब, मला सध्यां अर्धा पगार मिळत आहे. त्यामुळें मला फार ओढगस्त आहे. ह्यणून मी साधेल तेवढी काटकसर करीत असतो. काल सकाळीं मी खाणावळींत जेवायला गेलों तेव्हां तेथें माझ्यापुढें वाढिलेले सगळे पदार्थ मला भूक नसल्यामुळें खाववले नाहींत. ह्यणून मांसाचे तळलेले दोनतीन तुकडे व थोडीशी भाकरी एका कागदांत गुंडाळून तीं मीं माझ्या खिशांत संध्याकाळीं खाण्याकरितां ठेविली होती. माझा कोणी झाडा घ्यावयास लागला. असता तर तीं त्याच्या हातीं लागून माझी गरिबी उघडकीस आली असती, आणि सगळ्या मंडळींत माझी फजिती झाली असती. ती टाळण्यासाठी मी प्राण जाईपर्यंत लढलों असतो.” हें त्याचें भाषण ऐकून त्या सेनापतीला त्याची दया आली, आणि तो ह्यणाला: “माझे आतां समाधान झालें. तुम्ही उद्या परत मजकडे जेवायास या. तुम्हांला असला पेंच पुनः न येईल अशी काहीतरी तजवीज अवश्य केली पाहिजे.” ह्या संकेताप्रमाणें तो अमलदार पुनः त्याच्याकडे जेवायास गेला. त्या वेळीं सेनापतीनें त्याला क्याप्टनाच्या रांगेला चढविल्याचें सांगून त्या हुद्दवास साजेसा जामानिमा विकत घ्यावयासाठीं त्याला त्यानें कांहीं पैसे दिले. ह्याप्रमाणें त्याला बढती मिळून त्याची ददात मिटली.

एका कवीचा स्वाभिमान

यंग नांवाचा एक मोठा कवि इंग्लंडांत होऊन गेला. तो एके दिवशीं कांहीं बायांसहवर्तमान होडींत बसून टेम्सनर्दींत फिरावयास गेला होता. बरोबरच्या बायांला करमणूक व्हावी ह्यणून तो पांवा वाजवीत होता. त्यांच्यामागून दुसऱ्या होडींत बसून कांहीं लष्करी अमलदार येत होते. त्यांची होडी अगदीं जवळ आली तेव्हां यंगनें पांवा वाजवायाचा बंद करून खिशांत घातला. तें पाहून त्यांतल्या एका अमलदारानें त्याला

पांवा खिशात कां ठेवीत आहां ह्यणून विचारिलें. यंगनें उत्तर केलें: “जसा मीं तो बाहेर काढिला, तसाच तो मी आत ठेवीत आहे. असें करायाला मला कोणाची हरकत आहे?” हें त्याचें उत्तर ऐकून त्या अमलदाराला राग आला, आणि तो त्याला ह्यणाला: “पांवा बाहेर काढून वाजवीत रहाणार नाहीस तर तुला मो नदींत लोटून देईन.” हा त्याचा उद्धटपणा पडून त्याला फार वाईट वाटलें. तरी त्यानें केलेली बेअदबी निमूटपणें सहन करून तो पांवा काढून वाजवूं लागला. त्या आडदांड मनुष्याशीं भांडू लागल्यास आपल्याबरोबरच्या बाया घाबरून जातील हें मनांत आणून त्यानें त्या वेळीं तसें केलें, आणि तीं पाण्यांत फिरत होतीं तोंपर्यंत तो पांवा वाजवीत राहिला.

नंतर संध्याकाळच्या वेळीं तो अमलदार एकटाच फिरत आहे असें पाहून त्याच्याकडे तो कवि जाऊन शांतपणे ह्यणाला: “आज तिसऱ्या प्रहरी तुह्मीं मला मोठ्या उद्दामपणानें पांवा वाजविण्याविषयीं हुकूम केला, तो मीं मुकाट्याने ऐकिला, तो केवळ माझ्या व तुमच्या बरोबरच्या माणसांला विनाकारण त्रास होऊं नये ह्यणून. तर आतां लष्करी पेशा घातलेल्या मनुष्याइतकेंच साधा पेहराव करणाराच्या ठायीं धैर्य असतें याविषयी तुमची पुरी खातरी करावी असा मीं निश्चय केला आहे. तर उदयिक माझ्याशीं द्वंद्वयुद्ध करावयास तुह्मी ह्या जागी अवश्य या. दुसऱ्या कोणाला बरोबर आणण्याचे कांहीं कारण नाही. कारण फक्त तुमचा आणि माझा वाद आहे. त्यांत दुसऱ्या कोणाचा संबंध नाही. हें द्वंद्व आपण तरवारी घेऊन करूं.” हें त्याचें आव्हान त्या अमलदातला मान्य करावें लागलें. कारण पूर्वकाळीं कोणीं कोणाचा उपमर्द केला किंवा कांहीं आगळीक केली असतां, दोघांनीं एकमेकांशीं द्वंद्वयुद्ध करावें अशी रानटी चाल युरोपांत चोहोंकडे होती.

सदरी ठरल्याप्रमाणें हे दोघे गृहस्थ द्वंद्व करावयास आले; आणि तो अमलदार आपली तरवार उपसून युद्धास सिद्ध झाला. पण कवीनें तरवार म्याऱ्यांतून काढण्याऐवजीं खिशांतले पिस्तुल काढून त्याजवर त्याचा नेम धरिला. तें पाहून त्या अमलदारानें विचारिलें: “तूं माझा खून करणार काय?” कवीनें उत्तर केलें: “नाहीं; पण तूं आतां येथें थोडेंसें नाचून दाखीव. तूं नाचला नाहीस तर प्राणास मुकशील.” हें त्याचें सांगणें त्याला प्रथम न होऊन तो त्याच्याशीं तंडूं लागला. पण तें कांहींएक मनास न आणितां तो मोठ्या त्वेषास चढून त्याला नाचावयास सांगूं लागला. तेव्हां अर्थात् निरुपाय

होऊन त्या अमलदाराला त्याच्या सांगण्याप्रमाणे नाचावे लागले. त्याचा नाच आटपल्यावर कवि ह्मणाला: “ठीक आहे. काल माझी इच्छा नसतां तुहीं मला पांवा वाजवायास लाविला; आणि आज मी तुहांला तुमची इच्छा नसतां नाचावयास लाविलें. हा एवढा खेळ बस झाला. आतां तुमच्या इच्छेस येईल त्या रीतीनें मी ह्या गोष्टीचें परिमार्जन करावयास सिद्ध आहे.” हे त्याचे शब्द ऐकून त्या अमलदारानें कवीचा हात धरून ह्मटले: “मीं काल आपणांशीं दांडगाईचें वर्तन केलें त्याबद्दल मला क्षमा करा आणि इतःपर मला आपला मित्र समजा.” ह्याप्रमाणें त्या दोघांचें समेट होऊन त्यांचा स्नेह आमरण कायम राहिला.

***

भाग बारावा

ठकबाजीचे वाईट परिणाम

लुच्चा मुलगा

एका मुलास आपल्या बापाच्या मित्रांकडे पैसे मागायाची खोड लागली होती. ही त्याच्या बापाला न आवडून त्याचा त्याने अनेक वेळां निषेध केला. पण त्याची ती खोड जाईना. ह्याणून बापाला त्यास एकदा चांगली शिक्षा करावी लागली. ह्या वेळीं त्या मुलाने कोणाकडे कधीं पैसे मागणार नाहीं असें वचन दिलें. ही शिक्षा भोगल्यावर दुसऱ्याच दिवशीं त्याच्या बापाचा भागीदार आला. त्याला तो लुच्चा मुलगा विचारू लागला: “मला अर्धी पेनी उसनी देऊन ती पुनः कधीं न मागणारा असा एकादा मनुष्य तुह्यांला ठाऊक आहे काय?” हा अप्रत्यक्ष रीतीनें पैसे मार्गण्याचा दुसरा प्रकार पाहून बापानें त्याला पुनः खरपूस शिक्षा करून त्याची खोड अगदीं मोडून टाकिली.

पांगळेपणाचें ढोंग

एका शहराच्या उघड्या बखळींत जनावरांचें प्रदर्शन केलें असतां, त्यांतला एक वाघ सुटून सैरावैरा उधळूं लागला. तेव्हां लोकांची पांचांवर धारण बसून ते वाट फुटेल तिकडे पळूं लागले. त्या शहरांत एक पांगळा माणूस रस्त्यांत बसून लोकांकडे भीक मागत असे. तो त्या ठिकाणी असा पंधरावीस वर्षे बसे; आणि तो खराच पांगळा आहे असें समजून लोक त्याला भीक घालीत असत. वाघाच्या भीतीनें लोकांची तिरपीड उडून ते जिकडेतिकडे “वाघ! वाघ!” ह्याणून धावूं लागले. इतरांप्रमाणें तो पांगळा माणूसही वाघ आपल्याकडे येत आहे असें पाहून घाबरला आणि पटदिशी उटून उभा राहून बाकीच्यांबरोबर मोठ्या वेगाने पळत सुटला. त्या वाघाला अर्थात् लौकरच पकडिलें, आणि तो पांगळा भिकारी त्या दिवसापासून दिसेनासा झाला.

पृथ्वीचा आकार

खेड्यांतल्या एका शाळेची परीक्षा व्हावयाची होती. ह्यणून शिक्षकानें आपल्या मुलांस तयारी करावयास सांगितली. भूगोल शिकवीत असतांना त्यानें विद्यार्थ्यांस पृथ्वीचा आकार कसा आहे तें समजावून सांगून हटलें कीं, “परीक्षकांनीं हा प्रश्न विचारिला, आणि तुह्यांस त्याचें उत्तर सुचलें नाहीं, तर मी माझी तपकिरीची डबी काढून दाखवीन.” आतां, ह्या शिक्षकाच्या दोन डब्या होत्या. एक वाटोळी होती, ती तो रविवारीं खिशांत ठेवी, आणि दुसरी चौकोनी होती, ती तो बाकीच्या दिवशीं खिशांत ठेवी. शेवटीं परीक्षेचा दिवस आला, आणि परीक्षकानें वर्गांतल्या एका मुलास पृथ्वीचा आकार कसा आहे ह्यणून प्रश्न केला. तेव्हां तो मुलगा नवखे लोक पाहून अमळ घाबरून गोंधळला आणि शिक्षकाकडे पाहूं लागला. त्याबरोबर त्यानें आपली खिशांतली डबी काढून दाखविली. ती अर्थात् चौकोनी होती. मुलानें ती पाहून सुचल्यासारखें करून उत्तर दिलें कीं: “पृथ्वी रविवारीं वाटोळी असते आणि इतर दिवशीं चौकोनी असते.” हें विलक्षण उत्तर ऐकून शिक्षकाची केवढी फजिती झाली असेल तें सांगायला नकोच.

हत्तीला फसविल्याचे भयंकर प्रायश्चित्त

सिंहलद्वीपांतल्या एका गांवीं एक गृहस्थ रहात जसे. त्याचें घर पाणीवठ्याजवळ होतें. तेथें दररोज पाणी पाजण्यासाठीं हत्ती आणीत असत. हा गृहस्थ आपल्या दारार्शी बसून हत्ती जाऊं लागले ह्यणजे त्यांला उंबराचा पाला खायला देत असे. एके दिवशीं त्याच्या डोक्यांत अशी कल्पना आली कीं, त्यातल्या एका हत्तीला पानांत गुंडाळून दगड द्यावा. ही आपली लबाडी त्यानें हत्ती हाकून नेणाऱ्याला सांगितली. तेव्हां तो ह्यणाला: “हत्ती असा फसणार तर नाहीं, पण ह्या लबाडीचा भलताच परिणाम होण्याचा मात्र संभव आहे.” हें त्याचें सांगणें मनास न आणून त्या गृहस्थानें एका हत्तीला पानांत गुंडाळून दगड दिला. तो त्या प्राण्यानें सोंडेचा स्पर्श करितांच टाकून दिला, आणि त्या वेळीं तो बाकीच्या हत्तीबरोबर गुपचूप पाणीवठ्यावर गेला. पण तेथून परत येतांना त्या गृहस्थाला दारार्शी बसलेला पाहून तो एकदम त्याच्यावर धावून गेला, आणि त्याच्या अंगाला सोंडेचा विळखा घालून त्यानें त्याला उचलून आपटिलें आणि पायांखालीं तुडवून ठार केलें!

बहिरेपणाचें ढोंग

एका लष्करी शिपायास नोकरी सोडाय्याची असल्याकारणानें त्यानें आपणाला ऐकतां येत नाहीं असा बहाणा केला. तेव्हां त्याला लष्करी वैद्यांनीं फार बारकाईनें तपासलें; पण त्याचें ढोंग कांहीं उमगलें नाहीं. कसाही आकस्मिक किंवा अनपेक्षित आवाज त्याच्याजवळ केला तरी तो ऐकून दचकल्यासारखें तो मुळीं दाखवीत नसे. फार काय, पण त्याला गाढ झोप लागली असतां, त्याच्या डोकीवरून पिस्तुल झाडिलें तरी देखील तो एकदम घाबरून उठत नसे. इतक्या प्रकारीं त्याला तपासून पाहून त्याची लबाडी उमगेना, तरी त्याचें तें ढोंग आहे असा अधिकाऱ्यांला पक्का वहीम होता. वैद्यांनीं त्याची शेवटली तपासणी करून तो बहिरा आहे असा आपला अभिप्राय दिला, आणि अधिकाऱ्यांनीं त्याला लष्करी नोकरींतून मुक्त केल्याचा रीतीप्रमाणें दाखला दिला. तो घेऊन तो शिपाई दरवाजाबाहेर पडला, ती त्याच्या बरोबरच्या एका शिपायानें त्याच्या कानांत हळूच पुटपुटून विचारिलें: “तुला दाखला मिळाला काय?” त्यानें उत्तर केलें: “होय, एकदाचा मिळाला; हा पाहा.” हे त्याचे शब्द आंतल्या अधिकाऱ्यांनीं ऐकून त्याला तत्काळ माधारी बोलाविलें आणि त्याच्याकडचा तो दाखला काढून घेऊन व त्यानें लबाडी केल्याबद्दल त्याला शिक्षा करून नोकरीवर रहावयास भाग पाडिलें.

लुच्चा गुलाम

एक जवाहिरी एके समर्थी पुष्कळ रत्नें घेऊन दूरच्या प्रांतांत विकावयास गेला. त्यानें आपला तरुण मुलगा आणि त्याच्याच वयाचा एक तरुण गुलाम अशा दोघांस बरोबर घेतलें. ह्या फेरींत त्याचा सगळा माल खपून तो परत आपल्या गांवीं जावयास निघाला असतां त्याला वाटेंत बिकट दुखणें लागलें, आणि त्यांत त्याचा अंत झाला. तेव्हां तो गुलाम व त्याचा मुलगा यांच्यामध्ये त्या व्यापाऱ्याच्या पैशाच्या मालकीसंबंधानें वाद लागला. गुलाम ह्मणूं लागला कीं, “आपण जवाहिर्याचा खरा मुलगा असल्याकारणानें त्याचा सगळा पैसा आपणास मिळाला पाहिजे.” तो त्या व्यापाऱ्याचा खरा मुलगा आहे असें लोकांला वाटण्याला एक कारण असें होतें कीं, तो चांगला गोरामोटा असून देखणा होता; आणि त्या व्यापाऱ्याचा खरा मुलगा होता तो अमळ काळासावळा असून कुरूप होता. हा त्यांचा वाद तुटेना तेव्हां त्यांनीं तो तेथल्या न्यायाधीशाकडे नेला. त्या खऱ्या मुलास आपल्या तर्फे चा कांहींएक पुरावा

आणितां येईना. ह्यणून त्यांच्यापैकीं तोतया कोण हें शोधून काढण्याची न्यायाधीशानें पुढील युक्ति योजिली: त्या दोघांलाही पडद्याआड उभे करून त्यांनीं आपलीं डोकीं तेवढीं पडद्याला केलेल्या भोंकांबाहेर काढावीं, आणि आपलें काय म्हणणें आहे तें सांगावे असें त्यानें ठरविलें. ह्या प्रमाणें त्याला उभे केल्यावर न्यायाधीश ह्याला कीं, “तुमचें ह्यणणें ऐकून घेतल्यावर तुह्यांपैकीं जो गुलाम आहे असें दिसून येईल, त्याचें डोके येथल्या येथें उडविण्यांत येईल.” असें त्याला बजावून त्यानें एक मनुष्य तलवार देऊन अमळ दूर उभा केला. मग त्याचें ह्यणणें ऐकून घेऊन न्यायाधीशानें हुकूम केला कीं, “त्या गुलामाचें डोकें तोड.” हा हुकूम ऐकतांच जो खरा गुलाम होता, त्यानें घाबरून आपलें डोकें पटदिशीं मार्गें घेतलें, आणि त्या व्यापाऱ्याच्या खऱ्या मुलानें आपलें डोके मुळीं हालविलें नाहीं. हें पाहून न्यायाधीशानें त्या गुलामास कैदेची शिक्षा केली आणि त्या तरुण मुलास त्या व्यापाऱ्याच्या वित्ताचा खरा वारस ठरविलें.

कवीला पारितोषिक

अरबस्तानांतील राजांची अशी चाल असे कीं, कोणा कवीनें नवें काव्य करून आणिलें असतां त्याला चांगलें बक्षीस द्यावें त्यांत एक. राजा होऊन गेला, त्यानें एकादें काव्य एकदां ऐकिलें ह्यणजे त्याला तें पाठ येत असे. त्याच्या पदरीं एक गुलाम होता, त्याला तें दोनदां ऐकून पाठ येई; आणि त्याची एक दासी असे, तिला तें तीनदां ऐकून पाठ ह्यणतां येई. असा प्रकार असल्यामुळें त्याच्याकडे कोणी कवि नवें काव्य घेऊन गेला ह्यणजे त्यानें ह्यणावें कीं, “हें काव्य कांहीं नवें नाहीं. हें मीं पूर्वीं ऐकिलें असून मला हें पाठ येतें.” असें बोलून त्यानें तें पाठ ह्यणून दाखवावें. त्यानें तें पाठ ह्यटल्यावर बोलावे कीं, “माझा एक गुलाम आहे त्याला हें पाठ येतें.” असें ह्यणून त्यानें त्या गुलामाकडून तें म्हणवावें. मग त्यानें ह्यणावें कीं, “माझी एक दासी आहे तिलाही हें पाठ येतें;” आणि त्या दासीला बोलावून आणून तिला त्यानें तें पाठ ह्यणायास सांगावें. कवि दरबारांत येऊन आपलें काव्य ह्यणूं लागला ह्यणजे राजा ह्या गुलामाला आणि दासीला पडद्याआड बसवून ठेवी. अशा रीतीनें जोजो कवि नवें काव्य घेऊन येई, त्याला तो काहीएक न देता वाटेस लावी. ही ह्या राजाची लबाडी एका प्रख्यात कवीच्या ध्यानांत येऊन त्यानें एक अतिबिकट काव्य रचिलें आणि त्यांत मोठे कठीण शब्द पुष्कळ योजिले. मग वेषांतर करून तो राजापुढें गेला, आणि आपलें तें काव्य त्यानें ह्यणून दाखविले. तें अतिशयित कठीण असल्यामुळें त्या

राजाला त्यांतला एकही शब्द आठवेना. असा तो गोंवळून गेला तेव्हां त्यानें त्या गुलामास तें ह्मणण्याचा इशारा केला. पण त्यालाही तें येईना. अशीच अवस्था त्या दासीचीही झाली. तेव्हां राजानें निरुपाय होऊन ह्मटलें: “तुमचें काव्य नवीन आहे खरें. तर तें ज्या कशावर लिहिले असेल तें घेऊन या, ह्मणजे त्याच्या वजनाइतकें सोने मी तुहांला देतो.” कवि ह्मणाला: “सरकार हें काव्य रचितांना मजपाशीं कागद नव्हता, ह्मणून मी हें एका संगमरवरी दगडाच्या पाटीवर कोरिलें आहे. ही पाटी मीं उंटावर घालून राजवाड्याकडे आणिली आहे.” त्यावरून त्या राजाला त्याच्या त्या पाटीच्या वजनाइतकें सोनें द्यावें लागलें. ती पाटी अर्थात् फार जड असल्याकारणानें त्याच्या खजिन्यांतलें सगळें सोनें खलास करावें लागलें. ही अशी त्याची खोड चांगली मोडल्यावर त्यानें हा लबाडीचा क्रम सोडून कवींच्या लायकीप्रमाणें त्यांला तो पारितोषिकें देऊं लागला.

पोलाद तयार करण्याची युक्ति

शेफील्डशहर विलायतेंत लोखंडी कारखान्यांविषयीं प्रसिद्ध आहे. ह्या शहरानजीक एक घड्याळें करण्याचा कारखाना होता. त्याचा मालक हंटस्मन नांवाचा गृहस्थ होता. त्याला बऱ्याच दिवसांच्या अनुभवावरून असें आढळून आलें कीं, घड्याळांतली कमान करायसाठीं बाजारांत पोलाद मिळे त्याची स्थितिस्थापकता चांगली नसे. पोलादाचा एकादा तुकडा घेतला तर त्याच्या एका भागीं हा गुण चांगला असे. पण तोच दुसऱ्या भागीं पाहावा तर तितका चांगला नसे. हा पोलादांतला दोष काढून टाकण्यास काय युक्ति योजावी ह्या विचारांत तो असतां, त्याला असें सुचले कीं, पोलादाला चांगली सडकून आंच देऊन तें वितळून त्याचे पुनः गट बनविले तर त्यांत हवा तसा स्थितिस्थापकत्वाचा गुण येईल. मग त्यानें ती युक्ति करून पाहिली. ती चांगली यशस्वी झाली. तेव्हां तो पोलादाचे गट करून आपल्या घड्याळांच्या कारखान्यांत योजूं लागला व बाजारांत विकायला ठेवूं लागला, ते साध्या पोलादाहून विशेष चांगले आहेत असें अनुभवास आल्यावरून लोक ते विकत घेऊं लागले. साध्या पोलादास कोणी विचारीनासें झालें. त्यामुळें त्याचा हा माल पुष्कळ खूपू लागून त्याला मोठी किफायत होऊं लागली. ह्मणून आपली ही युक्ति कोणाला समजूं न देण्याची खबरदारी तो घेई. हे गट तयार करण्यास जी माणसे तो लावी, त्यांस मोठी वेतनें देई, व ही युक्ति कोणाला न सांगण्याविषयीं त्यांच्याकडून आणभाक करून घेई. अशा रीतीनें ही युक्ति

त्याने बरीच वर्षे गुप्त राखिली. पण शेवटी ती बाहेर फुटली. एके दिवशी रात्री बरफ व वारा यांचा मारा चालला असतां, एक मनुष्य त्याच्या ह्या पोलाद बनविण्याच्या कारखान्याच्या दाराशी येऊन मोठ्याने ओरडून हाणू लागला कीं, “मी प्रवासी आहे. मी थंडीने व वाऱ्याने अगदीं बेजार झालो आहे. तरी मला दार उघडून आत घ्या. मला एवढी रात्र आश्रय द्या.” हे त्याचे केवीलवाणे शब्द ऐकून कारखान्यांतल्या माणसांला त्याची दया आली, आणि त्यांनी त्याला आंत घेतले. तेथें तो मनुष्य भट्टीच्या शेकाजवळ अगदीं मलूल झाल्यासारखा पडून राहिला, आणि अमळशानें त्यानें गाढ झोप लागल्याचे मिष केलें. पण तो सगळी रात्र मधूनमधून डोळे उघडून ते लोक काय करित तें पाही; आणि त्यांला त्याचा मुळीच वहीम न आल्यामुळें ते आपलें काम नेहमींच्या रीतीप्रमाणें करित राहिले. तें सगळे त्या लबाड मनुष्यानें ध्यानांत ठेविलें; आणि ती युक्ति अगदीं साधी असल्यामुळें त्याला तसलें पोलाद तयार करण्यास मुळीच अडचण पडली नाही. ह्याप्रमाणें भूतदयेला वश होऊन हन्ट्स्मनच्या कामकऱ्यांनीं त्या मनुष्याला त्या रात्री आश्रय दिला, पण त्यानें दगलबाजी करून त्यांचें नुकसान केलें.

***

भाग तेरावा

परस्परकलह

वाद मिटविण्याची शहाणपणाची रीत

दोन शेतकऱ्यांच्या जमिनी जवळजवळ होत्या. त्यांत त्यांनीं द्राक्षें व इतर फळझाडें लाविलीं होती. त्यांच्या त्या जमिनी एका टेकडीच्या पायथ्याशीं होत्या. तीवरून एक प्रचंड खडक कोसळून त्या दोघांच्या मळ्यांच्या मधोमध पडला. तेव्हां हा आयता खालीं आलेला खडक कोणी घ्यावा, ह्याविषयीं त्या दोघांमध्ये वाद सुरू झाला. पण त्यांनीं ह्या वादाचा निकाल न्यायकचेरींत जाऊन करण्याचें मनांत आणिलें नाहीं. त्यांनीं असें ठरविलें कीं, हा खडक दोघांनीं लागेल तितका फोडून आपआपल्या उपयोगास लावावा. ह्याप्रमाणें त्यांनीं तो फोडून त्याचीं चांगलीं घरे बांधिलीं आणि खडकानें अडलेली आपली जमीन अशा चांगल्या उपायानें मोकळी केली.

फळासाठीं भांडण

चार मुलगे एका टेकडीवरून चालले असतां, त्यांला एक मोठें फळ दिसलें. तें घेण्यासाठीं ते चौघेही धावले आणि एकमेकांला ढकलूं लागले. तें एकानें उचलिलें असतां बाकीचे तिघे त्याच्या हाताला झोंबले. तेव्हां तो ह्मणाला: “आपण ह्याचे कापून चार तुकडे करूंया आणि चौघे चार घेऊं या.” ही त्याची तोड बाकीच्या मुलांस रुचली नाहीं. प्रत्येक जण म्हणूं लागला कीं, फळ मला एकट्याला मिळालें पाहिजे. ह्याप्रमाणें त्यांची ओढाताण चालली असतां, तें फळ त्यांच्या हातून सुटून खालीं घरंगळत गेलें. तें जातांजातां खालीं एक गाय चरत होती तिच्यापुढें नेमकें जाऊन पडलें. तें तिनें लागलीच चावून गिळिलें. ह्याप्रमाणें त्या चौघांची पुरी फजिती झाली.

दोघांचे भांडण आणि तिसऱ्याचा लाभ

दोघां चोरांनी एक खेचर चोरून एका दाट अरण्यांत नेले. तेथें गेल्यावर तें केवढ्याला विकारें व एकाएकानें किती पैसे घ्यावे ह्याविषयीं ते विचार करूं लागले. पण एकाचा विचार दुसऱ्याला पसंत न होऊन त्यांचा वाद जुंपला. तो विकोपास जाऊन ते एकमेकांला हाणमार करूं लागले. हें त्यांचें सगळें भांडण तिसरा एक चोर जवळच्या झाडींत लपून ऐकत होता. ते हातपिटीवर आले तेव्हां हा तिसरा चोर हळूच बाहेर आला आणि त्या खेचरावर बसून निघून गेला. कांहीं वेळानें त्यांचें भांडण संपून ते खेचर पाहूं लागले. पण तें झाडाचें सोडून कोणीं नेलें असें त्याला आढळून आलें. तेव्हां तें कोणीं नेलें तें पाहण्यासाठीं ते सैरावैरा धावत सुटले. पण त्यांच्या दृष्टीस तें पडलें नाहीं.

दोघां भांडखोरांची फजिती

दोन मुलगे रानांत फिरत असतां, एका झाडावर त्यांला पक्ष्याचें एक घटें दिसलें. तेव्हां त्यांनीं झाडावर चढून त्यांतल्या मादीला पकडिलें आणि तिचीं अंडी काढिलीं. तीं घेऊन ते खालीं आले आणि वांटून घेऊं लागले. मोठा मुलगा लहान मुलगास ह्मणाला: “तूं हीं सगळीं अंडी घे, आणि पक्षीण मी घेतों. अंड्यांची किंमत पक्षिणीइतकीच आहे.” लहान मुलगा ह्मणाला: “अंड्यांची आणि पक्षिणीची किंमत सारखीच आहे, तर मी पक्षीण घेतों आणि तूं अंडी घे.” असा त्या दोघांचा वाद सुरू होऊन ते शेवटीं हातघाईवर आले. असें त्यांचें भांडण जुंपलें असतां ती पक्षीण मोठ्या मुलाच्या हातून सुटून गेली, आणि अंड्यांवर लहान मुलाचा पाय पडून तीं सगळीं फुटून गेलीं. तेव्हां ते शुद्धीवर येऊन अगदीं खडू झाले.

अक्रोडासाठीं भांडण

अक्रोडाच्या एका झाडाखाली दोन मुलगे हिंडत असतां, त्यांनीं एक अक्रोड पाहिला. तेव्हां एक जण ह्मणाला कीं, “हा अक्रोड माझा आहे. कारण मीं तो पहिल्यानें पाहिला.” दुसरा ह्मणाला: “तूं हा पहिल्यानें पाहिला असला तरी मीं हा पहिल्यानें उचलिला आहे. तेव्हां तो माझा आहे.” ह्याप्रमाणें त्या दोघांचें भांडण चाललें असतां, तेथें तिसरा एक जाणता मुलगा आला आणि ह्मणाला: “अरे, उगीच भांडूं नका. मी तुमचा न्याय करितों. तो अक्रोड मजकडे द्या.” तेव्हां त्यांनीं तो त्या

मोठ्या मुलाच्या हाती दिला. त्याने तो लागलीच फोडून त्याच्या कवचीचे दोन तुकडे त्या दोघां मुलांच्या हाती देऊन त्यांतला मगज आपल्या तोंडात टाकिला आणि ह्मटलें: “तुमचा तंटा तोडिल्याबद्दल वेतन म्हणून मी हा मगज खात आहे.”

दोघां भिकाऱ्यांचें भांडण

दोन भिकारी चालले असतां, वाटेंत एक जुना दोर पडला होता त्यावर त्यांची नजर गेली. त्याबरोबर तो उचलण्यास ते दोघेही धावले. तेव्हां अर्थात् त्या दोरासाठीं दोघांचें भांडण लागलें. एक ह्मणे: “दोर पहिल्यानें मीं पाहिला, ह्मणून त्यावर माझा हक्क आहे.” आणि दुसरा ह्मणे: “तुझ्यापूर्वीं त्यावर माझी नजर गेली आहे, ह्यासाठीं तो मी घेऊन जाणार.” शेवटीं त्या दोराचीं दोन शेवटें दोघे हातांत धरून हिसकाहिसक करूं लागले. तेव्हां तो दोर तुटून ते दोघे दोन बाजूंस चिखलांत पडले, आणि त्यांचें सगळें अंग त्यांत भरलें. इतक्यांत त्या वाटेनें एक गृहस्थ आला. त्यानें त्यांची ती दशा पाहून त्यांला ह्मटलें: “असल्या क्षुल्लक वस्तूसाठीं तुह्मीं विनाकारण कलह करून आपली दुर्दशा करून घेतली. ह्या दोराच्या दोन दमड्याही तुह्मांला कोर्णी दिल्या नसत्या.”

गाढवाच्या सावलीसाठीं भांडण

अथेन्सशहरांतल्या एका तरुण गृहस्थानें एका लांबच्या गांवीं जाण्यासाठीं एक गाढव भाड्यानें केला. ते दिवस उन्हाळ्याचे होते. थोडी वाट चालल्यावर उनाच्या त्रासानें श्रांत होऊन तो अंमळ विसावा घेण्यासाठीं वाटेत थांबला. तेथें आसपास झाडपेड कांहीं नव्हतें; ह्मणून तो गाढवाच्या सावलीत बसला. गाढववाला त्याच्याबरोबर होता, तो त्याला ह्मणू लागला कीं, “गाढवाच्या सावलीत बसायला तुह्मांला हक्क नाही. गाढव माझा आहे. यास्तव मीच त्याच्या सावलीत बसणार.” तो गृहस्थ ह्मणाला: “गाढव मीं भाड्यानें केला आहे. यास्तव त्याच्या सावलीवरही आजच्यापुरता तरी माझाच हक्क आहे.” गाढववाला ह्मणाला: “तुह्मीं गाढवावर बसण्यापुरते दाम द्यावयाचे केले आहेत. त्याच्या सावलीच्या उपयोगासाठीं कांहीं पैसे देऊं केले नाहीत.”

असा त्या दोघांचा वाद चालला असतां, तो गाढव चटकन निसटून पळून गेला. त्याला धरावयास त्यांला पुष्कळ श्रम पडले, आणि त्यांच्या सावलीत बसून होणाऱ्या आरामाच्या शतपट क्लेश त्यांना सोसावा लागला.

दोघां धनगरांचा वाद

आयलंडांत दोन धनगर होते. त्यांनीं भागीनें मेंढरें ठेविल्लीं होतीं. त्यांचें त्यांला पुष्कळ उत्पन्न मिळून ते दोघेही चांगले गबर झाले होते. पुढें कांहीं कारणावरून उभयतांचें वैमनस्य होऊन त्यांनीं भागी तोडिली. त्यांचीं एकंदर एकशेंएक मेंढरें होतीं. दोघांनीं पन्नासपन्नास मेंढरें वांटून घेऊन एक उरलें तें दोघांच्या समाधिक मालकीचें ठरलें. पुढें त्यांच्यापैकीं एकाला थोडी लोकर हवी झाली. ह्याणून तो ती त्या समाधिक मालकीच्या मेंढराची काढायाला गेला. तेव्हां दुसऱ्यानें त्याला हरकत घेतली. त्यामुळें त्याला त्या मेंढराच्या एका आंगची अर्धी लोकर काढून घ्यावी लागली. नंतर थोड्या दिवसांनीं तें मेंढरू एका खाड्यांत पडून मरण पावलें. तेव्हां एक जण ह्याणूं लागला कीं, त्याच्या अंगावरची लोकर कमी झाल्यामुळें तें थंडीनें गारठून मरण पावलें. दुसरा ह्याणूं लागला कीं, त्याच्या दुसऱ्या आंगची लोकर काढण्यास प्रतिबंध झाल्यामुळें त्याचा तोल जाऊन तें खाड्यांत पडून मेलें. ह्याप्रमाणें दोघांचा वाद पडून त्याचा निकाल लावण्यासाठी त्यांनीं न्यायकचेरींत खटला नेला. तो पुष्कळ दिवस चालून त्यांत त्यांला मनस्वी खर्च आला. त्यामुळें त्या दोघांलाही आपलीं सगळीं मेंढरे विकून टाकावीं लागलीं. ह्याप्रमाणें अशा क्षुल्लक कारणामुळें त्यांची दुर्दशा होऊन ते अगदीं कंगाल झाले.

भांडखोर शेतकरी

एक शेतकरी आपल्या शेजाऱ्यांशीं भांडण्यांत नेहमी गुंतला असे. कांहींनाकांहीं कुरापत काढून तो आपल्या शेजाऱ्यांवर न्यायकचेरींत दावे मांडून महिन्याचेमहिने व वर्षाचीं वर्षे भांडत राही. ह्यामुळें त्याचा पुष्कळ पैसा जाऊन तो अगदीं कर्जबाजारी झाला. पण त्याची रग कांहीं जिरली नाही. त्याच्या शेजारच्या एका शेतकऱ्यानें आपल्या घराच्या एका भिंतीला नवी बारी करण्याचें मनांत आणून त्या कामास आरंभ केला. तेव्हां ही बारी आपल्या अंगणासमोर येणार व त्यामुळें आपणास गैरसोय होणार, ह्या मिषानें त्याला कायद्यानें अटकाव करण्याचा त्या भांडखोर शेतकऱ्यानें निश्चय केला. ही गोष्ट त्याच्या कित्येक ओळखीच्या गृहस्थांला कळली तेव्हां ते त्याच्यापाशीं येऊन त्याच्याशीं असा बुद्धिवाद करूं लागलें कीं, “असल्या भलत्याच भानगडींत तुह्मी पडूं नका. ह्या वादांत तुह्वांला मुळीं जय यावयाचा नाही. असल्या

भांडणांमुळें तुमची आजपर्यंत पुष्कळ खराबी झाली आहे. तर आतां वृद्धापकाळीं तरी अमळ शांति धरा.” तो त्याला ह्यणाला: “तुह्यांला कांहीं कळत नाही. मी त्याला माझ्या अंगणासमोर बारी करूं देणार नाही, अशी माझी प्रतिज्ञा आहे, आणि ती शेवटास नेल्यावांचून मी उगी बसणार नाही,”

ह्याप्रमाणें त्या भांडखोर मनुष्यानें आपल्या हितचिंतकांचें न ऐकतां आपल्या त्या शेजाऱ्यावर न्यायकचेरींत दावा मांडिला. तो बरेच दिवस चालून त्यांत तो हरला, आणि त्याला प्रतिवादीचा खर्च भरून द्यावा लागला. हा असा खर्चाचा बोजा मार्थी आला तेव्हां तो उतरण्यासाठीं व त्याच्या इतर सावकारांनीं देण्याबद्दल तगादे लाविले होते ते वारण्यासाठीं त्याला आपली सगळी शेतवाडी व घरदार विकून कंगाल व निराधार व्हावें लागलें.

वकिलांचा कावा

दोघे शेतकरी भाऊ होते. त्यांनीं आपला उद्योग पुष्कळ वर्षे एकत्र चालविला होता. पण पुढें त्यांचें पटेनासें होऊन ते विभक्त झाले. त्यांनीं आपली वडिलार्जित जमीन वाटून घेतली. कांहीं दिवस लोटल्यावर ह्या त्यांच्या जमिनीसंबंधाचा कांहीं तंटा उपस्थित झाला. तेव्हां त्यांतला एक जण आपल्या ओळखीच्या एका वकिलाकडे सल्ला मागण्यास गेला. तो ह्यणाला: “तुझ्यापूर्वीं तुझा भाऊ माझ्याकडे येऊन माझा सल्ला घेऊन गेला आहे. तरी आतां मी त्याचा वकील आहे. तुला चांगला हुशार वकील हवा असल्यास मी माझ्या एका मित्राला चिट्ठी देतो. ती घेऊन त्याच्याकडे जा. तो तुझें काम चांगल्या रीतीनें करील.” हें ऐकून तो शेतकरी निरुपाय झाला आणि त्याच्याकडून दुसऱ्या वकिलास चिट्ठी घेऊन घरीं आला. मग तींत त्यानें काय लिहिलें आहे तें पाहावें ह्यणून तो ती उघडून वाचूं लागला, तों तींत एवढेच शब्द होते. “हे दोघे भले लठ्ठ मेंढे झुंजत आहेत. तरी एकावर तूं कातरी लाव, आणि मी दुसऱ्यावर लावितों. आह्मी दोघे यांला भादरून साफ करूं या.” हे शब्द वाचितांच त्याचे डोळे झटकन उघडले, आणि कितीही नुकसान झालें तरी आपल्या भावाशी भांडावयाचें नाही, असा तत्काळ संकल्प करून तो त्याजकडे जाऊन ह्यणाला: “भाऊ, तुला वाटेल तेवढी जमीन तूं घे. तूं अधिकउणी घेतली तरी ती कोठें बाहेर जाणार नाही. ती माझ्या भावाकडेच राहिल. पण तीबद्दल तुझ्याशीं दावा करून न्यायकचेरींत भांडावें

आणि वकिलांची विनाकारण भर करावी यांत मला शहाणपण दिसत नाही.” हें त्या भावाचें समजुतीचें सांगणें त्याला पसंत वाटून त्यानें त्याच्याशीं समेट केला, आणि त्या वकिलांची निराशा झाली.

मौनाचा प्रभाव

विलायतेंतल्या एका गांवांत दोन मुली शेजारीं रहात असत. एकीचें नांव मेरी व दुसरीचें नांव डाली असें होतें. मेरी शांत व प्रेमळ स्वभावाची होती; पण डाली अमळ तापट होती. ती एवढ्यातेवढ्यावरून चिडे आणि मेरीला कठोर शब्द बोले. मेरी पहिल्यानें सौम्य शब्द बोलून तिचा राग निवविण्याचा प्रयत्न करी. पण ती अधिकच चिडून शिवीगाळ करी. तेव्हां मेरीलाही राग येई, आणि ती तिला उलट शिव्या देई. असा प्रकार वारंवार होई. ह्याबद्दल मेरीला फार वाईट वाटे. एके दिवशीं त्या मैत्रिणीविषयीं ती आपल्या आईकडे कागाळी करूं लागली. तिची आई शहाणी होती. तिनें तिला ह्मटलें: “माझे लाडके, एका हातानें कांहीं टाळी वाजत नाही. डाली रागावली ह्मणजे तूं एक शब्दही बोलूं नको. ती वर्दळीस येऊन तुला वाईट शब्द बोलू लागली ह्मणजे तूं शोगडीपार्शी बसून चिमटा हातांत घे आणि तिच्या तोंडून जितके वाईट शब्द येतील, तितके वेळां चिमटा वाजीव; दुसरें कांहीं करूं नको व तोंडावाटे एक शब्दही काढूं नको.”

नंतर एके दिवशीं डाली मेरीच्या घरीं येऊन तिच्याबरोबर खेळतां खेळतां चिडली आणि तिला शिव्या देऊं लागली. त्याबरोबर मेरीनें आपल्या आईच्या सांगण्याप्रमाणें केलें. शोगडीजवळील चिमटा घेऊन तिच्या तोंडून अपशब्द आला कीं, ती चिमट्याचा चमत्कारिक आवाज करूं लागली. ती तिची कृति पाहून ती अधिकच संतापली. तरी मेरी आपली चिमटा वाजवीतच राहिली. तेव्हां डालीनें तिला ह्मटलें: “अगं, चिमटा काय वाजवीत बसली आहेस? तोंडानें बोल.” तिला कांहींएक उत्तर न देतां मेरीनें चिमट्याचा आवाज केला. डालीनें तिला पुनः विचारिलें: “अगं, तुझे तोंड कां बंद झालें? बोलत कां नाहीस?” मेरीनें ह्याही प्रश्नास कांहींएक उत्तर न देता हातातला चिमटा वाजविला. ही तिची विचित्र कृति पाहून डाली तिच्या खोलींतून चटकन बाहेर पडली आणि जातांजातां मोठ्यानें म्हणाली कीं, “मी तुझ्या घरीं पुनः कधींही येणार नाहीं!” असें बोलून ती गेली खरी, पण दुसऱ्याच दिवशीं पुनः ती मेरीच्या घरीं आली. ती खोलींत येतांच मेरी शोगडीपार्शी धावत गेली आणि चिमटा

हातांत घेऊन बसली. तें पाहून डालीस आदल्या दिवसाची आठवण झाली; आणि तिला अपशब्द बोलल्याचा तिला पस्तावा वाटला. मग ती मेरीला ह्मणाली: “मी तुझ्यावर जेव्हांतेव्हां संतापून तुला वार्ड शब्द बोलतें याचा मला आतां फार खेद झाला आहे. मी तुझ्याबरोबर पुनः कधींही भांडणार नाहीं.”

भांडण मिटविणारी मुलगी

एक मुलगी शाळेत चालली असतां, तिच्या मागून एक मुलगा आला आणि तिची चेष्टा करूं लागला. तेव्हां ती रागावून त्याला अपशब्द बोलूं लागली. ते ऐकून तर तो तिची अधिकच चेष्टा करूं लागला. आपली गोट्यांची पिशवी तिच्या केशांला बांधायला तो गेला असतां, ती त्याच्या हातांतून हिसकावून घेऊन तिने जवळच्या कुंपणांत फेकून दिली. त्याबरोबर त्याला राग येऊन त्यानें तिची पुस्तकांची पिशवी घेऊन त्याच कुंपणांत फेकून दिली, आणि दोघें एकमेकांला शिवीगाळ करूं लागलीं. अमळशानें तो मुलगा त्या कुंपणांत शिरून त्या पिशव्या पाहूं लागला. पण त्याला त्या कोठेंच सापडतना. इतक्यांत शाळेची वेळ झाली ह्मणून तो कुंपणाबाहेर येऊन धावत सुटला. इकडे ती मुलगी धुसफुसत व रडत घरीं परत आली आणि आईला झालेली गोष्ट सांगून रडत बसली.

शाळा सुटल्यावर सायंकाळीं तिची एक मैत्रीण येऊन तिचें समाधान करून ह्मणाली: “असल्या दांडग्या मुलाशीं आपण भांडत राहूं नये. तो काय करील तें मुकाट्यानें सोसून आपल्या वडिलांकडे किंवा शिक्षकाकडे त्याची कागाळी न्यावी, ह्मणजे त्याला योग्य शिक्षा होते. बरें, आतां ती तुझी पुस्तकांची पिशवी शोधायला मजबरोबर चल.” ती रुसलेली मुलगी ह्मणाली: “मी कांहीं ती शोधायला जाणार नाहीं. त्या दांडग्या पोरानाचा बाप घरीं आला ह्मणजे त्याच्याकडून त्याला मार द्यावयास लावणार आणि मग त्यालाच माझी पिशवी आणावयास लावणार.” ती मैत्रीण ह्मणाली: “अगं, पण तोंपर्यंत ती कोणी नेली तर? तूं येत नसलीस तर मीच एकटी जातें.” असें बोलून ती चांगली मुलगी त्या कुंपणांत जाऊन त्या दोन्ही पिशव्या शोधूं लागली. त्या एका झाडाच्या फांदींत अडकून राहिलेल्या तिला दिसल्या. त्या घेऊन ती कुंपणाबाहेर येत असतां, तिला तेथें एक सोन्याचें घड्याळ सांपडलें. मग ती त्या आपल्या मैत्रीणीकडे येऊन तिची पिशवी तिला देऊन ह्मणाली: “ही पाहा त्या मुलाचीही पिशवी मला मिळाली आहे. ती मी आतां त्याला नेऊन देतें” तें ऐकून ती रुसलेली

मुलगी ह्यणाली: “त्याची ती गोट्यांची पिशवी माझ्याकडे दे. मी त्याची चांगली खोड मोडितें.” ती सुजन मैत्रीण ह्यणाली: “छे, आपण असें करूं नये. आपणांस अपकार करणाराला अधिक राग येईल असें करण्यांत कांहीं शहाणपणा नाही. तर त्याची पिशवी मी त्याला देऊन तुझ्या वाटेस जाऊं नको ह्यणून सांगतें.” असें बोलून ती त्या मुलास पाहावयास गेली. तो तिला अगदीं बेदिल झालेला असा वाटेंत आढळला. कारण त्यानें स्वतः त्या कुंपणांत पुनः जाऊन आपली पिशवी शोधिली होती, पण त्याला ती मिळाली नव्हती. तिनें त्याला त्याची पिशवी दाखवून ह्मटलें: “ही तुझी तुला, मी देतें, पण आधीं त्या मुलीच्या वाटेस पुनः कधीं जाणार नाही असें कबूल कर.” त्यानें तसें केल्यावर त्याची पिशवी तिनें त्याला दिली. मग त्या घड्याळाचा मालक तिनें शोधून काढून तें त्याच्या स्वाधीन केलें. त्या मुलीचा असा प्रामाणिकपणा पाहून तो गृहस्थ संतुष्ट झाला, आणि त्यानें तिला एक रुप्याचें घड्याळ बक्षीस दिलें.

***

भाग चौदावा

क्रोध

अविचारी मुलगा

एक मुलगा आपल्या शेजाऱ्याच्या बागेत फिरत असतां, एक सुंदर गुलाब त्याच्या दृष्टीस पडला. तो अर्धवट उमलला होता. तो त्यानें हळूच तोडून वास घेण्यासाठी नाकाशी नेला, तो त्यात एक मधमाशी होती ती बाहेर येऊन त्याच्या नाकाला डसली. त्यामुळें त्याला मोठी इजा होऊन तो भारी संतापला आणि ती माशी ज्या बाजूला उडून गेली होती, तिकडे तो धावत गेला आणि पाहतो तो एका झाडावर मधमाशांचें मोठें पोळें त्याला दिसलें. त्याबरोबर तो त्यावर रागानें दगड मारूं लागला. तेव्हां त्यांतल्या सगळ्या माशा बाहेर पडून त्याच्या अंगाला चोहोंकडून डसल्या. त्यामुळें त्याला अतिशयित वेदना होऊन तो भुईवर पडून गडबडां लोळूं ओरडूं लागला. त्याचा पुरा समाचार घेऊन माशा आपण होऊन उडून गेल्यावर तो कण्हत रडत घरीं गेला; आणि त्या इजेमुळें तो बरेच दिवस दुखणाईत होऊन बिछान्यावर पडला.

क्रोधाचा भयंकर परिणाम

एक तरुण धनगर एका डोंगरावर आपला मेंढरांचा मोठा कळप राखीत असतां, त्याला अमळ सुस्ती आली, आणि तो एका झाडाच्या छायेखालीं खडकाला टेंकून बसला. तेथें त्याला झोप आली, आणि डुलक्या घेऊं लागला. त्याचें डोकें असें मागेपुढें होत होतें तें जवळ एक मेंढा चरत होता त्यानें पाहिलें, आणि त्याला वाटलें कीं, हा आपणाशीं टक्कर देऊं पाहात आहे. तेव्हां तो आपल्या जातिस्वभावाप्रमाणें पुढले पाय वर करून व शिंगे टवकारून त्याला मुसंडी द्यायला धावला, आणि त्याच्या कपाळावर आपल्या डोकीची त्यानें धडक मारिली. त्या अवचित मिळालेल्या मोठ्या धक्यासरशीं तो घाबरून जागा झाला, आणि तो मेंढा पुनः धडक देण्यासाठीं

पाय वर उचलीत होता तो त्याला त्याने रागाच्या आवेशासरशीं धरून उचलून खालच्या खोल दरीत फेकून दिलें. तो असा खालीं गेलेला पाहून सगळ्या मेंढरांनीं त्याच्या मागून दरीत पटापट उड्या टाकिल्या. ह्याप्रमाणें त्याचा सगळा कळप दरीत पडून नाश पावला. हा भयंकर नाश पाहून तो अत्यंत कष्टी झाला आणि कपाळ व ऊर बडवून घेऊन मोठ्यानें आक्रोश करूं लागला.

क्षणाच्या रागानें जन्माचें नुकसान

एका शहरांतल्या एका आळींत दोन मुलगे रहात असत. ते एकमेकांच्या शेजारीं रहात आणि एकाच शाळेंत जात. त्यामुळें त्यांची चांगली मैत्री जमली होती. ते नेहमीं एके ठिकाणीं खेळत; आणि सुटीच्या दिवशीं दूर कोठें सहल करावयास जावयाचें असलें तर ते बरोबर जात. त्यांला एकमेकांवाचून मुळीं चैन पडत नसे. एके दिवशीं हे दोघे मुलगे कांहीं खेळ खेळत असतां थोड्याशा क्षुल्लक कारणावरून एकमेकांशीं भांडूं लागले. बोलाचालीवरून ते हातघाईवर आले, आणि एकमेकांस लाताबुक्यांनीं बडवूं लागले. तेव्हां एक जण मर्मस्थानीं लात लागून बेशुद्ध होऊन पडला. त्याची ती अवस्था कळतांच त्याच्या वडिलांनीं त्याला घरीं उचलून नेलें. तेथें तो दीडदोन महिने सारखा आजारी पडला; आणि वैद्य सांगूं लागला कीं, “तो बरा झाला तरी पूर्वींसारखा सुदृढ आणि निरोगी होणार नाहीं; तो जन्माचा दुबळा होऊन राहिल, आणि त्याच्या हातून कसलेही काम फारसे होणार नाहीं.” आपल्या वेडगळपणाच्या भांडणाचा असा भयंकर परिणाम झाला हें त्या दुसऱ्या मुलास कळलें तेव्हां त्याला पराकाष्ठेचें दुःख झालें, आणि ती गोष्ट त्याच्या मनाला सारखी खाऊं लागली. पुढें जेव्हांजेव्हां आपल्या त्या मित्राची दशा त्याला आठवे, तेव्हांतेव्हां त्याला खेद होऊन त्याच्या डोळ्यांत आसवे येत.

ब्राह्मण आणि मुंगूस

एका ब्राह्मणानें घरांत उंदीर फार झाले ह्मणून एक मुंगूस पाळिलें होतें. तें अगदीं माणसाळलें असून घरांत मोकळें हिंडत असे. एके दिवशीं ह्या ब्राह्मणाची बायको आपलें तान्हें मूल पाळण्यांत निजवून कांहीं कामासाठीं बाहेर जाते वेळीं पाळण्यांत मूल आहे त्याला संभाळा असें आपल्या नवऱ्यास ह्मणाली. त्याप्रमाणें तो घरांत बसून राहिला असतां, त्याला त्याच्या यजमानाकडून बोलावणें आलें. त्याबरोबर तो दक्षिणेच्या लोभानें मुलास पाळण्यांत एकटें सोडून निघाला. यजमानाकडचें काम आटपून तो लगबगीनें घरीं आला आणि पाहतो तों तें मुंगूस रक्तानें माखलें आहे असें त्याच्या नजरेस पडलें. त्याबरोबर आपलें मूल ह्या दुष्ट प्राण्यानें फाडून खाल्लें असें

त्याला वाटून त्याने दुःखाच्या व रागाच्या आवेशांत एक मोठा दगड उचलून त्या मुंगसावर घालून त्याला ठार केलें; आणि तो रडतओरडत मुलाच्या पाळण्यापाशीं गेला; तो तेथें एक मोठा नाग छिन्नभिन्न होऊन पडला असून आपलें मूल पाळण्यांत स्वथ्यपणें निजलें आहे असें त्यानें पाहिलें. तेव्हां खरा प्रकार काय घडला हें त्याच्या लक्षांत आलें, आणि रागाच्या आवेशांत आपल्या मुलाचें नागापासून रक्षण करणाऱ्या मुंगसाचा प्राण आपण विनाकारण घेतला हें आपण अगदीं वाईट काम केलें असें त्याला वाटून तो फार हळहळला.

रागीट मुलगी

एक मुलगी मोठी तापट व चीडखोर होती. एवढ्यातेवढ्या कारणावरून ती एकदम रागावे आणि दांतओठ चावी. एकदां तिनें बागेंतील कांहीं फुलें जमा करून त्यांचा एक सुंदर तुरा बनविला आणि तो एका काचपात्रांत घालून मेजावर ठेविला; आणि तेथें ती कांहीं काम करीत बसली. इतक्यांत तिचीं लहान भावंडे येऊन त्या तुऱ्याला हात लावूं लागलीं. त्याबरोबर तिला एकदम मोठा राग येऊन ती त्यांच्यावर फुणफुणूं लागली. त्या वेळीं तिचे तोंड अगदीं बदलून जाऊन ती विरूप दिसूं लागली. तिची आई जवळ होती, तिनें तिचा तो संताप पाहून हळूच आरसा आणिला आणि, तिच्या हातांत देऊन हटलें: “मुली, तुझी मुद्रा ह्या वेळीं किती उग्र व कुरूप झाली आहे तें पाहा.” त्या मुलीनें आपलें तोंड आरशांत पाहिलें तों तें अगदीं बदलून गेलें आहे असें तिच्या दृष्टीस पडलें. तेव्हां ती फार ओशाळली, आणि आपला संताप तत्काळ आवरून ती रडूं लागली. आई म्हणाली: “पाहिलास ना तूं रागाचा परिणाम आपल्यावर केवढा वाईट होतो तो? तूं जात्या चांगली सुंदर मुलगी आहेस. पण रागाच्या झपाट्यासरशीं तुझे सगळें सौंदर्य क्षणांत नष्ट झालें; आणि तूं नेहमी अशीच संतापत व चिडत जाशील तर तुझ्या मुखचर्येंत हा वाईट फेरफार कायमचा होऊन राहील, आणि तूं कुरूप व उग्र दिसूं लागशील. तुझ्या तोंडाचा सुरेखपणा अगदीं नाहीसा होईल, आणि तुझ्याकडे पाहून लोकांला आज मोठा आनंद वाटत आहे तो नाहीसा होऊन तुझी दुर्दशा होईल. ह्यासाठीं नेहमी विवेक करून आपल्या रागीट स्वभावाचें हळूहळू दमन करीत जा.” आईचा हा उपदेश त्या मुलीच्या मनावर चांगला ठसला, आणि तेव्हांपासून तिच्या वृत्तींत पालट होऊन तिचा स्वभाव सौम्य व शांत झाला, आणि ती सगळ्यांस आवडूं लागली.

***

